IVRIS CIVILIS

ET

SYMMACHI ORATIONVM

PARTES.

C· IVLII VICTORIS

ARS RHETORICA.

L· CAECILII MINVTIANI APVLEII

FRAGMENTA DE ORTHOGRAPHIA.

CVM APPENDICIBVS ET TABVLIS AENEIS.

IVRIS CIVILIS
ET
SYMMACHI ORATIONVM
PARTES.
C· IVLII VICTORIS
ARS RHETORICA.
L· CAECILII MINVTIANI APVLEII
FRAGMENTA DE ORTHOGRAPHIA.
CVM APPENDICIBVS ET TABVLIS AENEIS.

IVRIS CIVILIS ANTEIVSTINIANEI
RELIQVIAE INEDITAE

EX CODICE RESCRIPTO

BIBLIOTHECAE PONTIFICIAE VATICANAE

CVRANTE

ANGELO MAIO

BIBLIOTHECAE EIVSDEM PRAEFECTO.

ROMAE

IN COLLEGIO VRBANO APVD BVRLIAEVM

M · DCCC · XXIII

EMINENTISSIMO PRINCIPI

IULIO MARIAE SOMALIO

OSTIAE ET VELITRARUM EPISCOPO

SACRI COLLEGII CARDINALI DECANO

S. R. ECCLESIAE PRO CANCELLARIO

ET BEATISSIMI DOMINI

ADMINISTRO PRIMARIO A SECRETIS

ANGELUS MAIUS

Vir summo ingenio et incomparabili eloquentia Cicero scribere non dubitavit romanam urbem tanta sapientia fuisse in iure civili constituendo, quanta fuit in maximi imperii opibus cumulandis. Certe si prudentissimi legum latoris est id curare potissimum ut institutiones suae sempiterna tempora spectent, quodnam fuisse quamque eximium Romanorum ingenium putabimus, quorum leges non solum eo penetrarunt, quo potentia numquam pervenit, verum ibi aeternae manserunt, ubi armorum imperium iamdiu funditus deletum est? Igitur cum apprime laetari licet, quod romani iuris satis nobile additamentum in vaticanae bibliothecae codicibus nuper apparuit; tum ego id inventum cuinam potius quam Tibi, venerabilis IULI, mittendum putarem, qui eius augusti Collegii princeps es, de or. I.44.

aeternarum laudum gremio collocavit: praesertim vero litterae et artes ad novi LEONIS tribunal laetos oculos erexerunt. Iam et hic sapientissimus Princeps, in quem Deus immortalis tanta ingenii doctrinae paternique animi bona, praeter dignitatis ornamenta, congessit, quique statim ostendit quam bene humeris suis sederet imperium, satis gnarus quantum superiores pontifices adsciscendis optimis administris gloriae suae bonoque publico consuluissent, Tibi protinus, IULI, digniori nempe collegae, mandavit ut proximo circa se fungereris officio, ac negotiorum pondus, se auspice, praecipuamque reip. curam susciperes. Quas ad res gerendas cum tua Te praestans et singularis natura invat, tum multo magis caelesti fide vigens pietas, mens doctrinis exculta praeceptisque sapientium affluenter nutrita, mores denique in omni varietate studiorum semper versati. Nam hoc cuncti pragmatico viro praecipiunt auctores, ut eius vita cum scientia divinarum rerum sit humanarumque coniuncta. Talibus utitur saepe hominibus civitas haec bonis artibus ac religioni praecipue dedita, semperque Dei indulgentiam pie promerita: qui vicissim maximis beneficiis in eam collatis, quod caput benivolentiae est, fatalem superaddidit perpetuitatem. Profecto ego romanum pontificatum lumen Italiae praecipuum semper esse putavi, non solum ob sacrae potentiae apicem, sed quia naturalis veluti virtutum adsertor, omnibus industriorum virorum laboribus favet: ita ut eminentissima cuiusque gentis ingenia in communem veluti patriam ac parentem Romam concurrant. Principatus vero ipse quam sapienter mandatur! quisquis venerabili morum sanctitate praeditus; quisquis in procuratione reip. egregius usuque et exercitatione rerum plurimum valet; quisquis iustitia, fortitudine animi, doctrina, consilio, ceterisque dotibus optimus iudicatur, is demum eligitur qui in tam arduo humanarum rerum fastigio consistat: cui quidem sacratissimo Principi etsi plurimae molestiarum moles oppositae sunt, hoc tamen solatium adest, quod ad tanti splendorem tituli primum quidem arcana Dei voluntate, tum etiam suffragiis sapientium hominum se provectum esse commeminit, qui decreverunt liberi cui deberent esse subiecti. Et sane mirificus ille Plato prius quam dictatis a se sublimiter legum libris Leg. XII, fi.

finem imponat, creari diserte iubet collegium hominum, qui aetate, ut ait, doctrina, moribus, rerumque usu, ad custodiam felicis, quam ipse condit, reip. idonei sint: deinde mo- *Epinom. fin.* net, ut ad eum, qui ex hoc collegio publice privatimque rem praeclarissime gesserit, iam annis maturum iam perfectum, principatus denique deferatur. Quo quidem digna munere visa est multorum in sacro Collegio pietas, et LEONEM in his optimum donavit felicitas.

COMMENTARIUS PRAEVIUS.

PARS I.

DE VATICANIS FRAGMENTIS IURIS CIVILIS.

De novis civilis iuris subsidiis.

I. Pergo alacriter rescriptos vaticanae bibliothecae codices pro meae stationis munere ad publicum commodum explicare. Nihil autem fere libentius facio, quam ut ineditas romani iuris reliquias hoc potissimum tempore in lucem proferam, cum insignis prudentium turba exsuscitandis per Europam huius scientiae studiis, iisque ad veterem ac genuinam rationem exigendis vehementem operam navat. Iam cum generatim Roma litterarum copiis semper novis atque utilissimis abundavit, tum fortunae dono contigit ut in Pontificis Maximi bibliothecam complures undique venerint prisci codices, qui vel olim praeclara iuris incrementa suppeditavisse videntur, vel nunc etiam studiosis latinarum graecarumve legum hominibus copioso et valido subsidio sunt. Nam nequid dicam de theodosiano codice, de Ulpiani titulis, de rei agrariae legibus atque scriptoribus, quae cuncta opera pervetustis aliquot vaticanae bibliothecae exemplaribus plurimum, ut puto, debent; novellas nuperius leges clarissimi Itali Zirardinius atque Amadutius ex ottoboniano, nunc vaticano, codice excitaverunt. Neque fere a iuridicorum scriptorum classe abhorrent papyracea diplomata, quae vir magnus, et meus in munere decessor, Caietanus Marinius miro edidit commentario iulustrata: quorum pars nobilissima iamdiu parietibus bibliothecae vaticanae ornamento est. Praeterea quanta in pontificiis pluteis adiumenta sint illustrandi iuris, late demonstrat Simonius Assemanus (quamquam nostri palimpsesti nullam facit mentionem) in bibliotheca iuris orientalis: nec non ii quotidie sentiunt docti homines gratique fatentur, qui multam his annis variarum lectionum segetem, multumque criticès apparatum in iuridicis vaticani palatii exemplaribus collegerunt. Igitur mihi quoque avet animus pontificiis denuo copiis ius civile, quantum licet, locupletare. Atque illi quidem duumviri Zirardinius et Amadutius novellas suas ponderosis uterque adnotationibus instruxerunt, in quas tam uberes sapientiae divitias contulerunt, ut veterum doctorum gloriam exaequaverint. Ceteroqui ego institutum aliud in hac edenda romani iuris mantissa sequar: nempe quod adtinet ad describendam naturam codicis, nullam prope partem sedulitatis omittam: locos etiam iuris editi, qui cum vaticanis reliquiis vel aliquatenus congruunt vel eas inlustrant, intento saepe digito demonstrabo. Ceterum qui sit fragmentorum horum in re forensi usus, ad ius roma-

num quid singula novi adferant, vel quam quisque titulus respondendi aut docendi peculiarem rationem teneat, quive hinc latinitatis eruditionis doctrinaeque fructus sperandi sint, quae res pleraeque intelligentibus satis patent, libenter dicere supersedebo: praesertim quia vix dubito, quin homines nostrae aetatis doctissimi spartam hanc copiose et pro rei dignitate ornaturi sint. Nunc ut propositi officii partes exsequar, vaticani palimpsesti imaginem apprime deformare verbis aggrediar.

Palimpsestus vaticanus.

II. Est in sinibus bibliothecae vaticanae reconditus latinus codex membraneus, litteris partim adhuc quadratis, saeculi ferme octavi, praenotatus numero VMDCCLXVI, qui sanctorum Aegypti anachoretarum collationes auctore Cassiano continet. Exemplar initio hiat, qua de re in ipso bibliothecae syllabo admonemur: incipit nimirum in collatione quarta cap. XII, cuius tamen verba priora desunt: desinit autem in decima; quo fit ut codex quartam operis partem complectatur. Quem ego Cassiani textum dum legerem, perboni generis esse sentiebam; multasque ac praeclaras varietates deprehendebam, quibus hic liber praeposteris criticorum iudiciis saepe subversus, longe purior, et cum palaeographia quoque iustiore, exhibetur. Neque profecto opera et oleum philologiae christianae periret, siquis pia Cassiani colloquia, vaticani codicis ope, nitidiora ac meliora faceret. Quin hic codex e bibliotheca bobiensi ad nos venerit, dubitare non licet, quamquam eius monasterii non habet inscriptionem, propterea quod priora folia, ut dixi, amisit. Re autem vera *Patrum collationes* recensentur in vetere bibliothecae bobiensis catalogo, quem edidit Muratorius [1]. Tum forma et stemma et ornatus, et reliquorum bobiensium proximus comitatus, bobiensem patriam undique clamant. Quae res eo fit evidentior, quod reliquiae ibidem, cum antiquiore iure, latentes corporis theodosiani (de quibus infra loquendum erit) eadem manu scribi videntur, qua pars fragmentorum taurinensium eiusdem corporis, quorum membranas de bobiensi coenobio translatas fuisse novimus. Constat codex chartis omnino centum, quarum tres supra quadraginta ante scriptum ibi Cassianum purae erant: reliquae ad id genus membranarum pertinent, quae antiquissimis temporibus scriptae, mox vastitati addictae fuerunt, ita ut, priore argumento eluto, novum acceperint. Quae purae erant membranae, eas monachus scriptor formae oblongae fieri curavit: deficientibus autem puris, tres codices civilis iuris discerpsit, iisque dilutis, ac pro sua praesenti necessitate circumcisis et complicatis abusus est. Quae res, quia paulo longiorem postulat orationem, particulatim a me dicetur.

De palimpsesti ea parte in qua sunt reliquiae ineditae iuris.

III. Tria, ut dixi, fuerunt iuris volumina, quibus manus exitiosas bobiensis librarius attulit, quum Patrum collationes scriberet. Primum est volumen inediti eius operis quod in nostra editione praecipuum est: codex nimirum quadratus olim grandiorisque modi, ita ut singulae paginae versus XXXII, eosque praelongos, complectantur. Ex hoc

[1] Antiq. Ital. med. aev. T. III. p. 819.

amplissimo codice membranas multas ad suos usus vocavit is qui Cassiani opus descripsit : quas nimirum membranas non solum lavit ob rescribendum, verum eas scidit, nempe ex singulis foliis paribus plura fecit, par unum videlicet simplexque unum : hic enim erat modulus ad novum librum oblongum accommodatior. Porro haec incisorum foliorum frusta partim in novo codice, quamquam satis perturbata, adsuta fuerunt; quae nunc denuo ad suas sedes retracta iuxtaque posita coalescunt, ita ut ipsa litterarum elementa cultro olim dissecta, nunc rursus cocant atque in integritatem suam vindicentur. Multa pars tamen incisorum foliorum in codice non est retenta : cuius mali culpam fortuna sustinet; eoque maiorem, quod, his fragmentis exceptis, moles reliqua immensi fortasse operis universum ius complectentis, in bobiensibus forulis extabuisse videtur. Interim quam in manibus habeo partem operis diligenti studio expoliendam sarciendamque curavi, dedique operam ut liber meus imaginem veluti restituti codicis exhiberet : paginarum scilicet notas adscripsi, versiculos adnumeravi, lineaque suspensa distinxi : foliorum vero incisionem, ubi scilicet nunc vulnus coit, duplici linea designavi; triplici autem transitiones ad aliam paginam; punctis denique materiae defectum.

IIII. Iam ob partes perturbatissimi operis recte ordinandas, qui labor edendorum palimpsestorum molestissimus est, usus in primis sum quaternionum notis, quarum aliquot in membranis superstites esse videbam, nempe VI. XV. XXVII. XXVIIII. Igitur titulum *ex empto et vendito* primum posui, quia in VI quaternione est : mox titulum *de usu fructu*, qui est in quaternione XV, secundum feci. Titulum vero *de re uxoria ac dotibus* statim certa auctoritate subtexui, quia prius eius folium cum folio extremo *de usufructu* cohaeret. Exin scripsi titulum *de excusatione*, qui est in quaternione XXVII, bonum sane fragmentum, quia superest quaternio integer, dempto sesquifolio, seu paginis duabus et totidem aliarum dimidiis partibus. Exin collocandi fuerunt tituli *quando donator* etc. et *de muneribus ad legem cinciam*, quorum uterque in quaternione XXVIIII scribitur, praeclarum rursus fragmentum et adhuc paulo maius, quia quaternio nonnisi quatuor paginarum dimidias partes desiderat. Fragmentum denique *de cognitoribus et procuratoribus*, quod nulla nota numerali insignitur, extremum collocavi. En autem ordinatarum paginarum imaginem. Signum ⌣ foliorum parium cohaerentiam indicat; signum || foliorum abscissorum redintegratam continuitatem; asteriscus denique folia mutila.

De ratione partium ordinandarum.

Q. VI. pag. 60. b. a. ⌣ 61. b. * a. *) Ex empto et vendito.
(Q. VII.) 58. b. a. ⌣ 63. b. * a. *)

Q. XV. 88. b. a. || 87. b. a. ⌣ 85. b. a.) De usufructu.
98. b. * a. * ⌣ 98. aa. * bb. *)

*

(Q. XVII)	96. a. b. ‖ 95. a. b.	‿	91. a. b.	) De usufructu. Item de re uxo-
(Q. XVIII)	99. b. * a. *		. . . .	) ria ac dotibus.
Q. XXVII.	82. a. b.	‿	89. a. b ‖ 84. b. a.	)
	97. a. b. ‖ 92. b. a.	‿	90. a. b.	) De excusatione.
	. . . .		100. b. * a. *	)
	94. b. * a. *	‿	93. b. a.	)
Q. XXVIIII.	21. b. a. ‖ 86. b. a.	‿	20. b. a.	) Quando donator intellegatur
	23. b. * a. *	‿	18. b. a.	) revocasse voluntatem. Item de
	19. a. b.	‿	22. a. * b. *	) donationibus ad legem cinciam.
	17. b. a. ‖ 85. a. b.	‿	24. b. a.	)
(Q. XXX.)	62. b. a.	‿	59. b. * a *	) De cognitoribus et procuratori-
				) bus.

Sunt igitur partes quaternionum octo; paginae autem quinquaginta sex; quarum viginti mutilae; integrae triginta sex.

De aetate et natura iuridici huius operis.

V. Sequitur ut vestigem quodnam genus iuridici operis in his membranis supersit, quaeque eius aetas esse videatur. Ad hanc quod attinet, quandoquidem in tam copiosis reliquiis nulla mentio est theodosiani codicis vel pandectarum Iustiniani, nullusque auctor vel Caesar Valentiniano seniore posterior commemoratur; quum tamen gregorianus et hermogenianus codices haud semel laudentur; mihi satis exploratum videtur, aetatem huius operis incidere in illud tempus quod ab hermogeniani codicis editione ad theodosiani collectionem excurrit. Certe legum quae in vaticanis fragmentis occurrunt, recentissima omnium est [1] quae datur anno sexto Valentiniani senioris, Christi videlicet CCCLXVIIII. De operis autem genere, quis non meminit, quot ante Iustinianum commemorentur digesta seu pandectae, quas magni nominis homines ob iuvanda discentium studia confecerant? Praeter quam quod ipse Theodosius de pandectis instruendis cogitavisse videtur. Nam per solas principum constitutiones in eius codice conglobatas atque breviatas, qui fieri potuit, ut universae iuris scientiae satis esset consultum, qui tamen regiarum curarum scopus fuit? Vaticanarum igitur pandectarum (si fas ita loqui) corpus publica ne an privata auctoritate conditum est? Res habere videtur diuturnam et gravem deliberationem: ego autem suspenso heic pede incedo, necubi forte incautior quamvis in planissimo campo veritatis offendam. Ceteroqui opus ab auctore ethnico scriptum videtur. Illud vero statim legentibus patet, vaticana fragmenta in eo differre a pandectis iustinianeis, quod hae doctrinas tantum prudentium continent, constitutionibus principum codici reservatis; vaticani autem operis scriptor responsa prudentium legibus principum interponit. In eo rursus discordia est, quod quum in codice iustinianeo constitutiones tituli eiusdem ex ordine temporis disponantur, noster anonymus nullam temporis rationem sequitur. Porro haec vaticana collectio inedita, ut

1 Tit. ex empt. et vend. p. 9.

dixi, est: quamquam aliquot eius particulae, ut admonitiones meae plerumque docent, cum edito iure congruunt: quippe quae ex iisdem prudentium veterum legumque fontibus manant. Haud tamen semel quae in editis contractiora erant vel interpulata, ea nunc in vaticanis foliis vel puriora leguntur vel integriora. Neque idcirco singulas accessiones lectoribus heic adnumerare in animo est, etsi, ut spero, permultae sunt in prisco iure lacunae aut vexati loci aut controversiae, quibus iam integritas novumque lumen accedet. Utique illa pars commentarii ad legem cinciam in primis iucunda erit, quia de tam celebri plebiscito nihil propemodum in iure edito superest.

De codicis palaeographia.

VI. Post ventilatam de operis aetate probabilem opinionem, quaerendum superest quonam circiter saeculo ipsa codicis scriptura exarata videatur. Qua in re definienda quum plurimum valere soleant, ut plerique antiquarii existimant, litterarum forma atque orthographia, hanc quidem accurate in libro meo retinui, illam oculis curiosorum copioso specimine cum siglorum quoque praecipuorum descriptione obtuli. Atque in primis ne opiner eandem esse aetatem operis quae codicis vaticani, scholia obstare videntur, quibus margo interspersus est: perquam enim raro accidit ut scriptum aliquod eodem quo gignitur tempore scholiis inlustretur. Neque tamen scholiorum scriptura, licet valde rudis et inclinata, sequiorem arguit aetatem: qua super re cum satis alibi disserui [1], tum certiores omnino nos facit subscriptio illa in S. Hilarii codice basilicae vaticanae, quae ut commode cum symmachianae scripturae specimine coniungeretur, operam dedi. Ceteroqui nihil obstat quin textus ipsius scriptura quinti vel sexti saeculi esse dicatur: praesertim quia parum est credibile vaticanas has paudectas, magnae, ut videtur, molis et sumptus atque laboris, scribi adhuc consuevisse postquam Caesar Iustinianus ceteris omnibus ante se iuris corporibus vim auctoritatemque publicam abrogaverat. Atque haud scio an siglorum quoque tanta copia, quae codicem totum occupat, anteiustinianeae aetatis indicium sit: quia videlicet Iustinianus propter saepe inductas antinomias vetuit per siglorum captiones et compendiosa aenigmata suae certe collectionis textum conscribi. Omnino qui specimen vaticanum cum Caii codice veronensi conferent, valde similia scripturae genera esse cognoscent, tum ipsa specie litterarum, tum etiam siglorum numero: nisi forte paulo concinnior vaticanorum apicum elegantia est. Hactenus de illa palimpsesti parte, quae ius ineditum continet; de qua prius quam sileo, id quoque gratus commemorabo, quod dum has reliquias, triennio ante a me detectas atque exscriptas, hoc demum anno imprimendas typis curarem, percommode accidit, ut in bibliotheca vaticana studiorum suorum causa versaretur v. cl. Fridericus Bluhmius hamburgensis iuris consultus, et in halensi academia doctor; qui doctrinae exquisitae atque humanitatis eximiae iuvenis sponte

[1] Praef. ad Cic. de rep. et ad Fronton.

se mihi adiutorem obtulit ad codicem iterum cum apographo meo conferendum, ad desperatos aliquot locos pervicacia vincendos, atque ad criticam mecum lucem, donec Romae versatus est, recentibus a praelo plagulis impertiendam.

De fragmentis codicis theodosiani.

VII. Praeter has ineditas anonymi reliquias operis, alia quoque sunt eodem in palimpsesto fragmenta iuris, de quibus breviter dicendum est. Bobiensis nimirum scriptor folia quaedam admiscuit, ex antiquo codice grandis molis theodosiano detracta, quae si forte fortuna ad priores libros pertinuissent, quorum nonnisi exilis epitome superest, praeclara esset inventi utilitas. (Undecim quippe ampla folia sunt, quibus in palimpsesto complicatis librarius numerum spatio minore duplicavit.) Nunc quia in cognitam partem incidunt, reliquum est ut bonitate ac varietate lectionum contenti simus. Neque inutile profecto fuisset paginas ipsas pervetusti exemplaris, saeculi prope VII, in meum librum transferre, quae genuinum fere textum, et a criticorum interpolationibus vacuum, continent. Ne tamen lectoribus meis copias editas oggeram, satis erit lectionum praecipuam diversitatem cum scripturae imagine repraesentare. Utor autem cuiaciana editione anni MDLXVI: nam si recentiores libros cum codice contulissem, inesse uberiore differentiarum inutiliter abundavissem. Passim enim video classicorum operum veteres editiones cum antiquis codicibus valde congruere: contra ab his illas recedere, quae sublabente aevo per tot criticorum iudicia et manus curatae fuerunt. Siquis vero maximi Gothofredi posthumam editionem, quae praestantissima habetur, eiusque criticas emendationes cum vaticanis foliis ad verbum conferet, mirum quantum scripturam veterem ab eius doctis saepe coniecturis discrepare comperiet! Insignis autem est ille locus lib. XV. I. 53, ubi palimpsestus vaticanus versum integrum et praelongum restituit, qui a vetustissimo quoque petaviano, nunc vaticano, codice exciderat: qua in lacuna paulo imprudentius halucinatus est doctissimus Gothofredus, qui primus *pa* coniungendum censuit cum *tamen*: ex qua copula ortum est vocabuli monstrum *patamen*, quod Gothofredus in nomicum quoque lexicon, Cangius autem in glossarium, receperunt.

De summariis ineditis codicis theod.

VIII. Sed ante quam dicendi de codice theodosiano finem facio, scholia quaedam seu potius summaria eiusdem codicis non praetermittam. Notissimum est eruditis, exemplar pervetus illud codicis theodosiani (a libro VIIII ad XVI) quod fuit olim senatoris galli Petavii, et quo Cuiacium apprime usum non dubito, nunc inter eos versari plurimos codices, quos ex hereditate serenissimae reginae Svecorum Christinae, nonnullis quoque e sua domestica bibliotheca adiectis, Alexander VIII. P. M. bibliothecae vaticanae attribuit. Iamvero is codex perpetuis in margine summariis legum ornatur, omnino ineditis, nec usquam cum alaricianae epitomes interpretatione congruentibus. Omnis ea lucubratio sine dubio ante saeculum decimum elaborata fuit: sed multa est scripturae barbaries, nec raro vitiis sermo confusus: ea demum

aliquando rusticitas, ut neque latinae syntaxeos, neque rectae vocabulorum flexionis ratio habeatur: quare non immerito aliqui ambigent quoiusnam sit otii haec omnia legere, nedum transcribere: neque ego ipse inani priscorum codicum specie delector, si nullo hi fructu redundent. Quamquam reapse raro accidit, ut nihil commendationis habeat antiquitas: quare et horum summariorum specimen edam; quia videlicet non ubique auctor inficetus est, sed vel aliquam prae se fert eruditionem, vel de legibus iudicat easque inter se comparat, vel interdum iuris auctores fontesque demonstrat. Quis autem sic fanatice capitur orationis ornatu, ut semper ei stili elegantia, sermo compositus, librique venustate attica texti, tamquam mulsum linguae amatori, exhibendi sint?

De fragmento legis Burgundionum.

VIIII. In bobiensi denique palimpsesto unicum quoque folium agglutinatum fuit ex ea quae inscribitur lex Burgundionum: cuius item scripturae specimen edo, invenustioris equidem pro barbaricorum temporum more; sed tamen tantae antiquitatis, ut ab ipsa operis aetate vix distare videatur. Id ego folium aegerrime omnium legi propter apices obscuratos atque demersos. Ceteroqui bobiensis textus cum ottoboniano, quem dedit Amadutius, collatus longe melior apparet, neque tot mendis, quot ille ottobonianus, laborat. Desunt praeterea bobiensi aliquot particulae, unde eorum confirmatur opinio, qui Burgundionum legem interpolatam existimaverunt. Non erit ingratum hanc tantillam operis partem libro meo subtexi: decurtati vero folii lacuna ex editione Amadutii, litteris discernendi gratia inclinatis, supplebitur.

COMMENTARII PRAEVII

PARS II.

DE SYMMACHO.

Symmachorum gens.

I. Romaoi oratoris stirpe, eloquentia, magistratibus gestis inclyti reliquias editurus, rem lectoribus ut spero iucuodam, historiae civili utilem, aeternae urbi non ingratam fecero, si familiae eius, quae diu multumque tamquam sidus io patria eluxit, stemma narravero. Quintus Aurelius Symmachus Romae oatus est generosa gente Aoreliorum. Avus eius, vel potius abavus, ille ut arbitror fuit Symmachus vir clarissimus, vel ut alii legunt vicarius, ad quem Achaiae proconsulem leges duae Constantini magni aono CCCXVIIII missae fuerunt[1]. Pater Lucius Aurelius Avianius Symmachus sub Constantio consecutisque Caesaribus quantus vir fuerit declarat luculenta inscriptio in Capitolio olim, deinde post varios casus in atrio iuliano vaticani palatii ante fores bibliothecae vaticanae cum innumeris aliis posita, ubi a me diligenter relecta est, mendis aliquot exclusis, quibus artifices tingendis rubrica litteris adhibiti hunc et alios titulos (quod utiliter sit muoitum) perturbaverunt.

PHOSPHORII

LVCIO AVR· AVIANIO SYMMACHO VC
PRAEFECTO VRBI CONSVLI PROPRAEFECTIS
PRAETORIO IN VRBE ROMA FINITIMISQVE
PROVINCIIS PRAEFECTO ANNONAE VR
BIS ROMAE PONTIFICI MAIORI QVINDE
CEMVIRO ·S·F· MVLTIS LEGATIONIBVS
PRO AMPLISSIMI ORDINIS DESIDERIIS
APVD DIVOS PRINCIPES FVNCTO QVI
PRIMVS IN SENATV SENTENTIAM ROGA
RI SOLITVS AVCTORITATE PRVDENTIA ATQ·
ELOQVENTIA PRO DIGNITATE TANTI ORDI
NIS MAGNITVDINEM LOCI EIVS INPLEVE
RIT AVRO INLVSTREM STATVAM QVAM
A DOMINIS AVGVSTISQ· NOSTRIS SENATVS
AMPLISSIMVS DECRETIS FREQVENTIB· IN
PETRAVIT IDEM TRIVMFATORES PRINCIPES
NOSTRI CONSTITVI ADPOSITA ORATIONE IVS
SERVNT QVAE MERITORVM EIVS ORDINEM

1 Cod. theod. II. 4. 1. et tit. 15.

AC SERIEM CONTINERET QVORVM PERENNE
IVDICIVM TANTO MVNERI HOC QVOQVE AD
DIDIT VT ALTERAM STATVAM PARI SPLEN
DORE ETIAM APVD CONSTANTINOPOLIM
CONLOCARET
[DEDI]CATA ·III· KAL· MAIAS
[D·N·] GRATIANO ·IIII· ET MEROBAVDE [CONSS.]

Et scio quidem hanc inscriptionem ab aliquot eruditis, partim re non perpensa partim ob quandam laudum ac dignitatum similitudinem, non ad patrem Symmachum sed ad filium cognomento oratorem referri solitam. Sed tamen antiquior est illorum sententia, qui seniorem Symmachum in hoc titulo intelligunt: est enim huic praenomen *Lucius* in lapide (et quidem non per unicam notam, ne forte mendum fabrile suspicemur, sed per litterarum consequentiam) orator autem diserte a Macrobio [1] et Sidonio [2], nec non in codicibus epistularum et in orationum palimpsestis et in lapidibus [3] dicitur *Quintus*. Quod si idem orator in fastis nescio quibus, quos adhuc sequitur cl. Morcellius in Afr. ch., amanuensium vitio scribitur *Lucius*, manifestum mendum a melioribus exemplaribus obiurgatur, ut Gothofredus iamdiu demonstravit [4]. Tum, ut demus *Lucii* praenomen irrepsisse casu in lapidem pro *Quinto*, qui fieri potest ut iunior Symmachus dicatur consul in inscriptione anno CCCLXXVII posita, quum ipse demum anno CCCLXXXXI in fastis consul occurrat? Verumtamen ad hanc difficultatem, quae maxima est, perviucendam, atque ad titulum iuniori vindicandum, praeclaram rationem excogitavit Arevalus v. cl. e soc. Iesu [5], cui videlicet videtur orator Symmachus ante praedictum consulatus ordinarii annum fuisse consul suffectus, propterea quod in epistula ad patrem consulatum suum memorans dicat: *hos inter iuvenile decus, sed honore senili, - bis seno celsus, Symmache, fasce cluis*. Parum vero sit credibile, Symmachum anno ordinarii consulatus fuisse adhuc iuvenem, qui nimirum complures ante annos praefecturam urbanam administraverat, quam ei quieto et iampridem a desideriis honorum atque ab omni affectatione remoto Valentinianus iunior tribuerat [6]. Vix pariter credibile sit post consulatus ordinarii annum iuveniles etiamnum versus fudisse Symmachum [7], atque ad patrem adhuc superstitem pariterque poetantem [8] scripsisse, qui triginta prope ante annos praefecturae urbanae grave munus obierat. Quamquam vero annum, quo in lucem orator editus fuit, nescimus, nihilominus quoniam eius pater anno CCCLX in orientem ad Constantium imp. profectus [9] multa de filii praeclara ad eloquentiam indole cum Libanio locutus est [10], is quidem triginta amplius post annos vix se iuvenem potuit nuncupare. Ceteroqui cur sero Symmachus ordinarii consulatus

(1) Saturn. l. 5. (2) Epist. l. 1. (3) Infra p. 1, et in hoc comm. p. XVIIII. (4) Prosopogr. cod. th. (5) Ad Prudent. contra Symm. l. 771. (6) Symmach. ep. X. 22. 54. ed. Parei an. MDCXLII. (7) Ep. l. 1. (8) Ep. l. 2. (9) Amm. XXI. 12. (10) Liban. ep. gr. 923.

honorem adeptus sit, ipse docet de alio consule loquens ep. lib. VIIII. 112, cum ait honorem hunc iampridem togae et ordini senatorio fuisse rarum nimisque difficilem: quia nimirum, ut ego arbitror, in summis ruentis imperii periculis id militiae potius quam togae praemium munusque erat. Sed iam de lapide vaticano, sive is patri positus fuit sive filio, prolixius loqui non vacat. Atque ut patris notitiam absolvam, is praefecturam, ut dixi, urbis suscepit anno CCCLXIIII, ut principum constitutiones ad eum missae demonstrant. Consul suffectus fuit circa annum CCCLXXVI, rogante senatu[1]: praefectus autem praetorio in Italia eodem fuisse anno videtur quo lapis ille positus est, quandoquidem extat lex Augustorum illo anno data ad Symmachum PP.; quamquam alii legunt ad Gracchum[2]. Quin adeo etiam filius, patre superstite, se praefectum praetorio in oriente nuncupat[3]: *at mihi castrensem quod mordet fibula vestem, - aurorae in populis regum praetoria rexi.* (Namque a Constantino summam illam dignitatem in quatuor praefectos, Orientis videlicet, Illyrici, Italiae, atque Galliarum distinctam fuisse constat.) Et quidem orator dicitur praefectus praetorii etiam in codice vetere vaticano, etsi ibi is titulus recentiore manu adpictus est. Quare rursus dubito num forte revera lapis ad oratorem pertineat, atque ad eundem praedictam legem Caesares scribant. Et quidem etiam legationem Symmachi patris unam novimus[4]; at oratoris multas (ut reapse titulus loquitur) in eius epistulis legimus[5]. Parentis variam litteraturam praedicat amans filius[6]; eloquentiam vero Libanius, ob quam graecae metropoleos oculos atque admirationem in se unum convertisse Symmachum ait[7]. Denique Ammianus[8] eum inter praecipua nominat doctrinarum exempla atque modestiae, quo praesidente aeternam urbem otio copiisque abundantius solito fruitam ait.

Symmachus orator.

2. Hoc ortus parente noster Quintus non in Libanii disciplinam traditus fuit, neque in Graeciam amandatus, quod olim in votis sibi fuisse pater dixit[9]. Praedicat enim ipse orator[10] se quicquid sciret, caelo gallico debere, sub quo senex quidam Garumnae accola puero sibi praecepta rhetoricae immulsisset. Est igitur Galliarum alumnus Symmachus. Quin adeo per gallum rhetorem liberos suos nepotesque erudiendos curavit[11]. Et quidem gallicanae scholae celebritas quanta tunc esset, vel unus Ausonius et ipse gallus docet in opere de professoribus; tum notissima sunt testimonia aequalium hominum, nempe divi Hieronymi[12], et principum ea aetate regnantium[13]. Atque illo saeculo nullum tempus in vetere Gallia fuisse doctius recte adfirmant litterariae Gallorum historiae auctores[14]: iidemque observant Symmachum nostrum cum praecipuis Galliae sapientibus familiaritate fuisse coniunctum, id quod eius epistulae ostendunt: vicissimque ab iis Symmachum

(1) Argum. orat. pro patre. (2) Cod. iust. XII. 1. 10. (3) Ep. I. 1. (4) Amm. Marc. loc. cit. (5) Lib. III. 52. IIII. 9. 31. V. 95. VII. 13. VIII. 21. (6) Ep. I. 3. sqq. et 44. (7) Liban. ep. gr. 923. (8) Lib. XXVII. 3. (9) Apud Liban. l. c. (10) Ep. VIIII. 88. (11) Ep. VI. 34. VII. 9. (12) Ep. CXXV. 6. et contra Vigil. cap. 1. (13) Cod. th. XIII. 3. 11. (14) Tom. I. part. 2. initio.

obsequio cultum laudibusque elatum videmus, praesertim ab Ausonio, qui senex tyronem illum in castris gallicis agnitum [1] immenso ac nimio praeconio obruit. Quo firmior autem cum Gallis amicitia Symmachi fuit, eo cum Graecis fragilior: nam etsi duae Libanii epistulae [2] amicitiam eius cum Symmacho significant (sectae fortasse causa; namque ut ille apud Graecos, sic iste apud Latinos retinendi deorum cultus antesignanus et auctor erat) postea tamen adeo videntur necessitudini vale dixisse, ut mutuis se maledictis aperte prosciderint [3]: quae iurgia etsi in litteratis hominibus minime rara sunt, tamen, si minus Libanium, certe Symmachum miror, cuius in epistulis tanta animi benignitas inesse videtur. Symmachi oratoris dignitates in antiquo lapide recitantur, cui titulo praefigitur Eusebii nomen, sive quia lapidis aliquando possessor fuerit, sive quia titulum scripserit; quamquam ipsum lapidem filius Symmachi dedicavit. Fuerunt Eusebii tres oratori Symmacho familiares; primus qui merebat inter notarios [4]; alter militaris et palatinus [5]; tertius archiater seu medicorum potissimus [6]. Ex his unus graeca doctrina et facundia clarus fuit, testimonio Macrobii [7], apud quem in saturnalibus disputans illustre dat testimonium symmachiano eloquentiae generi, ut infra narrabimus. En autem titulum.

EVSEBII
Q· AVR· SYMMACHO · VC·
QVAEST· PRAET· PONTIFICI
MAIORI · CORRECTORI
LVCANIAE · ET · BRITTIORVM
COMITI · ORDINIS · TERTII
PROCONS· AFRICAE · PRAEF·
VRB· COS· ORDINARIO
ORATORI · DISERTISSIMO
Q· FAB· MEM· SYMMACHVS
VC· PATRI · OPTIMO [a]

Quaesturae suae praeturaeque meminit ipse orator in epistulis [8]. Ad correctorem vero Lucaniae et Brittiorum Symmachum datur lex Augustorum anno CCCLXV [9]. In pontificatu gravem exercuit auctoritatem; nam Vestalem in incesto deprehensam ex priscarum legum severitate cum eius corruptore puniendam iudicavit [10]. Maior autem pontifex Symmachus, quia de classe patriciorum sacerdotum fuit post auctum a Sylla collegium. Comitatus vero gradus, quorum in tertio Symmachus substitit, primus distinxit Constantinus, si fides Eusebio biographo est [11]: namque

a In hoc lapide legebam pleraque puncta verbis interposita; contra in superiore nulla erant, nisi in vocabulorum apocope.

(1) Auson. inter ep. Symm. ep. I. 32. Confer etiam laud. II. in Val. sen. cap. VI. (2) Ep. gr. 923. lat. III. 342. (3) Liban. ep. lat. I. 82. (4) Symm. ep. V. 54. (5) Ep. VIIII. 55. X. 69. (6) Ep. ep. II. 18. V. 36. (7) Saturn. I. 6. (8) VIII. 14. VIIII. 119. 125. (9) Cod. th. VIII. 5. 25. (10) Ep. VIIII. 128. 129. (11) Vit. Const. IIII. 1.

*

eius rei antiquiora vestigia in inscriptionibus extare videntur. Ad Symmachum Africae proconsulem datur lex Augustorum anno CCCLXXIII [1]; cuius dignitatis facit mentionem ipse orator ep. X. 3; et quidem libri VIII epistulam decimam scribit Carthagine, cuius urbis iudicio et erga se amore gloriatur: vicissimque ipse caram Africam habere ep. II. 63, seque ibi laudabiliter versatum, id est de ea bene meritum dicit [2]. Publico quoque statuarum honore ibidem auctus fuit, etsi has deinde aemulorum livor deiecit, quam ipse iniuriam philosophico contemptu fregit [3]. Tunc Symmachus paterna veluti benignitate complexus videtur divi Ambrosii fratrem Satyrum, quem hortabatur ne ex Africa in Italiam bello ardentem decederet [4]. Et magnum quoque Ambrosium sine dubio Symmachus non semel Mediolani postea vidit. Quin immo inclytum Mediolanensium antistitem in iis epistulis valde agnoscimus, quas noster Ambrosio scribit [5]. Namque eum et patria romanum esse significat, et sanctis moribus praeditum; et dum ei quemdam commendat, hoc merito utitur, quod idem, dum olim Liguriam gubernaret [a], Ambrosii sibi amorem conciliavisset. Theodosianis vero temporibus ob novam provinciarum terminationem Liguriae metropolim fuisse Mediolanum compertum est [6]. Urbana Symmachi oratoris praefectura anno CCCLXXXIIII suscepta nihil est celebrius, in qua quid gesserit, liber decimus epistularum demonstrat. Non tamen silentio premendum est insigne exemplum modestiae eius. Nam quum superiorum praefectorum ambitio peregrini ac superbi vehiculi usum a principibus impetravisset (quod quidem vehiculum cognoscitur fuisse argenteum cum ex epistula Symmachi [7], tum etiam ex epigrammate Palladae [8] qui id in Themistio oratore, et eodem anno novae Romae praefecto, irrisit) noluit Symmachus tamquam alter Salmoneus tam iactanter per urbem vehi, scriptisque ad Theodosium litteris [9] honorem qui Camillo olim nocuerat, romuleique populi oculos laeserat, deprecatus est. seque moribus potius quam insignibus aestimari praefectum voluit. Titulum quoque *magnificentiae* recusavit Symmachus [10], immo aliis generatim uti non solebat [11]: et cum ipse modeste de se loquebatur, tum laudes ab amicis blandis ob eloquentiam sibi oblatas plerumque respuebat. Denique et illa gloria praefecturae symmachianae adiicienda est, quod is divum Augustinum oratione proposita et coram se recitata probatum, rhetoricae magistrum impertita evectione publica misit Mediolanum [12]. Ad religionem quod adtinet, Symmachus quidem nullam non habuit; nam et ab illorum opinione dissentire se aiebat [13], qui nihil curare caelestes existimabant: ceteroqui su-

a Si apud Symmachum legas *gubernares*, recte intelliges ipsum Ambrosium, quem ante episcopatum gubernavisse Liguriam scimus.

(1) Cod. th. XII. 1. 73. (2) Ep. II. 63. VIII. 5. (3) Ep. VIIII. 115. (4) Ambr. de excessu Satyri I. 32. (5) Ep. III. 30-37. (6) Lege Oltrocchium eccl. mediol. hist. ligust. prohoem. p. XXIII. sqq. (7) Lib. X. 40. (8) Anthol. XI. 292. (9) Ep. X. 24. (10) Ep. IIII. 42. (11) Ep. II. 35. (12) August. confess. V. 13. (13) Ep. VIII. 6.

perstitionis ethnicae tenacissimus fuit; quamquam, observante Prudentio [1], divisque Ambrosio [2] et Hieronymo [3], iam tum nobilissimi Romanorum proceres Annii, Probi, Anicii, Olybrii, Paulini, Bassi, Gracchi, aliique cum maxima senatus parte et cum innumero populo non romano solum sed barbaro in fidem Christi transiverant. Quin adeo caeco in Christianos odio aestuans Symmachus tragicas de iis quaestiones in praefectura sub aliis obtentibus exercuisse dictus est: quo ipse crimine laboriose admodum atque excandescens se purgat apud Augustos [4], testimonio, ut ait, fretus Damasi papae qui Christianos nihil a praefecto passos adfirmaverat. Sed quia Damasus eo anno obiit, Symmachi autem zelus ethnicus multis occasionibus patuit, (veluti cum Maximi tyranni panegyricum scripsit ac recitavit [5], et cum Praetextatum tot laudibus extulit [6], hominem sacrilegum, ut ait Hieronymus [7], idolorum tutorem acerrimum, atque idcirco a Zosimo [8] Ammianoque [9] ethnicis historicis commendatum; et cum Flavianum rebellem ethnicum [10] prae cunctis se diligere passim declaravit) suspicari adhuc licet eum reapse ad vexandos Christianos magistratu suo fuisse abusum: quam ob rem principes orthodoxi asperis illum edictis increpuerunt. Sed nihil aeque ostendit fanaticam Symmachi superstitionem, quam relatio illa celebris de restituenda ara Victoriae; repetito et casso semper conatu, cui nimirum obstiterunt statim Ambrosius, paulo que post Prudentius; ille prosa oratione, hic carmine; summis uterque eloquentiae viribus, contra quos Symmachus disertissimus nihil hiscere ausus est [11]: hac praeterea poena multatus quod a principis christiani aspectibus pulsus, ultra centesimum lapidem rheda non strata deportatus fuit [12]. Nimirum quo tempore Libanius in oriente pro templis ethnicorum frustra pugnabat, ut eius oratio ostendit, olim hians, sed ex vaticanis codicibus nuper expleta, eodem Symmachus in occidente mala causa cadebat. Porro orator uterque congruas crimini poenas dedit, quod nimirum Libanius Serapeum illud maximum a Christianis in Aegypto mox dirutum esse audivit; Symmacho autem sine dubio cor doluit, cum divi Pauli basilicam hoc ipso temporis articulo apud urbem mirando opere (vetor enim dicere aeterno) fundari vidit. Praefecturam, ut dixi, Symmachus anno CCCLXXXIIII iniit, sequente tenuit, quo desinente, vel certe initio tertii, idest anno CCCLXXXVI, eiuravit; successoremque habuit Sallustium: quae scilicet aera, multoque magis haerens animo dolor, facit ut damnum dierum nostrorum taeterrimum commemoremus. Le-

(1) Contra Symm. I. 545. sqq. (2) Ep. I. contra relat. Symm. (3) Ep. LX. §. CVII. 2. (4) Ep. X. 41. (5) Hist. trip. VIIII. 23. (6) Ep. X. 30-32. (7) Contra Io. hierosol. §. 8. (8) Hist. IIII. 3. (9) Hist. XXVII. 9. (10) Rufin. hist. XI. 33. Sozomen. hist. VII. 22, et Paulin. in vit. s. Ambr. §. 26. (11) Paulinus in vita s. Ambrosii §. 26. (12) Auctor operis de promiss. Dei part. 3, prom. 38.

gem e vetere codice vaticano Baronius protulit [a] augustorum Valentiniani iunioris Theodosii senioris et Arcadii ad Sallustium urbis praefectum anno CCCLXXXVI scriptam, quae tanti templi auspicia mandat [1]. Nam quum magnus Constantinus sexaginta fere ante annos basilicam divi Pauli reditibus quidem et copia vasorum regaliter instructam, ceterum modica in ares circumscriptam aedificavisset, non tulerunt piissimi principes, ut gentium apostolus et romanae fidei alterum lumen restrictiore lare habitaret: tantamque molem attolli curarunt, quantam orbis christianus ad hunc usque, quo scribimus, annum admiratus est: donec adfuit feralis nox idibus iuliis, qua concitatis miserabili casu flammis singulare antiquitatis ac magnificentiae christianae monumentum, quod XIIII saeculis steterat, quinque horis absumptum est. Refugit animus commemorare vim innumeram marmorum partim in cinerem redactorum, partim ustulatorum atque effractorum: musiva opera ambusta, tabulas concrematas, absidem undique depopulatam, chalcidicum devastatum, tectum adeo tabularum compagine mirum, nunc deiectum passim atque destructum: fores denique anaglyptico metallo Constantinopoli iamdiu elaboratas et titulis atque historiis inscriptas, grandi strage diffractas atque liquentes. Quid dicam pontificum seriem veterem, quorum vultus non tam artificio quam memoria hominum et temporum delectabant? Haec quoque partim flammis evanuit, partim caeli inclementiae ac pluvialibus austris in regione prope maritima soloque humente obnoxia est. Tristi excita casu Roma omnis ad deplorandam Pauli basilicam effusa est, declaravitque romanus populus, quam merito olim a divo Apostolo fides eius prae cunctis commendata sit, dum tantum quisque maerorem contraxit, quantum fere nemo ob larium eversionem pignorumve amissionem prae se tulisset. Sed enim fi-

(a) Baroniana editio sive princeps sive cum Pagio (nam utramque inspexi) non satis adhaeret exemplari: idem quippe codex a me collatus has exhibet varietates.

Ed.	Cod.
Sallustio urbis praefecto	*Salustio praefecto urbis*
sacratam	*sacratae*, ita ut referatur ad voc. praeced. *venerationis*.
sanctimonia	*sanctimonio*.
et pro studio	*pro studio*
diligentiori	*diligentiore*
quod basilicae	*quo basilicae*
Tiberis	*tiberini*
amplificentioris	*amplificentiori*
omnium	*omni*
probatae religionis meritis	*pro tantae religionis meritis*. Optima lectio et religiose emphaseos plena!
et alia manu	*et alia manu principis*.
ad multos	*per multos*
et amantissime	*atque amantissime*.

(1) Ipse Symmachus ep. IIII. 70 de basilicae cuiusdam aedificatione loquitur, quae sine dubio christiani ritus fuit; aliter enim fieri sub orthodoxis principibus non poterat. Cave tamen cogites de paulina; namque Symmachus ep. X. 45 in sua praefectura aedificationem illam curatam dicit. Porro quantum temporis in paulinae basilicae aedificatione consumptum sit, nescimus: sed ea certe anno CCCCXVIII absoluta erat, quandoquidem Bonifacius eo anno pontifex factus ad s. Paulum processit. Symmach. iun. ep. X. 73.

eri non potest ut Pauli basilica in cineribus diu subsidat: nam neque pietatem romanae urbis ulla infirmat calamitas; ac praeterea tantus est christiani orbis ac religiosorum nostrae aetatis principum erga divum Apostolum pius sensus, ut hanc eius aedem romanam omnium saeculorum ac gentium cultu celebratam, ac communis fidei veluti alteram aram, restitutum iri a fundamentis, ornatum decentius, atque in pristinam dignitatem vindicatum iri certum sit. Sed redeamus ad Symmachos, quorum gens ethnicis tenebris diu circumsepta veram denique Evangelii lucem aspexit, ut postea dicam, ac christianarum virtutum radiis multo plus claruit, quam eloquentiae splendoribus et consulatibus. Domus Symmachi in Caelio monte [1] fuit. Et sane in hortis Casaliorum caeliomontanis ad s. Stephani rotundi inventus fuit ibique adhuc servatur oratoris lapideus titulus quem supra adscripsi, itemque alius infra a me recitandus. Tum certissimus testis ipse orator est ep. VII. 18: *de formiano regressus in larem Caelium*. Adde etiam testimonia ex ep. III. 12. 88. (Atque heic obiter moneo, Marcum quoque Aurelium imp. natum esse in Caelio [2], ibique ante regiam adoptionem habitavisse, sed tamen paulo ulterius prope aedes Laterani: utrumque vero ad gentis aureliae stemma pertinere.) Ergo in area ubi nunc ill. Casaliorum domus est, editissimo ferme Caelii loco, regione salubri et urbis despectu amoena, magnifici olim Symmachorum lares fuerunt: quam ego sedem his diebus perlustrans, priscorum dominorum memoria non mediocriter commovebar: praesertim dum ibi titulos familiares in lapidibus legerem; scilicet, praeter praedictos, Aureliae Antbidis, Aureliae Callityches, Aureliae Soteridis, Aurelii Successi. Est autem ibi proxima Aniciorum domus, nempe ad s. Gregorii, cum qua gens Symmachorum necessitudinis vinculis implicita fuit. Ceteroqui Symmachus pater in tractu transtiberino pulcherrimam domum habuit, quam plebs romana ob nebulonis calumniam quandam inflammavit [3]. Et quidem plures domos in urbe habuit orator, quas hospitibus suis decernebat [4]. Extra urbem autem memorat ipse praetoria sua capuanum, apulum, puteolanum [5], et neapolitanum [6]: quare et necessitatem suam semper aliquid aedificandi fatetur [7]. Res sane Symmachi familiaris prope immensa fuisse videtur: commemorat enim ipse possessiones suas, praeter suburbanas, aquileiensem [8], apulam [9], samniticam [10], campanam [11], siciliensem [12], et in caesariensi Mauritania [13]. Rura etiam aedificata ubique possedit; suburbana saltem quatuor, nempe in via appia, in via ostiensi ad Tiberim, vaticanum, arabianum [14]: tum in provinciis tyburtinum, praenestinum,

(1) Non de nihilo est (propter scilicet peculiarem magnitudinem) quod Caelius in auctoribus classicis semper fere, quod meminerim, dicitur mons, ceterae vero urbanae summitates appellantur colles. (2) M. Aur. ad Front. ed. rom. II. 9. Capitol. in M. cap. I. (3) Amm. Marc. XXVII. 3. (4) Ep. III. 14. (5) I. 10. II. 26. VI. 66. VIII. 2. X. 13. (6) II. 60. VIIII. 111. (7) I. 10. II. 60. VII. 77. VIIII. 17. (8) Ep. IIII. 68. (9) VI. 12. (10) VI. 11. (11) II. 3. 26. 30. VI. 75. (12) II. 30. VI. 66. (13) Ep. VII. 66. (14) Ep. I. 6. II. 57. 59. III. 55. 82. VI. 58. 60. 61. 66. 72. VII. 21.

coranum, laviniense, laurentinum, formianum, puteolanum, lucrinum, baianum, baulinum, atque cumanum [1]. Ceteroqui Symmachus rusticans egregium moribus suis dat testimonium ep. VIII. 23: *non vereor ne me lascivire in tanta locorum amoenitate et rerum copia putes. Ubique vitam agimus consularem, et in Lucrino serii sumus. Nullus in navibus canor, nulla in conviviis helluatio, nec frequentatio balnearum, nec ulli iuvenum procaces natatus* [2]. In publicis tamen voluptatibus magnificus erat Symmachus, qui videlicet in ludorum editionibus ob suos vel filii magistratus ex cunctis romani imperii provinciis genus omne ferarum, equorum, aurigarum, et gladiatorum Romam accire solitus fuit, ita ut in una filii praetura duo milia auri librarum insumpserit, teste apud Photium [3] historico Olympiodoro. Atque e Symmachi epistulis morem quoque vigentem cognoscimus nobiles amicos e longinquis etiam regionibus convocandi ad gratulandam dignitatem, pompamque editionum cohonestandam: praeterquam quod dona quoque et sportulae a candidato offerebantur. Oratoris uxor Rusticiana fuit [4], Orfiti filia, viri, ut gener eius loquitur, memoriae illustrissimae, urbique praefecti, qui annis quindecim ante ipsius generi praefecturam obiit [5]. Avum maternum Acyndinum, matrem clarissimam feminam, fratres, sororem, nepotesque in eius epistulis noscimus [6]. Proles oratoris gemina: filia quidem, ut reor, natu maior, prisca virtute locuples patrique carissima [7], quam in Nicomachi domum transire nuptum voluit. Hinc tot epistulae ad Nicomachi filios, ad nepotes nimirum aut generum eiusque fratres Nicomacho maiore genitos. Etsi autem Symmachus cum morbis suis saepe expostulat in epistulis, nihilominus cum senectutem attigisse certum est [8]. Neque tamen quo anno mortem obierit, liquet. Ceteroqui anno CCCIC Theodoro consulatum [9], anno autem CCCCII Decio praefecturam gratulabatur [10]. Tum Prudentius, qui de sententia cl. Arevali [11] anno CCCCIII poema in Symmachum edidit, cum vivente adhuc loquitur.

Oratoris filius.

3. Oratoris mascula proles Quintus Fabianus [12] Memmius Symmachus, quem ipse pater graecis litteris imbuit [13], quique quaestor et mox praetor patre incolumi fuit, ut in epistulis legimus. Et quidem quaesturam parvulus adeptus est [14]. Hic autem iunior Symmachus uxorem duxit e Nicomachi domo (et quidem patre superstite ep. VIIII. 107) cuius rei fidem facit inscriptio in Caelio item Symmachorum lare reperta.

(1) Ep. I. 1. 8. II. 5. 3. 4. 26. III. 50. IIII. 44. VI. 61. 75. 81. VII. 15 26. 35. 37. 69. VIII. 23. VIIII. 69. 83. 98. (2) Lege etiam ep. I. 3. (3) Cod. XXX. p. 198. (4) Symm. ep. X. 54. Sidon. ep. II. 10. (5) Ep. X. 54. (6) Ep. I. 1. 101. II 17. IIII. 68. VI. 32. 40. VII. 49. 72-80. VIIII 40. (7) Ep. VI. 67. 79. 80. (8) Ep. IIII. 18. 32. VIII. 48. (9) Ep. V. 10. (10) Ep. VII. 50. (11) In prudentianis cap. LIIII. (12) Ita explicate *Fabianus* scribebatur in vetere quodam optimo codice epistularum, teste Iureto. Ita quoque in marmore infra citando. Quare error videtur aliorum codicum, in quibus dicitur *Flavius*. (13) Ep. IIII. 20. (14) Ep. V. 22.

VIRIO · NICOMACHO · FLAVIANO · VC
QVAEST· PRAET· PONTIF· MAIORI
CONSVLARI · SICILIAE
VICARIO · AFRICAE
QVAESTORI · INTRA · PALATIVM
PRAEF· PRAET· ITERVM · COS · ORD·
HISTORICO · DISERTISSIMO
Q· FAB· MEMMIVS · SYMMACHVS · VC
PROSOCERO · OPTIMO

Hi Nicomachi quum familiariter Symmacho uterentur, adiutores eius studiorum erant, eique libros emendabant, ut codicum aliquot T. Livii vaticanorum subscriptiones declarant: *emendavi Nicomachus Flavianus ter praefect. urbis apud Hennam* (in Sicilia scilicet.) *Victorianus ·v·c· emendabam dominis Symmachis*. Porro Symmachus iunior paterna vestigia persequens proconsulatum Africae rexit anno CCCCXV [1]. De consulatu nihil certi habeo compertum. Sed diligenter admodum notandum est, iuniorem quoque Symmachum fuisse urbi praefectum, ab anno scilicet CCCCXVIII: nam neque Gothofredus ea de re, quantum memini, quicquam dicit; neque Corsinius in praefectorum catalogo duos diserte distinguit homines; Theotiscus denique epistularum interpres manifesto errore laborat, dum relationes de schismate Eulalii (quod fuit anno CCCCXVIII) Symmacho oratori tribuit: qui vetus error omnium quoque Symmachi editorum videtur, nec non clarissimi Oltrocchii in ecclesiae mediolanensis historia ligustica [2], quorum nemo, quod sciam, iunioris scripta a superioris epistulis distinguenda esse monuit. Verum enimvero trium omnino Symmachorum tres fuerunt praefecturae urbanae; avi anno CCCLXIIII; filii an. CCCLXXXIIII; nepotis an. CCCCXVIII. Quis enim credere possit, Symmachum oratorem anno simul CCCLXXXIIII et CCCCXVIII, nempe annis XXXIIII interiectis, praefecturam urbis tenuisse? Rectissime ergo Sirmondus v·c· e soc. Iesu in notis ad Ennodium ep. VII. 25 Symmachi scripta in causa schismatis ad filium retulit. Quod cum ratione temporum evidens est, tum etiam inde arguitur, quod in Symmachi epistulographi exemplaribus mss haec scripta prorsus desiderantur; quae primus ex antiquo codice vaticano supra citato Baronius evulgavit [3], atque inde primum a Iureto in parisiacam anni MDCIIII epistularum Symmachi editionem translata fuerunt. Neque tamen ipse Baronius quicquam, ut puto, ait, quo significet duos sibi Symmachos fuisse compertos. Iam quum Baronius Symmachi iunioris relationem sine clausula ediderit (quam omissionem indicavit sollemni illa nota *etc*;) hinc accidit ut relegenti mihi eundem codicem vaticanum, ultro se obtulerit illa clausula adhuc inedita, quam post Symmachi oratoris reliquias adscribendam curabo.

(1) Cod. theod. XI. 30. 65. (2) In indice. (3) Ad an. Ch. CCCCXVIII. Baroniani autem textus discrepantias a codice vaticano scripsi in calce orationum Symmachi.

D

Oratoris nepos.

4. Sequitur in stemmate Symmachorum Quintus Aurelius Symmachus consul cum Aetio III [1], anno CCCCXLVI, Fabiano Symmacho sine dubio genitus, oratoris nepos; pater autem alterius Symmachi celeberrimi, de quo paulo prolixius loquendum est.

Symmachus patricius.

5. Quintus Aur. Memmius Symmachus excons. ord. et patricius Theodorici regis temporibus, Boethii socer. Christianum hunc, immo catholicum, diserte dicit Paulus diaconus [2], et alioqui abunde exploratum est. Illud subobscurum, num hic primus e Symmachis Christo nomen dederit. Filium certe oratoris adhuc ethnicis erroribus adhaesisse satis ostendunt relationes eius de schismate Eulalii; non solum quia magnopere schismatico favit antistiti, sed quia christianam basilicam ingredi non est ausus, sedandi tumultus causa, nequis, ut ait, faceret ei religionis invidiam [3]. Restat igitur ut vel Aetii collega vel socer Boethii tanta primus felicitate dignus fuerit, quandoquidem nemo intermedius extitisse videtur. Symmachum hunc plurima cum laude memorant veterum libri: sanctum eum, totumque ex sapientia virtutibusque factum dicit gener Boethius [4]: philosophiam eiusdem, iustitiam atque in egenos liberalitatem praedicat Procopius [5]: magnificentiam in exornanda aedificiis urbe rex Theodoricus apud Cassiodorium [6]: Symmachorum originariam in eo eloquentiam agnoscit Ennodius [7]; quo dicto simul significat genus eius ab oratore deductum. Re quoque declaravit Ennodius quantum symmachianae eloquentiae tribueret, cum Theodorici panegyricum scribens, prisci illius Symmachi oratoris laudationes tam bene ac naviter expilavit, cuius plagii post inventas a me Symmachi reliquias Ennodius convictus est. Denique Priscianus grammaticus [8] romanum, cui scribit, Symmachum a nobilitate, a fortunae muneribus, a virtutum copia, a studiis optimarum artium ac disciplinarum, a sapienti eloquentia commendat. Vix autem alium laudare videtur Priscianus Symmachum, praeter Boethii socerum: nisi forte illum intelligit (si tamen ipse alius est) quem anno DXVIIII venisse ex oriente Romam legatum scribit in chronico Cassiodorius. Fuit vero patricius Symmachus sine collega consul anno CCCCLXXXV; atque anno demum DXXVI nece iniustissima Ravennae periit.

Symmachi patricii nepotes ex filia.

6. Liberi eius virilis sexus utrum aliqui extiterint, nescio: utique avitum nomen retinuit nepos ex filia Rusticiana Boethioque genitus Q. Aur. Symmachus qui consulatum cum fratre Boethio iuniore gessit anno DXXII. Et quidem interemptorum Symmachi et Boethii liberos omni poena absolutos atque in paterna bona restitutos ab Amalasuntha regina tradit idem Procopius [9].

Rusticiana filia Symmachi patricii.

7. Sed certe feminea soboles Symmacho Boethii socero multo illustrissima atque ad famae aeternitatem aptissima nata est; Rusticiana videlicet, Galla, et Proba; quarum duae posteriores ob caelestium vir-

(1) Novell. II. 21. 2. (2) Hist. misc. XV. (3) Ep. X. 81. (4) Consol. I. pros. 4. II. pros. 4. (5) Bell. goth. I. 1. (6) Variar. IIII. 51. (7) Ep. VII. 25. (8) Prohoem. de num. et pond. (9) Bell. goth. I. 2.

tutum merita in illorum beatorum albo sunt, qui auctoritate et decretis romanae ecclesiae ad venerationem omnium mortalium consecrantur. Sororum natu maxima creditur Rusticiana, cuius nomen, ut id primum observem, avitum erat domi Symmachorum: namque, ut supra dixi, Symmacho ipsi oratori Rusticiana uxor fuit. Nupsit iunior Rusticiana Boethio, quo nihil fuit illo saeculo melius: ipsa, ut vir eius loquitur [1], ingenio modesta, pudicitiae pudore praecellens, et, ut omnes eius dotes breviter includantur, patri similis. Effodiunt autem miseratione animum quae de hac clarissima femina, quum iam esset senio confecta, scribit Procopius [2], nempe post captam a gotho Totila anno DXLVI Romam, Rusticianam quae olim amplissimas facultates in egenorum subsidium effuderat, deinde casibus miserrimis virum patremque amiserat; tum demum bonis omnibus spoliatam domoque a militibus pulsam, circumisse cum aliis miseris urbana hostium limina servili ac rustica veste indutam, victumque ostiatim pulsando mendicavisse: imminentibus in eius caedem ob veteris simultatis memoriam Gothis; nisi rex barbarus, Symmachorum, ut ait historicus, sanguinem reveritus, Rusticianam a supplicio atque a militari contumelia prohibuisset. Tactra haec admodum ac miseranda videntur? atqui vices easdem in fortissimis romanae ecclesiae defensoribus nuper sumus admirati. Denique utrum Elpis prior Boethii uxor, an Rusticiana posterior, hymnos duos in festo ss. Petri et Pauli cantari adhuc solitos, composuerit, philologorum quaestio est.

8. Symmachi patricii filiae alteri nomen Gallae fuit, quod item in Symmachorum familia fuisse avitum testis est orator de sui temporis Galla loquens ep. VI. 32: *nepticulae meae Gallae infirmitas conturbat otii nostri securitatem*. Haec si, ut videtur, Fabiani Symmachi filia fuit, utique dicenda est, patricii Symmachi amita; hic autem amitae nomen in filia, ut fit, de qua loquimur renovavit. Gallam Symmachi patricii filiam auctores duo maxime claram fecerunt, s. nimirum Fulgentius afer episcopus, qui ob vandalicam Transamundi regis persecutionem in Sardinia exulans luculentam epistulam ad illam dedit, consolandi gratia in viri obitu, laudandique statum devotae viduitatis; deinde s. Gregorius magnus, qui Gallae ipsius obitum prodigio quodam nobilitatum scripsit [3]. Ex his cognoscimus " Gallam florenti aetate consulari marito traditam, eodemque intra annum orbatam, abiecto saeculari habitu, ad omnipotentis Dei servitium sese apud beati Petri apostoli ecclesiam monasterio tradidisse, ibique multis annis simplicitati cordis atque orationi deditam, larga indigentibus eleemosynarum opera impendisse: nihil sibi de nobilitate generis adsignantem, quamquam avo, patre, socero, marito consulibus pridem fuisset inter saeculares illustris. Apostolorum denique principe per visum praesente, mortalis vitae finem fecisse ". 8. Galla Symmachi patricii filia.

(1) Consol. II. pros. 4. (2) Bell. goth. III. 20. (3) Dialog. IIII. 13.

S. Proba Symmachi patricii filia.

9. Gallae soror Proba fuit, virginitatis gloria multisque aliis virtutibus praedita, ad quam duae extant s. Fulgentii epistulae, praeter alios duos desideratos libros, quos ab eo ad eandem fuisse scriptos, perspicuum est [1]. Placet ex ipso Fulgentio ad Gallam scribente notitiam Probae audire. " Disponimus ad sororem tuam sanctam Christi virginem Probam, quam Dominus hoc tempore praecipuum in urbe Roma dare dignatus est virginitatis et humilitatis exemplar, de ieiunio et oratione aliquid scribere, sicut in epistula, quam ad eam nuper dedi, mea pollicitatio continetur: cuius tibi praecipue sancta conversatio est in omnibus imitanda: quae cum sit avis atavisque [2] nata consulibus, et deliciis regalibus enutrita [3], tanta illi est humilitas dono gratiae caelestis infusa, ut amore subiectionis et usu serviendi, dominam se aliquando fuisse iam nesciat, cum omnes dominos habere, delectatione sanctae servitutis, affectat. Scit enim a Domino, cui virginitatem vovit et cordis et corporis *etc.* Delicias vero corporis quanta virtute contemserit, et quomodo suam famem satiandis faciat deservire pauperibus; nec ob aliud ipsa vilibus tegatur indumentis, nisi ut et humilitatis propositum impleat, et vestiendis pauperibus iugem curam sanctae pietatis impendat, plenius ipsa videndo cognoscis, quam ut id a me velis audire, quod minus possum sermonibus explicare ".

S. Symmachus papa.

10. Sanctus Symmachus pontifex maximus, qui Petri sedem ab anno CCCCIIC ad DXIIII tenuit, utrum in patricia Symmachorum gente numerandus sit, dubitare parumper licet, tum quia ab Anastasio bibliothecario dicitur ex patre Fortunato genitus, tum quia in quibusdam sive Anastasii sive aliorum biographorum codicibus natione sardus perhibetur. Rei vero momentis perpensis, haud scio an quisquam existimabit, Symmachum papam haud fortasse recto stemmate a Symmachorum domo procedere; cum iis tamen adfinitate vetere, ac iure aliquo sanguinis, ideoque et honore nominis, fuisse coniunctum. Pro Valerio Fortunato causam olim dixit orator Symmachus, ut fragmentum in vaticano palimpsesto inventum docet. Ad Valerium (intellige Fortunatum) idem scribens ep. VIII. 57, ait se in puerum quendam sibi personam parentis arrogare, in quem Valerius (Fortunatus) ius affinis exercebat. Symmachorum igitur cum Fortunatis constat adfinitas. Quod autem Symmachorum nomen aliquando ab adfinibus seu consanguineis revera adsumptum sit, patet ex illo Boethii filio, an. DXXII consule, cui idcirco nomen Symmacho factum a parentibus fuit, quod eum Boethius ex filia Symmachi patricii susceperat. Et quoniam per id tempus summa erat in urbe gentis huius potentia et gloria propter Symmachi patricii opes innumeras et apud regem Theodoricum summam gratiam, hinc etiam facile adducor ut credam, Symmachum qui romanum pontificatum

(1) Fulgentius ep. ad. Gallam, et Fulgentii biographus cap. XXVIII apud Bolland. die prima ianuarii. (2) Intellige ipsum oratorem eiusque patrem: quin etiam avum seu abavum qui consul fuit cum Gallicano an. CCCXXX. (3) Intellige Symmachi patris opes maximas, de quibus Cassiod. var. IIII. 51.

adeptus est, eundemque Theodorici regis auctoritate contra schismatis vim tenuit, reapse in illa luce symmachianae familiae fuisse versatum. Item opinioni meae favet, quod Avitus viennensis Symmachi papae causam, calente schismate, Symmacho illi patricio per litteras commendavit [1]. Rursus denique favet, quod Symmachus, ut ipse ait [2], catholicam fidem veniens ex paganitate susceperat: Symmachorum autem, recens reapse erat, ut supra dixi, ad Christi partes transitio. Porro quod adtinet ad Sardiniam patriam, primum aio in priscis duabus Anastasii editionibus moguntina atque parisiaca non sardum domo dici hunc pontificem sed romanum. Tum nihil vetat quin hic Fortunati filius in Sardinia sit natus [3], cum qua insula nullam non fuisse Symmachorum consuetudinem probe scimus. Orator enim ep. II. 33. III. 19 fratrem appellat hominem quendam qui Sardiniam rexisse videtur vicarius. Item ep. VIIII. 42 alium quendam, qui annonae in Sardinia praefuerat, filium vocat. Immo in caeliomontano Symmachorum lare, de quo supra locutus sum, inscriptionem ego legebam a Fortunato quodam vicario positam. Hinc papa Symmachus subsidia quotannis in Sardiniam ad deportatos ex Africa Transamundi regis tyrannide episcopos cum litteris consolatoriis mittebat. Hinc divus Fulgentius ex ea insula ad Symmachorum matronas virginesque scribebat: quae consanguinei pontificis liberalem animum aemulantes pecuniis pariter praedictos exules recreabant, ut Fulgentii epistulae docent. (Et denique Fulgentius quidam archidiaconi munere apud Symmachum fungebatur, ut in synodicis subscriptionibus videre est). Feliciter vero contigit, ut in archio basilicae vaticanae codex s. Hilarii supersit in byzacena olim provincia sub ariano Transamundo per praesbyterum afrum, fideique catholicae ut arbitror confessorem, collatus: ita ut vulgaris scripturae genus, quod sub pontifice vigebat Symmacho cognoscamus. Atque hic fortissimus pontifex, cuius tot et tanta pro ecclesia Dei gesta fuerunt, Symmachorum sine dubio gloriae culmen imposuit. Is ambitum gravi lege compescuit, ecclesiae patrimonium firmiter adseruit [a], fundamenta ecclesiasticae potestatis altius egit, leges Odoacris canonico iuri infensas sustulit, nefarias sectas urbe expulit earumque libros incendit, Anastasium caesarem disertissimo libello ab haereticorum societate atque

a Legenti mihi in vaticanis codicibus scripta Symmachi papae varietates aliquot occurrebant, praesertim in antiquissimo palatino saeculi VII veteres canones continente; quarum varietatum gustum praebebo in tribus editi textus manifestis emendationibus.

In decreto de conservandis bonis ecclesiae §. 6.

Ed. Concilior. Coleti tom. V. p. 475.	Cod. palat.
Quicumque tamen obligatus, Dei, et decreti huius immemor	*Quicumque oblitus Dei et decreti huius immemor*

In epistula ad Caesarium p. 425.

§. 1. *Clericis honorum meritis*	*Clericis emeritis*
§. 5. *Similiter virgines nubere prohibemus, quas annis plurimis in monasteriis aetatem peregisse contigerit.*	*Similiter professas virgines nubere prohibemus, quas annis plurimis etc.*

(1) S. Avit. ep. XXXI. (2) In apolog. adversus Anastas. imp. (3) Eadem fere quaestio fit in vita S. Gregorii magni, cuius maiores partim romani fuerunt partim samnites.

ab odio in apostolicam sedem dehortatus est, rei sacrae in oriente turbatae pro sua suprema auctoritate consuluit, urbanas basilicas partim auxit partim exornavit, sex saluberrimas synodos celebravit, innocentiam demum suam iudicio licet indebito pro sua magnitudine animi tradidit expendendam [1]. Tum vero contigit inclytum illud atque omni aetate memorabile gallicanae ecclesiae decretum, quo definitum est, nemini licere, ne episcoporum quidem quibusvis synodis, de romano pontifice, utpote omnium apice, indicare [2]. Tunc etiam Theodorici, ariani licet regis, religiosa modestia inclaruit, qui non suum iudicavit de ecclesiasticis aliquid censere negotiis, quorum nihil ad se, praeter reverentiam, pertinere amplissimis verbis testatus est [3].

Symmachi romani in oriente.

11. Symmachorum gens Constantinopoli quoque versata est. Inde enim Romam venit legatus Symmachus anno DXVIIII in Eutharici consulatu, cuius rei Cassiodorius, ut supra dixi, in chronico meminit. Is est autem Symmachus, de quo Constantinopoli demurante loquitur s. Hormisdas papa Symmachi successor ep. XXXVII et LXVI. Eundem denique Symmachum (aut paulo iuniorem) senatorem praefectumque castrensem bello vandalico in Africa sub Iustiniano Procopius memorat [4]: atque huius Symmachi, dignitate exconsulis, aedes Constantinopoli arsisse in illa maxima contra praedictum Iustinianum seditione ex chronico paschali exploratum est.

Symmachi aevo s. Gregorii magni.

12. Centum fere post Symmachum papam annis occurrit nobis in litteris [5] magni Gregorii Symmachus alter in Corsica defensor (qui fuit temporum illorum magistratus quidam). Hic autem sine dubio ex ea nobilissima domo fuit; namque a Gregorio appellatur *vir magnificus domnus Symmachus* [6]. Quin adeo quum retro dixerim Rusticianae nomen avitum esse in Symmachorum familia, ecce nobis in Gregorii litteris aliam Rusticianam nobilis imam feminam, dignitate patriciam, quam Gregorius *excellentiae* titulo (non secus atque reginas) semper ornat. Matronam hanc fuisse de genere Symmachorum vel inde cognoscimus,

(1) Concil. tom. V. ed. Coleti p. 458. Calumnias autem in Symmachum cognoscimus e mendaci quadam vita eius a schismaticis conficta, quam e prisco codice veronensi vulgavit Blanchinius vit. Pontific. rom. t. IIII. p. LXIX.

(2) S. Avitus viennensis in epistula, quam communi episcoporum Galliae nomine scripsit contra synodum, quae ad iudicandum de Symmacho convenerat, haec inter alia complura ait. *Dum de causa romanae ecclesiae anxii nimis ac trepidi essemus, utpote nutare statum nostrum in lacessito vertice sentientes. – Non facile datur intelligi qua vel ratione vel lege ab inferioribus eminentior iudicetur. – Quid in principatum generalis ecclesiae criminationibus licere censendum est? – In sacerdotibus ceteris potest, siquis forte nutaverit, reformari: at si Papa urbis vocatur in dubium, episcopatus iam videbitur, non episcopus, vacillare.* Tum principes viros adhortans ait: *in conspectu vestro non sit ecclesiae minor, quam reip. status –. Nec minus diligatis in ecclesia vestra sedem Petri, quam in civitate apicem mundi –. Nostis bene inter quas haeresum tempestates fidei puppem ducamus. – Expedit ut gubernatorem vestrum participato labore tueamini* Parem eodem tempore exhibuit honorificentiam ac patrocinium romanae cathedrae gallus Ennodius in luculento, qui extat, pro Symmachi causa libello apologetico.

(3) Concil. praedict. pp. 459. 466. et alibi.

(4) Bell. vand. II. 16.

(5) Lib. I. 52.

(6) Lib. XI. 44.

quod praedictus Symmachus Rusticianae litteras Gregorio tradidit, et quod absentis matronae mandata cum eius universa familia Romae exsequutus est, pompa scilicet, ut illa iusserat, ad s. Petrum deducta [1]. Clientem se Rusticianae fuisse ante episcopatum narrat Gregorius [2]; sibique ab ea commendari nutricem suam libenter tulit [3]: et pro missis ad se redimendorum captivorum causa decem auri libris, et beato Petro donariis, et s. Andreae monasterio subsidiis [4] gratias egit; eiusque versantis Constantinopoli magnum esse in romana urbe desiderium testatus est [5]. Nobilissimas quoque Rusticianae neptes Romae degentes memorat Gregorius [6]: quarum una fortasse erat Italica patricia, ad quam bis scribit Gregorius [7]: namque et Italicam seniorem Symmachi oratoris sororem novimus [8].

Symmachi oratoris scripta.

II. Quum tot fuerint in Symmachorum gente clarissimi homines, nemo tamen parem famam oratori illi veteri consecutus est, ad quem denuo sermo meus deflectit: de cuius scriptis ut pauca cursim dicam, horum genera duo novimus, epistulas videlicet et orationes. Non est instituti mei multa verba de epistulis facere, quarum tamen posthumi libri a filio in vulgus dati adeo nostris eruditis placuerunt, post Politianum et Laetum a quibus primo eximie laudati fuere [9], ut decem saltem eorum editiones extent cum doctissimorum hominum commentariis: et quidem Romae vernaculo idiomate non ingloriam interpretationem curatam video, atque aliam ineditam latere scio. Ceteroqui vulgandarum Symmachi epistularum parva, ut solet, initia fuerunt. Nam princeps veneta Cynisci amerini editio in pontificatu Iulii II typis curata, adeo tenuis vulgoque incognita est, ut eam Fabricius Maittairius atque Panzerius ignoraverint, quamquam neque in vaticana bibliotheca deest, neque olim Iuretum latuit. Item mutila est secunda argentinensis, quam praedicti triumviri primam existimant; donec paulatim auctae sunt Symmachi epistulae in basiliensi, messiensi et parisiaca editionibus, ex codicibus multo plenioribus, quorum tempestive Cuiacius notitiam vulgaverat [10]. Atque ut Symmachi adhuc epistulae codicibus inspectis augeri possint, magnopere vereor: mihi certe complura earum mss. volumina, et quidem vetera, manu versanti, nihil se novi obtulit, praeter variarum lectionum atque emendationum copiosam segetem. Neque tamen infitias eo quasdam nos latere Symmachi epistulas: nam certe ornata illa epistula, et quidem latina, quam Libanius [11] a se receptam narrat valdeque dilaudat, in editis non occurrit. Vaticanus unus codex particulam ineditam relationis Symmachi filii mihi nuper suppeditavit, quam post reliquias orationum do. Sed multa praeterea sunt incommoda codicum a me observatorum: nam hi neque in libros di-

(1) Lib. XI. 44. (2) Ibid. (3) IIII. 46. (4) XI. 44. (5) VIII. 22. (6) XIII. 22. (7) III 60. VIIII. 123. (8) Symm. ep. VIIII. 40. (9) Forcellinus contraria iudicia colligit, id quod ego nihil moror. Sed tamen peccat ibi certe Forcellinus, qui Ammiani verba de patre Symmacho, intelligit de oratore. Nam qui praefectus Aproniano (seu Volusiano) successit, et cuius domus incensa fuit, is pater oratoris erat. Amm. XXVII. 3, Symm. ep. I. 44. (10) Observ. lib. V. 7. (11) Ep. 923.

stribuuntur, neque vulgatum ordinem servant epistularum, neque cunctas continent, neque nomina personarum plerumque exhibent: ita ut conferendi cum editis, praeter temporis iacturam, taedium ingens et labor fuerit. Igitur de orationibus dicendum superest, quarum ante aetatem nostram fama quidem ingens erat, nihil tamen, ne perpusillum quidem, extabat: donec his annis Mediolani in ambrosianae bibliothecae palimpsesto octo orationum partes apparuerunt; nuperius autem in vaticano item rescripto codice fragmenta tria; quorum primum ad laudes priores in Valentinianum seniorem pertinet; alterum ad orationem pro Synesio; tertium frustum est orationis pro Valerio Fortunato, cuius nec res nec titulus in mediolanensi codice erat. Novem itaque Symmachi orationum in editione hac nostra partes sunt. Sed enim orationes eius multo plures desideramus, quarum ingentem fuisse numerum Socrates tradit [1]: καὶ γὰρ αὐτῷ πολλοὶ λόγοι συγγεγραμμένοι τῇ Ῥωμαίων γλώσσῃ τυγχάνουσι. Rursumque Callixtus [2]: πολλοὺς γὰρ καὶ ἄγαν ἀρίστους λόγους ἐξέδοτο. Atque his consonans Cassiodorius [3] multos ait reperiri Symmachi libros. Deperditarum orationum tituli ab ipso auctore obiter memorantur in epistulis hi.

Panegyricus Theodosii senioris, quo laudes eius civiles et bellicas stili honore percurrerat, legesque ab eo latas nominatim commendaverat. Ep. II. 13.

Panegyricus Maximi tyranni, quo victo, in maiestatis crimen vocatus Symmachus ad Christianorum ecclesiam supplex confugit. Socrat. hist. V. 14.

Apologeticus, seu defensio praedicti panegyrici, ad Theodosium qui eum crimine clementer absolverat. Socrat. ibid. et Symm. ep. II. 31.

Oratio de abroganda censura. Ter hanc memorat ipse auctor orationem suam, quam deinde opere etiam largiore propagavit. Et modestus alioqui orator tantum ei tribuebat, ut a legentibus adsensum se confideret extorturum. Profecto utilissimum historiae esset scire cunctas rationes, quibus motus senatus id reapse priscae severitatis tribunal sustulit. *Plures* (inquit Symmachus cum familiari loquens) *utilitatis et honestatis assertiones in ipso corpore orationis invenies*. Rursusque, *in oratione nostra non leves causas evitatae huius potestatis invenies. - Nam solis quaedam speciosa nominibus, usu et experiundo plurimum nocent*. Reiectam denique decreto senatus censuram ait, *ne sub specioso nomine fores impotentiae ambire solitis panderentur*. Symm. ep. IIII. 29. 45. V. 9.

Oratio de Polybii filio ep. IIII. 45. Polybium quidem ipsum, qui in Africa proconsularem iurisdictionem egregie repraesentaverat, laudat divus Ambrosius ep. clas. II. 87, sibique summa gratia devinctum ait.

Oratio contra Gildonem habita in senatu quo die is hostis publicus declaratus est. Ep. IIII. 4.

(1) Hist. V. 14. (2) Hist. XII. 21. (3) Hist. trip. VIIII. 23.

Gratiarum actio, ut videtur, Honorio pro Decii urbana praefectura, quam is anno CCCCII administravit. Ep. VII. 50. Fortasse tamen non oratio fuit sed epistula, sicuti illa ad Rufinum pro Flaviani, qui Decium praecessit, praefectura. Ep. II. 22. III. 81.

Praeter epistulas et orationes carmina Symmachum factitavisse compertum est. In his fuit poetica Baulorum historia. Ep. I. 1.

Symmachi historiam prosa oratione scriptam laudat Iornandes de reb. get. cap. XV, atque ex eius quinto libro copiosum fragmentum recitat de rebus a Maximino ante imperium gestis. Sed enim utrum Symmachus orator an quivis homonymus historiae illius conditor fuerit, merito ambigitur.

De Symmachi stilo.

III. Stili sui Symmachus laudatores multos habuit, nempe Ausonium, Ambrosium, Paulinum, Prudentium, Cassiodorium [1], Sidonium, Auctorem de promiss. D. (graecos etiam Libanium, Socratem atque Callixtum) compluresque neotericos, quorum omnium testimonia idcirco reticeo, quia haec vulgo ante epistularum libros extant. Unicum Macrobii dictum [2] commemorabo, in quo nobis exhibetur Symmachus sectae peculiaris oratoriae auctor, seu certe plinianae instaurator. Sic ergo Macrobius: *quatuor sunt genera dicendi; copiosum, in quo Cicero dominatur: breve, in quo Sallustius regnat: siccum, quod Frontoni adscribitur: pingue et floridum, in quo Plinius Secundus, et nunc nullo veterum minor noster Symmachus luxuriatur*. Re tamen vera haud tanta est Macrobii, boni licet et sobrii scriptoris, auctoritas, quin adhuc meminisse liceat dicti quintilianei [3]: *unicum apud nos specimen orandi docendique oratoriae artes M. Tullius*. Quid sua aetate faceret Symmachus, quum iam pluribus ante saeculis tot latina eloquentia quateretur erroribus, quot ille auctor dialogi [4], quot Seneca [5] et Fronto [6] et Fabius [7] in cassum reprehenderunt, nec ipsi satis vitare potuerunt? Quamquam igitur esset Symmachus monetae veteris spectator aequus et iudex [8], nihilominus temporis sui usibus victus [9] dabat sedulo operam ut poetico descriptionum nitore, densitate sententiarum, altitudine sensuum, translatorum licentia, plurimo denique ingenii acumine, acclamationem audientium peteret. Quare et filium erudiens, scintillare acuminibus atque sententiis scripta eius gaudebat [10]. Profecto sententiosum symmachiani eloquii genus per id tempus maxime viguit. Namque et divus Hieronymus de s. Paulini ad Theodosium panegyrico loquens [11] *librum tuum*, ait, *quem pro Theodosio principe prudenter ornateque compo-*

(1) Symmachi apud Cassiodorium locus quidam e deperditis libris extat, quem ad laudes in Gratianum pertinere suspicor. Sic ergo Cassiodorius var. XI. 1. " Retinetis facundissimi Symmachi eximium dictum: *specto feliciter virtutis eius augmenta, cuius differo laudare principia* ".

(2) Saturn. V. 1.

(3) Inst. III. 1.

(4) De causis corr. eloq.

(5) Ep. CXIV.

(6) De eloq. et de orat.

(7) Inst. VIII. 5.

(8) Ep. III. 11.

(9) Ibid.

(10) Ep. VII. 9.

(11) Ep. LVIII. 8.

situm transmisisti, *libenter legi*: *ipsum genus eloquii pressum est et nitidum*; *et cum tulliana luceat puritate*, *crebrum est in sententiis*. *Iacet enim*, *ut quidam ait*, *oratio in qua tantum verba laudantur*. *Felix Theodosius qui a tali Christi oratore defenditur*! Sed enim quid opus est de Symmachi stilo editorem laborare? satis enim scimus, quarti saeculi hominem, quamquam singulari mentis flagrantia vividisque et grandibus eloquentiae coloribus praeditum, cum augustei aevi scriptoribus non esse comparandum. Sed tamen in antiquitatis thesauris omne genus artificiorum studiosi homines libenter spectare solent. Et quidem in Symmacho multa sunt adiumenta ad historiam romani imperii plenius cognoscendam. Nam tres laudes augustales totae historicae sunt: in ceteris orationibus, praeter historica lumina, ius illorum temporum, curiae potestas, honorum cursus, notitia hominum ac dignitatum et consuetudinum passim elucent. Certe Gothofredus in suis maximis ad ius romanum lucubrationibus epistulas Symmachi, quae solae tunc extabant, saepenumero et insigni cum fructu consuluit. (Mihi vero percommodum accidit, ut cum Symmacho copiosum quoque iuris additamentum edam, reliquias nimirum corporis, quod sine dubio aetate Symmachi ex antiquioribus libris iuridicis consarcinatum fuit.) Corsinio quoque ad perscribendos urbis aeternae praefectos non parvam noster auctor symbolam contulit. Sed enim Symmachi multiplices et perbonas utilitates, ne sim nimius, lectorum curioso ingenio et considerationi permittere satius est.

De Symmachi palimpsesto.

IIII. Superest ut de Symmachi codice, unde has imperfectas orationes excussi, pauca dicam. Is idem est bobiensis palimpsestus, sub quo Fronto latuit, quique partim Mediolani partim Romae servatur, qua super re in praefatione romana Frontonis satis disserui. Ceteroqui Mediolani pars ingens Symmachi est, Romae autem duo tantum paria foliorum inveni, nempe quartum seu intimum quaternionis primi mediolanensis, in quo scribitur supplementum laudum priorum in Valentinianum: rursusque alterum folium par, cuius duae paginae habent incrementum orationis pro Synesio, totidem aliae continent fragmentum inauditae orationis pro Valerio Fortunato. Circa quaternionum autem rationem, propter folia plus solito biantia, disputare vix licet; priore excepto, cuius evidenter superest secundum quartumque folium, et primi pars posterior, nempe quaternionis paginae postremae duae. Alterius quaternionis paginae tantum quatuor desiderari videntur, sex autem tertii. Reliqua folia omni prope vinculo ac serie carent. Symmachum Mediolani quum ederem, deque codicis aetate quaererem, hunc quidem vix uno saeculo post ipsius auctoris obitum scriptum esse existimavi [1]: quod nunc iudicium adeo non improbo, ut luculento testimonio, seu potius exemplo, comprobare queam. Est in tabulario vaticanae basilicae venerandus codex, fama et admiratione hominum iamdiu celebris, divi Hilarii scripta aliquot continens. Iam codicis huius scriptura tam similis symmachianae est, quam

(1) Praef. ed. mediol. p. XIII.

specimen a me expressum et cum symmachiano comparatum docet. Porro in huius codicis pagina CCLXXXVIII, diversa ac deteriore scripturae specie, minutis ductibus, legitur haec autographa, ut reor, subscriptio: *contuli in nomine domini Iesu Christi aput Kasulis*[1] *constitutus anno quarto decimo Transamundi regis*. Is est autem annus post Christum natum DVIIII. Ergo et ipse Hilarii textus post hunc annum scribi non potuit. Atqui Symmachus certe anno adhuc CCCCIIII vita fruebatur, ut supra demonstratum est. Porro hoc exemplum ad recte iudicandum de aetate scripturae generis symmachiani (quod genus in compluribus vaticanae bibliothecae codicibus superest) maxime idoneum, antiquarii non contemnent. Quod si haberemus alium Hilarii codicem abs Hieronymi manu circa eandem aetatem apud Treviros descriptum[2], valde suspicor similem huic africano nobis esse visurum.

(1) Provinciae byzacenae oppidulum. (2) Hieron. ep. V. 2.

COMMENTARII PRAEVII

PARS III.

DE ·C· IULII VICTORIS RHETORICA

ET

DE ·L· CAECILIO MINUTIANO APULEIO GRAMMATICO.

De rhetoribus unde Victor excerpit.

I. Quandoquidem Victor in titulo artem suam ex antiquis aliquot rhetoribus haurire se ait, pauca mihi de his (Cicerone tamen et Quintiliano omissis) praefanda videntur. Atque in primis nihil accuratius distinguendum est, quam duos fuisse Hermagoras rhetoras. Cum seniore quidem Posidonius coram Pompeio magno Rhodi disputavit [1]: atque illius libri rhetorici citantur in iuvenili Ciceronis opere de inventione. Iuniorem vero Hermagoram sub Augusto floruisse narrat Suidas, qui et eius rhetorica scripta recenset. Duos fuisse Hermagoras miror aliquando dubitatum a Quintiliano, qui tamen inst. III. 5. duos demum agnoscere cogitur, quorum scilicet opiniones non congruebant: quia nimirum senior Hermagoras theses, seu generales quaestiones, ad rhetoricam pertinere dixerat [2], iunior autem negaverat [3]. Hermagora seniore uti Victorem, docere videtur titulus, in quo Hermagoras ante Tullium ponitur. Iam de hoc Hermagora iudicium Tullii tale est [4]: *Hermagoras satis in arte, quam edidit, videtur ex antiquis artibus ingeniose et diligenter electas res collocasse, et nonnihil ipse quoque novi protulisse*. Monet tamen ibidem Cicero rhetorem praecipientem fuisse Hermagoram non oratorem. Aridissimos Hermagorae libros dicit auctor de causis corr. eloq. [5]; Hieronymus [6] autem tumiditatem Hermagorae reprehendit: quod ceteroqui de eius inanibus pollicitationibus ac gloriationibus dici abs Hieronymo certum est. Isidorus tamen [7] Hermagoram in praecipuis Graecorum rhetoribus ponit. Passim vero Hermagora utuntur, praeter Tullium, Seneca [8], Quintilianus [9], prisci rhetores latini [10], Hieronymus [11], aliique veteres quos numerare lectori non interest: quosque nunc de uno nunc de altero Hermagora loqui existimo.

De Aquilio rhetore nihil fere habeo quod dicam, nisi valde suspicari me scribendum Aquilam. Namque Aquilae romani extat tractatus de figuris rhetoricis. Antonius Aquila declamator memoratur apud Frontonem [12]. Denique graecus rhetor Aquila laudatur a Philostrato in Chre-

(1) Plutarch. in Pomp. cap. XLII. (2) Cic. de invent. I. 6 (3) Quintil. inst. III. 5. (4) Cic. l. c. (5) Cap. XVIIII. (6) Ep. LIII. 10. (7) Orig. II. 2. (8) Controv. I. 1. et praef. libr. III. (9) Inst. III. 1. 3. 5. (10) Ed. Capperon. pp. 60. 121. sqq. 129. 204. 319. 320. 321. 322. 324. 327. (11) Loco cit. (12) Ad amicos I. 10.

sti vita. Aquilii vero rhetoris quisnam meminerit nondum comperi: Aquilii enim Severi sub Valentiniano principe historiam memorat Hieronymus [1], non scripta rhetorica.

Nihil item habeo dicere de Marcomanno, nisi quod eius rhetoricis praeceptis parce utuntur Fortunatianus ed. Capper. p. 68, Victorinus p. 119, Sulpicius Victor p. 285.

Dum Tatianum mente revolverem, primus occurrebat Tatianus ille syrus, sed lingua graecus, professione sophista et rhetor, cuius infinita fuisse volumina tradunt Eusebius atque Hieronymus [2], quorum postremus diserte ait: *Tatianus qui primum oratoriam docens, non parvam sibi ex arte rhetorica gloriam comparaverat. Hic sub imp. M. Antonino Vero et L. Aurelio Commodo floruit*. Ergo quam artem docuit Tatianus, valde est credibile scriptis quoque commendavisse. Veniebat quoque in mentem Tatianus Symmachi in consulatu collega, qui si forte rhetor fuit, summum reip. romanae honorem uno anno ars oratoria sortita est. Neque id mirum. Nam quo item anno Symmachus Romae veteri praefectus imperabat, eodem Themistius rhetor novam Romam aeque praefectus moderabatur. Verum his omissis, valde suspicor mendosam esse scriptoram codicis, ut supra in Aquilio pro Aquila, sic heic in Tatiano pro Titiano. Mendi praegravat suspicionem similis error apud editos libros Capitolini in Maximino iuniore cap. I: *usus est Maximinus oratore latino Tatiano filio Tatiani senioris, qui dictus est simia temporis sui, quod cuncta imitatus esset*. Quo loco Casaubonus in adnot. nec non Vossius in historic. lat. recte iubent ut utrumque nomen scribatur *Titianus*, adstipulantibus nempe codicibus; nam et ego vaticanos octo, quos consului, codices in lectione *Titianus* consentire vidi, itemque veterem palatinum, quem iam Gruterus inspexerat. (Et quidem contrarius error, *Titianus* pro *Tatianus*, apud nonnullos auctores de illo homine legitur, qui consul fuit cum Symmacho. Quare non immerito Muratorius in annalibus monet ut huius consulis nomen non per ·i· litteram sed per ·a· scribatur: idque copiosius confirmat Pagius ad Baron. an. CCCLXXXXI. Et quidem in iis, qui peccant, Almeloveenius est, nobilis alioqui consularium fastorum scriptor; qui fallitur etiam in Symmachi oratoris nominibus, filio nimirum paterna tribuens *L. Aur. Avianus* pro *Q. Aurelius*. Quin adeo *Titianum* non *Tiberianum* legere oportet apud Hieronymum in chron. ad an. CCCXXXIX, ut recte iubet legitque in mss. Scaliger. Is vero Titianus dicitur abs Hieronymo vir disertus.) Porro Titianus celeberrimus apud Latinos rhetor fuit. Nam et Isidorus [3] de rhetoricae inventoribus loquens, *haec*, inquit, *disciplina a Graecis inventa est, a Gorgia, Aristotele, Hermagora; et translata in latinum a Tullio videlicet et Quinctiliano et Titiano*. Verba enim *et Titiano*, quae in aliquot servantur Isidori exemplaribus studiose retinenda sunt nedum eiicienda, ut temere vult Grialius, cuius heic immerito auctoritati obtemperavit Arevalus. Titiani

(1) De vir. ill. CXI. (2) Hist. eccl. IIII. 29; de vir. ill. cap. XXVIIII. (3) Orig. II. 2.

themata rhetorica et controversias Servius laudat [1]. Noster igitur rhetor Titianus est, tertii saeculi homo, sive is pater est, sive filius; nam id rursus fit ambiguum, quoniam uterque in rhetoricis disciplinis eminuit. Sed tamen fama senioris clarior; quare et hunc cogitare apud Victorem aequius est. Erat autem senior Titianus secta frontonianus, ut alio loco me dicere memini [2].

De C. Iulio Victore.

II. Caius Iulius Victor homo mihi novus est, neque utrum sit editus scio: utique in Capperoronerii collectione rhetorum latinorum noster non occurrit. Videtur tamen eum olim agnovisse Rufinus [3], a quo Victor inter eos ponitur qui de numeris oratoriis scripserunt; id quod reapse noster facit cap. de elocutione. Namque ille quidem Sulpicius Victor, qui occurrit in rhetoribus editis, nullum facit verbum de oratoriis numeris. Dicerem aetatem quoque Victoris nobis tradi a Rufino, qui eum nominat inter Donatum et Servium, nisi cernerem aliorum rhetorum ibidem appellatorum aetates perturbari. Illa igitur Rufini praeclara lectio firmiter admodum retinenda est, contra Capperonerii sollicitationem, qui pro Victore scribendum esse Victorinum in cassum suspicabatur. Victoris patriam, siquid audacter hariolari licet, dicerem Galliam; quandoquidem primis christiani aevi temporibus Iulii nomen iam inde a Iulio Caesare tam frequens in Galliis erat. Studia vero Galliarum rhetorica per aetates illas celebria supra memoravimus [4]. Quare et s. Hieronymus adulescens Gallias eruditionis causa peragravit [5]. Praeterea Svetonius [6] professores liberalium artium in Gallia praesertim togata floruisse confirmat. Tum quia noster utitur Titiano tertii saeculi rhetore, haud priorem quarto saeculo existimo: et quidem hominem in ethnica superstitione nutritum frequentibus indiciis nosco. Caius igitur Iulius Victor videtur mihi rhetor provincialium fortasse studiis in Gallia praepositus; non secus ac Iulius Titianus, ut observat Ausonius [7], municipalem scholam apud Visontionem Lugdunumque variando consenuit. Certe a Victore hanc rhetoricam eclogen in gratiam studiosi iuvenis fuisse compositam compertum est: multosque sua aetate extitisse commentarios eiusmodi tradit Svetonius [8], et inclinato adhuc aevo Priscianus [9].

De natura libelli qui editur.

III. Causa mihi edendi huius rhetorici operis eadem est, quae fuit ceteris eruditis, qui vetustos rhetores sive graecos sive latinos studiose in codicibus conquisiverunt, publicaque luce impertiendos iudicaverunt. Etsi enim extabat copiosissimus omnium rhetorum ac sapientissimus Quintilianus, nemo adhuc sanus dixit Pithoeum eoque priores aut posteriores lusisse operam, cum minoribus artigraphis curas suas vulgandis impenderunt, eosque copiosis et perquam accuratis commentariis instruxerunt. Nonne laudabiliter fecit nuper praestantissimus Boissonadus, cum graeci rhetoris Tiberii partem incognitam e vaticano codice tunc Parisios translato deprompsit? Iam Victorem qui legent, non spernendum rhetoricae

(1) Ad aen. x. 18. (2) Praef. rom. Front. p. xxv. (3) Ed. Capper. p. 353. (4) Praef. ad Symmach. I. 2. (5) Ep. III. et alibi. (6) De gramm. cap. III. (7) Grat. act. §. 31. (8) De gramm. cap. IIII. (9) Prohoem. de num. et pond.

veteris compendium agnoscent. Ceteroqui ariditas atque subtilitas didascalicis plerisque rhetoribus communis est. Victor autem quod minus de suo affert, id excellentia alienae doctrinae et auctoritate fontium compensat. Scilicet in eius rhetorica deperditorum Hermagorae, Marcomanni et Tatiani (seu Titiani) praecepta legimus: et Ciceronis etiam locos aliquot recuperamus ex amissis vel lacunosis orationibus pro Tullio, pro Fonteio, et contra contionem Metelli, cum mentione desideratarum item ad Axium epistularum [1]. Adde locum Ennii ex Sabinis [2], et Gaii Faonii ex oratione in Gracchum [3]. Adde aliquam commemorationem operum iamdiu deperditorum ipsius Gracchi atque Catonis [4]. Adde denique novarum aliquot vocum et phrasium in linguae thesaurum referendarum nonnullam utilitatem. Prorsus autem commendandae Victoris rhetoris dignitati sufficere mihi videntur vel duo postrema tractatus capita, de sermocinatione videlicet et de epistulis. Editur hoc opus ex ottoboniano vaticanae bibliothecae membraneo codice MDCCCCLXVIII. saeculi ferme XII, Fortunatiani quoque rhetoricam complectente. Scripturae copiosum specimen, nempe ultimum operis caput, in aere excudendum curavi.

(1) Victor rhet. VI. 1. 2. 3. 4. VIIII. XXVII. (2) Cap. VI. 6. (3) Ibid. (4) Capp. I. IIII. 4. XXVII.

DE ·L· CAECILIO MINUTIANO APULEIO

GRAMMATICO.

Notitia opusculi.

I. Olim videram obiter in Luduvici Caelii rhodigini antiquis lectionibus citatas aliquoties Caecilii Minutiani Apuleii grammatici auctoritates. Mox in lamiano florentinae Richardiorum bibliothecae catalogo Apuleium de orthographia recenseri observaveram. Itaque quum Florentiam ante hos annos venissem, et richardiani codicis copiam nactus essem, deprehendi non id esse opus vetus a Caelio lectum, sed valde recentius quoddam multoque minoris faciendum. Mox in vaticanis quoque codicibus nihil aliud quam id ipsum richardianum scriptum inveni. Sed ecce demum dum vallicellianae bibliothecae apud s. Philippum in urbe nonnullos codices benignitate docti praesidis cursim inspicio, in illud demum opusculum, quod Caelius prae manibus habuit, lubens incurri. Est is codex quidam miscellus in quo sunt alia bonae frugis complura, inter quae manu propria Achillis Statii occurrit hoc ἀνέκδοτον, quod facultate a dominis impertita nunc in lucem protraho. Achillem Statium lusitanum doctrina varia editisque operibus clarum Romae olim familiaritate divi Philippi usum scimus, cuius novellam religiosorum virorum sodalitatem quum ea qua par erat veneratione prosequeretur, suam ei bibliothecam moriens legavit, et se quoque apud illam tumulari mandavit Atque hinc videlicet accidit, ut opus hoc grammaticum Statii manu descriptum in vallicelliana bibliotheca conservaretur. Idcirco autem Statius describendo Apuleio operam dedit quia inter cetera studia, grammaticae apprime eruditioni vacavit, id quod eius certe commentarius ad Svetonii grammaticos demonstrat.

II. Sed ante quam de Minutiano Apuleio eiusque codice explanatius dico, locos a me excerptos e Caelio rhodigino scribam, quorum aliqui quum ad verbum in vallicelliano codice occurrant, iustum operis veritati dant testimonium: quod vero aliqui desiderantur, codicis imperfectio in causa est, ut infra docebo. Sic igitur in antiquis lectionibus Caelius.

Caelii rhodigini testimonia.

VII.4. In fragmentis Caecilii Minutiani Apuleii veteris grammatici adnotatum comperi, Virgilium (1) ab virgis esse cognominatum, inter quas sit natus: propterea primam habere .i., non .e., cui suffragetur illud Calvi:

(1) Hunc locum refert etiam Lilius Gyraldus de poet. dial. IIII. ed Lugd. Batav. tom. II. p. 204. F: *in Caecilii Minutiani Apuleii fragmentis, quae leguntur, modo a virgis Virgilium dictum, modo a vergiliis Vergilium* etc. fere ut apud Caelium. Sane uterque (Caelius nimirum atque Gyraldus) Ferrariae studiis operam dederunt, ibique Apuleii fragmenta legisse videntur: quod eo vehementius mihi persuadeo, quia Perottus, ut infra dicam, Ferrariae describebat falsi quoque Apuleii opusculum. Ceterum tum quia Gyraldus paulo iunior Caelii opus ante dialogos de poetis editos legere potuit; tum quia alibi Apuleio non videtur uti in his dialogis, quamquam Apuleius tot poetas appellet; valde suspicor haud ipsum Apuleii codicem, sed Caelii tantummodo testimonium, a Gyraldo fuisse lectum.

et vates cui virga dedit memorabile nomen
laurea .

Fatetur tamen idem Apuleius, in aliis Vergilium ab vergiliis inflecti .

XII.8. In fragmentis Caecilii Minutiani Apuleii de orthographia diaetam comperi etiam zisetam dici .

XIII.1. In Caecilii Minutiani Apuleii fragmentis observatum, annis septem in exilio consumptis, functum esse fato Ovidium calendis ianuariis: qua die Titus quoque Livius decesserit : structum item illi a barbaris per multas lacrymas tymbon ante ianuam. Auctor idem Minutianus est, Corvinum ab Ovidio appellatum fuisse ibin ex avis foeditate, cui ventrem rostro purgare insitum sit ; et hoc ex Callimmachi imitatione : pulsum quoque in exilium, quod Augusti incestum vidisset .

XV.10. Apuleius grammaticus quod illic (in angulorum augustiis, quos vocant birquos) haereant oculi, birquos dici opinatur .

XVI.14. Caecilius Minutianus Apuleius in libro de orthographia, Sunt, inquit, qui scribant coiux, citra ullum omnino .n. a coeo : aliis addere unum placet, et coniux dicunt : sunt qui duplex, ut sit coniunx, ex opinationis varietate in verbi de ductione .

XVIII. 1. Saltationem banc (nudorum) sive id genus alteram significasse Iuvenalem eo versiculo :

qui lacedaemonium paedaemata lubricat orbem ;

putat in libro de orthographia Caecilius Minutianus Apuleius, ac legendum paedaemata, prioribus syllabis diphthongum recipientibus ; quia sit utrubique apud Graecos α, et verbo eo plane saltationem innui .

XVIII. 2. Asciam nonnulli etiam dolabram dici reatur, unde inclinetur Dolabella, ut secunda syllaba prorsum habeat .a. non .o., ut fere vulgo receptum est : quod Caecilius Minutianus Apuleius in libro de orthographia monumentis prodidit .

XVIII.10. Quam Iamben transtulit Planudes (1), uti meminit Caecilius Minutianus Apuleius.

XX.13. Scribit Caecilius Minutianus Apuleius, Olympum etiam dici Iovem ; unde Naevius :

panditur interea domus altitonantis Olympi .

Ex quo Virgilius omnipotentis Olympi. Quod si est, falluntur, qui legendum arbitrantur omnipatentis Olympi. Nam et Ennius ait : decessit Olympius antro .

XX.18. Scribit Caecilius Minutianus Apuleius in libro de orthographia, ignobiles ac quorum ignoretur genus, terrae filios a Cicerone et aliis nuncupari .

XXII.13. Quia partus octimestris non fere vitalis est, putat Caecilius Minutianus Apuleius Parcis tribus facta nomina haec, Mortuam, Nonam, Decimam .

XXIII.4. Quam scribendi rationem (pulcer pro pulcher) insequi videtur Caecilius Minutianus in libello de orthographia, quamquam insigniter mutilato decurtatoque, ac prorsum vetustatis et incuriae vulneribus confosso : in quo et illud adnotavimus, mihi cum flatili scribendum, ut disparetur a vocativo mi (2).

(1) Rettulerat Caelius Ovidii metamorph. VII. 383 versum *Ophias effugit natorum vulnera Combe*. Tum subdidit *Comben* banc Planudem interpretatum fuisse *Iamben*, ut meminit Apuleius. Sed ingens aberratio. Neque enim Apuleius Planudis, qui fuit XIIII saeculi homo, videre potuit interpretationem graecam metamorphoseon (quam nuper a cl. Boissonado editam legimus in pulcherrima Ovidii editione quam nobis curavit vir omni doctrina et humanitate expolitus El. Lemairius). Neque rursus Apuleius, si coaevus Planudi erat, tot veteres auctores, quos tertio quoque verbo laudat, prae manibus habere potuit. Spurius est igitur et obtrusus hic Apuleii locus, cuiusmodi alium in Statii codice deletum ab ipso Statio fuisse docui. Porro Caelium miror qui tantum anachronismum non senserit ; aut certe alio quovis mentis vel calami vitio laboravit : neque tamen de antiquiore aliquo Planude cogitavisse eum arbitrori praesertim quia nomen illud *Iambe* revera occurrit in praedicto neoterico Planude. Et quidem de hac Planudis interpretis voce legesis disputantem Burmannum ad Ovid. Nisi forte Caelii textus mendosus est, *Planudes* pro *Planciades* ; vel aliter interpungendus ; ita ut auctoritas illa Planudis parenthesi concludenda sit, mentio autem Apuleii cum praecedentibus copulanda : et nisi denique Caelius hoc a falso Apuleio accersivit, cuius codicem extitisse Ferrariae mox docebo.

(2) Uterque locus, nempe doctrina de scriptura *pulcer* et de *mihi* distinguendo a *mi* extat in falsi Apuleii grammatici ms libello. Rursus ergo Caelius germanum cum spu-

XXIII.12. Eridanus, fluminis appellatio in Italia; quin et in Thessalia et Attica, ut credit Caecilius Minutianus Apuleius.

Fieri autem potest ut apud Caelium alii praeterea recitentur Minutiani Apuleii loci: spissum enim et grande opus antiquarum Caelii lectionum triginta libris expositarum semel ego properante oculo legi.

Cur exempla praetermissa fuerint in codice.

III. Bene habet, dicet aliquis, Apuleii grammatici editio; sed quonam fato accidit, ut quum mirabilis auctorum numerus apud hunc nominetur, ipsa porro exempla (quod erat caput et decus operis) praeter unum aut alterum omittantur? Magnum, fateor, id damnum est: neque tamen dubitare licet, quominus hi auctorum loci in vetere Apuleii codice fuerint. Nam Statii apographum spatia ubique habet tanti moduli, quanto opus erat ad inscribenda exempla sive ea prolixiora fuissent sive breviora: modo quippe spatium est aliquot versuum, modo unius, modo dimidii, modo minorum partium: quam ego spatiorum diversitatem in editione mea indicandam curavissem, nisi formis idoneis caruissem. Causa autem omittendorum locorum, mihi quidem, qui lacunas huiusmodi in antiquis codicibus saepe observavi, mira non est. Namque in priscis lucubrationibus, si quando auctoritates aut testimonia aliena proferebantur, haec vel litteris paulo diversis vel coloratis ductibus haud raro fiebant: vel potius spatia a librario relinquebantur, ubi deinde illuminator insigniorem, quam dixi, scripturam pingeret; id quod variis postea casibus fieri neglectum est. Praeterea mos erat veterum amanuensium latine scribentium graecos in primis locos praetermittendi, spatio relicto, in quo hi postea a graece perito exararentur, et quidem plerumque alio suco, puta viridi aut rubro. Sic in vetusto, quem repperi, Ciceronis interprete, graeci loci ab alia manu suppleti fuerunt subrubro suco, qui aetatem non tulit, ita ut latina quidem scriptura vivacissima sit, graecae autem vix evanida verba aliquot legi queant. Item in antiquissimo palatino Gellii palimpsesto graecae omnes auctoritates praetermittuntur, spatio congruo, ubi mox scriberentur, relicto, quod numquam postea occupatum est. Quin in codicibus etiam iunioris aevi, genus eiusmodi hiatuum est, qui adhuc manum illuminatoris expectant. Hae igitur abunde causae sufficiunt, quominus Apuleii grammatici lacunas miremur.

De vero Apuleio grammatico coniecturae.

IIII. Quae patria quaeque aetas Lucii Caecilii Minutiani Apuleii fuerit, quis satis probabili coniectura divinet? Insignis ceteroqui est Svetonii locus [1] plurimique faciendus: *constat Lucium Appuleium ab Eficio Calvino equite romano praedivite quadringenis annuis conductum multos edocuisse. Nam in provincias quoque grammatica penetraverat; ac nonnulli de notissimis doctoribus peregre docuerunt, maxime in Gallia togata*. Et quidem in codice vallicelliano consonant praenomen *Lucius* et agnomen *Apuleius*. Etsi autem romani quoque Apuleii fuerunt, nihilo-

rio Apuleium confundit. Nisi potius dicendum est (quod valde reor et quod deinceps argumentis confirmabo) spurium opusculum derivatum esse a genuino, multis novae farinae interpositis.

(1) De gramm. cap. III.

minus propter celebrem illum Madaurensem in mentem mihi Africa venit: in qua Caecilii etiam nomen frequentissimum fuit, ut Afrorum scripta demonstrant. Quid vero? Caecilius ille afer apud Minucium item afrum nonne belle alludit ad Caecilium nostrum Minutianum? Professio ipsa grammatici in Caeciliis et Minutianis nova non est: nam Caecilius Frontonis epistulas recensebat: itemque Menucianus aut Menicianus vitam L. Senecae, auctore filio, scribebat in palimpsesto palatino, ut mihi certe in membranis legere videor. Quod autem Minucianus Apuleius ad voc. *Allia* Romanos dicit *exercitus nostros*, id furtasse non Romam patriam significat, sed hominem qui romano imperio parebat. Denique et ille Minucianus rhetor Nicagorae filius atheniensis, quem in impressis graecis habemus, et cuius item codicem Richardiorum bibliotheca conservat, nihil ad nostrum latinum adtinet: de cuius aetate tum ex superius adscriptis Svetonii verbis, tum e postremis auctoribus qui in fragmentis citantur, coniecturaliter, ut opinor, iudicare licet: quum praesertim locus in quo Donatus et Probus laudantur (nequid de Planudis apud Caelium rhodiginum obtrusa aut perversa commemoratione dicam) νοθείας obelo confixus fuerit.

V. Quandoquidem retro dixi, falsi quoque cuiusdam Apuleii de orthographia in bibliothecis opusculum latitare, superest ut huius rei paulo distinctiorem notitiam scribam. Vir ille infinitae doctrinae Alb. Fabricius narrat [1], in bibliotheca Marqu. Gudii extitisse libellum sub Apuleii nomine de notis adspirationis et de diphthongis; cumque incipere *Omnis adspirationis nota* etc. Et merito ibidem censet Fabricius Apuleium hunc iuniorem esse illo celebri Madaurensi. Idem addit famam super duobus Caecilii Apuleii libris de orthographia, qui in vaticana bibliotheca alibique extare credebantur. Duos autem non tam libros quam libellos brevissimos falsi Apuleii reapse extare in quinque vaticanae bibliothecae codicibus nec non in richardiano testis ipse oculatus sum. Auctor italus christianus est, nam et sacris bibliis interdum utitur, et Hieronymum, Augustinum, Isidorum atque Gregorium commemorat. Praeterea longe recentioris aevi est, ut quidam eius locus ostendit e secundo opusculo excerptus [2]. Neque tamen non valde suspicor, quin hic falsus Apuleius verum aliquoties Apuleium exscripserit. Nam quae verus dicit de *halo* et *alo*, *hedera* et *hereo*, *hostio* et *aequo*, eadem habet et falsus Apuleius. Consideratis tamen opusculi huius momentis, etsi, ut dixi, id multo sequioris aetatis est, nihilominus nullam non habet antiquitatem, testimonio etiam doctissimi hominis Nicolai Perotti, cuius in duobus spurii operis vaticanis codicibus haec habetur subscriptio calci operis libelli secundi adiecta:

De falso Apuleio grammatico.

(1) Bibl. lat. in Apuleio.

(2) *Diphthongi, quibus veteres utebantur Latini, quattuor erant, videlicet ae, oe, au, eu etc. Sunt praeterea quaedam aliae diphthongi, quibus nunc utimur, quas a barbaris hodie accepimus: ut ai in Rainaldus, Aimo: uo in Uoldericus: ua in Uazo: ui in Uido: quamvis famosiores nostri temporis per g inchoent huiusmodi nomina, Guazo et Guido scribentes. Plerique autem duo uu* (nempe W) *scribunt, quod omnino caret ratione*. Tum alibi: *Heinricus et Humbertus, quae nuper a transalpinis accepimus*.

Apuleii fragmentum de diphthongis, quod in vetustissimo codice repertum est, finit feliciter per Nicolaum Peroctum, quum Ferrariae apud magnificum et generosissimum virum ·D· Gulielmum ·GR· esset, duodevicesimumque aetatis suae annum ageret.

EX EMPTO ET UENDITO [1].

. . . *Qui a muliere* ||| sine tutoris auctoritate sciens rem mancipi emit, uel falso tutore auctore, | quem sciit non esse, non uidetur bona fide emisse : itaque et ueteres putant, et Sabi|nus et Cassius scribunt. Labeo quidem putabat nec pro emptore sed | pro possessore. Proculus et Celsus pro emptore, quod est uerius ; nam et fructus suos fa|cit, quia scilicet uoluntate dominae percipit : et mulier sine tutoris auctorita|te possessionem alienare potest. Iulianus propter Rutilianam constitutionem [2] eum qui pretium mu|lieri dedisset, etiam usucapere ; et si ante usucapionem offerat mulier pecu|niam, desinere eum usucapere. | P. 60. b.

P. [a] lib. III. R. [b] Usurae [c] uenditori post traditam possessionem arbitrio iudicis praestantur | ; ante traditam autem possessionem emptori quoque fructus rei uice mutua praeberi nec|esse est : in neutro mora considerabitur. |

Uenditor qui legem commissoriam exercere noluit, ob residuum | pretium [d] iudicio uenditi recte agit ; quo secuto, legi renuntiatum uidetur. |

Qui die transacto legem commissoriam exercere noluit, postea uaria|re non potest [3].

Pap. lib. III. Res. [e] Aede [f] sacra terrae [g] motu diruta, locus aedificii | non est profanus, et ideo ueniri [h] non potest [4]. |

Mulier seruam ea lege uendidit, ut si redisset [k] in eam ciuitatem unde placuit | exportari, manus iniectio esset. Manente uinculo seruitutis [5], si redierit, | quae uendidit manum iniciet, et ex iure concesso mancipium adducet. Post manumissionem autem |

a Nempe *Papinianus*, ut uidetur. b Scilicet *responsorum*. Et quidem infra scribitur *Pap. res.* c Cod. *usure.* d Cod. *ptium*, et alibi *pres*, *interptatio* ; ubique scilicet significatur *prae* non *pre* ; quae tamen erant corrigenda. e Verba *Pap. lib. III. res* (non *resp.*) scribuntur litteris minoribus inclinatis. f Cod. *aedes*. Ita apud Frontonem ed. rom. p. 232. *colat synonym.* pro *cola synonym* ; et in codice concil. chalc. *patisse* pro *pati se*. g Cod. *terre*. h Ita cod. Sane et in Pii rescripto dig. 1. 6. 2. legitur *ueniri* ; etsi nonnulli editores praue dederunt *uenire*. k Cod. *redisse*.

1 Confer dig. XVIIII. 1, inst. III. 24, Paul. II. 17, leg. Burg. XXXV.

2 Caius inst. IIII. 35: *quae species actionis appellatur Rutiliana, quia a praetore Publio Rutilio, qui et bonorum uenditionem introduxisse dicitur, comparata est.*

3 Hunc Papiniani locum refert Ulpianus dig. XVIII. 3. 4. 6. 2.

4 Extat dig. XVIII. 1. 73.

5 Cf. cod. iust. IIII. 55. 5.

si redierit, in perpetuam seruitutem sub eadem lege publice [a] distrahet | quae uendidit. Si manum iniecerit non liberatae, mancipium retinere poterit ac | manumittere. Adimi quippe libertatem, et publice [b] uenditionem ita fieri placuit, | ut propter pericula uenditores quaeuis [c] metuentes, seruis suis offensam uel duritiam [1] | possint [d] paenitendo [e] remittere. |

Quo minus possessio rei uenditae tradatur empti [f] iudicio, decem annorum | praescribtione non inpeditur. |

Euictione circa [g] dolum emptoris et iudicis iniuriam secuta, duplum | ex empti iudicio secundum legem contractus praestabitur. |

Creditor a [h] debitore pignus recte emit, siue in exordio contractus ita conue|nit, siue postea. Nec incerti pretii uenditio uidebitur, si conuenerit ut pecunia fae|noris non soluta creditor iure empti [i] dominium retineat, cum sortis et | usurarum quantitas ad diem soluendae pecuniae praestitutam certa sit. ||

P. 60. a. Iniquam sententiam euictae rei periculum uenditoris non spectare placuit, neque stipula|tionem auctoritatis committere. |

Conuenit ad diem pretio non soluto uenditori alterum tantum praestari: quod usu|rarum centensimam excedit, in fraudem iuris uidetur additum. | Diuersa causa est commissoriae legis, cum in ea specie non faenus inlicitum | exerceatur, sed lex contractus non inprobabilis dicatur. |

Ante pretium solutum dominii quaestione mota, pretium emptor restituere | non cogetur, tametsi maximi [k] fideiussores euictionis offerantur, cum [l] ignorans | possidere [m] coeperit. Nam usucapio frustra conplebitur anticipata lite, nec | oportet euictionis securitatem praestari, cum in ipso contractus limine do|minii [n] periculum immineat. |

Uenditor [2] si per conlusionem imaginarium colonum emptoris deci|piendi causa subposuit, ex empto tenebitur. Nec idcirco recto defenditur, si quo | facilius excogitatam fraudem retineret [o],

a Cod. *publicae*. b Cod. iterum *publicae*. c Cod. *q. u.* superpositis lineolis. d Cod. *possum*. e Cod. *penitendo*. f Cod. *emptio*. g Videtur emendandum *citra*. h Cod. *ad*, sed *d* uidetur deleta. i Cod. *emptio*; sed o deinde expuncta fuit. k Ita cod. l *Cum* superadditur. m Ante *possidere* scribitur *pata* (cum deletur) post rasuram uidelicet, sub qua prior extitit pars deleti uocabuli, ut uidetur *antici*, nempe *anticipata*. n Cod. *domini*. o Ita cod.

1 Cf. dig. I. 6. 2. XLVIII. 1. 6. 27.

2 Hic locus usque ad *in fidem suam recipiat* extat, paucis uariatis, in dig. XVIII. 1. 49. ex epitomis Hermogeniani.

colonum et quinque an|norum mercedes in fidem suam recipiat: alioquin si bona fide locauit, | suspectus non erit.

Lege uenditionis inempto praedio facto,| fructus interea perceptos iudicio uenditi restitui placuit, quoniam eo iure contractum | in exordio uidetur: sicuti in pecunia quanto minoris uenierit, ad diem pretio | non soluto. Cui non est contrarium iudicium ab aedilibus in factum de reciperando | pretio, mancipio [a] redditur, quia displicuisse proponitur; quod non erit necessarium si eadem | lege [b] contractum hostendatur [c].

Fructus pendentes [1], etsi maturi fuerunt, si eos uenditor post uenditionem | ante diem soluendi pretii percepit, emptori restituendos esse conuenit, si non | aliud inter contrahentes placuit. |

Uino mutato [2], periculum emptorem spectat, quamuis ante diem pretii sol|uendi uel condicione [d] emptionis inpleta id euenerit. Quod si mille amphoras | certo pretio, corpore non demonstrato uini uendidit, nullum emp|toris interea periculum erit. |

Euictis agris [e], quanti emptoris interest, iudicio empti lis aestimatur. Quod si ab ini|tio conuenit, ut uenditor pretium restitueret, usurae quoque post euictionem praestabuntur, | quamuis emptor post dominii litem inchoatum [f] fructum aduersario resti|tuat. Nam incommodum medii temporis damnum emptoris est.||

. . .

secundum ius in faci . . . F. 61. b.
res inquietari sed actione fidu . . .
Ualeriano III. et *Gallieno II. conss.* (255) . . .
Gallienus Aug. . . .
pupillorum a credito . . .
cari nullo possunt. Si igitur abs . . .
nita contra uenditionem a cr . . .
qui inquietari te in possess . . . . *Seculari*
II. et Donato conss. (260). . . .
per Iulium [g] in Ofilium spe . . .

a Num pro *mancipi*? b Cod. *legem*. c Ita cod. heic et alibi. d Ita cod. Nisi forte dicendum est *condicionem*, et mox *inpletam*. e Cod. *agnis*. f Ita cod., non *inchoatam*. g Cod. *per iulm*, cum lineola super u, ita ut esset *uen* aut *uel*.

1 Cf. dig. XVIIII. 1. 13. §. 10, cod. iust. IIII. 49. 13.

2 Cf. cod. iust. IIII. 49. 12.

auxilium non potest denegar*i* . . . . *pe*-
cuniam creditoribus s . . .
habere non potuit in posses*s* . . .
et usurarum , quia in commun . . .
kal. iuliis . Uimina*ci* . . .
Gallienus Aug. . . .
nandae non sunt . Aditus ita*que praeses prouinciae* . . .
cedente e iussione [a] qui . . .
P P. [b] VIIII. kal. nou. Pa*tauii* . . .
Diocletianus et Max*imianus* . . .
cessationem collation . . .
uera fide conparasti et uen [c] . . .
facta conuelli non d . . .
Diocletianus et Aurel*ius Maximianus* . . . . . . *uio*-
lentia ignis qui nunc per poc . . .
tam dicas si uendition . . .
te non adstringet . PP . . .
Diocletianus Claudia . .
emptori indemnita . . .
possessionem uenditam esse coe . . .
ex qualitate rei perdoc . . . . *Diocletiano*
II. et Aristobo*lo* conss. (285) ||| . . .

P. 61. a.

. . . tico possessionem pa-
. . . *a*b aliquo directi iuris emp-
tore . . . . *Gallieno* V. et Faustino conss . (262)
. . . *n*ecessitatibus urguentibus pater
. . . *u*iuis parentibus placuit
. . . familia longa aetate
. . . e . PF. [d] urbi. uc. PP.II. kal.
. . . conss.
. . . m Fortunatum militem
. . . e controuersia moueri consti-
. . . *i*pso Aug. III. consule [1] .

a Num scribendum *eius iussione* ? *ius* enim unum fortasse ab altero absorbetur. *b* Nempe *proposita*. *c* Cod. *n*, linea superposita. Ergo *uen* aut *uel*. *d Praefecto* ?

1 Unius interdum consulis nomen in subscriptionibus fuisse expressum, siue sponte siue librariorum socordia obseruauit Zirardinius in praeclaro commentario ad nouellas aliquot leges p. 255. sqq.

. . . uendendarum possessionum
. . . i neque alienare eas , neque
. . . *A*gricola et Clementino conss. (230)
. . . *S*abiniani non oportuit post interpo-
. . . cari praeponere igitur procurator
. . . rationis meae possessiones
. . . ium nec emptor ignora-
. . . *o*rdine audietur . PP. kal.
. . . [a]
. . . *p*osita in possessione fuisti
. . . eiectus inueniris , is erit
. . . .uc. pro sua aequitate ad effec-
tum . . . . *A*ureliano [1] et Basso conss. (271)
. . . *kari*ssime nobis . Tenes tu quidem
. . . *iucun*dissime et lites dirimis
. . . .um statutis tuis non cu-
. . . e incipient discedere
. . . uersum euentum sae-
. . . litigabatur insidunt par-
. . . u et interpretationem diuersam
. . est non censui quasi uero in ea * ‖ * Q. VI.

. . .
aditus conpetens iudex [b], considerato tutelae iudicio , eam curabit ferre sententiam , | quam agnitam legibus esse prouiderit. PP. IIII. kal. sept. Constantino et Licinio | Augg. II. conss. (312) P. 88. b.

Augg. et Caess. Rutiliae Primae . Inge|nuos progenitos seruitutis adfligi dispendiis minime oportere etiam nostri tem|poris tranquillitate sancitur : nec sub obtentu initae uenditionis inlicite [c] | decet ingenuitatem infringi . Quare iudicem competentem adire par est , qui in libe|rali causa ea faciet conpleri quae in huiuscemodi contentionibus ordinari consuerunt , secundum | iudiciariam disciplinam partibus audientiam praebiturus . PP. idib. aug. Romae, | Constantino et Licinio Augg. IIII. conss. (315) |

Augg. et Caess. Fl. Aprillae . Cum profitearis te certa quan-

a Pars huius uersus scriptura uacat. b Similis occurrit locutio ex. gr. cod. iust. V. 25. 4. VII. 21. 1. c Cod. *inlicitae*, quae lectio ferri poterat.

1 Hinc confirmatur primum hunc esse, non secundum, Aureliani augusti consulatum.

titate mancipium ex san|guine [1] conparasse, cuius pretium te exsoluisse dicis et instrumentis esse firma|tum; hoc a nobis iam olim praescribtum est. Quod si uoluerit liberum suum legitimum [a] reciperare, | tunc in eius locum mancipium domino daret, aut pretium quo ualuisset numeraret. Etiam nunc si | a suis parentibus certo pretio conparasti, ius dominii te possidere existimamus. | Nullum autem ex gentilibus [2] liberum adprobari licet. Suscripta [b] XII. kal. augg. [c] | Constantino Aug. III. conss. [d] (313) |

Aug. et Caess. Nulla uerecundiae uel quietis mora uel quolibet interuallo cunc|tandi passim, nunc singuli, modo populi, proruentes in nostros inobtutus [e], | sic uniformes [f] querellas idem [g] fere sermocinationibus uolutarunt, ut nec | interpellantium credulitati ualeret occurri, nec allegationum qualitas dis|parari, parens karissime atque amantissime [h]. Pari [i] siquidem exemplo uociferationibus consules, multitudi|nes memorabunt [k], non iuste [l] res suas esse diuenditas; aliis possidentibus se fis|calia luere: frequenti denique obsecratione delata remedium cupiuerunt. | His sumus ualde permoti, uerentes, ne alicuius calliditatibus aduersabili emo|lumento persuasi res suas uenderent sine censu [3], ac post subsidia nostrae man|suetudinis precarentur [m]; itaque uersutiis calliditatis | commenta miscentibus dum insuarum [n] fallentium non suspicamur ar|cana pro innocentiae nostrae natura ceteros aestimantes detrimento | census nocentis leuaremus. Has fraudes, hos dolos, istas argutias [o] | lege prohibemus [4], constitutione sex ludis [p]: et

a *Legitimum* superadditur. *b* Ita cod. Et sic etiam interdum in uetustiss. cod. concil. chalc. *c* Ita cod. quae lectio ferri potest propter pluratiuum numerum. *d* Ita cum duplici *s* heic et alibi, etsi unus consul nominatur. *e* Ita euidenter codex. Sed cod. theod. VIIII. 40. 17. *obtutus*. *f* Ita cod. a. manu; at *s*. *uniformem*. *g* Corr. *iisdem*. *h* Cod. *p. k. atq. a. a.* Iamuero litteras *p. k. a. a.* explicandas esse *parens karissime atque amantissime*, prolixe admodum et doctissime demonstrauit Zirardinius op. cit. p. 318. sqq. et 498. sqq., contra scilicet nonnullorum sententiam qui *a. a.* explicauerant *augustorum*. Bene autem est quod in codice nostro ante *a. a.* scribitur *atq.* qua copula omnino exploditur interpretatio *augustorum*: quamquam adhuc locus esset explicationi *augustalis*, uti certe Probus intelligit *a. a.* Sed Zirardinii sententiam, quae alios quoque suffragatores habet, nemo, ut puto, non retinebit. *i* Cod. *paris*, errore credo dictata audientis, ob *s* sequentem. *k* Ita p. 1. *aedes sacra* pro *aede sacra*. *k* Num pro *memorabant*? *l* Cod. *iustae*. *m* Cod. *praecarentur* cum explicata diphthongo. *n* Ita euidenter codex. Num pro *insidiarum*? Sed enim *insuasum* apud Plautum truc. II. 2. 16. est *fumidum* uel *obscurum*. Confer Festum uoc. *insuasum* et *suasum*. An igitur etymologia *insuasum* diuersa est ab illa quam tradit postremo loco Festus, ita ut *insuasum* sit ab *insua*? *o* Cod. *argutitas*; tum ibidem altera *t* expuncta. *p*. Ita euidenter cod. Videtur autem corrigendum *excludimus*; nisi quis malit *constitutiones ex ludis*.

1 Intellige infantem recens natum, aut filium a patre distractum. Confer autem cod. iust. IIII. 43. 2.

2 Nempe barbaris.

3 Cf. dig. L. 15, cod. theod. XI. 3. XIII. 10, et iust. IIII. 47. 2. XI. 57.

4 Hanc forlasse legem respicit Nazarius in fine panegyrici Constantino dicti: *nouae leges regendis moribus et frangendis uitiis constitutae. Veterum calumniosae ambages recisae captandae simplicitatis laqueos perdiderunt* etc.

idcirco iustae prouidentiae consul|ta deliberatione sancimus ut omnino
32 qui conparat, rei conparatae ius cognos|cat et censum : neque liceat alicui rem sine censu conparare uel uendere. In||spectio P. 58. a.
autem publice [a] uel fiscalis esse debebit hac lege, ut si aliquid sine censu ue|nierit, et post ab aliquo deferretur [b], uenditor quidem possessionem, conparator uero id quod dedit pre|tium fisco uindicante deperdat. Id etiam uolumus omnibus intimari, nos|trae clementiae placuisse, neminem debere ad uenditionem rei cuius|li|bet adfectare et accedere nisi eo tempore, quom [c] inter uenditorem et emptorem | contractus sollemniter explicatur, certa et uera proprietas [d] uicinis praesentibus de|monstretur; usque eo legis istius cautione currente, ut etiamsi subsellia, uel, | ut uulgo aiunt, scamna [e], uendantur, hostendendae proprietatis probatio | conpletur [f]. Hinc [g] etenim iurgia multa nascuntur, hinc proprietatis iura te|merantur, hinc dominiis uetustissimis molestia conparatur, cum caecitate | praepropera, et rei inquisitione [h] neclecta [i], luce ueritatis omissa, nec perpetuitate | cogitata dominii, iuris ratione postposita, ad rei conparationem accedunt, omissis omnibus, dissimulatis adque neclectis, id properant adque festinant | ut quo quo modo cuniculis nescio quibus inter emptorem et uenditorem sollemnia cele|brentur : cum longe sit melius, sicuti diximus, ut lucem ueritatis, fidei | testimonio, publica uoce, subclamationibus populi, idoneus uenditor | adprobet [k], quo sic felix conparator adque securus aeuo diuturno persistat : quod pro quiete | totius successionis eloquimur, ne forte aliquis uenditor suum esse dicat quod | esse constat alienum. Ita conparator, malo uenditore deterior, incautus et | credulus, cum testificantibus uicinis omnia debeat quaerere, ab uniuersorum | disquisitione dissimulet, quoniam sic oporteat agere ut nec illud debeat requiri quod ex iu|re dicitur, si a domino [l] res uendita sit. Ita ergo uenditionum omnium est tractan|da sollemnitas, ut fallax illa et fraudulenta uenditio

a Cod. *publicae*. b Malim *deferetur*. c Ita cod. *quom*, lineola superposita. *Qom* quidem apud Petrum diac. significat *quomodo*. Ego heic malim *quo*. d Cod *propriaetas*, haud semel, sed non semper. e Notemus uocabulum illa aetate subrusticum, quum tamen sit classicum. f Ita cod. g Cod. *hunc*, sed paulo post *hinc*. h Cod. *inquisitio*, absorpto *ne* a sequente simili. i Ita cod. contra Curtii grammatici praeceptum in Putsch. p. 2290; quod tamen ipsum declarat, antiquam esse scripturam eiusmodi, sine recta sit sine mendosa. k Cod. *adprobetur*. Nempe pro *ur* est in codice de more apex quidam curuus. Hanc si lectionem retines, dic supra *luce* pro *lucem*. l Cod. *si ad omnino*.

paenitus sepulta | depereat. Cui legi deinceps cuncti parere debebunt, nt omnia diligenti | circumspectione quaesita per uniuersas successiones tuto decurrant; neque | aliquem ex inprouidentia casum [a] malignae captiones obruant [b]. Dat. [c] IIII. | kal. sept. ap. FF. [d] ad correctorem Piceni Aquileia. Accepta XIIII. kal. oct. | Albae [1], Constantino Aug. III. conss. (313) |

Augg. et Caess. Basso. Ualentinus perfidiam et [e] maxime queritur, quia de | illo [f] a tutore processit, a qno aliquid in fortunas suas perniciosissimum profi|cisci minime omnium decebat. Exuperautius .uc. si tantum auun|culus Ualentino esset, nequaquam in Ualentinum peccare deberet, qui non ||| . . .

. . .

P. 63. b. uidelicet acta non donum quam . . .
fiduciam sibi esse seruatam . . .
obnoxia conparator acced . . .
num proinde posthac saltim . . .
fraudesque talia dissemina . . .
centur nullus aditus fictis . . .
dolis relinquatur ingenui . . .
ad prouincialium preces dudum [g] est con . . .
satis facere nel nollent pub . . .
summa releuaret iam nunc i . . . . *per-*
spicue lege sancire ut quaecumque . . .
fiscalibus debitis luxu ac ne*quitia* . . .
fundis atque mancipiis uel in quibus . . .
auctore nendantur et ut perpetu . . .
cem sub hastae sollemni*tate* . . .
in his utitur uenditoris quae ob d . . .
gi uel permissu iudicum distr . . .
emolumenta malle quam debita . . .
penes perditos maneant sib . . .
nere contractum tergiuersationum . . .
interpretationis insidias pertimes . . .
talis accesserit ignauorum . . .

a Nempe pro *lapsum*; b Cod. uidetur *orrcaas*. c Scilicet *data*. d Nam explicandum *apud fiscum frumentarium*? e Nam pro *eo*? f Ita cod. g Ita emendatur in cod. quum prius fuisset *dedum*.

1 Albae Piceni meminit Procopius goth. II. 7. p. 120 appellatur albensis in Piceno ager. Tum in corpore agrimensorum ed. Goes.

... fisco facta uenditio est . . .
hiis quae contra utilitatem prouision . .
magisque obreptiui praerogati . . .
latur cum haec sit commissa se c . .
adque luxuriam ferre debem*us* . . .
lucana saepius uina rede . . .
per somnum et gulam atque la*sciuiam* . . .
alienare uelle nec posse defend*i* . . .
mus est ita status debet esse fe . . .
concedit qui et in satisfactio ‖ . . .
. . . nitas nisi forsitan hi copiam p. 63. a.
. . . que repetendi cum in praeteritum
. . . nis omnium rerum multis ex
. . . do aliqnid eorum pro fiscalibus debi-
tis . . . . *fac*ultas in omnem intercipiatur aetatem
. . . o res obnoxiae necessitatibus
. . . pius respexere leges , quia paren-
. . . ut desidia mereri posse secre-
. . . IIII. id. nou. Treu. Acc. [b]
. . *Ualentiniano* nobilissimo puero et Uictore conss. (369)
. . . P[c] R. PU. Lug. prim.[d] Modesto et Ha-
rintheo conss. (372)
. . . bus tantum praedii rustici sit interdicta
. . . nullum debitum doceatur haec
. . . supplicans Eugrafius memo-
. . . ad speciem fuerit ementitum
. . . a res gesta probatur, ut precibus continetur
. . . fuisse suggerit , Fauste karissime, aes-
tima . . . . rem sit an in rem eius uersum
. . . si res minori profuisse potuerit
. . .
. . *em*ptio et uenditio bonae fidei auctori-
. . . plic. memorant raptis adque
. . . t terroris iniectum ut ei casula

a In cod. est tantum *d*, linea traiecta, qua nota significatur alibi *dixit*, tum etiam *diuus* aut *deus*. Tamen heic dubitabam num potius linea traiecta fuerit ob delendam litteram. *b* Nempe *Treueris. Accepta* etc. Confer. p. 8. v. 5. *c* Pro *P* uideor mihi cernere reliquias litterae *R*. Sed quid significarent heic duae *R*? *d* Nempe *praesidi prouinciae lugdunensis primae*, ad quem datur lex Constantini cod. theod. XI. 3. 1.

. . . sciuderet uitesque in . . .
. . . gestam in possessionis
. . *a*uxilium iure congruum ita faciat
. . . a aestimet. Dat. prid. non.

. . .

. . . te patris, ut Maximus adserit
. . . conparata omnium heredum conmu-
. . . suam quoque consortes obtineant ||

DE USUFRUCTU.

F. 88. b. ... Diocletianus et Ma‖x. Constantius Tannoniae Iuliae. Usumfructum locari | et uenundari posse a | fructuario, nulli dubium est. Proinde, si uendente filio tuo | possessionem, etiam tu cert|o| pretio usu fructu proprio cessisti, quem testamento mariti tui relictum | esse proponis [1], quandoquidem em|p|torem contractus fidem commemores minime custodire, aditus | Aelius Dionisius [a] .uc. amicus ‖ noster [b] id tibi faciet repraesentari quod te constiterit iure deposcere. | PP. VI. id. mart. Carthagini [c], Fausto II. et Gallo conss. (298) | F. 87. b.

Aurelio Loreo, cui et ‖ Enncentrio. Fructuario superstite, licet dominus proprietatis rebus humanis e‖xhimatur [d], ius utendi fruendi non tollitur. Subscripta V. id. feb. Sirmi, A‖ug. [e] V. et IIII. conss. (293)

Cl. Theodoto. Habitat‖io morte finitur; nec proprietatem ea, quae habitationem | habuit, legundo [f] per ui|n|dicationem uel debitum negandum testamento, creditoris | actionem excludit. Su|b|scripta ·IIII· kal. oct. Uiminaci Caess. conss. (294)

. . . [2] lib. II. R. Aur. Felici. Fr|uctus ex fundo per uindicationem pure relicto post aditam | hereditatem a legatar|io perceptos, ad ipsum pertinere. Colonum autem cum herede ex | conducto habere actione|m|.

Paul. lib. II. Manualium ex tribus. Tametsi usus|fructus fundi mancipi n|on sit, tamen sine tutoris auctoritate alienare eum mulier non potest, cum aliter quam in iure ced|endo id facere non possit; nec in iure cessio sine tutoris | auctoritate fieri possit. I‖demque est in seruitutibus praediorum urbanorum.

Idem lib. I. Manualium. ‖ Actio de suo fructu [g] hisdem modis perit quibus ipse usus|fructus, praeterquam non utendo. ‖ Pecuniae quoque usus fructus legatus per annum non | utendo, quia

a Ita cod. *i* pro *y*. *b* Cod. *a*. *n*, imposita *o* super *n*. *c* Ita cod. *d* Ita cod. *e* Ita cod. pro *Augg.* *f* Ita cod. pro *legando*, ut est in cod. iust. III. 33. 11. *g* Ita cod. Sed corrige *usufructu*.

1 Cf. dig. XXXII. 2.

2 Papinianus? an Neratius?

nec usus fruc‖tus est, et pecuniae dominium fructuarii, non heredis, est.

Item. Per mancipationem ded|u|ci usnsfructus potest, non etiam transferri. Per " do lego " | legatum, et per in iure ce‖ssionem et deduci ct dari potest. Item potest constitui, et factum ‖ est [a], uel communi diuidundo iudicio legitimo. | In re nec mancipi per traditi‖onem deduci ususfructus non potest, nec in homine si peregri|no tradatur. Ciuili enim action|e| constitui potest, non traditione, quae iuris gentium est.

Item. Ad certum tempus e|t in iure cedi, et legari, et officio iudicis constitui potest. |

Item. Ex certo tempore l‖egari possit an in iure cedi uel an adindicari possit, ua|riatur. Uideamus ne non pos‖sit; quia nulla legis actio prodita est de futuro. |

Item. In mancipatione uel i‖n iure cessione an deduci possit nel ex tempore uel ad tempus, uel ex condicione, ‖ uel ad condicionem, dubium est: quem ad modnm [b], nisi [c] is, P. 87. a. cni in iure ceditur [d], ‖ dicit, " aio hunc fundum meum esse de- P. 88. a. ducto nsufru|c|tu ex kal. ian. "; uel, " deducto usufructu usque ad kal. ian. decimas ": uel, " aio hunc fu|n|dum meum esse deducto nsufructu, si nauis ex Asia uenerit ": item in mancip|a|tione: " emptus mihi est pretio, | deducto usufructu, ex kal. illis usque ad kal. illas ": |e|t eadem sunt in condicione. | Pomponius igitur pntat non posse ad certum tempus deduci, nec per |i|n iure cessionem, nec per mancipationem, sed tantum transferri ipsum posse. E|go didici, ct deduci ad | tempns posse; quia et mancipationem, ct in iure cessionem ‖ lex ·XII· tabularum confirmant [e] |. Numquid ergo et cx tempore et condicione deduci pos|s|it? sequitur ut et legatum de|duci ad certum tempns possit. ‖

Adquiri nobis potest ususfructus et per eos quos in po|t|estate manu mancipioue habemus [1]: sed non omnibus modis, sed legato, uel si |here|dibns illis institutis deducto usufructu proprietas legetur. Per in iure cessi‖onem autem uel iudicio familiae herciscun-

a Pro *et factum est* uidetur scribendum *familiae herciscundae*. b Cod. *q. a. m*, totidem lineolis superimpositis. c Videtur corrigendum *si*. d Haec pagina habet uersus tantum XXXI. e Ita cod.

1 Confer Caium apud dig. VII. 1. 6.

dae non posse : uel [a] mancipationem ita potest , |u|t nos proprietatem quae | illis mancipio data [b] , deducto usufructu , remancipemu|s . |

Ususfructus ad certum tempus constitutum cum || adiectione temporis | sui dari debere [c] . Diuersum est si in statu libero const||itutus sit . Tunc enim iure [d] uin|dicandus est , sicut pure uindicatur qui simpliciter cons||titutus est non adiectis | casibus , quia [e] solet amitti ususfructus .

Ite|m| . Si altius tollendo aget | is qui in infinitum tollendi ius non habet , si non expre||sserit modum , plus pe|tendo causa cadit , quasi intenderit ius sibi esse i|n| infinitum tollere | .

Sicut legato usufructu loci sine seruitu||te , iter quoque per loca testatoris | debetur, ita in iure cessio [f] iter quoque contineri Neratiu||s scribit . |

Usus fructus sine persona esse non potest: et ideo seruu||s hereditarius inutiliter usum | fructum stipulatur . Legari autem ei posse dicitur , quia dies e||ius non cedit statim ; stipulatio autem pura suspendi non potest . Quid ergo , si sub condicione s||tipuletur ? uideamus ne | nec hoc casu ualeat, quam [g] ex praesenti uires accipit stip|ulatio , quamuis petitio ex ea | suspensa sit .

Item . Seruo uia inutiliter leg||atur ; stipulatur autem eam utiliter , | si dominus fundum habeat .

Usus fructus " do lego „ seruo legatus , m|o|rte et alienatione serui perit : si stipulatur, non perit. Igitur et post mortem suam, sic||ut cetera , usum fructum | seruus stipulari potest ; quod aliter est in legatis .

Si heres fundi , cuius usus fructus ab ips||o sub condicione
legatus ||| sit , usum fructum legauer*it* . . . . *existen-* P. 91. b.
te ea desinit ad posteriorem perti*nere* . . .
desierit habere usum fructum . . .
Item . Ac siquis usumfructum . . .
si ea nupserit , nubente ea . . .
deinde amittet , si iurauer*it* . . . . *le-*
gis enim beneficium quaten*us* . . . . *Uidea-*
mus , quid dicendum sit , si Titius . . . . . . *capite demi-*

[a] An *per* ? [b] Supple *sit* uel corrige *datur* . [c] Dic uel *ususfructus* etc. *constitutus debet* ; uel *usum fructum* etc. Nisi potius heic *ususfructus* usurpatur pluraliter . [d] An *pure* ? [e] Corrige *quibus* . [f] Corr. *cesso* . [g] Corr. *quia* . In cod. Frontonis saepe est mendum *quam* pro *quom* .

nutus sit. Nihil enim habuit quod amit*teret* . . . . . . *Titio* ac si id ipsum testator expre*sserit* . . . . *legauerit* Maeuiae, deinde Titio . . .

Ulp. lib. XVII. ad Sabinum. Ue . . .

cedere. Quamquam [1] usufructus *ex fruendo consistat, id est facto aliquo eius, qui fructibus* | utitur, tamen ei semel cedit d*ies*. |

Item. Dies [2] autem usufructus, ut *usus, non prius cedet, quam adita heredi*|tate. Et Labeo quidem putabat, etiam a*nte aditam hereditatem cedere diem ususfructus, sicuti ceterorum* | legatorum. Sed est uerior Iul*iani sententia, in usufructu diuersam esse rationem. Tunc enim constituitur* | ususfructus, cum quis iam f*rui potest*. |

Item. Amitti [3] autem usumfructum *kaptitis minutione constat: nec solum usum*|fructum sed etiam actionem de usuf*ructu* . . . uel per fideicommissum lego . . . . *Et parui* refert, utrum iure sit constitut*us ususfructus, an uero tuitione praetoris: proinde* . . . | licet in fundo stipendi*ario* . . . . . *non* | iure constitutus, kapitis min*utione amittitur* . . . *kapitis* | minutio extinguit usum*fructum*. |

Item. Sed [4] ita demum amitt*itur kapitis diminutione ususfructus, si iam constitutus est*: *ce*|terum, si ante *aditam h*ereditatem, aut ante d*iem cedentem quis kapite minutus est, constat non* | amitti. Et ita Iulianus lib. *XXXV. dig. scribit . . . per damna*tionem fuit ex die legatus . . . diminutio. Hodie enim incip*it* . . .

Item. Usque [5] adeo autem kapitis d*iminutio eum demum usufructum perimit*, | qui iam constitutus est, ut si in *singulos annos legatus sit, is demum amittitur, qui iam processit*. ||

P. 98. 2. *Item. Sicut* [6] *in annos singulos usufructus legari potest, i*ta nec capitis [a] diminutione amis|*sus legari possit? ut adiciatur*: " *quotiensque capite mi*nutus erit ", uel sic: " quotiens amis|*sus erit ususfructus, ei do lego* ": *et nunc si capitis di*-

[a] Ita heic cod. per *c*, non *k*.

[1] Extat dig. VII. 3. 1. pr.
[2] Ibid. §. 2.
[3] Dig. VII. 4. 1. pr.
[4] Ibid. §. 1.
[5] Ibid. §. 3.
[6] Dig. VII. 4. 3. pr.

*mi*nutione amittatur; repetitus | *uidebitur* . . . . . ⁝⁝ . norum ante aditam hereditatem . . .

. . . .

. . . . . . netur . |

Papinianus lib. VII. Responsorum [1] . *Equis per fideicommissum legatis*, *post* moram faetus quoque praestabitur : sed faetus | *secundus* . . .

. . . si gregem reliquit, uel more actio

. . . relictum sequatur. |

. . . um usufructu legato . Ulp.

. . . usumfructum posse lega-

ri . . . .

. . . *adcr*escendum, ut ne cuius-

. . . m summam igitur patientiam eam

. . . a te ususfructus caperet cete-

. . . in ea, aut in re noua omnes

. . . fructum . Sed in ueteribus [a] rebus

. . . *diser*te ibi scribtum est . Uerendum

. . . . ae . |

. . . ter non recipit hanc quaestionem, quia et di

. . . sit . Et ueteres quidem aestiman-

. . . *ita* constituendum quantum sit in

. . . cessit; ait enim posse quartam ex eo

. . . us probat . |

Item . *Lucius Titius testamento suo ita* cauit : do lego eidem Seiae uxo*ri meae* . . . us mihi pro parte heres est, usum*fructum* . . . cum in diem quo legitimae aeta*tis erit* . . . *q*uem exigi ueto; ita tamen ut ab ea . . . et studiis liberalibus insti . . . *fideicommissaria* praeter uxorem de . . . . toris non debere conpelli ad satis ‖ *dationem* . . . [b]

. . .

Item . *Si fundi ususfructus fuerit legatus* [2], *et sit ager, unde palo in fundum, cuius ususfructus legatus est, solebat paterfamilias uti, uel salice, uel arundine* : *puto* ‖ fructuarium P. 98. aa. (c)

a Cod. *ceteribus*. Nam pro *ceteris*? b Paginae 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. quaternionis XV deperditae sunt. c Nimirum hoc folium constat quatuor laterculis diffisis, id est 98. a. b; iterum 98. a. b.

1 Dig. XXII. 1. 8.

2 Dig. VII. 1. 9. § 7.

actenus [a] *uti posse, ne ex eo uendat ; nisi forte salicti ei, uel siluae pala*|ris uel arundineti ususfructus *sit legatus : tunc enim et uendere potest. Nam et Trebatius scribit*, | siluam caeduam posse *fructuarium caedere, sicut paterfamilias caedebat*. | Item, ut arundinetum ...
alebat, non puto. Prohibetur . . . . *licet paterfamilias uendere* | non solebat, sed ipse ut*i* : *ad modum enim referendum est, non ad quantitatem uten*|di. Cass*ius* autem .... *Seminari* quoque usumfructum ita q . . .
tantum agri causa *f*acta su*nt* . . . . *arbores*
demortuas ad fruc*tuarium pertinere* . . .
ceteraeque materiae . . .
secuntur numquid . . . . *ad proprietarium* spectet ut . . .
Trebatius autem sim*pliciter* . . .
esse eas fructuarii . . .
fructuarium adm . . .

Item. Ex [1] *silua caedua* | usque ad usum suum *et uillae posse usufructuarium ferre ; nec materia eum pro ligno usurum, si* | habeat, unde utatur lig*no*, *Labeo ait : idemque esse in arboribus euulsis, uel ui uentorum* | etiam deiectis. Puto tamen . . .
casum passus, om*nes arbores auferret fructuarius*. | Materiam tamen ipse *succidere, quantum ad uillae refectionem, poterit : quemadmodum Ne*|ratius lib. III. mem*branarum ait, calcem coquere, uel harenam fodere, aliunde* | quid aedificio necess*arium sumere eum posse* . . .
. . .
apud Labeonem agit a . . .
pertinere : quamuis Proculus non . . .
. . .

Nunc [2] uidendum, si *serui ususfructus sit legatus*. | legato, quidquid is ex opera *sua adquirit, uel ex re fructuarii, siue manci*|pium accipiat, siue stip*uletur, siue* . . . *siue ei possessio fuerit tradita. lega*|tario adquirit. Et si heres *institutus sit, uel*

[a] Ita cod. sine adspiratione.

[1] Dig. VII. 1. 12.

[2] Dig. VII. 1. 21.

legatum acceperit, *poterit* . . . |

32 quaeri; quamuis Labeo disting*uat*, *cuius gratia uel heres instituitur uel legatum acceperit* |||

. . . ne fructuario adquirit F.98.b.b
*fruct*uario. Iulianus [a] XXXV
dig. ationem ei *p*arere.
. . . *ad fructu*arium pertinere. Sciendum
. . . quae castigationem fruc-
. . . *iu*ris ciuilis scribit, ita ut neque
. . . *haren*ae gladiatoriae ei usus
. . . nt conpetere posse. Ut uero pug-
. . . *I*dem *e*t Sabinus [1], quamuis nauis
usufructu legato, *nauigandum mittendam putat*, licet naufragii peri|*culum immineat*; . . . . *n*aues enim ad hoc parantur, *ut nauigent* . . . |

. . . ndos et mancipia dona
. . . niente recepit stipu-
la . . . . *uten*di fruendique partis
. . . *in die*m uitae suae ex uo-
luntate . . . . a habuerit usque in
. . . os partis alterius adpro-
. . . Paterno conss. (233 *uel* 269)
Ulp. lib. XVII. ad Sabinum . . . . ex his aliqui mortuus
. . . . si per damnationem
. . . *l*egauerit liberis mor-
tuis . . .

Item. *Quotiens* [2] *ususfructus legatus est*, *inter fructua*rios [b] ius adcrescendi. Sed . . . . in do lego legato m [c] | . . .
*Ceterum si separatim usus fructu*s sit relictus, sine du|*bio ius adcrescendi cessat*. *Denique apud Iulianum* | lib. XXXV dig. quaeritur, si | *communi seruo ususfructus sit relictus*, *et utrique ex domin*is adquisitus sit, au al|*tero repudiante*, *uel amit-*

a Supple *lib.* b Supple *est*, ut in dig. c Ita in cod. m, duobus punctis (nisi forte est lineola) superimpositis. Num significat *modo*? an potius littera expungitur?

1 Ita in cod. Sed enim dig VII. 1. 12. sic: *Ulpianus lib XVII ad Sabinum*. *Nauis usufructu legato, nauigandum mittendam puto*, *licet* etc.

2 Dig. VII. 2. 1.

30 *tente usumfructum, alter totum* habeat? Et Iulianus quidem | *putat ad alterum pertinere: et licet dominis* ususfructus non aequis partibus, | *sed pro dominicis adquiratur, tamen per-*
32 *sona eius, non* dominorum, inspecta, ad | *alterum ex domi-*
f. 85, b. *nis pertinere, non proprietati acce*dere. ‖ Idem ait [1], etsi communi seruo et separatim Titio ususfructus legatus sit, amis|sam partem ususfructus non ad Titium, sed ad solum socium pertinere debere, | quasi solum coniunctum: quam sententiam neque Marcellus neque Mauricianus probat. | Papinianus quoque lib. XVII quaestionum ab ea recedit; quae sententia Nerati fuit e libro I Re-
5 sponsorum relata [a]. | Sed puto esse ueram Iuliani sententiam; nam quamdiu uel unus utitur, potest dici usumfructum | in suo esse statu. Pomponius autem [b] libro VII ex Plautio, relata Iuliani sententia, quosdam esse | in diuersam opinionem [c] ait; nec enim magis socio debere adcrescere quam debere | ei, qui fundi habens usumfructum, partem ususfructus proprietario cessit, uel non utendo | amisit. Ego autem Iuliani sententiam non ratione adcrescendi probandam puto, sed eo quod quamdiu seruus est, cuius
10 persona in legato spectatur, non debet perire portio. | Urgetur tamen Iuliani sententia argumentis Pomponi; quamquam Sabinus responderit ut et Celsus. |

Iulianus [d] lib. XVIIII. dig. refert, eum qui partem ususfructus in iure cessit, et | amittere partem et ipso momento recipere: quam sententiam ipse ut stolidam repraehen|dit; etenim esse incogitabile | eandem esse causam cuique et amittendi et recipiendi. |

15 Iulianus scribit: Si seruo communi et Titio ususfructus legetur, et unus ex | dominis amiserit usumfructum, non adcrescere Titio, sed soli socio: quemadmodum fieret si duobus | coniunctim et alteri separatim esset relictus. Sed qui diuersam sententiam probant quid dice|rent? utrum extraneo soli, an etiam socio adcrescere? Et qui Iulianum consuluit, | ita consuluit, an ad utrum
20 pertineat, quasi possit et ipsi socio adcrescere. Adquin | quod

a Cod. *relatum*. b Cod. *ait* pro *autem*. c Scribe sextum casum, ut est in uersu 31. d Immo uidetur omittendum nomen *Iulianus*, et continuanda sententia sic: *ut et Celsus lib. XVIIII. dig. refert*. Nam reapse non Iulianus sed Celsus libro illo de usufructu egit. Facilis autem fuit lapsus librarii propter saepe infra occurrentem Iulianum.

1 Dig. VII. 2. 1. §. 2.

quis amittit, secundum Pomponi sententiam ipsi non accedit. |

Interdum [1] tamen, etsi non sint coniuncti, tamen ususfructus legatus alteri adcrescit: ut puta, | si mihi fundi ususfructus separatim totius et tibi similiter fuerit ususfructus relictus. | Nam, ut Celsus lib. XVIII dig. et Iulianus lib. XXXV scribit [a], concursu partes habe|mus, quod et in proprietate contingeret: nam altero repudiante, alter totum | fundum haberet; sed in usufructu hoc plus est (contra quam Atilicinum respondisse | Aufidius chius refert) quod et constitutus nihilominus amissus ius adcrescendi a|mittit. Omnes enim auctores apud Plautium de hoc consenserunt, ut et Celsus | et Iulianus eleganter aiunt [b]: ususfructus cotidie constituitur et legatur, non, ut pro|prietas, eo solo tempore quo uindicatur. Cum primum itaque non inueniet alterum | qui sibi concurrat, solus utetur totum. Uindius tamen, dum consulit Iulianum, in ea |*opinione est, ut putet non alias ius adcrescendi esse, quam in coniunctis; qui responso | ait: nihil refert, coniunctim an separatim relinquatur. ||

Iulianus lib. XXXV scribit [2], si duobus heredibus institutis, deducto usufructu proprie|tas legetur, ius adcrescendi heredes non habere: nam uideri usumfructum constitutum, non per| concursum diuisum. P.45.a.

Neratius [3] putat cessare ius adcrescendi | lib. I. R., cuius sententiae congruit ratio Celsi dicentis, totiens ius adcrescendi esse, quo|tiens in duobus, qui solidum habuerunt | concursu diuisus est. |

Unde Celsus [4] lib. XVIII. Si duo fundi domini deducto usufructu proprietatem man|cipauerint, uter eorum amiserit usumfructum, ad proprietatem redire: sed non to|tam, sed cuiusque usumfructum ei parti accedere quam ipse mancipauit: ad eam enim partem | redire debet, a qua initio diuisus est. Plane, inquid [c], si partem ususfructus habeat, et | ego totam proprietatem cum partis usufructu, non posse me meam partem tibi

a Cod. *scr.* In dig. autem habemus *scribit*, non *scribunt*. b Cod. *adiunt*. c Ita cod.

1 Dig. VII. 2. 1. §. 3.
2 Ibid. §. 4.
3 Dig. VII. 2. 3. pr.
4 Ibid. §. 1.

man|cipare, quae est sine usufructu, quoniam nullam partem habeo, in qua non est tibi ususfructus. |

Papinianus quoque libro XVIII quaestionum sententiam Nerati probat, quae non est sine ratione. |

Poterit, quaeri: si duobus seruis heredibus institutis deducto usufructu proprietas sit le|gata, an altero defuncto, ususfructus proprietati adcrescat? Nam illud constat, ut et Iulianus lib. XXXV scribit, et Pomponius lib. VII ex Plautio non reprobat, | si duobus seruis meis ususfructus legetur, et alter decesserit, cum per utrumque quaesissem usumfructum, ius || adcrescendi me habere; cum si alterius nomine repudiassem, alterius quaesis|sem, haberem quidem usumfructum totum iure adcrescendi, sed ex solius persona amitte|rem. In proposito autem, siquidem pure fundus non ex persona serui. Et ita Iulianus quoque lib. | XXXV dig. scribit: quamuis Scaeuola apud Marcellum dubitans notet. | Ad [a] si sub condicione sit legatus, potius ex persona domini constitui usumfructum Mar|cellus lib. XIII dig. scribit; ubi Scaeuola notat; quid si pure [b]? Sed dubitare non debuit, | cum et Iulianus scribat, ex persona serui constitui, secundum quae ius adcrescendi locum habere | in duobus seruis, siquis contrariam sententiam probaret. Sed nunc secundum Iuliani sententiam et Nerati cessat quaestio. |

Non [1] solum autem, si duobus do lego ususfructus legetur, erit ius adcrescendi, uerum si alteri ususfructus, alteri | proprietas; nam amittente usumfructum [c] altero cui erat legatus, magis iure adcrescendi ad | alterum pertinet quam redit ad proprietatem. Nec nouum: nam etsi duobus ususfructus legetur, et apud alterum sit consolidatus, ius adcrescendi non pe|rit, nec ei ad quem consolidatus est, neque ab eo: et ipse quibus modis amittere [d] ante conso|lidationem, iisdem et nunc ipso quidem iure non amittet; sed praetor subsecutus exemplum | iuris ciuilis utilem actionem dabit fructuario: et ita Neratio et Aristoni | uidetur, et Pomponius probat. Quamquam Iulianus lib. XXXV dig. scri-

Q. XV. bat, ipsi quidem ius adcrescendi || * . . . .

a Ita cod. pro at. b Cod. purae. c Cod. usufructu. d Amitteret?

1 Dig. VII. 3. 3. § 2.

P.96.a. difficile est dicere. Quamquam non si‖t longe, quod Marcellus lib. XII dig. scribit: si duobus pure Stichus | legetur, et alter manumitt|at, alter post manumissionem repudiet, ubi non fit caducum, | libertatem locum habere. Id‖emque, et si [1] herede [a] deliberante legatario manumittat, | mox legatarius repud‖iauerit: nam hoc casu liberum fore ait. | P.95.a.

Si tamen per damnationem ‖ ususfructus legetur, ius adcrescendi cessat: non immerito, quoniam | damnatio partes faci‖t. Proinde si rei alienae ususfructus legetur, et ex Neroniano | confirmatur legatum, sine du|bio dicendum est ius adcrescendi cessare, si modo | post constitutum usum fructum |f|uerit amissus. Quod si ante, et socius amittat, erit | danda totius petiti|o|. Idemque et si sinendi modo fuerit legatus ususfructus: | an tamen in Neronian‖o, quoniam exemplum uindicationis sequimur, debeat | dici, utilem actionem am|isso usufructu ab altero alteri dandam, quaeri potest: et puto secundum Ne|ratium amittendum [b] ‖. In fideicommisso autem id sequimur quod in damnatione. |

Nouissime, quod ait Sabinus, ‖ si [2] uxori cum liberis ususfructus legetur, amissis liberis | eam habere, quale sit, ‖ uidendum: et siquidem do lego legetur, tametsi quis filios | legatarios acceperit, si‖ne dubio locum habebit propter ius adcrescendi. Sed si legatarii | non fuerint, multo magis ‖, quoniam partem ei non fecerunt, tametsi cum ea uterentur. | Matre autem mortua, si ‖ quidem legatari fuerunt, soli habebunt iure adcrescen|di: si heredes, non iure adcres|cendi, sed iure dominii: si fundus eorum est, ipsis ad|crescit: sin minus, do|minio proprietatis. Sed si nec heredes fuerunt, nec legatarii, nihil ha|bebunt.

Quod si ‖ per damnationem fuerit ususfructus legatus matri, siquidem | legatarii sunt fili, partes ‖ sunt: si non sunt, sola mater legataria est, nec mortalitas liberorum | partem ei facit. Sabinus c|erte uerbis istis non hostendit, utrum legatarii fuerint, | nec ne. Sed Iulianus lib. XXXV ‖ dig. relata Sabini scriptura, ait

a Corr. *heres*. b Corr. *admittendum*.

1 Dig. XL. 1. 2. 2 Dig. VII. 2. 8.

intellegendum, eum, | qui solos liberos heredes ‖ scribit, non ut legatariorum fecisse mentionem, sed ut ho|stenderet magis ma||trem ita se uelle frui, ut liberos secum habeat: alio|quin inquit in damnatio||ne ratio non permittebat ius adcrescendi. Proposuit | autem Iulianus uel do lego || legatum usumfructum, uel per damnationem: et sic sen|sit, quasi legatarii sin|t et heredes soli, in do lego legato non esse ius adcrescen|di. Adque si alteri ab al||tero legetur, quoniam a semet ipsis inutiliter legatum| est, sibi non concurrunt || ; matri uero non in totum concurrunt, sed alter pro alterius | portione: et || in eo dumtaxat ius adcrescendi erit, mater tamen aduersus | utrumque ius adcr||escendi habet. |||

P.95.b. Iulianus subicit Sextum quoque, et Pomponium praeferr||e, P.96.b. si per damnationem ususfruc|tus, et liberis uxori [a] legetur, singulare hoc esse, adque || ideo fili personam matri | accederet [b] nec esse legatarios, sed matre mortu||a liberos quasi heredes usumfructum | habituros. Ego, inquit Pomponius, quaero, quid si mixti f||uerint liberis extra|nei heredes? Ait, et filios pro legatariis habendos, et mortui partem interituram: Aristonem autem adnotare haec uera esse: et || sunt uera. |

Ulp. ad Sabinum lib. XVI [1]. De illo Pomponius dubitat: si fugiti||uus, in quo ususfructus meus est, stipuletur [c] aliquid, uel mancipium accipiat; an per hoc ipsum quasi [d] || retineam usumfructum, magisque | admittit retineri. Nam saepe etiamsi praesentibus seruis || non utamur, tamen usumfructum | retinemus, ut puta aegrotante [e] seruo, infante, cu|ius operae nullae sunt, | uel defectae senectutis homine [f]. Nam et si agru||m aremus, licet tam | sterilis sit, ut nullus fructus nascatur, retinem||us eum. Iulianus tamen lib. XXXV | dig. scribit, etiamsi non stipuletur quis seruus fugitiuus in||tra annum mancipioque | accipiat, tamen retineri usumfructum. Nam in qua ratione, i||nquit, retinetur a proprietatis | domino possessio, etiamsi in fuga seruus sit, pari ratio||ne etiam ususfructus non amittitur. |

. . . lib. I de interdictis, sub titulo: " in eum qui legatoru||m nomine, non uoluntate | eius, cui bonorum possessio data

a Corr. *uxoris*. b Corr. *accedere*. c Cod. *stipulet*. d Cod. *q. s.*, lineolis superductis. Excidit autem *utar*, librarii incuria. e Cod. *egrotante*. f Cod. *hominem*.

1 Dig. VII. 1. 12. §. 3. ex lib. XVII.

erit, possidebit „. Si usufructu legato [1] legat|arius fundum nanctus | sit |, conpetit interdictum aduersus eum, quia non possidet leg|a|tum, sed po||tius fruitur inde. | Et interdietum " uti possidetis „ utile hoc nomine proponitur. U|nde ui, quia non possidet, utile | . . . tali eoneipiendum est: " quod de his bonis legati no||mine possides, quodque uteris | frueris, quodque dolo malo feeisti, quominus possidens u||tereris fruereris „. Cetera [a]. |

Idem lib. II de interdictis, sub titulo: " si uti frui prohi||bitus esse dicetur, non is, ad quem | ea res pertinet „ . . . . legatum est, qui utendi f||ruendi causa, cum ususfructus ad | eum pertineret, missus in qua re sit, possidere eam uidetur, et || ob it [b], qui utifrui prohibitus, | proprie deiectus diei non potest. Ideo speeialiter hoc interdietum || eo casu desiderari . . |

Idem lib. IIII de interdictis, sub titulo: " a quo ususfructus petetur, || si rem nolit defende|re „. Sicut corpora uindicanti, ita et ius, satisdari oport||et; et ideo necessario exemplum interdicti: " quem fundum „ proponi etiam interdict|*o*| " que*m* usumfructum uindicare| uelit „ de restituendo usufructu. |

Post pauca, sub titulo suprascripto. Restitutus ex hoc interdieto || ususfructus intellegitur, cum | petitor in fundum admissus, sine periculo interdicti u||nde ui ad eam rem propo|siti, depelli non potest. Idem Paedius ait [c], diuersam causam || esse possessionis, cum ille qui posses||*or est* . . .

a Ita cod. pro *et cetera*. b Ita cod. pro *id*.

1 Cf. Ulpianum dig. XLIII. 1. §. 8.

DE RE UXORIA AC DOTIBUS.

. . . *Paulus lib. VII Responsorum . Fundus*[1] *aestimatus in dotem datus , a creditore antecedente ex causa pignoris* P. 94. a. *uel* ||| fiduciae ablatus est ; quaero an mulier , si aestimationem dotis repetat , ex|ceptione submouenda sit ? ait enim se propterea non teneri , quod pater eius dotem pro se dedit , | cui heres non extitit . P. respondit: pro [a] praedio euicto ; si [b] sine dolo et culpa uiri , pretium petenti [c] | doli mali exceptionem obesse ; quae tamen officio iudicis rei uxoriae continetur . | Poterit mulieri prodesse hoc , quod ait se patri heredem non extitisse , si conueniretur : am|plius autem et consequi eam pretium fundi euicti euidens iniquitas est , cum dolus pa|tris ipsi nocere debeat .

P. respondit : solam testationem dotis repeten|dae non sufficere ad moram doti factam , ut actio eius ad heredem transmittatur . |

Die [2] nuptiarum uirgini optulit munus , et duxit eam . Quaero de donatione . | P. respondit : si ante nuptias uxori futurae [d] sita . . a . . geniali traditus est , dona|tionem perfectam uideri . Quod si post nuptias donatio intercessit , tunc iure do|nationem inpedisse . Quoniam igitur die nuptiarum munus datum proponitur , facilius | in iudicio examinari posse tempus donationis et matrimonii . |

P. respondit : id quod dotis nomine marito datum est , si post mortem mariti nulla mora | intercessit , apud heredem mariti remanere oportere . |

P. respondit : stipulationem quidem in hunc casum conceptam : " cum moriar , dari " utilem esse etiam|si mi-

a In edd. recte omittitur *pro* . b In edd. omittitur *si* . c In edd. inseritur *mulieri* . d Cod. *future* .

1 Dig. XXIIII. 3. 49. §. 1. 2 Cf. Scaeuolam dig. XXIIII. 1. 66. §. 1.

xti [a] casus non interuenirent. Ut autem de dote sua, quam apud maritum habet, mu|lieri testari liceat, inutiliter conuenisse uideri. |

P. respondit: filiamfamilias ex dotis dictione obligari non potuisse. |

Mater pro filia partem dotis dedit, partem dixit. Filia in matrimonio decessit re|lictis filiis ex alio matrimonio. Quaero de iure dotis. P. respondit: eam quae data est, mortua in matrimo|nio muliere, apud uirum remansisse; eam quae dicta est a matre, repeti non posse. |

P. respondit: rebus non aestimatis in dotem datis, maritum culpam, non etiam periculum, praesta|re debere.

L. Titius, cum esset in patris potestate, absente eo, duxit| in matrimonium Septiciam filiamfamilias, cuius nomine dotem accepit a pa|tre. Postea superuenit pater, quo praesente dotauit [b] in diem mortis filii [c] matrimonium. Post|modum decessit L. Titius. Quaero, an ex eo, quod non contradixit pater, etiam dotis dationi consen|sisse uideatur; et ideo actione rei uxoriae filii nomine teneatur? P. respondit: patrem | etiam postea nuptiis consentientem, et matrimonium filii sui et dotem efficere; et id|eo ex persona filii rei uxoriae iudicio uulgari conueniri posse; in sua actione pe|culi quantitas deducitur. Tamen in proposito tutius fuit respondere, ex persona filii eum | conueniri posse, qui solus contraxerat: et si alias placeat, patrem quo consentiente filius || dotem accepit, rei uxoriae iudicio uulgari conueniri posse. | P. 91. b.

P. respondit: rei uxoriae titulo id solum peti posse quod in dotem datum est: ex donatione | autem non potest peti id, quod ante matrimonium in stipulatum deductum non est, saluo eo, | ut quaeratur utrum perfecta fuit donatio an non. |

P. respondit: dignitatem multorum ex honore matrimonii et augeri et minui solere. |

P. respondit: rebus in dotem datis, et manente matrimonio euictis, uiro aduersus uxorem ex empto conpetere actionem; et ideo eius quantitatis quae in aestimatio|nem deducta est, sextas retineri posse. |

a Ita omnino uidetur in cod. b Cod. *datauit*. Iam littera a pro o non est insolita in antiquis codd. c Vox *filii* super additur in codice loco uocis *pater*, quae subesse in litura uidetur.

Conuenit in pacto dotali, ut diuortio facto, sextae liberorum nomine retinerentur; quae|ro an discidio interueniente, sextae retineri possint? P. respondit: secundum ea quae proponuntur, | posse.

Item. Quaesitum est: si uir qui repudium misit, et eandem reduxit, | eaque mulier absente uiro de domo discesserit, an aeque sextae reti|neri possint ex priore pacto? P. respondit: si uerum diuortium intercessit, et ad eun|dem rursum reuersa, non renouato pacto, manente [a] dote, diuortit [b], sextas | liberorum nomine ita demum retineri posse, si culpa mulieris diuor|tium intercessit.

Paulus lib. VIII. Responsorum titulo de re uxoria [c].

P. respondit: patrem dotem a se profectam, | mortua in matrimonio filia, deductis quintis singulorum liberorum | nomine, repetere posse. |

P. respondit: pupillorum matrem uxorem ducere tutoribus interdictum non esse, et ideo | eum, de quo quaeritur, et priuignum fuisse, et recte heredem institutum uideri.

P. respondit: etiam post nuptias copulatas dotem promitti uel dari posse: sed non curatore praesente | promitti debere, sed tutore auctore.

L. Titius a Seia uxore sua inter cetera accepit aestimatum etiam Stichum puerum, | et eum possedit annis fere quattuor; quaero an eum usuceperit? P. respondit: si puer, | de quo quaeritur, in furtiuam causam non incidisset, neque maritus sciens alienum | in dotem accepisset, potuisse eum aestimatum in dotem datum post nuptias anno [d] usucapi: quoniam [e] Iulianus et ante nuptias res dotis nomine | traditas usucapi pro suo posse existimauerit, et nos quoque idem probemus: | tamen hoc tunc uerum est, cum res dotalis [f] sunt. Cum uero aestimatae dantur, quoniam ex empto [g] incipiunt possideri ante nuptias, aut pendente uenditione, non prius ususcapio sequi potest, | quam nuptiis secutis.

Apud magistratus de plano ·L· Titius his uerbis a ma|rito

a Cod. *mante*. b Ita cod. c Verba *titulo de re uxoria* adduntur in cod. ab alia manu. d Cod. *arteno*; mox factum *antino*; tum denique, ut uidetur atque ut debet, *anno*. e Cod. *qn.* linea superposita. Sed corrigendum uidetur *qs*, hoc est *quamuis*. f Ita cod. pro *dotales*. Nimirum *is* pro *es* etiam nom. plur. caso in compluribus uidi antiquis codd.; quamquam id contra grammaticos canones fieri uidetur. g Supplendum uidetur *non*.

32 repetit. Anicius Uitalis dixit : quoniam praesto est ·FL· Uetus
iunior, peto rem ‖ . . .
. . . e ab eodem ex legibus et edictis dotem et peculium P. 99. b.
. . . *d*ixit tabulis signatis, nec protulit [a] ·FL· Uetus iunior dixit
. . . us sum . Duumuir dixit [b] : sermo uester in actis erit
. . . *a*d heredes eius rei uxoriae actio transierit, cum his quaerere
. . . curator, neque procurator, neque cognitor, aut *aduocat*us
. . . haberet. P. respondit : mulieris nomine postulatum u*trum*
. . . *posse* actionem rei uxoriae perpetuari. * ‖
. . . *u*erecundiam, hoc est uitae probabilis instrumentum
. . . iculum redigi, ut eam praelatam *l*iceat *propri*etatis eum **
. . . fretus coni*u*nctionis firmitate proi . . [c] em
. . . m iuxta statutum iudicantis adflixerit
. . . a deprimitur. Uiderit enim, utrum in praeteritum
. . . *d*ote repromissa aestimantis aliquid remanere
. . . constituta petendi firmitas putaretur, e commu-
. . . tior parentium affectus persuasit, ut in solo
. . . dote obligatio gigneretur frustra euidens
. . . am restituendae dotis uoluntatem astutia her-
ed . . . . . . *s*peciebus quas doti pater filiae nomine designane-
. . . um libelli scribtione promat, et de redhibitione
. . . a filiae dotem restitui uoluit. Frustra Maximus
. . . *de*siderat Renato submoto, cui dos Paulinae no-
mine . . . . *re*petitionem instituere potuisse iudicauit
. . . ui uoluntas soceri primo per libellum dehinc
. . . consuluit auxilium nostrae mansuetudinis [1] in
. . . *un*diqueuersum eius actionibus aditum daret, qui cum re-
petitionem . . .

---

* *In margine scholion.* Posse per quemcumque actionem . . . perpetuari.

** *In marg. sch.* Donum per libellum promis*sum* et sine stipulatione af*fert* actionem.

---

a Cod. uidetur *pertulit*. b Cod. *d* cum linea traiecta. Iam haec nota in antiquis iuris seu ciuilis seu canonici codicibus a me obseruatis significat *dixit*; in hoc autem codice significat etiam *deus* uel *diuus*.

c Quinque uel sex litterarum spatium exesum.

1 Ergo loquitur imperator.

. . . set uiolato necessitudinis iure secundo soceri iu– . . . *ad*ipisci merebatur . Quaproptèr Maximi sententia dotem, cuius . . . ta extremam restitui uoluntatem , qui eam reddi . . . *proh*iberi placuit . Nec enim dubium est , effectum restitutio . . . *de*stinatum cui dotem filiae nomine per libellum .

Paulus lib. VIII. R. *(Inter)* uirum et uxorem conuenit, cum res et . . . *in do*tem darentur, ut diuortio secuto , utrum uellet mulier ‖
P. 99. a. eligeret , uel mancipia , uel aestimationem . Manente . . . pepercrunt . Quaesitum est , si mulier mancipia elegisset . . . berent ? P. respondit quoniam periculo mariti uixeru*nt* . . . tempore perceptos apud uirnm remanere deb*ere* . . . talem consultationem et responsnm [a] . . .

*Luci*a [b] Titia cum nuberet Septicio maioris dign*itatis* . . . milia in dotem dedit , cum non amplius in bonis h*aberet* . . . uernm est [c] , quod a quibusdam dicitur, omnia in dotem da . . . da [d] . . dari posse , argumento esse in manus conuentione*m* . . . [e] . . ia filia repudium genero misit . Quaero . . . nis dotem petere possit? P. respondit : matrimonium quidem re . . . uideri , set . . patri filiam inuitam a marito . . . dotem repetere posse , nisi filia consentiente .

Lucius Titius Septiciam ducturus ux*orem* . . . Postea Septicius datus tutor Septiciae eund*em* . . . tutorem . Quaero an excusandus sit ? P. respondit : de offiic*io* . . . eum facturum , si eum , de quo quaeritur , potiorem non . . . destinatas earum inpediat .

P. respondit : etiam ma*nente* . . . eam , quae rea facta erat , nubere potuisse .

Ulpianus lib. II de officio proconsulis . Imp. Augg. Iulio Iu . . . tam dotem recte reddi sibi desiderare dixit [f] quae . . . quod etiam in patre seruabitur, qui consentiente filia re . . . nec moratoriae dilationi locus erit , quod mal . . .

Ulpianus lib. XXXIII ad edictum . Inter cetera in reddenda . . . ut retentionum ratio habeatur . Siquidem conueni . . . non deterior dotis causa fiat , nisi in eum casum quo . . .

[a] Post uerbum *responsum* sequitur spatium uacuum . [b] Ita omnino uidetur habere codex , licet heic aliquantum exesus . [c] Cod. pro *est* habet de more *e* ; sed heic nulla , ut uidetur , lineola superposita. [d] Spatium quattuor litterarum . [e] Spatium exesum septem fere litterarum . [f] Cod. *d* cum linea traiecta.

hoc enim iure utimur [1]; et Iulianus scribit, et est rescript*um* [a] . . . dos retineri uno filio interueniente potest, si modo non culp*a* . . . Quod si nihil conuenit, exercendae retentiones non sunt [b].

30 Papinianus lib. IIII. R. Non ab eo culpa dissociandi matri*monii procedit*, *qui nuntium diuor*|tii misit, sed qui discidii necessitatem inducit [c] *

32 Item. Conuenit, ut diuortio uel morte uiri solu*to matrimonio* . . . |||

---

* *In marg. sch.* Non ab eo culpam diuortii procedere, qui repudium dedit, sed qui dandi necessitatem indixit [d]

---

a Cod. *rt.* *b* Reliquum spatium huius uersiculi scriptura uacare uidetur. c Ita cod. Sed corrige *induxit*. *d* Ita cod. Sed corrige ut supra.

1 Locutio similis Ulpiani dig. III. 3. 27. §. 1.

DE EXCUSATIONE [1].

P. 82, a. . . . . ||| eum, de quo agitur, et de incolumitate eius sibi rescribant. |

Item. Hi quoque, qui sunt ex collegio sex primorum, habent a tutelis ex|cusationem; sed non simpliciter, sed post unam. Nam non alias a ceteris uacant, nisi unam habeant.

Item. Olim uarie obseruabatur [a] circa | numerum tutelarum; sed hodie certo iure utimur, tam ex rescriptis diuorum [b], | quam ex constitutionibus imperatorum nostrorum. Nam si quis tres tutelas siue curas habeat [c], | excusatur.

Item. Haec locuti sumus de tutelis finitis non in|putandis: eodem loco sunt et non coeptae. |

Item. Sed hodie hoc iure utimur, ut si filium quis habeat in potestate, tam | patris quam fili honera patri in numerum procedere [d]. |

Item. Hodie itaque, ut quis excusetur, tria honera allegare debet, siue tutelarum, | siue curarum, siue etiam curae kalendari; et siue [e] einsdem tituli siut tria honera, a quar|ta excusant.

Item. Ualetudo [2] quoque mala praestat [f] uacationem, | si talis sit, ut hostendat, eum ne quidem rebus suis administrandis| idoneum esse.

Item. Si quando autem huiusmodi ualetudo adfirmetur, | inspectio praetoris necessaria est. Sine autem quis arthrytricus sit siue posicus [3]siue epi|lempticus [g] siue orbus, et his similia, excusantur. |

Item. Uerba rescripti: libertus, qui negotia senatoris P. R.

a Cod. *obseruatur*. b Supple *principium* ut inferius p. 32. c Cod. *habeant*; sed n fortasse deleta. d Vel dic *procedant*; uel dele superius *ut*. e Cod. *su*, superducta lineola. Videtur autem mox excidisse *sint non* post *honera*. f Cod. *praestant*, sed n uidetur expuncta. g Ita scribuntur haec nomina in codice.

1 Dig. XXVII. 1; Paul. II. 27. 1 cod. th. XIII. 4; cod. iust. V. 62. sqq. et 64.

2 Cf. Ulpianum dig. XXVII. 1. 10. §. 8. in fin.

3 Noteinus rem et uocabulum. Sed num pro *sonticus*? dig. II. 11. 2. V. 1. 46.

curat, a tutela excusatur : | a muneribus autem ciuilibus, cum ipse quoque bonis publicis fruatur, non uacat. |

Item. Sic autem interpetrantur prudentes has constitutiones, ut unum libertum | procuratorem in quaqua domo senatoris uoluerint uacare, non quotquot eruut, | si plures fuerint.

Item. Ergo uidemur hoc iure uti, ut is uacet, | cui omnium rerum generaliter procuratio mandata sit: et non amplius quam unus. |

Item. Arcari caesariani, qui in foro Traiani habent stationes, ex saeris | constitutionibus multifariam emissis habent immunitatem. |

Item. Qui iam tutores uel curatores sunt, si rei publicae causa absint, ad tempus excu|santur.

Item. Eum, qui uiae curam habet ab imperatore | iniunctam, excusari.

Item. Anabolicari [1] a tutelis curatio|nibusque habent uacationem.

Item. Ii, qui in centuria censorum | uelatorum sunt, habent immunitatem a tutelis et curis. De litibus, quas | tutor cum pupillo habet, an propterea excusetur? Et dicit [a] propterea non excusandum : | et extant rescripta.

Item. Ueterani [2] quoque post emerita stipendia || missi, si honesta missione, in perpetuum a tutelis uacant. | T.32.b.

Item. Primipilaribus ob id ipsum, quod primipilares sunt, uacatio a tutelis | a diuo Hadriano dari coepit. |

Item. Decuriales quoque, qui ob id ipsum uacant, a tutelis condecurialis [b] filii non | uacare, si non habeant aliam excusationem. |

Item. Neque autem primipilarium filii, neque ueteranorum, a tutelis excusantur. |

Item. Is [3], qui inter uigiles militat, quamuis post emerita stipendia legitima mis|sus sit, non in perpetuum uacat a tutelis, sed intra annum, quam [c] missus est : ul|tra non uacat.

a Ita cod. b Cod. *condecuriales*. Notemus autem uocabulum. c Ita cod. pro *postquam*.

1 Notemus uocabulum. Vopiscus quidem Aurel. XLV habet adiectiuum *anabolicus*. Cf. ibi Salmasium.

2 De ueteranis cod. iust. XII. 47.

3 Cf. Modestinum dig. XXVII. 1. 9. §. 4.

Item. Officium qnoque militare excusat : namque [a] mu|nus emeritum prodest : multo magis, cum frequentatur. |

Item. Qni Romae magistratu funguntur, quamdiu hoc funguntur, dari tutores non possunt. |

Item. Imperatores nostri constituerunt, ne ultra [b] ducentesimum miliarium | senator P. R. cogatur res pupillares administrare. Itaque in usu ita seruatur, | ut ad eas res, quae ultra ducentesimum lapidem sunt, equestris ordinis [c] | uiri dentur tutores uel curatores a praetore : et hoc non tantum in eo senatore seruatur; | qui decreto tutor uel curator datus est, sed et in eo, qui testamento. |

Item. Is [d] qui in portu pro salute imperatoris sacrum facit ex uatici|natione archigalli [1], a tutelis excusatur [e]. |

Item. Filosophis [f] quoque, et medicis, et rhetoribus [g], et grammaticis, quibus | per [h] hanc professionem immunitas dari solet, etiam uacatio a tutelis datur tam diuorum principum rescriptis, quam imperatoris nostri. Quod [i] ad medicos uniuscu|iusque ciuitatis pertinet, intra numerum quinque esse debere, sacrae constitutiones docent [2]. Cetera [k]. |

Item. Neque geometrae, neque hi, qui ius ciuile docent, a tutelis excusantur. |

Item. Qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando admittuntur ad excusationem, | ueluti si minor sit annorum XXV, si adfini datus sit tutor, et aliquem | usum rerum habeat, quod ius uenit ex epistula diui Hadriani. |

Item. De libertis [3] quoque, quamuis multa priuilegia excusationum praetendant [l], | tamen a patroni sui liberorum tutela non excusantur. |

Item. Qui patri pupilli promiserunt se suscepturos tutelam, non excu|santur, quia [m] est inicum [n] alios non esse datos. |

a Eadem leguntur fol. 90. a. v. 7. 8. Sed ibi melius *nam cum* pro *namque*. b Cod. *intra*. c Cod. *aequestri ordini* mendose. Tamen *ordini* uidetur addita *s*. d Cod. *iis*. e Cod. *excusantur*. f Ita cod. per *f* et. *ph*. g Cod. *ractoribus*. h Cod. *p* traiecta subter lineola, qua nota in codice significatur *per*. Atqui heic mallem *propter*. i Cod uidetur habere *quam*. k Ita cod. pro *et cetera*. l Ita cod. quantum uidere licet, non *praetendantur*. m Num *quamuis*? n Ita cod. uti apud Frontonem *aecum* pro *aequum*.

1 Apud Tertullianum apol. XXV archigallus sacrificat pro salute ·M· Aurelii imp.

2 Cod. iust. X. 52. 5.; dig. XXVII. 1. 6. §. 5.

3 Confer cod. iust. V. 62. 5.

32 Item. Si inmiscuit se administrationi tutor, perdit benefi- P. 97. a. cium ex||cusationis; plus enim eg||it, quam si promisisset; idque P. 91. b. diui Fratres Domitio Rufo rescripserunt in | haec uerba: liberis tute||lam [a], quam sponte suscepisti, praebe: nam desiderasti [b]. |

Item. Igitur obseruan||dum deinceps erit, ut qui tutor datus [c], si quas habere | se causas excusationis || arbitrabitur, adeat [d] ex more: nec [e] in infinitum captiosi silentii tempus [f], || per quod [g] res interfrigescat, concessum sibi credat. Hi qui Romae | uel intra centesim||um fuerint, sciant in proximis diebus quinquaginta | se excusationis causa||s allegare debere, aut capessere administrationem: ac nisi id fecerint [h], in ea cau|s|a fore, in qua sunt, de quibus consules amplissimi decre|uerunt, periculo suo |e|os cessare.|

Item. Formam autem e|x| hac constitutione datam hodie in usu ita celebrari | animaduertimus, ut|| ex eo die incipiant quinquaginta dies enumerari, | ex quo scierat [i] se esse tu|t|orem uel curatorem; scilicet ex eo, ex quo in notitiam | eius decretum prolatu||m sit testato [k]: uel si testamento datus sit, ex quo id quoque sci|erit. Itaque ubi sciit, ne praescribtione ·L· dierum excludatur, si sint sessiones [l], uel pro tribunali, uel || de plano, aduersario, id est ei, qui eum petit, denuntiare | debet, et adire praeto||rem, et titulum excusationis suae apud eum exprome|re. Si feriae sint, libellos det contestatorios.|

Item. Tunc demum e|x|cusandus est, qui prius datus fuerat, si is quem nomi|nauerit, et potior n||ecessitudine, et idoneus re fideque, uel absens re|praehendatur [m]. ||

Item. Pars orationis [n] imperatoris Seueri: pro|miscua facultas po||tioris nominandi, nisi intra certos fines cohi|beatur, ipso tractu te||mporis pupillos fortunis suis priuabit: cui rei | obuiam ibitur, P. C. [o], si c|e|nsueritis, ut collegae patris sui uel [p] pupilli in decu|ria uel corpore, item cognati uel affines [q] utriusque necessitudinis, qui | lege iulia et papia e|x|cepti sunt, potiorem non nominent: ceteri cogn||ti uel adfines amiciu||e atque municipes,

a Cod. *liberi tutela*. b Cod. *desideras*. c Num hinc excidit *sit*? anne scribendum *datur*? d Cod. *adea*. e Cod. pro *nec* habet *sed*. f Cod. *temporis*. g Cod. uidetur habere *quam*, ut pag. praec. h Cod. *fecerit*. i Cod. *scieraut*. k Ita cod. l Cod. *cessiones*. m ita cod. n Cod. *uratione*. o Nempe *patres conscripti*. p Cod. *suis*. An *siue*? q Ita cod. At mox *adfines*.

eos tantummodo nominent, quos | cura conplexus sum [a]. U|i|cinitatis autem iure nemo potior existimetur. |

Imp. noster [b] Aelio Diod|o|to. Tutores secundum patris uoluntatem, decreto praetoris | c. u. quod [c] non iure testamento, uel cod|i|cillis dati fuerant, confirmatos, potiores nominare | posse non arbitramus [d]. Nam iudicium patris licet iure deficiat, seruandum est |.

Item. Libertus, sicut exc|u|sare se a tutelis, ita nec potiorem nominare potest. |

32 Item. Ex ea die ex qua || quis potiorem nominauit, dein-
P.92.b. ceps omnibus sessio||nibus aduersus eum, quem nominauit, adi- P.97.b.
re debe|t, usque dum causam finiat. | Ceterum, si aliquam sessionem intermiserit is, qui pot|i|orem nominauit, prae|scriptione excluditur. Plane, illa sessio, quae de plano || celebratur, ei non conputabitur. |

Item. Si [1] is qui potiorem nominauit, litteras petier||it ad magistratus, ut | conpellant eum uenire, quem potiorem nomina|uit: libellos [e] dedit, alia | die litteras accipere debet, ac [f] magistratibus redde||re per dinumerationem | uicenum milium passuum.

Item. Illud cu|rare debet, ut intra diem | decimum, quam litteras reddidit magistratibus, rescripta [g] d|eposcat: et ubi eas | acceperit, per dinumerationem simili modo reuerti debe|bit: et si sessionem in|uenerit, pro tribunali reddere praetori, ut subnotet s|u|a manu, quod uolet. |

Item. Si quis eos, quos potiores [h] nominauit, non probaue||rit, si adhuc intra ·L· simum diem est, alios potiores potest nominare. |

Item. Quamuis [2] supra dixerimus, eum; qui potiorem no||minauerit, si aliquam ses|sionem intermiserit, pro tribunali praescribtione subm|oueri; utique uerum est, si litte|rae non sunt impetratae [i], ceterum, ex quo inpetratae sunt, || in eum diem, quo reddi | praetori rescribtae debent; et [k] hoc medio spatio ses-

a Ita cod. Sed tamen inferius p. 46. *arbitramur*. Et quidem utraque positio recta est. b Cod. *n*, superposita *o*; itaque licet dicere etiam *impp. nostri*. c Cod. *quos*. d Ita cod. e Sic in cod. An *qui libellos*? f Cod. *ad*. g An *rescriptas*, ut infra? h Cod. *potiorem*. i Eadem leguntur inferius p. 41. Sic in cod. non *inpetratae*, ut mox. k An et *si*?

1 Cf. dig. XXVII. 1. 13. §. 2.

2 Paulus sent. II. 28.

s||io fuerit, non oberit si | sessionibus non adierit [a] : et ita in usu seruatur. |

Item. Libelli ita formandi : cum proxime decreto tut||orem me dandum existimaueris illi, quod mihi in notitiam pertulit illa | die, nomino potiorem [b], ut | municipes suprascriptos [c], illum Ueientanum, morantem eo loco, habentem in | substantia plus minus tantum [d]. Si eques [e] romanus fuerit, qui |p|otior nominabitur, etiam | hoc compraehendi debet. Deinde fine talem clausulam || addat : rogo, praetor, propter | praescriptiones, tempora, libellos accipere digner|i|s. |

Si pro tribunali dabuntur, uel de plano, ·IIII· dandi erunt, || et petendum, ut denun|tietur ex auctoritate : cum denuntiauerit [f] et non uene|r|it, libellos det, ut litteras | petat.

Item. Quidam tamen iustos secundum has |l|eges putant dici. Diui | quoque Marcus et Lucius Apronio Saturnino ita rescribse|runt : " si instrumentis | probas habere te iustos tres liberos, excusationem || tuam Manilius Car|bo praetor u. c. accipiet ". Sed iustorum mentio ita acc|i|pienda est, uti secundum ius ciuile | quaesiti sint. |

Item. *In* [g] adoptionem dati ad hanc causam proderu|n|t. |

32 Item. Ius liberorum a principe impetratum, nec || ad hanc causam nec ad mu|| Desiderantur paginae duae.

. . . . . .

tionem poterit . . . P.94.b.

Non enim testamentarius . . .

Paulus libro II Sententiarum. [1] Pro t . . . ut est latinus iunia*nus* . . . . *codi*cillis ad testamentum non pertinen . . .

Ulpianus de officio praetoris *tutelaris* . . . . *in Italia* [2] domicilium cons . . . . *honeribus* subicietur ta . . . recuperabit . . . uti sacerdotium cont . . . tutelam priuileg . . .

a Ita cod. pro *adfuerit*. b Cod. *potior*, linea traiecta per mediam, qua nota significatur *res*. c Cod. *et*, superducta lineola. d Cod. *p. m. t.* superductis lineolis. e Cod. *aeques*. f Ita fortasse cod. 1. manu; at 2. *denuntiaueris*. g *In* suppletur a me.

1 In editis haec non extant.

2 Cf. dig. XXVII. 1. 19.

apertum testamentum sacerd . . .
Item . Haec de sa . . .
excusationem cons . . .
quo quis consul , uel praetor , uel . . .
Item . Collegas eo . . .
exerceant quam pater f . . .
quo pater pupillorum ex . . .
Item . Sicut autem de. . . .
lium . Et ita imperator noster . . .
Item . Ueteran . . .
Ueteranorum autem *filii* . . .
Sed utrum simul non plu . . .
unam , tractari potest . Puto *tamen* . . .
inueni rescriptum . . . . *ex*-
cusantur . Et ita de ig. . . .
riae Sabinae R. R. R. [a] . . .
exauctoratum e . . . . *Sed ignominia missi*
ab [1] urbicis plane *tutelis excusabuntur , quia ingredi eis urbem non licet* . |
Sed etsi non sint perfectis . . .
si missionem non ig. . . .
Item . Sed primipil. . . . . ‖

P.94.a. . . . *pri*mipilarem dabunt
. . . legare quoque ipse quoque [b] in locum [2]
. . . . .
. . . m sacerdotio fungitur
. . . rescripto diui Pii declaratur
. . . . .
. . . unt in primipilaribus
. . . *ex*emplo ueteranorum
. . . . .
. . . ueterem suam emp-
. . . *s*exteritia centum mi-
. . . minatam eam nan-

a Nempe *rescripserunt* . Nam in pagina codicis 84. u. 18. scribitur *RRRUNT* . b Ita bis *quoque* in cod.

1 Dig. XXVII. 1. 8. §. 9.

2 Cf. dig. XXVII. 1. 8. §. 11.

. . . . .

. . . ducit : nam minor uigin-
ti quinque annis . . . . : . . . . *tut*ela excusantur ut
. . . o daret minores XXV
annis . . .

. . . t a principio negotiorum
. . . honera tutelarum
. . . m iniuriam adferat
. . . *a tutela* excusabitur . Ii quos
. . . tutelas quas ante

. . . . .

. . . *excusa*bitur etiam ab ea quam antea sus-
. . . si ad tempus curator

. . . . .

m per rusticitatem [1] se alie-
. . . mereri paupertas pla-

. . . . .

Item . *Tria* [2] *honera tutelarum excusationem* tribuunt . Tria autem ho*nera sic sunt accipienda* , *ut non numerus pup*illorum
32 plures tutelas faciat , | *sed patrimoniorum separatio* : *et ideo qui tribus* | fratribus tutor datus est , ||| qui indiuisum patrimonium habent , uel quibusdam tutor, quibusdam curator , unam | tutelam suscepisse creditur . P.93.b.

Item . Qui curam kalendarii [3] Gaditanorum a principe inductam , in eques|tri [a] ordine susceptam administrabat [b] . In tribus non inputabitur tutela | uel cura , quae affectata est : affectatam sic accipiemus , si uel appetita uideatur , uel cum posset quis se excusare , ab ea se non excusauit . Creditur enim affectasse , qui honus , | cum posset declinare , non recusauit . Et id saepe decretum est in tutore , qui non potuit in|uitus dari tutor , uel curator ei [c] , qui cuius fuerat tutor , curator est nominatus . |

Item . Si quis [4] inter tres [d] emancipati fili sui tutelam administret , an ei haec in nume|ro cedat [e] , scio dubitatum . Inuenio

a Cod. *sequestri* . b Excidisse aliquid manifestum est . c Ita cod. Sed uidetur dicendum *curatore*. d In dig. additur *tutelas* . e Dig. *numerum procedat* .

1 Cf. dig. XXVII. 1. 6. §. 19.
2 Dig. XXVII. 1. 3.
3 Intellige codicem accepti et expensi publici, uel foenebris pecuniae.
4 Dig. XXVII. 1. 13. §. 16.

tamen Fuluio Aemiliano in persona Manili | Optiui rescriptum, emancipatae filiae tutelam numerari ei [a] inter honera oportere. |

Item. [1] Tria autem honera in domo [b] esse sufficit. Proinde si pater alicuius uel | filius uel fratres [c], qui est in eiusdem potestate, tria honera sustineat, quae ad periculum patris | pertinent; quoniam [d] uoluntate eius administrant, omnibus excusatio a tutela conpetit. |

Item. Numerus quoque liberorum a tutela excusationem tribuit: ciuibus | quidem romanis earum tutelarum, quae Romae sunt iniunctae, a [e] trium filiorum; earum | uero, quae in municipiis italicis iniunguntur, quattuor numero liberorum: | idque imperator noster et diuus Seuerus Claudio Herodiano rescripserunt. Et ideo, si quis a magistratibus | municipalibus fuerit datus, quattuor numero liberorum debebit excusari. |

Item. Sed et si in prouincia delata fuerit tutela, licet Romae excusatio alle|getur a quinque liberis, debet recipi. |

Item. Exemplo ciuium romanorum latinos iunianos [f] excusari oportet.

Item. Iusti autem, an iniusti sint filii, non requiritur: multo minus, in potestate nec || ne sint; cum etiam iudicandi honere iniustos filios releuare Papinianus lib. V. quaestionum | scribat.

Item. Ex filia nepotes prodesse [g] ad tutelae liberatio|nem, sicuti nec ad caducorum uindicationem palam est: nisi mihi proponas | ex ueterano praetoriano genero socerum auum effectum; tunc enim secundum oratio|nem dei [2] Marci, quam in castris praetoris [h] recitauit, Paulo iterum et Aproniа|no consulibus (168) VIII. id. ian., id habebit auus, quod habet in nepotibus ex filio natis: | cuius orationis uerba haec sunt: " et quo facilius ueterani nostri soceros | repperiant, illos quoque nouo priuilegio sollicitabimus: ut auus nepotum | ex ueterano praetoriano natorum iisdem commodis nomine eorum || fruatur, quibus frueretur, si eos haberet ex filio. " |

P.93.a.

a In dig. omittitur *ei*. b In dig. additur *una*. c Sic cod. Sed in dig. est *frater*. d Dig *patris sui spectent, quia*. e Ita prorsus codex. f Cod. *iumanos*. g Videtur corrigendum *non prodesse*. h Ita cod. pro *praetoriis*.

1 Dig. XXVII. 1. 13. fr. 5.

2 Ita explicatis litteris in cod. haud semel Marcus non *diuus sed deus* dicitur; peculiaris uidelicet honoris causa. Certe Capitolinus cap. XVIII. de Marco extincto ait: *priusquam funus conderetur, ut plerique dicunt (quod numquam antea factum fuerat neque postea) senatus populusque non diuisis locis, sed in una sede propitium deum dixit*.

Item . In adoptionem dedisse non nocet ; nec adoptasse ad excusationem | proderit , quoniam soli naturales tribuunt excusationem . |

Item . An bello amissi a tutela excusare debeant ? nam et in fascibus sumen|dis , et in iudicandi munere pro superstitibus habentur , ut lege iulia de ma|ritandis ordinibus , de fascibus sumendis, et publicorum kapite uiginti sex [a] , | item priuatorum kapite uicensimo VII de iudicando cauetur . Et puto | constituendum , ut et a tutelis excusent . Proinde , siue tres bello amise|rit, siue unum duosue , pro superstitibus cedent . |

Item . Sed utrum soli filii , an et nepotes debent [b] prodesse , subsistendum ; quoniam lex quidem priuatorum kapite XXVII senatus [c] appellat , lex uero publicorum | kapite XXVI liberorum facit mentionem . Puto tamen eandem esse aequitatem | in nepotibus , qui in locum filiorum succedunt , quae est in filiis . |

Item . Utrum in acie dumtaxat amissus , an tempore belli amissus prosit ? Sed Aristo | in acie amissum dumtaxat : ego [1] puto , per tempus belli amissum debe|re prodesse , ne publica strages patri noceat . |

Item . Erit haec etiam excusatio , si quis se dicat tutelam alicuius admi|nistrasse , et ad curam eius uocetur . Nam inuitum non esse conpellendum suscipere , impe|rator noster cum patre Polo Terentiano rescripsit . |

Item . Si quis uxoris [d] suae curator datur [e] . Nam sicuti senatus censuit ne quis eam ducat , cuius tutor uel curator fuit , ita uxoris suae non debere cu|ram administrare , diuus [f] Seuerus Flauio Seueriano rescripsit . |

Item . Proinde , si cui fuerit pupilla a patre desponsa , non debebit ei tutor | dari , ne nuptiae inpediantur , et datus excusabitur ; et si sponsae suae | curator fuerit datus , debebit excusari, nisi forte a patre tutor uel cura|tor fuerit destinatus . Aut enim ipse eam pater despondit , et utrumque perficiet ; aut | post mortem patris desponsa est : et magis est , ut uoluntati patris obtem|peretur in honere , quam ipsius in matrimonio : quare nuptiae inpediuntur . |

a Ita cod. b Ita cod. c Corr. *solos natos*. d Ita cod. e Supplenda uidetur uox *excusatur*. f Ita cod. explicatis litteris.

1 Contraria sententia eidem Ulpiano adscribitur dig. XXVII. 1. fr. 18.

Item . Est et hoc genus excusationis [1] , si quis se dicat domicilium non habe|re Romae delectus ad munus , uel in ea prouincia ubi domicilium non habet ; idque et deus [a] Marcus Pertinaci et Aeliano [2] conss. (163?) rescripsit . |

Item . Proinde qui studiorum causa Romae sunt , praecipue [b] ciuilium , debent ||| . . .

P.100 b. . . . ris causa Romae augunt studii cura distracti . Et ita . . . imperator Antoninus Aug. Caereali a censibus [c] et aliis *rescripsit* . Item . Proinde, si quis ad urbicam dyocesim pertinens . . . r excusare se debebit ab eo patrimonio, quod in regio . . . r a re prouinciali , sed caueat , si legatum accepit, hoc facere li . . . administratum , quoniam in plenum uoluntati paret legati *excusa*bitur ; idque deus [d] Marcus in eo , qui se a re prouinciali excusanit | . . . s Claudio Pulchro rescripsit . |

Item an is qui se uoluit excusare , nec optinuit . Postea potiores nomi|*nare possit* , *quaeritur* . Et magis est ut possit , si eum [e] tempora patiantur . Uos enim | . . . us licet potior nominatus , alterutrum debeat eli|*gere an uelit nega*re se potiorem , an uero magis potiorem nominare ; | *idque imperator noster Diodoto* [f] praetori [g] rescripsit .

Item . *Licet is qui* tutor datus est , et excusare se , et non recepta excu|*satione potiores* nominare potest , si tempora dierum patiantur ; | *tamen si uelit* potiores nominare , postea ad excusationem transi|*re non potest* . *Nam confi*tentis est , nullam se excusationem habere , cum potiores | *nominauerit* : *nec* ferendus est , si dicat se sine praeiudicio hoc facere , for|...teatur excusationem et potiorum nominationem .|

. . .

Item . *Is qui potior* nominatus est , siquidem negat se esse in ea coniunctione , am|*plius nominare* potiorem non potest : conuictus ne excusare se quidem poterit . || *Et ita est rescripto ad He*rodianum de excusatione insertum . |

. . . nominatus est , ad omnia haec dies eos habebit , quos . . . sunt , ut eodem rescripto declaratur . |

a Cod. *d*, traiecta linea . Ergo *deus* . b Cod. *praec'puae* . c Nam *Caerealiacensibus* ? d Cod. *d* , linea traiecta . d An *dierum* ? e Ita supplendum fuit Cf. p 34. n. 3. Cod. *praetor* .

1 Dig. XXVII. 1. 46. §. 2.

2 Notemus hoc consulum sub Marco collegium partim, nisi fallor , incognitum . Conferantur autem fastographi Sigonius aliique, nec non Muratorius in annal. et in inscript. p. 335.

Item . Is qui potiorem nominat , libellos debet quaternos dare praeto|*ri de plano* , *uel pro* tribunali , ut epistula dei [a] Marci ad Aemilianum | *continetur* : *et dicere* , *quo* iure potiorem nominet, id est gradum necessitu|*dinis eius uel cognatio*tionis aperte designare : et ideo non sufficit , cognatum | *uel collegam gene*raliter dicere , sed debebit gradum dicere , uel nomen | *collegii digni*tatisue designare , et ius cognationis expri|*mere* : *nec sufficit collegam* dicere , nisi , in quo collegio , addiderit . Et si forte ||| in aliquo horum deliquerit , emendandi ei facult*as intra tempus* , *quo po*|tuit potiorem nominare , conceditur ; postea non . Idque imp|*erator noster . . . rescripsit* . P.100.a.

Item . Ne hi quidem possunt [b] , quos praetor confirmauit , testamento de|*stinatos ut Dio*doto praetori rescripsit . Proinde, si a matre fuerint desig*nati* , *an potiores* | nominare possint , quaeri potest ; et puto eos nomin*are non posse* , *sicut de iis* | rescriptum est , qui a patre erant designati . Sed hoc erit . . . | alio uirilis [c] sexus per uirilem sexum. descenden . . . | curae destinati. Nam et Papinianus respondit [1] , libertum a patro*na nepoti des*|tinatum tutorem posse potiorem nominare .

Item . Nominare autem potiores non possunt in primi*pilari* . . . | diuus [d] Seuerus constituit . |

Item . Licet autem patris appellatio in oratione . . . | accipiendam : quamquam circa primipilares hoc iure *utimur*, *ut filio primi*|pilaris dentur soli , non etiam nepoti . |

Item . Sed nec cognati uel adfines possunt nominare potiores . . . *ex*|pressum est , hi soli qui lege iuliaue [e] excepti sunt . |

Proinde , siquis cognatus alterultra [f] lege exceptus lic . . . | *Dio*|doto praetori est rescriptum , potiorem nominare non poterit n . . . | nominare adfinis qui alterultra [g] lege exceptus . . . |

Item . Excipiuntur autem lege quidem iulia cognatorum . . . |

a Ita cod. litteris explicatis. b Excidisse uidentur uerba *potiores nominare*. c Cod. *uirili*, s absorpta a seq. d Ita cod. explicatis litteris. e Videtur dicendum *papia iuliaue*. Confer infra v. 27. Nisi mauis supplere *publicorum priuatorumue*. Sic dig. XXII. 5 4, ubi in editis legitur *lege iulia iudiciorum publicorum*, in cod. palatino 737. p. 168. col 2. scribitur *lege iulia et papia iudiciorum publicorum*. f Ita cod. Sed dic. *alterutra*. g Ita cod. Sed corr. ut supra.

1 Confer inferius p. 43.

no sobrino sobrinaue natus; sed et nata per interpretati*onem* ... | horum potestate sunt, quaeue in matrimonio, uel hii, qui su ... | trarum hoc gradu nos contingentium mariti u ... | tate nostra cognati contingentis eos ea cognati ... | non excedit.

Item. Nuptarum nobis co ... | gradum uel nostri cognati ab uxoribus nostris ... |

Item. Lege autem papia hii adfines [1] excipiuntur, qui u ... | et socer et socrus umquam fuerunt.

Item. Uitricus ... | priuigna, uel ipsorum, uel eorum qui in eorum potestate | fuerunt.

Item. Memini itaque, me suad ... | Alcimum libertum maternum Furi Octaui c. u. i. ... | cum tutelam eius administrasset, necessariusque ad ... |||

P.90.a. nam et liberti materni in pari sunt condicione. Oratio enim dei [a] Marci ita scribta est, | ut patroni patronae libertus tutor deligi possit, tametsi aliquo priuilegio sub|nixus sit.

Item. Si alius eum latinum fecerit, alius iterauerit, | an utriusque liberorum tutelam suscipiat, uidendum, quasi utriusque meritum | habeat. Nisi forte, exemplo munerum, ut deus [b] Marcus rescripsit apud Orignem [c] eius | qui latinum fecit debere eum fungi, solus [d] eius liberorum tutelam sus|cepturam [e], dicemus.

Item. Officium quoque militare excusat. | Nam cum munus emeritum prodest, multo magis cum frequentatur prodesse debet. | Sed si ad tempus rei p. causa absit, non in perpetuum, sed ad tempus excusabitur. Denique, cum ex facto sub diuo Hadriano, quidam cum legatus esset legionis, testamentum recitatum | esset, quo tutor erat datus; non in perpetuum, sed ad tempus, quo legatus legionis | erat, meruit excusationem. Etiam is, qui commentarios habet praefecti, quamdiu hic | commentarios habet praefecti, ut deus [f] Marcus cum filio rescribsit. |

Item. Hi, qui muniti sunt aliquo priuilegio, aliquando non admittuntur ad excusationem, | uelut si minor sit annis XXV adfini datus tutor, et aliquem usum rerum | habeat hereditaria-

a Ita cod. explicatis litteris. b Cod. *d*, linea traiecta. c Sic in cod. d Ita cod. Sed dic *solum*. Num primitus fuit scriptum *solius* pro *solus eius*? e Ita cod. Dic autem *suscepturum*. f Cod. *d*, ut supra.

1 Confer cod. th. XIII. 5. 7.

rum . Quod ius uenit ex epistula diui Hadriani , quam scribsit | Claudio Saturnino legato Belgicae : quae constitutio uidetur de his loqui , qui a praetore | dati sunt . Ego idem esse accipiendum, si testamento datus sit . In can|dem sententiam et diuus [a] Pius Plaetorio [b] Nepoti scribsit . |

Papinianus lib. XI. quaestionum respondit : uerbis orationis Fratrum imperatorum libertum,etsi ob aliquod | priuilegium a tutelis uacet, patroni tamen patronaeque liberorum [c] tutor | ut delegatur, conpraehensum . In numero liberorum pronepos patroni sine | dubio continetur . Sed potest dici , non aliis patroni liberis libertum hoc debere ,| quam qui iure patroni hoc sperare possunt : et ideo neque patrouae nepotis tutelam | administrare conpellendum, priuilegio . . [d] irum ,neque pupilli [ex filia] pa|troni uenit , quia uacatione propter [e] liberos patronorum , qui per uirilem sexum descendunt , liberti fruuntur . |

Item . Et hac quae . . . de eo , cui beneficium datae libertatis exprobrari potest . | Alioqui nequaquam [1] credendum est , ei priuilegium [f] ablatum , cui fideicommissa [g] libertas | soluta est. Nam in toto fere iure manumissor eiusmodi nihil iuris (ut) patronus ad|uersus personam modo liberti consequitur , licet in bonis eius patroni ius exerceat ;| excepto , quod in ius uocare patronum iniussu praetoris non debeat . |||

Item . Ius anulorum ingenuitatis imaginem praestat , saluo f.90.b,
iure patro|norum , patronique liberorum [2] . |

Paulus libro sexto quaestionum sub R. [h] (de) legitimis tutelis . Apollinaris Paulo . Duo [3] sunt Titi , pater et filius : datus est tutor Titius , nec apparet de quo sensit testa|tor ; quaero quid sit iuris ? R. Is , datus est quem dare se testator sensit . Si id non atparet [i] , non ius deficit , sed probatio . Ergo [k] neuter est tutor . Hoc rescriptum est in Sti|cho manumisso , si duo sint Stichi , et incertum , de quo testator senserit ; uel si Erotem legauerit , qui plures eodem nomine habuit seruos . | Quod in num-

a Ita cod. explicatis litteris. b Cod. 1. manu *Platorio*; deinde, ut uidetur, *Plaetorio*. c Cod. *libertorum*. d Supple quattuor litteras. e An *praeter*? Cod. *pp*. linea superposita. f In dig. additur *excusationis*. g Dig. *fideicommissaria*. h Nempe *rubrica*. i Ita cod. k Dig. *igitur*.

1 Haec extant dig. XXVII. 1. 24.
2 Dig. II. 4. 10. §. 3.
3 Dig. XXVI. 2. fr. 30.

mis legatis non ita placuit: si non atparet noluntas, id accep|tum est, quod minus est. |

Antoninus Granio Firmino militi. Ex duobus tutoribus, qui non| specialiter in locum excusati dati sunt, sicut precibus tuis adlegas; si unus pro | tutore res tuas administrauit, aduersus eum tantum tibi conpetere actionem, | ignorare non debes. Nec enim mutuo cessationis periculo, qui nihil gessit, ten|eri potest. Cum simpliciter datus est, qui administrationi se miscuit, contutor | iure fuisse non uideatur. |

Paulus libro singulari de testamentis. Parentibus licet, liberis suis [a] |in potestatem habentibus testamento tutores dare, masculis quidem inpuberibus, | feminis uero etiam puberibus, et tam notis, quam etiam postumis. Itaque post institu|tionem *her*edum hoc modo scribere potest: Lucio Titio filio meo, et si mi|hi uiuo mortuoue nati erunt, tútores do Lucium Aurelium et Ga|ium Optatum; a quibus peto, ut tutelam liberorum meorum gerant, | ita ut ea, quae in Asia reliquero, Aurelius; ea autem quae in Italia, Op|tatus administret. |

Possumus autem et singulis liberis alium atque alium tutorem | dare, ueluti hoc modo: Titio filio meo Aurelium tutorem do; Seio filio | meo tutorem Optatum do. Pluribus quoque liberis unus tutor, item | uni plures dari possunt. |

Paulus libro singulari de excusationibus. Hii, qui tres pluresue tutelas, | uel curationes, uel permixto modo cuiuscumque separatas admi|nistrant; excusari a tutela curationeue solent. Quod si fratrum tu|telam suscipiant, pro una tutela . . . antur eadem bona . . . ||

P. 89. a. Ulp. de officio praeto||ris tutelaris. Obseruari autem oportet, ne his pupillis | tutorem det, qui patrimo||nia in his regionibus habent, quae sunt sub iuridicis, ut Cl. Pompeiano praetor||i imperator noster rescripsit; multo magis, si in prouincia sit patrimo|nium, licet is, (*qui*) petitur [b], in urbe consistat. | P.84.b

Ulp. de officio praetoris || tutelaris. Qui [1] in collegio pistorum sunt, a tu|telis excusantur, si mod||o per semet ipsos pistrinum exerceant. Sed non alios | puto excusandos, quam qui in||tra numerum constituti centenarium, pis|trinum secundum lit-

a Ita cod. b Nam *petit*?

1 Eadem dicit Paulus lib. sing. de cognitionibus in dig.lib.XXVII. 1. fr. 46. pr.

teras diui Traiani ad Sulpicium Similem exerceant: | quae omnia litteris praefecti a||nnonae significanda sunt. |

Ulp. lib. suprascripto. Sed ostien||ses pistores non excusansantur, ut Filiuminiano imperator | noster cum patre rescripsit. ||

Item. Urbici [1] pistores a collegarum quoque | filiorum tutelis excus||antur, quamuis neque decuriales, neque qui in ceteris corporibus sunt, excusentur: et |i|ta Hadriano [a] rescripto ad Cl. Iulianum [2] praefectum annonae | significatur; quam epistul|a|m quodam rescripto ad Uernam et Montanum | pistores imperator noster cum patre || interpretatus est et ad pistores pertinere. Cum in eo negotio | frumentum agentibus | daretur a collegarum filiorum tutelis uacatio, plus etiam imperator noster indulsi|t|, ut a tutelis quas susceperant, antequam pistores | essent, excusarentur. Sed ho|c| ab ipso creatis pistoribus praestitit; et ita Mar|co Diocae praefecto annonae rescripsit. |

Item. Sed et qui in foro |s|uario negotiantur, si duabus partibus bonorum | annonam iuuent, habe|n|t excusationem litteris allatis *a praefecto* urbis | testimonialibus neg|o|tiationis; ut imperator noster et diuus Seuerus M. An*icio* Cerea|li rescripserunt: quo rescripto decla|*r*|atur ante eos non habuisse immunitatem. Sed non eis | dari eam quae data est his |*qui*| annonam populi romani iuuant. |

Paul. lib. singular|i a|d municipalem. Urbici [3] autem pistores a collega|rum quoque filiorum tu|t|elis excusantur. Sed et si qui in foro suario nego|tiantur, si a duabus parti|bus| patrimonii annonam iuuent, a tutelis habent | excusationem. ||

Ulp. de officio praetoris tutelaris libro singulari. Proinde, si mu|t|us surdusue quis sit, sine dubio a tutela excusa|bitur. Hi uero, quos ualetudo, |uel furor, uel morbus perpetuus excusat, etiam eas | tutelas, quas ante s|us|ceperant, deponunt. Alia causa aetatis est. Luminibus etiam captum Port*a*|t|o Faustino rescripsit imperator noster cum patre.

P.84.a. Item. Furio ||| Epatidae, cum allegasset se unum oculum P.89.b.

a Corr. *Hadriani*.

1 Haec itidem repetit Paulus l. c.

2 Ad Cl. Iulianum, huius fortasse filium, scribit non semel Fronto.

3 Eadem Pauli uerba, sed ex libro singulari de cognitionibus, extant dig. XXVII. 1. fr. 46. §. 1.

amisi||sse et in alio periclitari, rescripsit, | an propter aduersam ualetudinem oculorum excusari || deberet, praetorem aestimaturum. | Hi etiam a susceptis excusabuntur. |

Item. Paupertas [1] plane [a] dat excusationem, si qui||s imparem se oneri [b] iniuncto | possit docere [c]: idque diuorum Fratrum rescripto contin|etur. |

Item. Si qnis autem in prouincia domicilium habet, de||bet excusari: sed et siqnis patri|monium in ea regione, quam iuridicus adminis|trat, habet. |

Item. Scio tamen quosdam, cum per errorem ad potio||rum nominationem | prosilissent, haud impetrassent [d] ut deserto | iure potiorum ad excu|sationem se conuerterent. |

Paulus libro singulari ad municipalem. Pa|u|pertas [2] quoque solet tribuere ex|cusationem; quod honeri tutelae inpar esse [e] || uideatur. |

Paulus libro singulari de officio praetoris tut||elaris [f]. Mediocritas [3] et rusticitas et domesticae lites interdum excusationes merentur, ex epistula | diuorum Hadriani et Antonini et Fratru||m ad Caerellium Priscum | praetorem tutelarem. |

Item. Qui conplura allegant, quae singula non sint fir||ma, interdum excusari solent. Nam et Fratres imperatores Sentio Potito ita rescripserunt: Quam||uis, singula quae litteris tuis | conplexus es, non praestent sibi iustas causas excusa|t|ionis, tamen, quia multa simul | congruerunt, mouere nos possunt, ut excusatio tu|a a tutela recipi possit.

Paulus libro singulari de excusatione tutorum. Imperatores nostri Aelio Diodoto | suo *salut*em. Tutores secundum patris uoluntate|m| decreto praetoris c. u. quod non iure testato [g] uel codicillis dati fuerant, confirmato || nominare potiores posse | non arbitramur. Nam iudicium patris; licet iure |*d*|eficiat, seruandum est. |

Paulus libro I. editionis secundae [4] de iurisdicti|o|nc tutelari. Qui tres plures|ue liberos habent superstites excusari solent, i|dque

a Dig. *sane*. b Ita cod. sine adspir. Contra alibi. c Dig *probare*. d Corr. *impetrasse*. e Cod. *inpetrasse*. f Cod. *tutelari*. g Ita cod.

1 Dig. XXVII. 1. fr. 7.

2 Eadem fere, a Paulo repetita in lib. II. Sententiarum, leguntur dig. XXVII. 1. f. 40. § 1.

3 Dig. XXVII. 1. fr. 6. § 19. paucis mutatis.

4 Notemus hunc titulum paulini libri.

conpluribus constitutionibus | cauetur, tam dei [a] Marci et Luci, quibus Pontium Ma|*rc*|ellum trium liberorum | patrem liberauerunt, litteris ad eum em|i|ssis, quam dominorum nostrorum. Sed
30 hic | numerus in Italia ciues romanos liberat: nun|c e|x constitutione principum | nostrorum nec in Italia, sed Romae tantum exem|p|lo municipalium mu|nerum. Nam Clodio Herodiano ita
32 scribserun|t| : sicut in Italia ciues romani | consistentes numero quattuor liberorum |*inc*|olumium a ciuilibus * ||| . . . * Q. XXVII.

a Ita cod.

QUANDO DONATOR INTELLEGATUR REUOCASSE UOLUNTATEM.

P.21.b. . . . ipsam contumeliis pers|e|qui ; in affectu pietatis moni- P.36.b tos posse mitescere . Uolumus igitur , ut si const|*abi*|t iuxta patrem liberos , contra quam humanitatis ratio | deposcit , superbe cru|*deliterque* | se tollere , emancipatio firmitudine cuacuetur ; | idque , quod liberis pater do|*nati*|onibus contulit , patris dicioni naturaeque *iuri* subiu|gati , patriae [a] reccida|*t p*|otestati . Et ita illi , qui sacris euoluti , a functione obsequii recesserunt , nec|*ess*|itatis laqueis adstricti , in qua [b] commendatio|ne pietatis etiam detre|*cta*|ntes aduenìant . Dat. XVII. kal. augg. Constanti|nopoli , Gallicano |e|t Symmacho conss. (330) |

Constantinus et Caess. [1] || Multas saepe natas ex donatione causas cog|nouimus , in quibus uel adu|mbrata pro espressis , uel inchoata pro perfectis , uel plurima | pro omnibus controuersiam faciant , cum agentium uisa [c] ex ingeuio ac facul|tate dicendi , aut perfecta d|e|formarent , aut inchoata perficerent . Inde ius an|ceps , ac pro dicentium in|p|ulsu uaccillanti [d] sententiarum decreta differebat , | Maxime karissime ac iucundissime . Hi|n|c enim nuper exceptis personis dicta lex est , in quibus sum|mum ius , et uoluntas |o|mnibus libera , sollemnitate more perfecta , ortus [e] | suos praesenti munere o|p|ulentat [f] ; tempestiua dehinc communium | donationum cura suc|*c*|essit . Absolutis enim illis , quae ideo prima sunt , quoniam | sunt religione potiora , cir|*cum*|acto animo ad uniuersum donationum genus , | conspeximus omnes ear|*u*|m species signis ac nominibus inprimendas , ut in hominum contractibus |*d*|ifferentium sui nuncupationum proprietat|e secernant . Itaque siue |*il*|la donatio [2] directa sit , siue mortis causa insti|tuta , siue condicionibus fa|*ci*|endis non faciendisue [g] suspensa ,

a Ita cod. cum duabus cc. b Ita cod. Sed legendum uidetur *iniqua* , c Sic , quantum uidere licet . d Ita cod. e Ita cod. f In cod. additur e , lineola superimposita , nempe *est* ; mox tamen e uidetur expuncta . g Cod. th. et iust. *faciendi* .

1 Conferenda est haec Constantini lex cum alia eiusdem ex empt. et uend. u. ult. p.6.sqq.

2 Cod. th. VIII. 12. c. 1. cod. iust. VIII. 54. c. 25.

sine ex aliquo notato tempore prom|*i*|ssa , siue ex [a] animo dantium accipientiumue | sententiis quantum ius sinit , c|og|nita [b] ; eius haec prima obseruatio est,ut quas [c] leges | indulgent, condiciones |*p*|actionesque [d] promantur ; hisque penitus cognitis | uel recipiantur , si conplacita|e , uel r|eiciantur , si sunt molestae . Sed iure re*ctius* | parendum erit , nec de|*ne*|gabitur officium , quin simul spes abicia*tur adi*|piscendi [e] . In ceteri|*s*| [f] sane condicionibus indefensos minores quoniam [g] *cer*ta | re promissa difficile est non | . . | it , quorum tamen defensores [1] , si forte per | eos in obeundis donationum off|ic|iis , quare cum res erit recepta , neclecta [h] utilitas minoris | commodis [i] spoliabitur [k] , rei am|*is*|sae periculum praestabunt . Ita familiaris dispendii ||| metus etiam segnio- P.86.a. P.21 a. res ad ea conficienda ex tard|*itate i*|ncitabit . Post in iisdem | conscribendis praecipue nomen donatoris , ius , a|*c re*|m notans proscribatur [l] ; | tum ab utroque iure conpleatur, neque id occulto , aut per impe|*rito*|s , aut priuatim . His enim rebus | saepe clandestina fraus ; et quae facta sunt infecta , | *et i*|nducta [m] quae scripta sunt , | simulans , aliisque ac dehinc aliis largiendo a|*c* | donando, ac saepe | uel dando multos habendi spe allectos concurr|*ere* | in expugnanda sibi proprietate impulit . Tabulae i|*gitur aut* | quodcumque aliut materiae tempus | dabit uel ab ipso , uel ab eo , quem fors summi|*ni*|strauerit [n] scientibus | plurimis perscribantur *, eaeque , ut supra conprachen|*s*|um est , rebus , nominibus, per|sonisque distinctae sint ; ac tum corporali|*s t*|raditio , in quam saepe multi | talia simulando inrepentes , aut ueluti corp|*or*|a capientes , sollemne | illud ius , ac uoluntarium , inconcessa usurpa|*ti*|one praeripiunt . Ea igitur | ipsa rerum traditio praesentium

* *In marg. sch.* Donationes apud acta firmandas et praesentibus multis inplendas .

a In cod. th. *ex* deest . b Cod. th. *cognominata* . c Cod. uidetur *qs*. d Cod. th. et iust. *actiones* , *conditiones* , *pactionesque* . e Sequitur in cod. spatium uacuum . f Quid haec sibi uelint , difficile est dictu . Excidisse tamen non pauca post *molestae* , facile est coniicere g Cod. *qn*. h Ita cod. heic et alibi . i Cod. *commodi* , *s* absorpta a seq. k Ita cod. 2. manu ; at 1. *probabitur* e Sequitur spatium uacuum . l Cod. th. et iust. *rem notari oportet*. m Ita cod. 1. manu ; s. 2. *indicta* . n Ita scribitur in codice , non *subnin*.

1 Epit. cod. th. III. 19. c. 2; cod. iust. V. 37. c. 21.

aduocata uicin|*ita*|te, omnibusque arbitris, quorum post fide uti liceat, conuentu plurimorum celebre|*tur*|. Non enim aliter uacua iure | dantis res erit, quam [a] ea uel eius uoluntate, si est mob|*ili*|s, tradatur, uel abscessu sui, si domus aut fundus aut quid eiusdem generis eri|*t*, *s*|edem nouo domino | patefecerit. Quae omnia consignare actis iudi|*c*|is praestat, ut res multorum | mentibus, oculis, auribus testata, nullum effu|*g*|iat, cuius aut scientiam | kapiat, aut dissimulationem tegat. Quod si |*iu*|dex aberit, cui summa || prouinciae commissa est, mandetur istud magistratuum a|*c*|tis, atque ut nullus sit subiciendi aut surripiendi locus, cum alterutri co|*m*|modum sit uerum, exemplis | idem magistratus adscribant. Sic enim conscie|*n*|tia multorum, monumentis indiciorum ac populorum praescri|*bt*|is, aut litium causa peruulgatis omnibus, fides abstrusior non erit. Tal|*ia*| enim esse oportet dominiorum [b] | initia, quorum diuturna possessio saepe legitim|*a*| proprietatum iura perfrin|git: talis liberalitatum honestas, quae loci|*s*| clamata omnibus, | accipientium donantiumque famili|is, liberalitatis et gratiae | praedicatione conpleat [c]. Simul cum sit eximi|*um*|, cuiusque donum prome|rendo cepisse, eius iucunditas nulla lit|*i*|um tristitudine minuatur. Quod si expectanda causa, dicendaque sententia, or|ba publico testimonio | liberalitas caecam gratiam obscuro|*sque*| coetus prodiderit, quoniam | sola fraus cognita est, eorum [d] quae donata dicu|*n*|tur,

P.23.b. temere non erit fides acci||pienda, sed ea aliena*tione* . . .
uorum reiecta uel su . . .
uersis studiis recte r . . .
iure quod quibusque rebus don*atis* . . .
ea perfectione faciend . . . . *uer*-
borum deinde esse quicquam . . .
lege commutata uer*borum* . . .
faciendis neque ullam . . .
flare cum futuris ius p . . .
quae ut omnes cognosc . . .
ti tuo praeferenda est. PP. *III. non feb. Seuero et Rufino* | conss. in foro diui *Traiani*. (323)

a Corr. *quam si*. b Cod. *dominorum*. c Dic *praedicationem*, uel *conpleatur*. d Cod. *earum*.

Paulus [a] lib. XII. R. Imperfec*ta* . . .
liberalitatis nouissim . . .
Item . Non ideo donatio . . .
filiae tradita placui . . .
tatem sibi recepisse . . .
Item . Cuius mater absenti fi . . .
ad eum fecit quas procu . . .
quae instrumenta praediorum e . . .
praediorum ad filium . . .
uel seruis eius tradita n . . .
diorum ad filium peruen . . .
nae uoluntatis et c . . .
causa redire iussisset . . .
possessionem praediorum . . .
constare . . . .
factam praedio neque m . . .
habuisse . Respondi : nec fideicommissum s . . .
in aede sacra editu . . .
teris post mortem su*am* . . .
post mortem suam . . . |||

. . . r poenam mad . . rationem P.13.a.
. . . uit quod ne fiduciae daretur
. . . num accepit perueniret, qui
. . .
. . . actio perficitur . Cum antem creditor
. . . nem si debitor pecuniam quam dele-
. . . one factam nouationem
. . . dam stipulationem uenit
. . . *i*nchoauit . Respondi :
. . . *possess*ione tradita , quam inritam
. . . *d*onauit , in iis praediis fuit
. . . tas non posse reuocari conue-
. . . m ad irritum reccidere [b]
. . . t affectio pridem praecesseris
. . . atis uitae coniunctione
. . .

a Cod. *Paul*. Sed Papiniani omnia esse, quae sequuntur, certum est. b Ita cod. ut supra.

Item . Species extra dotem a matre filiae nomine uiro traditas [1] , filiae , quae | *praesens fuit , donatas et ab eo uiro traditas uid*eri respondi , nec matrem | *offensam repetitionem habere , uel eas recte* uindicare , quod uir canis|*set , extra dotem usibus puellae sibi traditas ; cum* ea significatione non | *modus donationis declaretur , nec ab usu propri*etas separetur , sed peculium | *a dote puellae distingueretur .*

Item . Pater [2] , *qui filiae , quam habuit in potestate , mancipi*a donauit , et peculium | *emancipatae non ademit . . . emanc*ipationis uita deces|*serat , ex post facto donationem uidebatur perf*ecisse . |

. . . bat praediorum , quae pater ei post
. . . am donationem genuit
. . . esset : parui etenim refert ,
. . . cta non probaretur arbitrum
. . . em recte secuturum
. . . ea dati *sint* [a]
. . . si filiae *pro*pria praedia |

F.194. praelegaret ; et adiecisset : " exceptis quae sorori tuae donaui " . Nam et testamento libera|litatem confirmatam , et aperte patris declaratam uoluntatem [b] ; | quod diuisionis arbitrio sufficit , iuris quoque uerbis deficientibus . |

Item . Eiusmodi [3] lege deposita in aede arca , ut eam ipse , qui solus [c] deposuit , tolleret , aut post mortem domini Aelius Speratus , non uideri perfectam | donationem respondi . |

Item . Pomponius [4] Filadelfus dotis causa praedia filiae Pomponiae , quam | habuit in potestate , tradidit , et mercedes eorum genero solui [d] mandauit . An ea | praecipua filia retinere possit , cum communes [e] filios heredes instituisset , quaere|batur . Iustam causam retinendae possessionis habere filiam , quoniam pater | praedia , *de* [f] quibus quaerebatur , dotis esse noluit, et matrimonium post mortem quoque patris | constiterat , respondi : per fi-

a Finis huius uersiculi scriptura uacare uidetur . b In cod. additur *confirmat* ; tum deletur . c Dig. *solus qui* . d Cod. *fului* . e Dig. *omnes* . f Additur a me *de* .

1 Dig. XXXVIIII. 5. fr. 31. §. 1.
2 Ibid. §. 2.
3 Ibid. §. 3.
4 Dig. X., 2. fr. 35.

liam etenim, quae natnraliter agros retinuit, specie dotis, cuius | capax fuit [a], defendi. |

Item. Mulier sine tutoris auctoritate praedium stipendiarium instructnm non mortis causa | Latino donauerat: perfectam in praedio, ceterisqne rebns nec mancipii [b] donationem | esse apparuit; seruos autem et pecora, quae collo uel dorso domarentnr [1], usu non cap|ta. Si tamen uoluntatem mulier non mutasset, Latino quoque doli profuturam | duplicationem respondi. Non enim mortis causa capitur, quod altero [c] donatum est, quoniam [d] | morte Cincia remouetur...

[e]

Item. Filius emancipatus, cui pater pecnlium non ademit, res quidem pro donato, uel | pro suo, quod iustam causam possidendi habet, usu capit; sed debitores conue|nire non potest, neque lites pecun*iae* [f] prosequi, si non sit in rem suam cognitor datus, aut | nominum delegationes interuenerunt. Plane, quod ei soluitur patre non dissen|tiente, debitorem liberat; nec interest, an emancipatum ignoret, uel ei non esse peculium | ademptum, cum rei substantia plus pulleat [g] existimatione falsa. |

Item. Peculium uindicta manumisso, uel inter amicos, si non adimatur, donatori [h] uidetur. Quae ratio facit, ut ex iusta causa possidens usuca*pere re*m possit. | Aliut in his placuit, qui tantum libertatem acceperunt, si testamento parentis | potestate soluuntur: qnos amittere peculium, si non sit legatum, constitit. | Neque [i] enim tacita liberalitas defuncti permittentis [k] retinere peculium po||tuit intellegi. P. 19. b.

Item. Sponsae res simpliciter donatae, non in|secutis nuptiis, non repetuntur. Sed etsi adfinitatis contrahendae | causa donationes factae sunt, et nuntinm sponsus culpa sua remiserit, | aeque non repetuntur: quod ita intellegi oportet, si reuocantis donatione [l] condi|cio non coniuncti matrimonii conpraehendatur, sed [m] perficiendi contractus. |

a Dig. *fuisset*. *b* Ita cod. *c* Ita cod. Sed corrigendum uidetur *Latino*. *d* Cod. *qn*. An potius scribendum est *quamuis*? *e* Versus uigesimus omnino scriptura uacare uidetur. *f* Cod. *pecun.*, linea, ut uidetur, superimposita. *g* Ita cod. *h* Corrige *donari*, uel *donatum*. *i* Haec pagina habet uersus tantummodo 31; immo 30: quia, praeter hanc breuitatem, in uigesimi quoque uersiculi, ut diximus, loco spatium uacuum est. *k* Cod. *promittentis*. *l* Cod. *donationis*. *m* Cod. *non* pro *sed*.

1 Cf. Ulp. fragm. tit. XVIIII.

Item . Eam , quae bona sua filiis per epistulam citra stipulationem dona|uit , si neque possessionem rerum singularum tradidit , neque per mancipationem praediorum | dominium transtulit, nec interpositis delegationibus , aut inchoatis litibus , | actiones nouauit , nihil egisse placuit . |

Item . Matrem , quae sine tutoris auctoritate filio donationis causa praesentes seruos mancipio | dedit , perfecisse donationem apparuit * .

Item . Aurum et argentum , quod in re praesenti fuit , pater filio sui iuris donauit , eiusque possessionem traditam esse instrumento , palam fecit : non itcirco [a] do|nationem inritam factam existimaui , quod usum omnium rerum | apud patrem filius reliquit [b] . |

---

* *Post hunc uersum interponitur scholion eiusmodi*. Pollicitatio donationis inter priuatos uim obligationis non inducit .

---

[a] Ita cod. [b] Ita cod. 2. manu, at 1. *reliquid* .

DE DONATIONIBUS AD LEGEM CINCIAM.[1]

Ulpianus lib. I. ad edictum de rebus creditis. Indebitum [2] non [a] solutum accipimus, | non solum si omnino non debebatur [b], sed et si per aliquam exceptionem peti non po|terat, id est perpetuam exceptionem. Quare hoc quoque repeti poterit, si quis | perpetua exceptione tutus soluerit [c]. Unde si quis contra legem Cinciam | obligatus non excepto soluerit, debuit dici, repetere eum posse; nam semper exceptione Cinciae uti potuit non solum ipse, uerum, ut Proculeiani contra tabulas [d] putant, etiam quiuis, quasi popularis sit haec exceptio; sed et heres [e] eius, nisi for|te durante uoluntate decessit donator. Etenim doli replicationem locum habere, imperator noster rescripsit in haec uerba: [Greg. lib. XIII. tit. [f]] | *Imp.* Alexander Flauio Menandro. Professio donationis apud acta | factae, cum neque mancipationem, neque traditionem subsecutam esse dicas, | destinationem potius liberalitatis, quam effectum rei actae, continet. Ea | propter, quod non habuit filius tuus dominium, si | quae adfirmas, uera sunt, obligare pacto suo creditori non potuit; nec quod sine effectu gestum est, uin|dicationem tui iuris impedit [g]. PP. III. kal. ian. Alexandro | Aug. III. et Dione II. conss. | (229.)

Impp. Seuerus et Antoninus Augg. Cosoniae Hilarae. Actio
P.17.b. nona ex pro||missione, quae donatio|nis causa facta sit, dari non solet. PP. prid. kal. ian. | Romae Antonino || II. conss [h] (205.) P.85.a.

Quaerebatur; an, cum Seius filiam suam emanciparet, aput [i] acta professus sit ei |s|e donare fundum, nec instrumenta donatio-

a Corrige *autem*, ut est in dig. *b* Dig. *debeatur*. *c* Dig. *soluit*. *d* Ita cod. *e* Cod. *heris*. *f* Inscriptio haec a recentiore manu addita uidetur. Nihil autem et post *tit*. *g* Ita cod. non *inpedit*. *h* Ita cod. cum duplici *s*, quamquam unius consulis nomen scribitur. Erat autem consul alter Geta Caesar. *i* Ita cod. At superius *apud*.

1 Hic quidem titulus in summis paginarum oris scribitur; nulla tamen in ipso contextu secretio fit a praecedente titulo.

2 Dig. XII. 6. fr. 26. §. 3.

nis | fecerit, an uideatur prof|e|ssione actorum perfecta esse donatio. Respondi: si neque mancipatio, neque traditio s||ecuta est, solis actis dominium non transisse. |

Ulpianus libro XLVI. ad Sabinum. " Ut, || quod utendum mater filiae dedit, non uideatur donatum; | et si donatum sit, non |u|aleat, in potestate filia constituta patris. Aliud esse, si | dotem dedit [1]. " || Ulpianus: constat, quod utendum filiae datum est, non esse | donatum; sed et si do|n|ator [a] esset, aeque donatio non ualeret in filiam con|lata, quae in patris erat || potestate *. Plane, si in dotem mater filiae dedisset, | ualet quod factum est. Potest enim d|o|nare filiae, cum res mariti fiant; quamuis quandoque filia uel | sola, si iuris sui fueri|t, uel, uoluntate filiae, pater habeat rei uxoriae actionem. Merito | igitur Sabinus ait: si in||scia uxore, uel inuita, maritus in dotem dedit, | rem mariti non esse fact|a|m, et ideo uindicari ab herede mulieris posse. Quod [b] | sciente ea hoc factum || sit, consequens erit dicere, in dotem conuersum esse id, | quod datum est [c]. |

Hermog. tit. de donationibus [d].

Diui Diocletianus et |Con|stantius Caeciliae Anagrianae. Si donatio|nibus in unam filiam conlati||s, quarta non retenta, patrimonium exhaustum [e] | in fraudem ceteror|u|m filiorum probetur, has rescindi ad instar inofficio|si testamenti [f] sacris constitutio|n|ibus parentum nostrorum euidentur continetur. Matre quoque | filiae res uenundante, || nihil ei auferre posse, non ambigitur. Subscripta V. kal. | mai. Sirmi, Caess. conss. | (294)

** Idem Boncio Secund|o|. Praeses prouinciae amicus noster notionem suam inpertiet, non ignorans pro su||a auctoritate atque

---

* *In margine schol.* Mater filio *g* in patria potestate posito donando, nihil agit.

** *In marg. schol.* De inmodicis donationibus.

---

a Ita cod. Num pro *donatum*? *b* Num pro *quod si*? Equidem in codice quoque Frontonis *quod* pro *quod si* reperiebam. *c* Verba *datum est* scribuntur alia manu; quia scilicet id ipsum deletum immerito fuerat, quod manus prima scripserat. *d* Rursus haec alio scripturae genere inter uersus addita sunt. *e* Cod. 1. manu *exhastam*, 2. *exhastum*, utrubique sine priore u. *f* Cod. *ti*, superimposita *i*. *g* Ita cod. non *filiae*, ut est in ordine.

1 Huc usque uerba Sabini esse uidentur.

experientia, si docebitur inmode|ratis donationibus, non ret||enta quarta ad excludendam inofficiosi que|rellam [a] nepotis ex fil||io nati, patrimonium suum auum exhausisse, | postque [b] constitutiones h||niusmodi commentis ad exemplum inofficiosi querellam | esse concursum [c]. PP. Mo||gontiaci XI. kal. iun. Maximo et Aquilino conss. | (286.)

Greg. lib. XIII. tit.[d] Imperator Philippus Agili||o [e] Cominio suo salutem.* Inter patronos *et* [f] libertos | de iure donationu|m| tractari non oportet, cum etsi perfectis donationibus | in possessionem induc||tus libertus, quanto libet tempore ea quae sibi donata | sunt: pleno iure u||t dominus possederit, tamen omnis donatio mu|tata patronorum uolu|n|tate reuocanda sit [g]. Quod obseruabi-
P.25.b. tur etiam [h] circa ||| ea quae libertorum nomine, pecunia *tamen* P.17.d.
patronor|*um*|, et beneficio, conparata sunt. Nam qui o|b|sequiis suis liberalitatem patronorum prouocauer|unt, sunt digni, quin [i] eam | non retineant [k], cum coeperint obsequia neglegere [l], cum magis || eos conlata liberalitas ad | obsequium inclinare debeat [m], quam ad insolentiam || erigere. Fundus autem, que|m| Agilio liberto donasse te tribus et decuria quae i||psius nomine *par*ata |... || siue partis est uindicatio cum consue|tudo nouo . . . . . . libertus || obtinere debeat, circa | quas uoluntas patronorum in suppremam [n] us|que diem perseuerauerit. | Hoc tamen ius stabit intra ipsorum tantum liberalitat||em, qui donauerunt [o]: ceterum, | neque filii eorum, neque successores ad [p] beneficium || peruenient [q]. Neque enim fas est, | omni [r] modo *inqui*|etari donationes, quas is, qui || donauerat, in diem ui|tae suae non reuocauit [s]. *Dat. XV. kal. iul. Aemiliano II. et Aquilino conss.* (249.)

* *In marg. schol.* In libertos conlatam a patrono donationem, si ingrati extent, reuocandam, uel si nomine eorum quid emptum sit.

a Cod. heic et infra *quaerellam*. b Ita cod. c Corrigendum uidetur *querellae esse occursum*. Vel *Inofficiosi testamenti*, *ad inofficiosi quaerellam esse concursum*. d Ita cod. ut supra e Cod. iust. VIII. 56. 1. *Cominio*. f Additur a me *et*; quam copulam in antiquis codd. haud raro desiderari comperi; id quod nuper docui etiam in indice frontonianae latinitatis. g Cod. iust. *est*. h Cod. iust. *et*, i Ita cod. k Cod. iust. *non sunt digni, quo eam retineant*. l Cod. *neglegerent*. m Cod. iust. *deberet*, n Ita cod. o Ita cod. Sed in cod. iust. ita est · *inter ipsos tantum qui liberalitatem dederint*. p Cod. iust. *ad hoc*. q Cod. iust. *pertinebunt*. r Cod. iust. *ullo*. s Cod. iust. *retractauit*. Exin tria circiter sunt uerba in codice litteris inclinatis atque obscuratis.

* Diui Constant||inus et Caess. Prisca | legum aequitate prouisa, uariis ambagum uersu||tiis exquisita donatio, | licet instrumentum emptionis uel debiti tenorem con|praehendere uideatur, tamen | claris donationibus probata debent in irritu||m [a] deuocari; si quidem consultis|sima ratione uideatur esse prouisum, matrimonio cons|t|ante donationes inter uirum | et uxorem ac re [b] insecuta non ratas nullam f||irmitatem habere, nec sibi | debent mulieris [c] blandiri, *quam*quam uenditores || uel debitores ad eludendas | legum sanctiones mariti earum se falso u||ideantur esse professi. Quare | Uettium Rufinum c. u. p. f. urbi amicum nostrum, cuiu|s| notio est, adire non prohiberis | qui *par*tium allegationis ex a . . . petition||i tuae secundum iuris | prouidebit institiam. Dat. XIIII. kal. | nou. Mediolano [d], | Constantio [e] et Licinio conss. | (312?)

Idem Aureliae Sabinae siue Gaudiosae. Lic|e|t in potestate filii sunt degentes, | donationum effectum a patre sibi conlatu|m| mox consequi m . . . | posse uideatur, tamen perseuerat et . . . satis ad || instar mortis causa dona|tionis huiuscemodi liberalitatem redigi oportere, r||etro principum scribtis | cognoscitur [f] esse concessum. Unde u. c. praefectum urb||i amicum nostrum, cuius notio est, adire non prohiberis, qui omnibus rite consideratis | quae | in precem [g] tuam conferenda m | . . . n si pro experientia sua recte . . ari . . || Dat. idib. augustis, Romae | Constantino et Licinio Augg. conss. | (312?)

Diui Diocletianus et Constantius Sabinae [h] et D||iodulae. Per-
P.24.b. fectam dona||tionem mutata uoluntate donatoris, etsi parum gratus existet, cui | dono res data est, minime contendit posse, saepe rescriptum est. PP. V. non. mart. | Nicomediae, Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem . . . [i] iae. Si . . . [k] tuus nomine matris tuae de sua pecunia | . . . *donatio*nis causa, eique tradidit, et decedens non

* *In marg. schol.* De donationibus . . . sub . . emptione sub . . tis. [l].

a Ita cod., non *irritum*. b Cod. fortasse *res*. c Ita cod. pro *mulieres*. d Ita cod. e Ita cod. At mox infra *Constantino*. f Cod. *cognitor*. g Cod. *precem*. h Cod. *Sab .. ina*, ut uidetur. i Desiderantur sex fere litterae. k Rursus sex litterae desiderari uidentur. l Perierunt huius scholii quatuor circiter uerba.

reuocauit | ad . . . | contulisse uidetur, intellegis frustra te uelle experiri, cum oratio|ne diui Seueri huiusmodi donationes post obitum eorum, qui donauerunt, | confirmentur. PP. pridie non. mart. Antiochiae, Augg. IIII. et III. conss. | (290)

Idem. A [a] . . . *con*tulit donationem, | et decedens supremo [b] *iu*dicio non reuocauit, scilicet manente potestate, praeses prouinciae | iuxta diuorum principum constitutiones super hac re factas uim prohibebit, | de ceteris inter nos disceptaturus. PP. IIII. kal. sept. Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Aurelio Zoilo. Cum adfirmes, patrem tuum donationes perfectas | in te contulisse, et suppremis iudiciis eas non reuocasse, poteris iure consti|tuto, praesertim cum honori primipilari sis adstrictus [c], securo animo ea, quae | donata sunt, possidere. PP. VIII. kal. nou. Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Benignae [d] Superlatae. In filiam post emancipationem a patre | conlatam postea auferri ab ea non potuisse, dubitari non oportet. Si igitur nihil aliud tibi | de iure aduersatur, praeses prouinciae|, ne qua tibi legitime possidenti fiat iniuria, | intercessu auctoritatis suae prouidebit. PP. IIII. kal. dec. Maximino [e] et| Aquilino conss. (286)

* Idem Aur. Anni*ae*. In q. . . [f] lum non ue|nit; aduersus enormes donationes, quae ita [g] in quosdam liberos uacuis [h] | factis facultatibus in filiorum pernicie conferuntur, iamdudum diuorum | principum statutis *esse* prouisum. Si igitur mater tua ita patrimonium suum | profundit liberalitate *in* fratrem tuum . . . isce pati . . . pibus *t*uis | auxit ut quartae pa*rtis* dimidiam quam ad excludendum inofficiosi | querellam [i] aduersum au . . . rtat his datis . . . atis quae *in* Aurelio te*cum* | *ri* habes, praeses prouinciae, quod . . . tae gestum est, reuocabit, eamque aeris | alieni solutionem . . ab intestato cum fratre tuo matri heres exsti|-

* *In marg. schol.* De inmodicis donationibus.

a Hic totus fere uersiculus misere abrasus est. b Ita cod. ut supra et infra. c Ita potius uidetur in cod. quam *adscriptus*. d Cod. *Benigne*. e Ita cod. etsi supra et infra *Maximo*. f Desunt quattuor litterae. g Una tantum littera post *ita* legi non potest; sed nescio quid aliud supra uersum uidetur esse additum. h Cod. habere uidetur *uacua*. i Cod. *quaerellam*.

tisti, reuocare non potes. *Dat.* Nicomediae V. non. mart. Aug. III. et II. conss. | (287?)

* Idem Aurelio Seuero Alexandro. Pater in filium, quem
32 in potestate habet, conferens, ipso iure donationem non facit, sed ex praeceptis statutorum recepta ||| humanitate placuit, si in eodem iudicio perseuerans in fatum conces|serit, liberalitatem eius salua lege falcidia probari. Proinde, si pater, qui per epistulam | res tibi dono dedit, non reuocata liberalitate nec mutata uoluntate, fa|talem diem intestato obiit, inlibata donatio permanet, nisi tamen legis | falcidiae ratio comminui eam exegerit: quod si locum habet, eatenus | ex donatione fratres tui deducent, quatenus id fieri indemnitas, et iuris ratio, et [a] in optinendis portionibus, quas eos habere necesse est, | exigunt. Iuxta hanc iuris formam praeses prouinciae, ad uicem familiae her|ciscundae, officium sententiae suae legibus temperabit. PP. Byzanthio [b], XI. kal. | apr. Maximo et Aquilino conss. | (286) [c]

P. 24 a.

** Idem Calpurniae Aristenetae. Quoniam non contenta rescripto, quod ad primas preces [d] ac|ceperas, iterato supplicare uoluisti, ex | iure rescriptum reportabis. Commu|nes res in solidum donari nequeunt, sed portiones eorum, qui donant, | ad eos, qui dono accipiunt, transitum faciunt. Nec ambigi oportet, donatio|nes etiam inter absentes, si ex uoluntate donantium possessionem hii, quibus do|natum est, nanciscantur, ualidas esse. *** Restat, ut si filius tuus inmode|ratae liberalitatis effusione patrimonium suum exhausit, iuxta | legum placita praesidis prouinciae aucxilio [e] utaris; qui discussa fide ueri, | si integri restitutio-

* *In marg. schol.* Si pater in filiumfamilias aliquid *confert*, liberalitas eius, salu*a lege* falcidia, probanda *est*.

** *Schol*. Communes res in solidum donari non posse. Donationes etiam inter absentes posse fieri, et ualidas esse, si ex uoluntate donantium hi, quibus donatum est, nanciscuntur possessionem rerum donatarum.

*** *Schol.* Idem supra pag. VIII. et infra pag. XV. et XXIII.

a *Et* abundare uidetur. b Ita cod. c Heic in margine uidebar mihi cernere notas aliquot circumiana; d Cod. *praeces*. e Ita cod.; cuiusmodi scripturam in codice quoque frontoniano obseruaui.

nem ex filii persona conpetere tibi ob inprobabilem do|nationis enormitatem animaduerterit, in remouendis his, quae perperam| gesta sunt, tibi subueniet. PP. III. id. feb. Mediolani, Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Aurelio Carrenoni. Si stipendiariorum proprietatem dono | dedisti, ita ut post mortem eius, qui accepit, ad te rediret, donatio inri|ta est, cum ad te proprietas transferri nequiuerit. Si uero usumfructum in eam, contra quam sup|plicas, contulisti, usumfructum a proprietate alienare non potuisti. PP. V. id. mart. Maximo et Aquilino conss. | (286)

Idem Alexandriae. Ea quidem, quae iure donationis a socru tua in te conlata sunt, manere inconcussa rector prouinciae efficiet. *In* [a] matrimonio uero retinendo, | tui arbitri [b] est, an uelis et filiis communibus interuenientibus in eodem | proposito perseuerare. PP. III. id. oct. Heraclia [c] Thracum, Maximo et Aquilino conss. | (286)

32 [Greg. lib. XIII. tit. [d]] Idem Aurelio Abanti. Si filiae tuae | possessiones, de quibus agitur, neque mancipasti, neque tradidisti, frustra uereris || ne ex una professione uel . . . . . *praeser-* f. 33. a.
tim cum fundos tributar*ios* . . .
etiam ab iniuria tempera . . .
Maximo et Aquilino con*ss.* (286)

[Eodem libro eodem tit. [e]] Idem Iuliae Marcella*e* . . .
quod donatum est, alii restitui . . .
si is, in quem liberalitatis conpen . . .
fide non seruata ei, qui libera . . .
persecutionem conpetere. Sed cum . . .
pes ei, qui stipulatus non sit . . .
decernendam esse admi . . .
ageret, potuit decerni s . . .
adcommodabitur. PP. Si*rmii* . . .

Constantinus et Cae*ss.* . . .
nec ea, quae matres in filios cont*ulerunt* . . .
tunt. Sane, si generaliter r . . .
uel mancipatione totius pa . . .
est id quod donatum est, stare non . . .

a Una uel duae litterae legi nequeunt. b Ita cod. pro *arbitrii*. c Ita cod. d Haec inter uersus alia manu addita sunt. e Rursus alia manu haec adduntur.

transferri non ualeat qu . . .
li possit rectorem prouinciae interp . . .
Licinio V. et Crispo *conss.* (318)

[Greg. lib. XIII. tit.] Diuus [a] imp. Probus Massiciae R. . . .
est, siquidem donaturam te, quae d . . .
menta fecisti, aut eundem, cui d . . .
perfectam ac solam ti*bi* [b] p . . .
non posse, quando apud te eius rei propri*etas* . . .
siones uel per eum, cui dona . . .
celebrante non tibi obesse . . .
iustum magistrum sum . . .
cum comminatione uide . . .
praefinitione allega, ut si prae . . .
latur. PP. VI. kal. ian. Mess*ala et Grato conss.* (280)

F. 22. b. || . . . . stipendiarii uel tributa*rii* . . . . o perficitur. Pone igitur sollicitu*dinem* . . . . egit non tradidisse ea, uel quae . . . spernenda non sunt. PP. non. oct.

. . . |

. . . a fides adiuuet. Ceterum
. . . lem declarat [c] uoluntatem
. . . onem ab eo perfecisti, siquidem feminis [d]
. . . *in* familia degentibus pater do-
. . . s adeo emolumenti tribuat
. . . *les*, quod tibi [e] ex patris rebus iure
. . . res tuorum inquietudinem, si qua
. . . *porti*onem, quae tibi ex bonis patris
. . . um uoluntas perseuerans
. . . t, uel etiam fundi ex pecunia a patre
. . . m tibi tradita, ac postmodum
. . . tit [f] facta numerans, quod penes
. . . Dat. III. kal. oct. Uerona

. . . |

. . . *donation*em in te conlatam, licet [g] in potestate

a Cod. *d*, linea traiecta. b In cod. aut *tibi* est, aut *tiui*. c Cod. *dederat*, mox *declarat*. d Vocabulum *feminis* in margine alia manu adscriptum est. e In cod. aut *tibi* aut *sibi* esse uidetur. f Cod. aut *tit* aut *tat* habere uidetur. g Cod. *dicet*; mox, deleta *g*, uidetur factum *licet*.

. . . ssimum uitae uoluntas
. . . re : nam tu eorum , quae praetulisti
. . . fiat contra uoluntatem defuncti
. . . um diuisioni dabit qui in
. . . *tare* debebit ut tibi istae res
. . . o ex legibus ab intestato de–
. . . PP. V. kal. iun. Treueris
. . . . II. conss. |
. . . *po*rtio quidem a patre in filium
. . . si in eadem uoluntate pater
. . . ssimam uoluntas quam in ex–
. . . portio , quae ab intestato debetur , ||| inlibata seruetur . Iuxta quae adi correctorem u. c. amicum nostrum , et ea , quae in precem [a] contu|listi , adlega ; qui in examinationibus eam sententiam promet, quam iuris atque | aequitatis ratio dictauerit . PP. Mediolano , VII. kal. ian. Tusco | et Anullino conss. | (295) P.18.b.

Idem Aur. Luciano . In donatione rei tributariae circa exceptam | et non exceptam personam legis Cinciae nulla differentia est ; cum et uacuae pos|sessionis inductione celebrata in utriusque persona perficiatur , et si hanc | secutam post huiusmodi placitum non constet manifeste nec coepta uideatur . Quapropter in his quidem , quae solo tributario consistunt , a maiore V. et XX. annis in uacuam inductos possessionem hostendi conuenit : rerum autem mobilium , siue | mouentium , si excepti fuistis , quae mancipi sunt , usucapta uel mancipata post uel antea | maiore [b] tempore a uobis anni possessa auocari non possunt : nec mancipi uero , traditio|ne facta , propter eiusdem interdicti potestatem similis possessionis probatio necessaria est . Nam si exceptus fuisti priuignus tum constitutus , sola traditio sufficit . | Quod autem res tibi ab herede donatricis distractas esse pro*ponis* [c] . . . | tibi titulum possessionis non potuisse constat ; sed ex perfecta donatione dominum factum frustra emisse , cum rei propriae emptio non possit consistere ; ac tum demum tibi profuerit , si ex donatione te non fuisse dominum | monstretur . Sane , quoniam omnia uo–

a Cod. *praecem* . b Cod. *a maiore* , sed *a* uidetur expuncta . Quamquam legi posset *ante a maiore* , scilicet *XXV annorum* . Cetera in membranis perspicue leguntur ; sed tamen aliquid excidisse , ex uerbis *eiusdem interdicti* conicere licet . c Supplendae sunt undecim fere litterae .

bis ab eo donata et tradita dicitis, | ad hoc a filio facta uenditione rerum maternarum adferre perfecta etiam do|natione poterit defensionem, ne [a] exemplo inofficiosi testamenti possit haec auo|care. Quibus omnibus praeses prouinciae suam notionem praebebit. PP. IIII. kal. iun. | Diocletiano et Maximiano V. et IIII. conss. | (293.)

* Papinianus libro XII. R. Quod pater filiae, quam habuit ac retinuit in potestate, donauit, |cum eam donationem testamento non confirmasset, filiae non esse respondi. Nam et peculia non| praelegata communia fratrum esse constabat. Diuersa ratio est contra legem Cin|ciam factae donationis: tunc enim excepti uoluntatis perseuerantia doli | replicationem perimit [b]. Cum [c] pater filiis, qnos habuit ac retinuit in potestate, donat, nihil prodest non mutari uoluntatem, quoniam qnod praecessit, totnm inritum | est. Unde cum filius in diuisione bonorum penes fratrem, quod pater donauerat, errore lapsus reliquit, portionem eius non esse captam usu Seruio | Sulpicio placuit; quod neque frater ipse
P. 18. a. donauerat, neque pater donare poterat [d]. || Cur ergo quod uir uxori dedit, morte soluto matrimonio, si uoluntas perse|uerauit, fini decimarum [e] auferri non oportere maximi principes nostri | suaserunt, et ita senatus censuit? Sed nimirum liberi, qui repulsam | donationis auctoritate iuris tulerunt, aliis rationibus ad bona | patris perueninnt; ac plerique plus habere [f] quam fratres iurgiis eiusmodi | contendunt.

Impp. Seuerus et Antoninus Augg. Atilio | Natili [g] militi. ** Si frater tuus in potestate patris in diem mortis perseue|rauit, donationes quas a patre in eum conlatas esse adfirmas, nullius | esse

---

* *In marg. schol.* Nibil prodesse filiofamilias donatum, si [h] non non confirmetur donatio, quamuis pater non *mutau*erit uoluntatem. Et sequens *i* et tertia. Infra ↄ pag. X. adnota . . . similis huic inc. adnot. . .

** *In marg.* Quod supra.

---

[a] Cod. 1. manu *defensionem*, at 2. *defensione in*. Sed corrigi debuerat *defensionem ne*. [b] Ita cod. 1. manu; ut 2. *replicatione perimitur*. [c] Num scribendum *cum uero*? [d] Inferiore in margine huius paginae litteris magnis inclinatisque scribitur CYCNUS; qui uidetur otiosi librarii lusus. [e] Ita cod. *decimarum*, accentibus positis supra *m a r m*. [f] Ita cod. Sed corr. *habeat*. [g] Ita cod. [h] Cod. *sit*. [i] Cod. *seque s*

momenti dubitare non debes. De patris igitur bonis diuidundis cum | fratre tuo apud eum, de quo meres, consiste. PP. XIIII. kal. sept. Faus|tiniano et Rufino conss. | (210)

Papinianus lib. II. [a] R. Donationem, quam pater in filium, quem in familia retinuit, | * frustra contulit, arbiter hereditatis diuidundae non sequitur. Et ideo, si frater | coheres apud fratrem suum possessionem errore iuris lapsus re|liquerit, usucapio partis non erit. |

Diui Diocletianus et Constantinus Clodiae Iuliae Ptolemaidi **. Cum | matrem tuam donationis instrumenta in neptem suam fe|cisse, nec ea tradidisse dicas, in dubium non uenit, liberalitatem, | quoniam adsignatis instrumentis minime coepta est, inualidam esse. Igitur ut | querella [b], quae inter nos orta est, cognita causa conprimatur, a uiua matre tua neque in|strumenta, neque possessionem traditam esse hostende. PP. IIII. non. nou. | Suneata [c]; Diocletiano Aug. II. et Aristobolo conss. | (285)

Paulus lib. LXXI. ad edictum ad Cinciam. Personae igitur cognatorum excipiuntur | in his uerbis: siue quis cognatus cognata [d] inter se, dum sobrinus sobrinaue propriusue eos, et siue quis in alterius potestate matrimonione erit, | qui eos hac cognatione attinget, quorumue in potestete matrimonioue erit, eis | omnibus inter se donare capere liceto. |

Item. Quinque igitur gradus pleni excepti sunt, et ex sexto una persona, sobrinus et sobrina. |

Item. Excipiuntur et hii, qui in potestate eorum, uel manu mancipioue, item | quorum in potestate manu mancipione erunt. |

Item. Ita [e] si is, qui [f] in eo gradu est, in potestate habeat eum, qui mihi longiore || gradu sit, dare [g] ei potero. Sic et lex P.20.b.

---

* *In marg.* Quod supra.

** *Schol.* Donationem, non adsignatis instrumentis, non ualere.

---

a An XII? sed in cod. manifeste II. *b* Cod. *q*, traiecta subter linea, quae nota quidem alias pro *quod* scribitur; hic tamen solo *querellae* uerbo explicari posse uidetur. *c* Ita euidenter cod. ut etiam specimen nostrum demonstrat. *d* Dic *cognatoue*. *e* Corrigendum fortassis *Itaque*. *f* Cod. *quiqus* aut *quique* *g* Corrigendum uidetur *donare*.

Furia scribta est ; eo amplius, quod illa lex | sex gradus , et unam personam ex septimo gradu excepit , sobrino natum [a] . |

Item . Excipiuntur et adfinium personae, ut priuignus , priuigna , no|uerca , uitricus , socer, socrus , nurus , uir et uxor , sponsus , | sponsa .

Item . Sed in hac [b] adfines , qui sunt tempore dona|tionis , excipiuntur . Idemque etiam diuus Pius rescripsit : leges enim quae uoluissent etiam eos | excipere , qui fuissent , nominatim id cauisse . |

Item . Excipit tutorem , qui tutelam gerit , si dare uolet ; quia tutores quasi parentes proprii pupillorum sunt : nam permisit eis infinitum dona|re . Contra , ut possit pupillos donare, non excepit . |

Item . Item [c] excipit : si quis mulieri uirginiue cognatus dotem conferre uolet . Igitur quocumque gradu cognatus dotis nomine donare potest .

Item . Quaesitum , an et cognata cognatae ultra exceptum donare | possit ? Labeo scribit non posse ; sed ratio aequitatis ea, quae in feminis est . |

Item . Item [d] excipit : si quis a seruis , quique pro seruis seruitutem serui|erunt , accipit , duit . His uerbis, “ siquis a seruis suis [e] „ , liberti continentur , | ut patronis dare possint . Sequentibus uero excipitur , ut is , qui bona fide | seruiit , si postea liber pronuntiatus sit , possit dare ei , cui seruit . Sabinus | utraque scribtura contineri , et bis [f] idem dictum . |

Item. Sed tantum patronum a liberto excipit . Quidam putant etiam liberos | patroni exceptos , quoniam libertus continetur serui appellatione . Et sicut in XII. tabulis patroni appellatione etiam liberi patroni | continentur , ita et in hac lege . |

Item . Contra autem , liberti a patronis excepti sunt ? et hoc iure utimur , ne excepti | uideantur , ut et dare et capere lex eiis [g] permittat . |

Paulus lib. XXIII. ad edictum de breuibus . Perficitur donatio in exceptis personis | sola mancipatione uel promissione ; quoniam neque Cinciae legis exceptio | obstat , neque in factum , si

a Ita cod. b Ita cod. c Sic repetitur in codice . Est autem alterum *item* a breuiatore , alterum ab auctore : nisi potius mendo librarii haec repetitio heic et infra fit . d Sic repetitur , ut supra . e *Suis* deest superius . f Cod. *his*. g Ita cod.

non donationis causa mancipaui, uel promisi me datu|rum; idque et diuus Pius rescripsit. |

Item. Sed in persona non excepti sola mancipatio, uel promissio non perficit dona|tionem: in rebus mobilibus, etiam si traditae sint, exigitur ut et interdicto uel [a] | superior sit is cui donata est, siue mancipi mancipata sit, siue nec mancipi tra||-dita. P.104.

Diui Diocletianus et Constantius Aurelio Onesimo. * Successoribus donatoris perfectam donationem reuocare non permittitur; cum inperfectam | perseuerans uoluntas per doli mali replicationem confirmet. Unde | aditus praeses prouinciae, si de possessione te pulsum animaduertit, nec annus | excessit ex interdicto unde ui restitui te cum sua [b] causa prouidebit: uel, si hoc tempus | finitum est, formulam promissam quasi nullas uires donationem habuis|se dicatur, quaestione facti examinata iure praeses prouinciae sententiam ferre curabit. | PP. VIIII. kal. mart. Diocletiano V. et Maximiano IIII. conss. (293)

Idem Laelio Sempronio Laeporio. ** Donatio praedii, quod mancipi est, inter non excep|tas personas traditione adque mancipatione perficitur; eius uero, quod nec mancipi est, | traditione sola. Si igitur patrona tua in rebus humanis agens supra|dicto iure ex causa donationis, retento sibi usufructu, ad te eundem | fundum transtulit, intellegis ius tuum satis esse munitum: si tamen, | *** cum moreretur patrona, quam praedium donasse commemoras, possessionem | rei donatae non reuocauit. Iuxta quae aditus is, cuius de ea re notio est [c], auctoritatem | suam interponet. Dat. pridie kal. apr. Diocletiano Aug. VI. | et Constantio II. conss.| (296)

---

* *In marg. schol.* Nec inperfectam donationem a successoribus non [d] posse reuocari.

** *Schol.* Donatio praedi [e] mancipi ab eo quod non mancipi est, in quo discrepet.

*** *Schol.* Donationem praedii patronae in libertum ita firmam esse, si possessionem eius, cum moreretur, non reuocauit.

---

a Corrige *uel interdicto*. b Melius uidetur *tua*. c Cod. *c d r n e* singulis litteris lines superimposita. d Ita cod. Sed tamen non deleri ibidem uidetur. e Ita cod. At paulo post *praed.i*.

Idem Aureliae Apollonidae. In filium a patre donationum con|scribtis instrumentis, eum in uacnam inductum possessionem, | horum lectio manifestat. * Ceterum sine dubia facti quaestione diuus Titus An|toninus [1] parens noster necessariis angustis [a] ratione eius consortii, quod nas|cendi tempore liberis et parentibus datur, cogitans [b], non admitti scru|pulosam inquisitionem statuit: nec idcirco patris indignatione | posse donationem iustam umquam rescindi, summa cum ratione placuit. PP. V. id. nou. Melantia, Caess conss. | (294. 300. 302?)

Idem Ulpiae Rufinae. ** Cum ex causa donationis uterque dominium | rei tributariae uindicetis, eum, cui priori possessio, uel soli, tradi|ta est, haberi potiorem [c] conuenit. Dat. XII. kal. mart. Dorocor|toro, Tiberiano et Dione conss. | (291)

Idem Aug. Homoneae. *** Si non est in uacuam possessionem ex causa do|nationis inductus is, contra quem supplicas, nulla ratione tributarii | praedii dominus constitutus extraneus uindicationem habere potest. * ‖|...

Q. XXVIIII.

In marg. schol. Traditionem inter parentes et filios non requiri: nec patris indignatione [d] iustam donationem debere rescindi.

** *Schol.* Si in causa donationis duo sibi dominium rei tributariae uindicent, potiorem esse cui possessio tradita est.

*** *Schol.* Eum, cui non sit tradita possessio, rem ex donatione sibi uindicare non posse.

---

a Itali dicunt *i parenti stretti*. b Num aliqua emendatione hic locus eget? c Cod. *parsionem*, quod mendum corrigitur a scholio. d Cod. *indignationem*.

1 Confer de hac constitutione cod. th. VIII. 12. 4.

DE COGNITORIBUS ET PROCURATORIBUS.

. . . ‖ procuratori haec satisdatio remitti solet. Nam cum apud acta non nisi a praesente do|mino constituatur, cognitoris loco intellegendus est. Ad defendendum cog|nitore constituto, dominus, non cognitor, actori satisdare cogendus est: | cum uero procurator defensurus interuenit, non dominus sed procurator iudicatum | solui satisdare compellitur. Quae satisdatio adeo necessaria est, ut eam remitti non posse [a], etiam si apud acta procurator constituatur, diuus Seuerus constituerit. Cognitore enim interueniente, | iudicatio domino uel in dominum datur. Non alias enim cognitori experitur [b], uel ei actio | subicietur, quam [c] si in rem suam cognitor factus sit: interueniente procuratore, | iudicati actio ex edicto perpetuo ipsi et in ipsum, non domino uel in dominum, competit. P.62.b.

Ulp. lib. VIII. ad edictum non tamen sic putat certis uerbis cognitorem dari debere; ut [d] si|quid fuisset adiectum, uel detractum, non ualeat datio, ut in legis actionibus.|

P. [e] Etiam graecis uerbis cognitorem dari posse, inter omnes constat. |

Secuntur haec uerba: " et qui [1] eam, quam in potestate habet, genero mortuo, cum | eum mortuum esse sciret in matrimonium conlocauerit, eamue sciens uxorem | duxerit; et qui eum, quem in potestate haberet, earum [f] quam uxorem ducere pas|sus fuerit [g], quae uirum, parentem, liberosue suos, uti mos est, | non eluxerit; quae eum in parentis sui potestate non esset, uiro mortuo, cum | eum mortuum esse sciret, intra id tempus, quo elugere uirum moris est, nup|serit.„

a Cod. *possit*. b Ita cod. c Cod. *qiam*, linea superducta, idest *quoniam*. d Cod. *u*, linea superposita, qua nota alibi significatur *uel* aut *uero*. e Haec littera rubro, et quidem uix superstite, colore scripta est. Intelligendus autem uidetur *Papinianus* aut *Paulus*. f Ita cod. g Post uerbum *fuerit* sequitur spatium uacuum.

1 Locus hic, usque ad uerba *passus fuerit*, plenior legitur dig. III. 2. fr. 1. in med.

*Pa*rentem, inquid [a]. Hic omnes parentes accipe utrinsque | sexus: nam lugendi eos mulieribus moris est. Quamquam Papinianus lib. II. quaestionum etiam | a liberis nirilis [b] sexus lugendos esse dicat; quod nescio ubi legerit. Sed quatenus | extendatur parentum appellatio, non est definitum apud quemquam. Itaque erunt lu|gendi etiam ex feminino sexu parentes: liberos similiter accipere debemus, | et nepotes, et deinceps ulteriores exemplo parentium. Lugendi autem sunt | parentes anno, item liberi maiores X. annorum aeque anno. Quem annum decem mensuum [c] esse, Pomponius ait. Nec hue argumentum est, annum | X. mensuum esse, cum minores [d] liberi tot mensibus elugeantur, quot annorum decesserint, | usque ad trimatum: minor trimo non lugetur, sed sublugetur: minor anniculo | neque lugetur, neque sublugetur [1].

. . . [XXXIIII. [e]] Uerba autem edicti haec sunt: " alieno nomine, item per [f] alios, agendi potestatem | non faciam in his causis, in quibus ne*ue* dent cognitorem, neue dentur, edictum conprae|hendit. „

Quod ait alieno nomine [g], item per alios, breuiter repetit

P.62.a. duo edicta: || cognitorium unum, quod pertinet ad eos, qui dantur; ut qui prohibentur uel dare, uel da|ri cognitores, idem et procuratores dare dariue arceantur. |

[h] Ob turpitudinem et famositatem prohibentur quidam cognituram | suscipere; adsertionem [i], non nisi suspecti praetori. |

*Di*ui Diocletianus et Constantius Aur. Pantiae. Actor rei forum seqni debet, et mulier quidem facere procuratorem sine tutoris auctoritate non prohibetur. Si quam itaque | habes actionem, experiri magis iure, quam aduersus ea, quae pro tuo [k] statuta sunt, quaecumque postu|lare debes. PP. V. id. nou. Heracliae, Augg. V. et IIII. conss. | (293)

a Ita cod. b Cod. *minoris*. c Ita cod. pro *mensium*. d Cod. *minoris*. e Ita uidetur in cod. quamquam dubia scriptura est. Haud scio, an legendum sit: *Paulus ad edictum lib. LXXIIII.* uel *Ulp. ad ed. lib. LXXVII.* f Cod. *post*. g Hoic sequitur spatium uacuum, id quod post uerbum potius *conpraehendit* relinqui debuerat. h Vix tantum spatium est ut scribi possit idem. i Excidisse uidetur *ob*. k Corrige *te* uel supple *aduersario*!

1 Legesis similia fere apud Paulum sent. I. 21; nec non apud Plutarchum in Numa cap. XII. Iam uerbi *sublugeo* in pisano cenotaphio lecti praeposteram et falsam omnino significationem sibi finxit magnus Norisius nempe *non aliquantulum sed plane iuste lugendi*.

. . [a] Aur. Agemacae. Actor rei forum, siue in rem, siue in personam sit actio, sequitur. Un|de perspicis, non eiusdem prouinciae praesidem adeundum, ubi res, de quibus [b] agitur, sitae sunt, sed | in qua [c] is, qui possidet, sedes ac domicilium habet | In rem actio priuati indi|cii quaestionem continet: dominae praesentia, si procurator agat uel defendat, satis|dationem recte postulat. Nam procuratorem tam puellam tutore auctore, quam adultam posse facere, nulli dubium est. PP. Sersum [d] XVIII. kal. feb. conss. ss. [e] | (293)

. . . Lib. XXI. R. Mulieres quoque et sine tutoris auctoritate procuratorem facere posse. |

Lib. II. R. Procurator absentis, qui pro euictione praediorum, quae uendidit, fidem suam | adstrinxit, et si negotia gerere desierit, obligationis tamen honere praeto|ris auxilio non releuabitur. |

Sub condicione cognitor non recte datur, non magis quam mancipatur, aut acceptum uel ex|pensum fertur. Nec ad rem pertinet, an ea condicio sit inserta, quae, non expressa, ta|cite inesse uideatur. |

Lib. II. R. P. respondit: si procurator absentis aliquam actionem absentis nomine inferre uelit, cogendum eum aduersus omnes absentem defendere. |

Lib. II. R. Quoniam praesentis procuratorem pro cognitore placuit haberi, domino | causa cognita dabitur, et in eum, iudicati actio. |

Procurator absentis, qui pro domino uinculum obligationis suscepit, ho|nus eius frustra recusat: et ideo nec iudicati actio post condemnatum procuratorem | in dominum datur, aut procuratori, qui uicit, denegatur. |

Lib. XV. R. Absentis procuratorem satisdare debere de rato habendo, recte | responsum est. Multis enim casibus ignorantibus nobis mandatum solui potest, uel mor|te, uel reuocato mandato [f]. Cum autem certum est, mandatum perseuerare, id est, cum praesens est do|minus, dationis necessitas cessat. ‖

[a] In margine scribi uidetur *quod* XII, uel *quod ait*. [b] Cod. *de quibus res ubi*. [c] Cod. *quas*. [d] Ita euidenter in cod. [e] Nempe *suprascriptis*. [f] Cod. *mandata*.

. . . .

P.59.b. dotis nomine effici . . .
uel sponsorem reuers*um* . . .
facientem prohibeat . . .
depraehendat non furt . . .
adquirat actionem non miru*m* . . .
cant ; Iulianus , etsi m . . .
rator denuntiet n . . .
fiduciae actionem . . .
retinemus , uelut si m . . .
conueniat intra bien*nium* . . .
nobis utile est quod ui aut *clam* . . .
et adquirit actionem si . . .

Actor municip*um* . . .
gitur interdum ne ut . . .
accipere cogitur, quod iudi . . .
sicut in cognitore . . .
casibus , quibus et cognito . . .
te ei soluitur , sicut nec . . .
aduersus omnes de f . . .
defendere intellec . . .
satis dederit ceter . . .
iuuare debet sicu . . .

Lib. I. Sententiarum . Cum quo a*gitur* . . .
uindiciarum aduer . . .
Si in persona [a] sit actio d . . .
in rem pro praede litis et *uindiciarum* . . .
Actoris [1] procurator *non solum absentem defendere* , *sed et rem ratam* dominum habit*urum satisdare cogitur* .

Procurator ante g . . .
accipere iudicium . . .

*D*iui Diocletianus et Consta*ntius* . . .
citra mandatum do . . . ‖

P.59.a. . . . mino a procuratoribus dis-
. . . ex superfluo autem ea , quae procu-

a In cod.

1 Consult. uet. Iur. c. 3. (pag. 1481. ed. Berol.)

. . . mare desideras . Nam prin-
. . . temporis terminos perpe-
. . . *mart.* Nicomediae

. . .

. . . nato quae periculum ignominiae
. . . itur ; quia neque dominus condem-
. . . et si cognitor in rem
. . . sem suam dato bis in
. . . uel cognitore transfertur

. . .

. . . *f*amae periculum inrogat
. . . *c*ognitorem dirigere
. . . popularis cognitorem
. . . *lit*em contestatam admittit
. . . accipere cogitur maxime
. . . t capitales inimicitias
. . . mittitur excusatio cogni-
. . . suspectus tutor postuletur
. . . *u*elit retractare , quod actum
. . . ur , quoniam famosa causa est . Nisi

. . .

. . . um de pluribus speciebus
. . . auetur , quod edicto praetor perspicien-
. . . *facul*tatem uel a cognitore
. . . *i*udicium transferendi
. . . cognitoris sit affecta
. . . t possit transferre non
. . . *uerba* edicti talia sunt . " Ei qui cogni-
. . . re " . His uerbis non solum
. . . aro autem cognitorem ‖

. . . .

CODICIS THEODOSIANI VARIAE LECTIONES.

	Editio Cuiacii . Lugduni an. MDLXVI.	Palimpsestus olim bobiensis nunc vaticanus .	
Lib. XIIII. 4. 8.	v. 4. pro omni supplicio	*deest*	P. 30.
	5. restitutio	restitui	
	7. officiales consularis	officium consularis	

	10. curias	ouriales	
	aput	apud	
	14 habentur nummariae exactionis facultas denegetur.	habentur nummariae exaction (*sic*) suariis autem celebrandae nummariae exactionis facultas denegetur (*a*)	
	in transmittendis	transmittendis	
Leg. 4.	v. 1. Praetextatum P U.	Praetextatum	
	3. inter susceptionem et erogationem	inter susceptiones	
	12. deciderit	dediderit	*P.* 37.
	14. ut cum a	cum a (*b*)	
	21. insculpi	insculci	
	dat. VIII. id.	dat. (*c*) id.	
	Iouino	Iuuino	
Leg. 5.	v. 1. AAA.	*deest*	
	6. abluendum	abnuendum (*d*)	
	8. originales	originalis	
	v. 9. dat XV.	*spatium uacuum.*	
Leg 6.	v. 1. AAA	Ag.	
Tit. 6.5.1.	v. 1. Aethio	Etio	
	4 et nostrarum	ut nostrarum (*mendose.*)	*P.* 38.
	3. IIII.	III	
Tit. 7. 1.	v. 1. Graccen (*e*)	Graccho	
	2. retrahendis collegis	trahendis collegiis	
	3. ciuitates	ciuitatis	
	4. erunt (*f*)	sunt	
	3. agnatione	agnitione (*sed paulo post* agnatio.)	
	7. VIIII.	*deest*	
Leg. 2.	v. 1. PP.	P. Po *Ita. heic et deinceps codex.*	
	7. VIIII.	*deest; et saepe infra, ita ut adnotare non sit opus.*	
	Theod. V.A.A.	Theod cons.	
Tit. 8. 1.	4. adnectantur	colligiis (*pro* collegiis (*g*)) adnectantur	
Leg. 1.	v. 1 imppp.	impp. *Ita et deinceps.*	
	v. 5. Uictore conss.	Uictore u. c conss,	*P.* 35.
	AAA.	*deest*	
Tit. 9. 1.	v. 4. ueniundi	ueniendi	
	5. proferant	perferant	
	et merita	*deest*	
	13. conuiuia	conbibia (*h*). *Ita et alibi.*	
	14. ut siquis	siquis	
	15. uicesimum	XXsimum	

(*a*) Gothofredus malebat *delegetur*. Sed en contradicit codex. (*b*) Goth. delebat *a*; contradicente nunc codice. (*c*) Nimirum heic et saepe alibi nota numeralis scripta fuerat minio aut alio fuco, qui euanuit, spatio relicto. (*d*) Merito Goth. emendabat *abnuendum*, adstipulante nunc codice. (*e*) Apud Scaurum in Putsch. p. 2256 negat Varro *Gracchus* adseurandum, quoniam a gerendo sic cognominatus. Cf. Quintil. I. 5. (*f*) Goth. malebat *erat*. Item mox Goth. malebat *desideri* pro *desiderio*, contradicente codice. Omnino his, quae Gothofredus in suis notis eruere uel addit uel demit uel emendat, saepissime aduersatur codex. Quare ubi uarietatem non scribo, ibi sciat lector codicem cum Cuiacio conspirare et Gothofredi coniecturis, si quae sunt, contradicere. Ita contingit etiam nonnullis Contagii emendationibus. (*g*) Pro *collegiis* male Goth. supplebat *corpora* aut *corpori*. (*h*) Sic scribi puto pronunciati uitio. Ceteroqui si eiusmodi scriptura imitaretur graecam συμπέσια, a qua tamen recedere latinam etymologiam τοῦ *conuiuium* docet Cicero ad fam. VIIII. 24.

	19. remeari	remeare	
Leg. 2.	27 AA	Aug *Ita fere et alibi*.	
Tit. 15. 4.	v. 8. adque	atque. *Contra alibi*.	P. 34.
	10 dat.	data	
Leg. 5.	v. 8. robor	robur	
	9. cons.	coss.	
	v. 2. inpunite	inpunitate	
	3. quidquam	quicquam	
	4. constiterit	coostetirit. *Sic et alibi non semel*.	
	7. perpeti	perpiti	
	8 cons.	conss. *Et sic alibi*.	
Tit. 16. 1.	v. 4. quidquid	quicquid	
	super	supra	
	v. 6. subgestorum	sub gestorum	
	testificatio	testificatione	
	v. 8. insinuetur	insinouitur	
	de eo	adeo	
	v. 9. temptabitur	temtabitur	
	auctoritate	auctoritati	
	v. 14. maii	mai	P. 29.
	AA.	*deest*	
Leg. 2.	v. 1. PU.	PP.	
	v. 7. deputate	deputato	
	cognoscantur	*deest*, *et quidem recte*.	
	8. cogentur enim	cogentur	
	Theodoro	Theodosio u c.	
Leg. 3.	v. 2. sescentarum auri librarum	sexcentarum librarum auri	
	v. 3. postea	post	
	v. 6. sit	*deest*	
	v. 10 quantitatis	quantitas	
	v. 12. Aspare	Aspare	
Tit. 17. 1.	v. 2. earum	eorum	
	v. 4. sint	sunt	
Leg. 2.	v. 1 Idem AA.	Idem	
	v. 2. inhibetur	inhibeatur	
Lib. XV. t. 50.	v. 4 lucra	iura	
	5. pulchritudine	pulcritodine. *Ita et infra*.	P. 37.
	laetetur	laetentur	
	9. pro ea	pro eo	
Leg. 2.	v. 2. urbis	urbis	
	hi	his	
	6. proprio	propio	
	8. potientes	potientur	
	10. Lucio u c cons.	Lucio cons.	
Leg. 52.	v. 1. Idem AA.	Imp. Theodosio Aug. (a)	
	v. 1. Zeusippi	Zeosippi	
	4. urbis huius	huius urbis	
	Idem AA.	Imp. Theod.	
Leg. 53.	v. 3. et	ac	
	concessibus	consessibus	
	6. pa* tamen	patens peruias facit ueterum usibus popinarum iubebis adseribi. His tamen	
	v. 7. ipsisque	ipsis quae	
	10. emptione	temptatione	P. 36.

(a) Recte sic emendandum praeviderat Gothofredus.

	12.	D. N. A	*deest*	
Tit. 2. 1.	v. 1.	De aquae ductu cons.	I de aquae ductu consularem (*a*)	
	12.	nec earum conrumpant	ne (*b*) earum conrumgant	
Leg. 2.	2.	Fortunaciano	Fortunatiano	
	4.	adpotis	adpositis (*c*)	
	7.	usurpare	usurpasse	
	8.	rescribti aliquis	scribti aliqui	
Leg. 3.	v. 2.	adtritas	adatrictas	*P.* 31.
	5.	exhibere	exibere	
	9.	rectores	restores	
Tit. 5. 5.	v. 1.	Idem A.	Imp. Theodosius	
	2.	natale	natali	
	7.	urbes	urbis	
	11.	nisi	ne si	
	15.	uniuersis	uniuersi	*P.* 36.
	16.	Theod. XI	Theod. Aug. XI	
	17.	Caes.	C. I.	
Tit. 6. 1.	v. 4.	IIII et III	III. et III.	
Leg. 2.	v. 3.	uindicabit	uindicauit	
Tit. 7. 1.	v. 3	necessitati	ac necessitate	
	8.	antistites consequantur	antistitis consequentur	
	10.	perferatur. Quod inspectoribus missis sedula exploratione quaeratur, an indulgeri	perferatur, an indulgeri	
	11.	Triu.	Treueris	
	12.	Probo	Probo u. c.	
Leg. 2.	v. 3.	direptionibusque	direptionisque	
	4.	conuersatione	conuersationem	
	5.	Gratiano A. II. et Probo conss.	conss. *tantummodo*.	
	6.	inpensis	expensis	*P.* 41.
Leg. 3.	v. 3.	mulieres rauerentia	mulieris reuerantiaa	
Leg. 4.	7.	retrahi	trahi	
	9.	meruerunt dat. VIIII. Med.	meruerint dat. VI. (*d*) *deest*	
Leg. 5.	3.	transtulerit	transtulit	
Leg. 6.	v. 1.	Ualerianum	Uerianum. *Sed in seq. constitutione* Ualerianum.	
	8.	uoluptates	uoluptatis	
	10.	mai	mart.	
	11.	Eucherio	Eucerio. *Ita et deinceps*.	
Leg. 7.	v. 3.	pertinere Eucherio et Syagrio conss.	oportere (*e*) conss. *tantummodo*.	
Leg. 8.	v. 1.	Idem AAA. ad Ualerianum P. U.	Dat. ad quem supra	
	4.	prodidisse	proditse (*f*).	*P.* 48.
	5.	detegetur	detegitur	

(*a*) Ergo sic recte explicabat Goth. (*b*) Ita recte emendabat Goth. (*c*) Frustra *adpotis* defendebat Goth. qui tamen recte infra emendabat *natali*, *uniuersi*, *uindicaui*. (*d*) Goth. putabat *V*. (*e*) Goth. immerito tuebatur *pertinere*, contra etiam codicem Iust. in quo est *oportere*. (*f*) Huiusmodi syllabarum defectus alibi quoque obseruaui in codice.

		datracta (a)	retracta	
	8.	Aquila	Aquil. (b)	
Leg. 9.	v. 1.	Herasio P. U.	Erasio proc.	
	v. 3.	at in	et	
Leg. 10.	3.	aut (c) delactationis desiderio	ad dalactationis desidarium (d)	
	5	Bausona	Rautous u. c.	
Leg. 11.	v. 3.	a latino	aletino *mendose*.	
	4.	robur (e)	rubor	
	5.	aeuclatis	acutlatia (f)	
		sericis	siricis	
Leg. 12.	v. 3.	pantomimum ueste humili	homili uesta pantomium (*sic*)	
	v. 6.	prosceniis	prosceuiis	
	8.	et ut	ut	
Lib. XVI. 6. 11.	v. 4.	saccofori	saccopori	P. 19.
	6.	pariter	parietes	
		euidenta	auidenter (g)	
Leg. 12.	3.	maced.	at maced.	
		apolliriniana	apollinariana	
	4.	aultu	ratione (*ut uidetur*.)	
	9.	seu in urbibus seu in agris in quibus passim turbae	seu in urbibus sau in quibuscumqua locis Paschaa turbae	
	11.	hi	hii	
	16.	officia	et officia	
	17.	congragationis	conuarsationis	
		sequentiaa	sententiaa	
Leg. 13.	v 2.	Apolliriani	Apollinariani	
		intar sacraa	interuersa sacraa	
	4.	pontificium	pontifiaium sibi	P. 24.
	7.	huius	huius urbis	
	9.	XII kal.	XII	
		Richomere at Clearcho coss.	Ricomere et Clearcho V. conss.	
Leg. 14.	v. 6.	iis	his	
	v. 8.	huius dignitatis amittant	dignitatis huius admittant	
		hos	his	
	9.	quemadmodum	quodam	
	10.	nectimus	adnectimus	
Leg. 15.	1. 3.	sinant	sinantur	
	7.	daprehensos	depraehensos . *Et sic alibi* .	
	9.	Stobis	Sto[d]iis	
		D.N.	*deest*	
	10.	U.C.	*deest*	
Leg. 16.	v. 3.	his	auis	
	5.	prolatum	probatum	P. 25.
		taneatur	teneantur	
	6.	Const p.	*deest*	
Leg. 17.	v. 5.	infaata	infaata	
		dat. III.	dat IIII.	
Leg. 18.	v. 4.	facultates	facultatis	
Leg. 19.	v. 3.	et qoi	et si qui	
	4.	haaresis	heresis . *Ita constanter sine diphth. cum deriuatis*.	

(a) Frustra Goth. hanc lectionem tuebatur ! (b) Ita cod., traiecta linea per *l*. Quare legere licet etiam *Aquileiae*. Certe *Aquila* improbatur a Goth. (c) Frustra Goth. hanc lectionem tuetur. (d) Ita fere recte emendabat Fornerius. (f) Rarum hunc archaismum iam bene tueri cum Goth. inutile est. (f) Ita recte emendabat Goth. (g) Sic etiam apud Goth.

	et funestis	ex funestis	
	6 Timasio at Promoto	*deest*	
Leg. 20.	v. 1. uicinis	uicit (*a*)	
	5. latiora (*b*)	latentiora	
	dat XIIII.	dat. XIII.	
Leg. 21.	8. ac uilitate	hac uilitate	*P.* 39.
	cum illud	tum illud	
	9. dominica	domina	
	dederit	dediriint	
	11. repertos	reppertos	
	12. usurpare	usurpatis	
	14. Arc. III.	Arcadio Aug II. *Ita uult Goth.*	
Leg. 22.	v. 1. Idem AAA.	Impp Theod et Honor. Aug. conss. (*c*)	
Leg. 25.	v. 5. Idem AAA.	Impp. Arcadius et Honorius Aug.	
	v. 3. genitorie	genitores	*P.* 47.
Leg. 52.	v. 11. executori	exsecutori	
	15. subsequetur	subsequitur	
	23. Pu	Rau.	
	AA.	*deest*	
Leg. 53.	v. 3. coerceri	cohercezi *Ita et alibi.*	
	5. insulam	in nam (*d*)	
	ceteria	ceteros	
	8. uetita	netitata	
Leg. 54.	v. 2. haereticos	Eritocna (*e*)	
	3. percelli	percelsis	
	quatenus	quatinus	
	praeceptione	praeceptioni	
	v. 5. habere	habere contractus (*f*)	
	a coetibus	coetibus	
	v. 15. succinctus	subcinctus	*P.* 48.
	obseruantiam catholicam	obseruata catholica	
	v. 21. aceruius	acerbius	
	23. libras soluat argenti	argenti libras soluat	
	decuriones	decurionis	
	27. tantam pensionem	tantum pensione	
	31. referetur	referatur (*g*)	
	38. inlatione	inlationem	*P.* 33.
	39. n lueiint	uoluerint	
	42. parte	partem	
	quae huiusmodi	quae ex huiusmodi	
	43. largitiones	largitionis	
Leg. 55.	v. 3. ea quae	eaque (*h*)	
	perire debet	parare debit	
	5. Rom.	Romae (*i*)	
Leg. 56.	v. 2. haeresia	heresi	
Leg. 57.	v. 1. PP. II.	PPo.	
	et execrabilia	exsecrabilia	
	10. ablegandos	obligandos	*P.* 40.
	11. eorum nunc extant	eorum propria nunc extent	

(*a*) Hanc praeclaram lectionem habent quidam apud Goth. in adnot. (*b*) Probabilis haec lectio uidebatur Gothofredo, qui tamen et *latentiora* explicatum est. (*c*) Ita emendabat Goth., et ita est in cod. etiam seq. constitut. (*d*) Recte se habet lectio *insulam*. Ceterumque [illegible] superius p. 6. not. n. (*e*) Lectionem quidem *haereticos* adhaerebat merito Goth. Superest tamen quaerendum quinam sint *Eritori*. (*f*) Ita recte intelligebat Goth. (*g*) Male Goth. *referentur*. (*h*) Frustra Goth. nihil immutandum censebat.
(*i*) Ita explicate in cod. Frustra igitur Goth. corrigebat *Rau.*, putans in mss. fuisse *Rom.*, id quod male lectum fuerit *Rom.* pro *Rau*.

	12. orthodoxae sectae	ortodoxae rectae	
	15. ae	adque	
	16. Honorio X. et Theod. VI. AA. conss.	conss. *tantummodo.*	
Leg. 51.	v. 1. PP. II	*deest*	
	2. clericorum	*deest*	
	2. in quas (a)	in quebus (*corr.* in quibus.)	
	4. claruerit	fuerit	
	5. indultae fidei	indulta fida	
	temere	c (*corr.* et) temere	
	14. dogmatis uel creari. Confirmatis itaque	dogmatis . Itaque	
	14. uoluntates	uoluntatis	
Tit. 6. 4.	v. 21. probetur	prodeatur (*b*)	P. 43.
	iuxta etiam praesentiam	iusta etiam per sententiam (*c*)	
	22. notauit	notabit. *Ita etiam Sirmondus.*	
	24. praediorum	*deest*	
	coerciti	cohereitos	
	27. his	hiis	
	34. a supradictis	ex supradictis seetis (*d*)	
	35. proprio permixtione	propriam permixtionem	
	36. testandi	testantur	
	uerum adipiscendi	uel ad adipiscendum	
	38. reuerendo aduersus fidem consilio	reuertendo ad ueram fidem consilii (*e*)	
	30 constringit	constringet (*f*)	
	40. conibentiam	conhibentiam (*g*)	
	41. huiusmodi	huiusca	
	consensum putauerint	putauerint consensum	
	commodandum	commodauerint	
	45. Stilicone-Antemio	Stilichone-Anthemio. *Et sic alibi.*	
	v. 1. Adriano	Hadriano	
Leg. 5.	2. pollutam	polluta (*h*)	
	deest	uel Montanistarum	
	secreta (*i*) uiolarent	secta uiolaret	
	4. cetera	certa (*k*)	
	homines poena	poena homines	
	6. si qui	siquis	
	rebaptizasse	rebaptizara	P. 46.
	8. Rauennae Stilicone et Antemio coss.	Aug. conss.	
Leg. 6.	v. 1. PP	P U.	
	2. abripiat	adripiat	
	3. coeno	caeno	
	profanatarum	profanarum (*l*)	
	4. fidam (*m*)	fidamus	
	et praue	prauae	
	6. renouari	renouare	

(*a*) Hanc antiptosim turbatur immerito Goth. (*b*) Ed. Sirmondi *prodetor*. Immerito autem Goth. turbatur *Probetur*. (*c*) Ita recte ediderat Sirmondus, sed idem *instam* pro *iusta*, quod postremum tenuit Gothofredus. (*d*) Ita etiam Sirmondus, et mox idem *permixtionem*. (*e*) Heic quoque cod. congruit cum Sirm. et recedit a Goth. (*f*) Ita uolebat etiam Goth. (*g*) Tit. 5. 21. 4. frustra Goth. pro *conhibentia* uolebat *conniuentia*. (*h*) Lectio praeclara. (*i*) eximia lectio. (*k*) Immerito de hac lectione ambigit Goth. (*l*) Ceteroqui et lectionis *pro* [illegible] uestigia sunt in cod. (*m*) Goth. explicabat *confidam* propter uocabuli ambiguitatem, quae nunc dissipata est.

8. qui	quia
10. et	est
11. potiores	potinris
14. in saeculis (a) diem	diem saeculis
15. proscriptio	proseribtio
16 delictum	delieto
18. pena	poenae (*corr.* paene)
19. dat. XII.	dat. XIII. (b)

LEGIS BURGUNDIONUM FRAGMENTUM

e palimpsesto vaticano cum supplementis ex editione Amadutii.

Tit. 28. v. 7. Palimpsestus vat.
Qund si frater defuerit, *mater* (c) *et filiae quantae* fuerint aequales capiunt (d) *portiones secnadum speciem* Psuli libro quarto (e) de *intestatorum saccessioae* ad senatus consultum P. 45. a.
Tit. 29. *tertullianum* (f). Siquis caballum ligando ei os *aut seindola ael* per pannum rubrum eum ita *turbauerit ut pereant*, si factum suum non (g) negauerit, *simbla hoc satisfactione* conponat; si negauerit *et conuictus fuerit*, dupli (h) secondum (i) legem e Aquiliam, qua *inefiantes duplum* tenentur.

Tit. 30. Nequis omnino exequi *praeceptionem praesumat* nisi per principes apparatorum (k) *offitii probatoria* ordinatus, et ab hiis quos *conueniunt si ad* praeceptionem Dn reres (l) de causia *siagulis seu diuisis et* in unum consortes qui pulsati *fueriat teneantur non amplius* ab executoribus quam solidum (m) in *sportola requiratur* Hii uero qui conueniuntur quos (n) *consortis habent et* in principio lites (o) nominare (p) *debebunt*, *ut et ipsi conuenti* audientiae tempora deesse *non possint* e . . . Agrorum uero *consortes si diuisas in uno* agro portiones habent (q) quod *quicumque in agro ipso* possedit assis (r) *singulorum ei* facti . Ipsi etiam *apparatores* . . a suscepto offitio *discedere non licebit* nisi naectiones *benefitium a principe offitii* consequantur.

Tit. 31. *De inscriptione temporum constat legibus* constetutum ut triecennalem *constitutionem* P. 45. b.
in baereditariis *causis* in *repetitione legatorum* in pecuniariis id est cetografia (s) *hoc est* uiuentum cautionibus de repertia *fugitiuis aduersus* fisco uel pro fisco (t) uel inminutione uel notistia (u) *testiuia testamenti custodiant* iudicantes. Reliquae uero *causae in expressu* mitatum suarum terminus *finiantur*, *id est de inollaiciosis* testamentis, *de inmodicis doaationibus*, hoe (x) ubi faleidia fili s *non seruantar* intra quinquennio debiit (y) *et proponi et peragi* de numerata (z) pecunia. De *seruitutibus uero* superiore titulo conprehensum *quid qualiter* iudices debeant obseruare *Siquis duas reatisimas* pro cautione sibi *stipulare* fecerit aut fieri pertulerit etiam *eius peraniae quam* praestetit amissione multabetur *secundum legem* theudosiani de usuris intra *annam criminalem* quaestionem, et proponet debeit *finiri secundam legem* nouellam uel diuersorum *aactorum constitutiones* (a) quae sunt per tetolus *saperias indicatae*.

Tit. 32. *Falsarios pro* magnitudine crimines *arbitrio iudicis aut* multari aut deportari in *exilium constitutum est*. *Hoc* etiam de illis *qui obiectam falsitatem probare* non potuerint *obseruandam secundum legem theu*dosiani quae de falsariis ad legem Corniliam data est (b).

Tit. 33. Aetorem (c) cuiuscumque negotii, id est petitorem, iudicem suum interpellace debire, nec eum qui pulsandus est, longius trahere. Et (d) pulsatus in eius audientia respondeat, ad cuius sententiam conuenitur; sic (e) tamen in eius territuriis possessor esse cognoseitur. Quod *si* in eius territurio nihil possedit, tun dimum (f) a pulsati iudice audiantur. Quod si audientiae tempus, quaelibet pars appell*ans* ad peincipem appellare (g) diliberat, iudecare iudeces non praesumant. Appellotiones sana (h) tempora haec sunt ut pen*dentes* (i) sententia quisque P. 44. a.

(a) Frustra Goth. intelligebat *in saecula*. (b) Ergone male Goth. in chronologia aiebat scribendum esse IIII? (c) Supplementa scribuntur inclinatis litteris. (d) Am. *accipiunt*. (e) Am. *III*. Sed Berol. *IIII*. (f) Deest *tertullianum* in ed. Amad. sed adest in Berol. (g) Non immerito abest ab Am. (h) Am. *duplam*. (i) Ita cod. (k) Am. *apparetorum*. (l) Am. *regis*. (m) Am. *soledus*. (n) Am. *si quos*. (o) Am. *litis*. (p) Am. *nomena*. (q) Am. *habeant*. (r) Am. *assis*. (s) Am. *cyrtgaffis*.
(t) Praeclara lectio *uel pro fisco*, quae nulli fortasse editioni cognita est. (u) Am. *nuciam*. (x) Am. *hoc est*.
(y) Am. *quinquennium deberi*. (z) Am. *numera*. (a) Codex noster accedit ad ed. Berol. (b) Hunc uersiculum habes in aere incisum in specimine. (c) Am. *auctorem*. (d) Am. sine *et*. (e) Am. *si*.
(f) Ita cod. (g) Am. *prouocare*. (h) Am. *sane*. (i) Dic. *pendente*.

appellare noluerit, intra dies quinque per libellus, id est dete petitione, eppellit contestans se (a) eudientie princepis prouocare. Ceterum praesentibus pertibus secondum leges data et relicta (b) sententia postea non poterit reuocare (c). Iudicii (d) quique neque suam neque sententiem leceat rafregare; quie hee (e) discussio soli principi reseruatur: quia legum est letigia sententiis uel transactionibus terminata non posse iterum reuocare.

Tit. 34. Qui res proprias egnuscit, necesse est qui ei de *manu tollat* eut aliquid (f) causetiones opponat, res suas praesumendi habiat liberam potestatem. Quas si postmodum male aut agnouisse aut praesumpsisse conuincitur, res male praesumptas dupli satisfactione restitnat.

Tit. 35. In uindendis et emendis contractibus hic ordo seruandus est (g), ut quisque (h) rei (i) iures uindiderit repetendi eam postea (k) non habiat potestatem. Uinditionem (l) nero ex hoc meximae ius firmitates accepere, si, traditione celebrata, possessio fuerit subsecuta. Si uero post possessionem dierum aut mensium praecariam fuerit subsecuta, ut ille (m) iterum rem uideatur possidere qui uindedit, documenti professio et (n) firmitatem praecariae possessionis opponet (o). Quod si quis male uindedisse fuerit edprobatus, empturi in duplum et (p) meliorate rei teneatur obnoxius. Fructus enim male fidai possessor post conuintionem duplus ante simblus ex lege (q) praestauit secundum legem theudosiani uel sententias Pauli. Res nero quae petentur (r), aut de quibus iem actio praecessit, eut de quibus litegatur nec uindi nec doneri possunt, nisi forte eut dominus aut procurator lites quicumque mandatum (s) fuerit institutus (t). P.44.b.

Tit. 36. Tutures (u) legitimi agnati sunt, id est (x) per uirilem sexum e paterna linea uenientes: quie (y) tutellam post quintum decimum aetates ennum uocantur; fratres (z) primum, patrui, fratres patruelis, hoc est aui paterni fratres uel filii eorum, per uirilem sexum, ut dictum est, uenientes, quibus omnino (a) mater si (b) tutelam suscipere noluerit licitum, et (c) praeponitur. Sciendum tamen quod agnati sicut ad successionem sic ed tutillam uocantur. Pupilli uero post impletum quartum decimum annum curatores sibi ipsi petere debebunt.

(a) Am. *se ad*. (b) Male legit Am. *selicta* (c) Male Am. *prouocare* (d) Am. *Iudici*. (e) Ita cod. (f) Am. *aut aliquas*. (g) Am sine *est*. (h) Am. *si quis*. (i) Am. *rem sui*. (k) Am. *nunquam*. (l) Am *uinditione*. (m) Am. *illi*. (n) Am. sine *et*. (o) Am. *obtineat*. (p) Am sine *et*. (q) Am. *legibus*, (r) Am. *repetuntur*. (s) Am. *per mandatum*. (t) Sequuntur alia apud Amadutium, nempe uersus octo. (u) Ita cod. (x) Male legit aut scripsit Am. *idem*. (y) Ita et Am. Sed dic *qui ad*. (z) Am. *hoc est fratres*. (a) Am. *hominibus*. Cod. ono. (b) *Si* abest ab Am. (c) Am. *liceto*.

CODICIS THEODOSIANI SUMMARIA QUAEDAM E FERVETERE CODICE.

Lib. IX.

tit. 2. 1. Senatorem macula non foedari nisi probationis uiribus fulciatur.

Leg. 2. Iubet nullum damnari spectabilium accusatorum per prouincias, sed principi de eo referre uel clarissimorum.

3. Praecipit nullum retrudi carceri sine conuictione et sine inscribtione. Eadem (a) actorem, si non docere maluerit, poenam manseram. Etiam praecipit praesente iudice spatium XXX dierum accipere in ordinanda domo sua. Aduocati defensionem accipiens pari utrosque id est actorem cum reo custodia teneat.

4. Praecipit nullum praesentari iudicio accusatum, nisi de quo iudex praecepit.

5. Defensor ciuitatis, uel curator, uel magistratus reos in custodiam non mittunt; sed acta confecta sub prosecutione certa cum accusatore luci demandare.

6. Similis tertiae. Haec praecipit ut siquis accusatus iussione iudicis ad iudicium deducitur auxilio (b) curiali in confessione, peracta XXX dierum indutias acceptas sub diligenti custodia mandari. Addit etiam ut si uelit haec humanitatem oblatam suscipere, consequantur minus ut una e in accusatare maudeneur.

Tit. III. 2. Nullum sine delicto carceri detrudendum nisi de quo manifestatio facta fuerit. Et reum qui custodiae fuerit iterum in publico praesentetur, ut commemoratio perpetrati criminis in conspectu omnium fiat.

4. Iubet accusationem (c) custodiae mandari nisi actor fecerit inscriptionem. Similis XVIIII tituli primi. Nota apud uicarium inscriptionem agi.

5. De commentariensi. Commentariensem curam habere personarum, ut si elabens fuerit de carcere eundem reum pena multari. Quod si fugerit commentariensis, ipsius adiutor (d) subrogetur.

(a) Ita cod. pro *eandem*: Grammaticae nimirum regulae in his summariis seu scholiis haud raro uiolantur uti reapse usueniebat in rustico sermone. (b) Ita cod. (c) Ita cod. (d) Cod. *adiutur*, u pro o. Sic interdum et alibi, et uice uersa.

6. Similis XVIII primi tituli. Ex hoc inserit ut commentariensis et nomina personarum et crimina intra XXX dies dinumeret.

7. Omni die dominica reos carcere educendos (*a*).
Iubet iudices ut dominicorum diem (*b*) reos discutiant, ne eis humanitas denegetur. Etiam eos sub custodia lauare iubet.

Tit. VI. 2. Contraria superiori titulo.

Tit. VII. 2. Iubet nullum accusare mulierem nisi consanguineus suus, idest frater uel pater; et dicit non solum coniugem ulcisci in uxore (*c*), sed etiam suspicione damnare.

3. His de sodomitis loquitur.

4. Commemorat ut dum adulterii causae (*d*) perquiruntur, si domi fuerit familia omnis quaestionari; siue dum unus de coniugibus alio aut pararit aut dederit uenenum.

5. Proibet iudeum christianam coniugem accipere.

6. Simile tertiae de sodomitis.
Sodomitae flammis eradantur.

7. Praecipit in accusatione criminis exceptionem dotis abesse, sed discuti diligenter: et cognita ueritate momentum mulier dotis accipiet accusatione uiri confusa.

8. Qui uerbi gratia cum uxore fratris adulterio fuerit accusatus ... inuicem esse proxi ... defuncto fratre in nubtias coierint, tamquam ostensi seuerissime puniendos.

Tit. IX. 9. Quicumque accusatus adulterio forum mariti uitauerit, non eludet; sed ibi ubi est accusatus auditur.

leg. 1. Praecipit ut mulier ingenua seu nobilis quae se seruis coniunxerunt legibus puniendas, nec eodem dici liberos quos genuerunt, quibus turpitudo materna uel paterna dedecoris nulus inflixis.
Commemorat ut si uterque mortui fuerint, sint filii a culpa liberi et liceat eis in successione parentum ad hereditatem uenire. Hunc Antestius legis sanctionem post constitutionem iubet occidi.

Tit. X. leg. 1. Quicumque docetur in iudicio uiolentiam fecisse, non prouocatione aliqua se liberari confidat, sed capitali sententia puniatur.

2. Si quis fines alienos ingredi cupiens uim fecerit domino possidenti, capitali sententia percellatur.

3. Iubet nullam possidenti uiolentiam inrogari sed conuentione iudiciaria uti ita tamen, ut si probauerit suam esse rem, unde ex ipsis possideat sin autem actor, poenam, quam reo opponebat, excipiat. Quod si possessorem ui deiectus esse cognita reparationis auxilium accipiat.

4. Admonet ut si qui seruorum uiolentiam possidenti fecerint, poena esse multandos, si inscio domino. Quod si praesente domino ui metuque conpulsi, dominus infamiae macula polluatur, seruis in metalla damnatis. Ipsum uero iudicem pari feriri sententia, qui probatum aput se facinus conibitione interposita ulcisci desierit.

Tit. XI. 8. Alibi; nec est contraria superiori.

Tit. XIIII. 1. Hic de mulieribus loquitur, quae paruulos infantes occidunt, uel de uiris.

2. Hic ordinat, ut quicumque repertus fuerit per noctem latro in agro alieno ab agri domino interficiatur, sine obsidionem faciens, antequam per *latronem* perimatur.
Eadem censura uoluntatem et effectum sceleris puniri debere.

3. Praecipit ut hi siue inlustres siue spectabiles seu clarissimi qui cum barbaris uel militibus communicant in innocentum perditione consilium, capitali feriri sententia: filios ab hereditate mares sapelli, filiabus de bonis maternis falcidiam tantum accipere: et qui nuntiauerit consilium ante perfectionem sceleris, et honore donari et munere. Qui uero tardius tantum, mereatur absolui. Simili modo de eorum cuplicibus placet.
Simile infra tit. X VI ad legem iuliam de ambitu const. 2.

Tit. XV. 1. Parricidas intui culleo mandat.

Tit. XVI. 1. Ordinat in aruspices proiberi, et siqui cum eis societatem faciunt, proscribtis in insulam deportari.

2. Similis superiori sed hic addit dicens uel qui eis ministrauerit. Sed hoc in ri (*e*) siue dixit ut templa conducta publica secundum ritum pristinum sacrificare.

3. Duo hic capita proposuit, ne contra hominum salutem aliquid moliantur, aut castas religione ingenuas hominum mentes ad adulterii pollutionem inuitas adducant.

(*a*) Hanc particulam incidendam curaui in specimine. (*b*) Ita cod. (*c*) Vel *in uxorem*. (*d*) Ita cod.
(*e*) Ita cod.

Hactenus delibare summaria e peruetusto codice placuit.

INDICES

Fragmentorum vaticanorum iuris civilis.

I. IURISCONSULTI.

II. IMPERATORES.

III. CONSULES.

(a) *Symmachus hic avus vel abavus symmachi oratoris fuit.*

★

IIII. PERSONAE.

Personae fictae .

(a) Alexandriae *feminae extat inscriptio cum protome Velitris , teste cl. Clemente Cardinalio in nupero perdocto opera inscriptionum veliternarum n.* XLIII. *Neque est cur quisquam credat legendum esse* Alexandra *nam et* Graecia *mulier legitur in cod. iust.* IIII. 61. 2. (b) *In inscriptione veliterna* XL. *op. cit.*

V. DIGNITATES SEU OFFICIA.

VI. URBES

in subscriptionibus.

VII. RES ALIQUOT NOTABILIORES.

VIII. LATINITAS.

* posicus 30.
  quam *pro* postquam *vel* ex quo 31. 34.
  quod *pro* quod si 56.
  remancipo, as 13. *Utitur Boethius*.
  retro principes 38. *ut in inscriptione* ... *imp. apud Grut.* ... vocabulum.
  ..., as, 22. n. c. *Utitur Symmachus* ep. I. 11.)

sublugeo 70. *brevi tempore lugeo*. ... potesta- *synchysis*. ... arentibus licet libertis ... dare 44. ... tem habentibus ... (*nisi mendum est*) 7.
utor 19. *cum accusativo*.
veniri, *id est* vendi 1.
Verona *pro* Veronae 62.

VIII. ORTHOGRAPHIA.

Aeternus p. 16.
ad *pro* at 20.
adque *aliquoties*
adquin 18.
adversabilis 6.
aliqui *pro* aliquis 17.
aliut 49. 53.
alteruter 41. *bis*.
aput 55.
arthytricus 30.
atparet 43.
auxilium 60.
centensimus 2.
cotidie 19.
duto *pro* doto 25. *n.* b.
eius 66.
epilemticus 30.
epistula 60. *et alibi constanter*.
es *pro* is *et viceversa* 70. n. b. d.
exhimo 11.
faenus 2.
faetus 15.
filosophus 32.
hii 9. 42. 44. 60. 65.
hisdem 11.
honus *pro* onus *saepe*.
hostendere *saepe*.
i *pro* ii, arcari, fili, kalendari, peculi *etc.*
inicio *pro* iniicio 1. subicio 69.
inicus 32.
inquid 19. 70.
inritus, inrogo, inrepo, *et plura similia*.
intellego 22. 23. 53. 59. 67. 69.
it *pro* id 23. iccirco 54.
kalendarium 30. 37.
kapiat 50.
kaput 14.

karissimus 6. 48.
milia 28.
nanctus 23.
neclectus 7. 49. (*quia scilicet verbi origo est a nec lego. Id autem fit contra Curtii grammatici praeceptum, qui iubet scribere per g non c; quod tamen ipsum controversam rem significat, Putsch. p. 2290.*)
neglego 57.
optineo 40. 60.
optulit 24.
paenitere 2.
paenitus 8.
praecem, praeces, praecor, praetium
pulleat *pro* polleat 53.
quam ... or 38. 47.
querella et quaerella 6. 57. 59. 65.
quom 9.
quotiens 19. Contra seques *pro* sequens 64. schol.
reccidere 48. 51.
reciperare 6.
reliquid 54. n. b.
repperio 38.
reprachendo *passim*.
saitiu 8.
scribtio, scribtura, scribtus, praescribtio, rescribtus.
secuntur 16. 69.
sumministrare 49.
suppremus 57. 59.
suscriptus 6.
totiens 19.
vaccillans 48.
vicensimus 39.
urguens 4.
Non tamen omnia supra relata verba scribuntur eodem modo in codice; sed aliquot certe variant: quae sollemnis inconstantia est veterum codicum.

ADDITAMENTA ET EMENDATIONES.

P. 6. n. d. *Adde*. De alterius consulis omissione non infrequenti in subscriptionibus loquitur Zirardinius ad novell. p. 255. sqq.
14. v. 13. kaptitia *corr.* kapitia.
v. 4. *a fin. corr.* ususfructus.
18. v. 11. *corr.* sententiam.
23. v. 12. *corr.* uti frui.
25. v. 21. *corr.* iudicio.
26. *corr.* accepit.
27. *marg. p.* 99 b. *Adde notam*. Sequentes paginas duae mutilas inscribuntur tantummodo *de re uxoria*; rectene an secus, non iudico.
32. v. 22. *adde notam*. Confer infra p. 42. v. 3. a fin.
34. v. 6. *corr.* iudicium.
35. v. 5. potiorem *corr.* potiores.
36. v. 2. *a fin. corr.* sextertia.
40. v. 7. *corr.* agunt.
41. v. 4 *corr.* cognationis.
50. *dele notam* c.
61. v. 24. lege *restitui*.

Q. AVRELII SYMMACHI V·C

NOVEM ORATIONVM

PARTES

CVM ADNOTATIONIBVS.

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C· [a]

LAUDES

IN UALENTINIANUM SENIOREM [1] AUGUSTUM I [b].

ARGUMENTUM.

Hac priore acephala laudatione commemorat primum Symmachus Valentiniani pueritiam atque adulescentiam, qui in pluribus mundi plagis cum Gratiano parente apud exercitum versatus fuerat: vices eius sic fortuna moderante, ut notitiam totius orbis mature nancisceretur, qui futurus erat omnium dominus. Exin breviter laudatur Gratianus pater ob sobolem ad tantum culmen apte educatam. Obiter etiam mentio fit iunioris Gratiani Valentiniano geniti, qui admodum puer Augustus creatus est. Hactenus primum folium mediolanense. Exin post unius folii hiatum locus est vaticano fragmento foliorum duorum continuorum, in quo primum loquitur orator de militari quadam seditione, ex qua Valentinianus adhuc privatus evasit incolumis: quam rem inlustrat Marii exemplo, cui Minturnis capto pepercit inmissus percussor. Sublimiore deinde ingressu, multoque ingenii acumine utens, describit Symmachus Valentiniani inviti ac reluctantis ad imperium evectionem in comitiis militaribus. Haec paulo fusius in sequentis amissi folii spatio prosecutus fuerat orator: itemque dixerat de Valente fratre ad imperii societatem adsumpto, cuius narrationis pars in secundo folio mediolanensi superest. Iam quum fratri Valentinianus regiones orientis regendas commisisset, ipse in Gallias ad continendas Germanorum irruptiones se recepit: ibidemque sub pellibus, barbaro in agro, caeloque inclementi, tuendi imperii causa diu versatus est. Interim rebelles in oriente motus (duce nempe Procopio) extitisse ait orator, qui quum citius reprimi possent a coniunctis utriusque imperatoris viribus, noluit tamen Valentinianus, rebus Germaniae nondum compositis, in orientem signa transferre. Adlocutiones etiam innuuntur, quibus exercitum suum Valentinianus ad bellum potius germanicum quam civile persequendum hortatus est. Tum et ipse Valens breviter commendatur, qui parta de perduellibus victoria non est crudeliter usus. Laudatur denique civilis administratio Valentiniani, qui fugato

a In codice scribitur saepe *Summari*, raro *Summachi* (quam nos postremam emendatiorem lectionem sequimur); nunquam uero scribitur *Symmachi*. Scripturam huius nominis per u et sine h diserte confirmat inscriptio nuper detecta Romae, nostri oratoris consulatum habens: *Ti. Tatiano et Quinto Aur. Summaco viris clarissimis ego Zita locum* etc. Eadem aetate scribebatur *Porfurius*. (Legens arcadicum diurnale an. MDCCCXXI. mense octobri p. 93 - 94.) Nimirum quum y pronunciaretur u (qua de re Cornutus et Papirianus apud Putsch. p. 2286. 2292.) facile contigit ut scriptura saepe cum pronunciatione congrueret. Notandus etiam titulus *uir clarissimus*, (non *uir consularis*) qui in codice nostro significatur siglis *u.c.* Et quidem apud Augustinum ep. 182. 183 modo scribitur explicate *uir clarissimus*, modo *u.c.* item Iulii Valerii, qui de Alexandro scripsit, titulus in ambr. codice est *u.c.*, in taurinensi *u.ci.* Diserte uero grammaticus quidam apud Putsch. p. 2775 ait: *u adiuncta c, cum uirga iacente superposita, uir clarissimus*. Fuisse autem hunc titulum senatorii hominis, nemo non nouit. *b* Sic in codice apponitur nota numeralis non uocabulo *laudes*, sed post *Augustum*, in summis membranarum oris: et tamen nota pertinet ad uocabulum *laudes*. Illud etiam moneo, capita scilicet orationis carere quidem in codice nota numerali, sed relicto ampliore spatio satis indicari.

1 Idem dicitur *maior* ab Augustino de C. D. XVIII. 52; *magnus* autem a Nicephoro in chronographia.

ambitu dignitates virtuti tribuendas curaverat, ac felici concordia togatos magistratus cum sagatis ordinibus implicuerat.

Plane autem mihi persuadeo hanc priorem laudationem dictam esse a Symmacho in primo lustro imperialium Valentiniani annorum. Nam lustrum quidem peractum memorat infra orator. Id autem contigit anno post Ch. N. CCCLXVIII *in secundo Valentiniani consulatu. Iam laudationem alteram (quam mox subiungemus) recitavit Symmachus in Valentiniani consulatu tertio (ut ex ea lecta cognoscitur) id est anno Ch.* CCCLXX; *sequitur ergo at hanc priorem recitaverit anno vel* CCCLXVIII *vel* CCCLXVIIII. *Sed illud probabilius propter quinquennalium celebritatem et ipsum Augusti secundum consulatum. Accedit, quod apud Graecos Themistius in quinquennalibus Valentis, anno nempe eodem* CCCLXVIII, *recitavit Marcianopoli eam orationem quae in editione harduiniana octavum locum obtinet. Eadem igitur de causa eodemque anno apud Latinos Symmachum in castris gallicis recitavisse hanc laudationem coram Valentiniano arbitror. Erat autem eo anno plane iuvenis Symmachus, quod constat ex Ausonio (in epistulis symmachinnis lib. I. 32.) qui ait Symmachum secutum esse tyronem castra, et quidem, ut docebit laudatio altera cap.* VI, *Valentiniani. Quare et oratio iuvenili vigore exsultat et floret.*

. . I. ITEM totius orbis est indegenae [a]; alibi fructum lucis, alibi usum laboris indepti. An non ipsam quoque Africam iure patriam tuam dixerim, quae te prima in contubernio parentis edocuit [1] qualis [b] princeps esse deberes [c] [2]? Nec umquam te existimes aliis militasse futurus Augustus. Sibi quaesiuit quidquid ante defendit, seruabit [d] tenera aetas quod regeret matura felicitas. Ibi primum tolerans solis et pulueris esse didicisti [e], cuius dudum cunabula Illyriae niues texerant [3], qui caesam glaciem paulo ante potaneras. Ita ueluti ad alia elementa translatus arentis Libyae [f] sitim patientia [g] temperabas. Prosus [h] quasi ad [i] ipsius mundi gubernacula destinatus, mutando uarias caeli plagas usum tibi omnium cardinum uindicasti. Merito non potest hodie obesse prouinciis tam longa absentia tua, quas tuetur pri-

a Ita cod. *indegenae*: Est autem mira scriptura symmachiani codicis, et perfrequens litterarum praesertim uocalium inter se commutatio. *b* Cod. *quales*. *c* Cod. *deberis*. *d* Ita cod. pro *seruauit*. *e* Cod. *dedicisti*. *f* Cod. *Lybiae*, *g* Cod. *patientiam*. *h* Cod. *prosus*, tum factum *prosus*, antiqua orthographia pro *prorsus*. *i* Cod. *ab*.

1 Gratianus Valentiniani pater post dignitatem protectoris atque tribuni (ut narrat Ammianus Marcellinus lib. XXX 7.) comes praefuit rei castrensi per Africam. Iam Valentinianum pluribus esse uersatum in bellis ante initum imperium narrat Zosimus hist. III sub finem. Meruisse in Gallia sub Constantio et Iouiano testis est idem Ammianus XVI. 11. XXV. 10. Contra Persas autem ab eodem Constantio missum ait Philostorgius VII. 7.

2 Sic fere loquitur de Traiano Plinius pan. cap. XV, et de Constantio Iulianus orat. I. p. 5 – 6.

3 Valentinianus natus creditur apud Cibalas, quod dicunt Pannoniae oppidum Ammianus XXX. 7. aliique, sed a Symmacho tribui uidetur Illyriae.

ma notitia [a]. Similior [b] princeps est Deo pariter uniuersa cernenti, qui cunctas partes nonit imperii.

II. " Si litteras, inquit Tullius [1], graecas Athenis non Li„ lybei [c], latinas Romae non in Sicilia didicisses „; uidelicet ex locorum ingeniis adprobans ea nescire Caecilium, quae eum dicit ubi innata non erant adsecutum [2]. Sola est enim disciplinarum magistra natura regionum. Tibi ardores Getuliae aestiuam consuetudinem: tibi Illyriae pruinae brumalis horroris [d] tolerantiam tradiderunt: genitus in frigoribus, educatus in solibus, ante fortunae munera totius mundi exempla sumpsisti. Quare seu in Aethiopas atque Indos, contra externum militem solo calore munitos, felicia signa contuleris; frustra ad aestuantes recessus ac torrida astra confugient. Cito enim terrarum talium dominus eris, qui uim siderum non timebis. Seu in scythia regna frigentia Tanainque glacialem fines ponticos proferre censueris, ibi quoque naturam patriae recognoscens, fugaces incolas per dorsa fluminum consequeris. Uicisti experientiam singulorum qui habes omnium. Priuatae hoc industriae tuae debeo quo die dignum reddidit principatum [e]. Cum tantum munus acceperis ut nihil tibi possit adici, tantum meriti pertulisti, ut nullum praemium tibi debeat inputari.

III. Meruisti quondam, inclute Gratiane [3], meruisti ut de te sacra germina pullularent, ut esses seminarium principatus, ut fieres [f] uena regalis. Erudisti liberos, parentes omnium mox futuros: in quos tantum frugis bonae institutio priuata congessit, ut fortuna hodie clarior nil requirat. Hinc factum est, quod primaeuum nepotem [4] castrensia decreta legerunt. Cum familiae uestrae natura promitteret, ut cautela patris in puero nil timeret, cur tardaret aetas quem tot exempla generis [5] adserebant? Praeiudicata bona in examen uocare *non interest* ....

a Cod. *notia*. b Cod. uidetur habere *simillior* aut *similiter*. c Ita cod. sine diphth. d Cod. *errores*. e Ita cod. Sed corr. *debes quod te d. r. principatu* H. f Cod. *fieris*, ut paulo ante *deberis*.

1 Diuin. in Verr. XII.

2 Hoc ipso Caecilii exemplo utuntur Hieronymus ep. XLVI. 9, et Cassiodorius uar. VIII. 12; ita ut ad Ciceronem, si minus ad Symmachum, respicere uideantur.

3 Gratianus senior, etsi ignobili stirpe ortus, singulari tamen corporis robore et militaribus gestis uiam sibi ad magnos honores muniuit: eiusque existimatio plurimum ualuit ad Valentinianum filium, qui deinde fuit Augustus, apud principes et exercitus commendandum. Am. XXX. 7.

4 Gratianum iuniorem Valentiniani primogenitum ex Valeria Seuera coniuge, quem pater octennem renuntiauit Augustum in castris apud Ambianos.

5 Nempe aui et patris.

*

PARS INEDITA VATICANA.

IIII. . . . aut licentia [a] poetarum , dearum aliquam dixerim districtos [b] a uitalibus tuis detorsisse mucrones [1] : neque [c] te quadrigis pernicibus diua aurigante simulabo subtractum : nec cauae [d] nubis infusa circa te narrabo uelamina . Sint haec figmenta carminum ; nos habeamus exempla fatorum . Haesit ante te maestior rebellis instinctus [2] : et , si mihi credis , Auguste , tibi magis quam sibi timuere dementes [e] . Nec ignorabant hoc ipso crimen suum posse cumulari , quod solum principis [f] socerum dignum caede credederant [g] : iam nec furoris nomine et defensione [h] purgandi , qui ab alterius nece consilio temperabant .

V. Credamus historiis minora iactantibus , quae ferunt Gaium Marium pressum labe fortunae , obiectu quodam prioris euasisse reuerentiae . Cum secundis , inquiunt , rebus eius in aduersa mutatis , uirum toto orbe uictorem minturnensis carcer includeret , percussoris ictum , qui iussus inruperat , maiestate suspendit [3] , quae ei sola restabat ; stetit pro sene uetus gloria , nec ualuit carnifex inpia manu ferire, quem necesse habebat agnoscere . Quae , rogo , sunt maiora miracula ? ministrum irascentis inhibere , an ipsos qui irascuntur obtundere ? Unus , cui parcit , ignoscit [i] ; multi metuunt quem tuentur . Iuuenem terror excusat , senem miseratio . In illo recolebatur , in te sperabatur imperium . Non sunt paria [k] exempli utriusque momenta : Mario adhuc supererat fulgor occidui sideris , in te iam radiabat flamma nascentis .

VI. Ecquis est motus animorum uel ordo uiuendi , qui pro uicissitudine temporum et mutatione causarum non aliquando uaria iactatione quatiatur ? Fuerit aliquis in pace iucundus , sed idem rebus trepidis parum felix : hunc timuerint factiosi , sed despectui habuere concordes : hunc uiolandum nemo crededit [l] , non tamen etiam sublimandum aliquis aestimauit : illi honorem regium decreuit exercitus , sed idem latuit ante priuatus . Te

a Cod. *ligentia* . b Cod. *districtus* , u pro a ; ut saepe in huius aeui codd. c Ita cod. 2. manu ; at 1. *quae* . d Cod. *caue* . e Ita 2. manu ; at 1. *dementis* . f Ita 2. manu ; at 1. *principes* . g Ita cod. h Cod. *defensionem* ; tum ibidem expunctam . i Ita cod. non *agnoscit* . k Cod. *parta* . l Ita cod.

1 Iliad. III. 363. sqq.

2 Sermo est de militari apud Ramos seditione , de qua sic Ammianus xxv. 10: *turbo militaris acerrime concitus Lucillianum et Seniauchum occidit . Valentinianum enim, paulo postea principem , trepidum et quo confugeret ambigentem , Primitiuus hospes tutius amandarat* . Erat autem Lucillianus Iouiani tunc imperantis socer , Valentinianus tribunus .

3 Plutarchus in Mario cap. XXXVIIII.

unum timent rebelles , eligunt iudicantes : quem nemo audax in furore contempsit , nemo consultus in honore praeteriit . Quid interest saeuiat miles an sapiat ? ubi ira est , tu solus euadis ; ubi consilium est , tu solus eligeris .

VII. Urgeor , Auguste uenerabilis , ut mihi tamquam aliquod lumen astrorum post priuatas exuuias iam purpuratus in oratione [a] nascaris : sentio diuinae lucis adflatum , ut ferme adsolet cum iuuar [b] emicat et mundi splendor aperitur , aut cum solis emergente purpura ruborem ducit aurora . Tandem rogatus exorere [c] , sideri nouo similis , quod in rediuiua diei erumpentis officia perfusum sacris undis adtollit oceanus : procedat imperii candidatus insignis suis armis ante quam publicis : nam semper enituit , qui electioni omnium solus occurrit : galea diademate , sceptris pila mutentur : auri praemium ferri labore meruisti . Haec in te mutari sola potuerunt : nam quod spectat ad mores , unum hoc tibi fortuna addidit ut plura curares .

VIII. Excesserat diuus Iouianus e terris ac se inprouiso subtraxerat [1] . Maestum omnium repente iustitium , nec ulla , ut adsolet , murmura factionum : cessabat ambitus , quia dignus extabat . Ecquis miratur non ilico in te conuersa suffragia ? nulla causa properandi est , ubi non est suspecta dilatio : et saepe minuit boni facti laudem quisquis ei obesse existimat tarditatem . Ergo seruatus es iudicio multitudinis , ne quis te putaret praeiudicium captasse paucorum . Nihil circa honorem tuum sibi adsumit euentus : ab his imperator electus es , qui deliberarunt . Agimus gratias consilio longiori [2] : sic de te diu tractatus est habitus , ut palam constet quod dignior non sit inuentus .

VIIII. Et iam concilii dies certus instabat : aderat exercitus ex omni robore romanae pubis electus . Digna plane comitia tanti imperii principatu ! decernebant liberi , cui deberent esse subiecti . Tibi [d] habe , uetustas [e] , redemptas saepe centurias , et gratiosas Quiritium classes , et tribus plerumque uenales . Negotia mandare nesciunt otiosi : emeritum bellis uirum

a Cod. *horatione* ; sed mox ibidem *h* deletur . *b* Ita cod. pro *iubar* . *c* Duplici sensu praedictum uerbum , uidelicet aut ab *exorior* aut ab *exoror* . *d* In cod. interpungitur mendose post *tibi* . Confer autem orat. in patres cap. III. *e* Substantiui nominis uocatiuus casus .

1 Elegans repentini obitus et ingeniosa narratio !

2 Quippe , ut ait Ammianus XXVI. 1 , ab obitu Iouiani ad susceptam a Valentiniano dignitatem , *diebus decem nullus imperii tenuit gubernacula* .

castrensis senatus adscinit: noti testimonio, ignoti suffragio proueuntur [a]. Ubi hic equinus hinnitus persici quondam lector imperii [1], et adfectata ad regnum uia libidine [b] pecudis concubitum gestientis [c]? Qualis ille dominus fuit, de quo inprudens animal iudicauit? Remoue hinc prisca miracula et theatralibus praestigiis digna conmenta. Armati censeant cui potissimum regenda arma credantur. Ars est boni militis ducem nosse deligere. Merito nunc quoque certatim in omnibus parent, libenter obtemperant; neque enim tantum imperio tuo, sed etiam iudicio suo militant.

X. Uellem nunc tecum ciuica expostulare pietate: cur in medium inuitus existi [2]? cur diu obluctatus? cur sero mollitus es? An et hoc maiestati tuae debebatur, ut semper inuictus, in accipiendo tantum imperio uincereris? Periclitati sumus, ne te superiorem faceret excusatio. Maiore beneficio praestitisti coactus adsensum, quam adeptus es probatus imperium: quae res inuitamento omnibus est: nam res p. uehementius delectatur inuitis. Nemo plus dignitati tuae adfuit, quam qui non paruit uoluntati. Stabat ante nobilem candidatum aula uiduata: erat quidem uerecundiae tuae ut repugnares, sed non minus deuotionis ut cederes. Prodest nonnumquam militaris inprobitas. Hodie bo [3] . . .

Hactenus pars inedita uaticana.

. . . . XI. incredibili prouidentia utrumque conplexus, ne aut in uno spes staret imperii, aut in duobus esset causa certandi [4]. Huc accedit quod cum duo sint in imperio gradus [5], ilico in germanum et pariter contulisti, quod noueras bis posse praestari. Adeo ne gratiam quidem captas, ut a perfectis beneficiis semper incipias. Exigui animi uices munerum partiuntur, tua

a Ita cod. sine adsp. Sic in uaticanis fragmentis iuris *proibere*. b Cod. *libidinem*; sed mox ibidem deletur *m*. c Ita 2. manu, at 1. *gestientes*.

1 Herodotus III. 85. sqq.

2 Testis Victor epitom. XLV: *Valentiniano imperium resistenti oggeritur*. Ipse Valentinianus in concione apud Amm. XXVI. 2 sic loquitur: *exsulto et prae me fero semperque laturus sum nec speranti nec appetenti moderamina orbis romani mihi, ut potissimo omnium, uestras detulisse uirtutes*.

3 Haud longiorem uno folio, nempe duabus paginis, hanc esse lacunam tum ex quaternionis natura tum ex eo patet, quod in sequentibus sermo est de Valente ad imperium sociato, quae res peracta fuit paucis diebus post ipsius Valentiniani comitia.

4 Quum Valentinianus adigeretur ab exercitu ad socium imperii adsciscendum, deliberauit num extraneum an fratrem sibi sociaret (Amm. XXVI. 2. et 4.) Fratrem autem praeoptauit: sic enim nec in uno spes staret imperii, nec in duobus esset causa certandi.

5 Nempe Caesaris et Augusti.

liberalitas desideriis nihil reliquit : maximeque in imperatorem [a] faciendo magnitudinem regiae largitatis minui credidisti [b], si cum insperata concederes, adhuc speranda differres [c]. Ergo Augustum pari iure confirmas. Curasti ne umquam tibi suspectus esset, cui non reliquisti quod ultra optare deberet.

XII. Hinc plerique principum, quos secundos creauerant, quasi aemulos mox timebant. Urget enim potissimum expectatio proximorum : semperque similis inuidenti est, cui superest quod requirat. Nec istud nimium gratiosa aut populari festinatione fecisti : iamdudum cuncta expertus in fratre, quae diu explorantur in Caesarem [d]. Dubitaretur de iudicio tuo, nisi ab inmodicis inchoasses. Statim perspeximus qualem principem legeres, postquam cognouimus quod nihil tibi quasi sollicitus reseruares.

XIII. Siqua inter cognatas caelitum potestates huiusmodi esset aequatio, paribus cum sole luminibus globus sororis [e] arderet : nec radiis fratris obnoxia precarium [f] raperet luna fulgorem [1] : iisdem curriculis utrumque sidus emergeret, pari exortu diem germana renouaret, per easdem caeli lineas laberetur : nec menstruo pigra discursu aut in senescendo [g] uarias mutaret effigies [h], aut in renascendo paruas pateretur aetates. Ecce formam beneficii tui astra nesciunt aemulari : illis nihil est in mundana luce consimile, uobis totum est in orbe commune.

XIIII. Nondum adulta rerum a te gestarum profano [i] monumenta. Iam cedo primitus faciam quod usuuenire nobis in prolixo itinere solet, ubi qui ad destinata [k] properant non omnes obuios consalutant. Ergo in duas curas diuidis orbis excubias : inuictum fratrem relinquens orienti, ipse supra inpacati Rheni semibarbaras ripas raptim uexilla [l] constituens, et prouincias luxu superiorum deditas [m] ueteris ignauiae pudore defendens, princeps creatus ad difficilem militiam reuertisti. Statim itinera, statim proelia [2] : et primus in aciem [n] purpuratus, et regalis aula

a Ita cod. Sed corr. *imperatore* H. *b* Ita cod., ut supra. *c* Cod. *differis*. *d* Num pro *Caesare*? H. *e* Cod. *sorores*. *f* Cod. *praecarium*. Et quidem *precor* ab eoque deriuata constanter scripta uideo cum diphthongo in antiquissimis mss. *g* Cod. heic *renascendo* et mox *senescendo*, quae mihi inuertenda uisa sunt. *h* Cod. *effegies*. *i* Num pro *profabor*? H. *k* Cod. *distinata*. *l* Cod. *uixillas*; sed tamen inferius recte *uexilla*. *m* Num corrigendum *desides*? *n* Num pro *acie*?

1 Sic fere loquitur Mamertinus genethl. Maximian. cap. XIII.

2 Valentiniano nuper ad imperium euecto, Alamanni bellum gallicis Romanorum prouinciis intulerunt, quod sui legati uilibus donis affecti fuissent, et ab Ursacio officiorum magistro superbius appellati. Amm. XXVI. 5.

sub pellibus, somnus sub caelo, potus e flunio, tribunal in campo [1]. Haec imperio quidem noua, sed tibi cognita. Docuisti magis fortunam regiam quid uirum facere conueniret, quam didicisti ab ea qnid imperatores ante fecissent.

XV. An exiguum uirtutis et patientiae tuae specimen arbitraris, quod rerum summa fastigia et romani nominis apicem consecutus, inter tot prouincias partim situ amoenas, partim pace iucundas, aut urbium maiestate mirabilis, aut populorum copiis redundantes, sedem quodammodo in ea parte posuisti qua totius rei publicae ruina uergebat [2]? Tales sibi terras eligunt qui ut subueniant eliguntur. Nondum degustatis imperii bonis, solas difficultates de honore sortiris. Tandiu non tenerent Galliae, si placerent.

XVI. Iactet se punicis Africanus exuuiis, sed diu in Sicilia palliatus errauit [3]. Mithridaticis [a] spoliis Lucullus exultet, sed diu in pontico luxu paene uictor languit [4]. Orientis tropea [b] ostentet Antonius, sed inter aegyptias taedas regio amore diffluxit insano [5]. Illi triumfalis [c] uiri, delicatis [d] negotiis frequentibus occupati, amoena litorum terrarumque opima sectantes. Uis petam proximae aetatis exempla? Ecce Baias sibi Augustus a continuo mari uindicat, et molibus lucrinis sumptus laborat imperii [6]. Tiberius in deuorsoriis insularum [7] natans et nauigans adoratur. Pius otia caietana persequitur [8]. In lycio [e] et academia remissior Marcus auditur [9]. Tibi nullae sunt feriae proe-

a Cod. *mitharidatiris*. b Ita cod. sine diphth. c Ita cod. *triumfalis* et mox *triumfum*. Iam terminatio *is* pro *es* etiam in primo plurali casu mihi saepe occurrit in antiquis codd., contradicentibus licet grammaticis. d Cod. *dilicatis*. e Ita cod. pro *lyceo* habet *lycio*, uti Gellius XX. 5. et Cic. academ. I. 4. et de oratore I. 21. in aliquot edd.

1 Confer quae scripsi ad Frontonem ed. rom. p. 318. n. 3.

2 Symmachus imitatur Ciceronem, qui eadem de C. Iulio Caesare in Galliis degente ait in orat. de prou. cons. XII.

3 P. Scipio Africanus maior quum exercitum in Africam traiicendum diutius in Sicilia instruere uideretur, diffamatus Romae est, tamquam is cum militibus luxuriaretur. *Ipsius* (inquit Liuius XXVIIII. 19.) *imperatoris non romanus modo sed ne militaris quidem cultus iactabatur: cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio* etc. Idem ait Valerius Max. III. 6.

4 Lucullum item incusatum a senatu quod mithridaticum bellum diutius iusto protraheret; eiusque exercitum publica auctoritate dissolutum narrat Appianus bell. mithr. XC.

5 Apud Cleopatram.

6 *Augustus* (inquit Suetonius cap. XVI) *portum Iulium apud Baias, immisso in Lucrinum et Auernum lacum mari, effecit*.

7 Nempe Capreae.

8 Pii rusticationes memoret non semel Capitolinus in eius uita. Quin et inter eius opera Caietae portum recenset cap. VIII.

9 Singulare M. Aurelii philosophandi studium notius est, quam ut documentis indigeat.

liorum : maximeque hoc in Galliis delegisti , quod hic non licet otiari . Tibi nulla necessitas remittit indutias . Lustrum imperialium condis annorum [1] ubi caelo et terris horror aequalis est , sub crassa nube , iugi frigore , feroci hoste , latissima uastitate . Quietem tibi negas , quam ceteris praestas . Inter tot milia laurearum nondum digrederis ad triumfum : et cum sis maior Augustis , delegisti tibi prouinciam , de qua Caesares [2] querebantur .

XVII. Et tu quidem bellico intentus operi dudum ferocis Alamanniae terga uertebas . Sed parte alia fraterni inperii [a] liberam pacem rebellis exul inruperat [3] . Quod cum ad te primum pernices nuntii et fideles litterae pertulerunt , quis non congruum iudicauit ut a caede barbarica in facinus ciuile arma torqueres ?

XVIII. At tu rei p. plus timebas : et inter duas causas hinc intestinam [b] inde finitimam , malebas potentia tua [c] interim frui aemulum , quam longa inpunitate uicinum . Nec ita turpe duxisti plures tecum esse principes , quam terras imperii breuiores . Frustra tunc tibi perduellis motus optauit Alamannia , cui tantum miseriae inuexit conflictus tnus [d] , quantum proeliis debebatur ambobus . Probasti animum constantissimi ducis [e] minus tibi consulendo quam ceteris . Tutior aput te fuit tuus , quam noster inimicus [f] . Non uno igitur beneficio Gallias obligasti quibus pariter a te utrumque delatum est , et sui periculi cura et tui neglegentia [4] . .

XVIIII. Quid ipsas contiones tuas et humanis sensibus celsiora retexo conloquia? Huc , inquis [g] , fidissimi commilitones,

a Ita heic schedae ; at alibi *m* . b Cod. *hi ostentinam* . c Sic corrigitur in codice ; quum antea scriptum fuisset *potentiam tuam* . d Num pro *unus* ? e Cod. *duces* . f Cod. *inimicus* , uetere nempe orthographia . g Cod. *inquid.*

1 De primo lustro seu quinquennalibus Valentiniani recole argumentum .

2 Intellige ipsum ·C· Iulium Caesarem : et confer Cicer. in oratione praedicta de prou. cons. loc. cit.

3 Procopius cilix , Iuliani imperatoris propinquus , post huius fata primum a Ioviano copiam impetrauit ad suos lares secedendi : mox a Valentiniano at Valente imperatoribus exagitatus , usque in tauricam Chersonesum profugit (Zosim. hist. IIII) : tum et de fide incolarum eius loci addubitans , Constantinopolim clam uenit , ubi rebellione conflata imperatorem se dixit anno Ch. CCCLXV. Sed anno sequente a Valente oppressus poenas sceleris luit .

4 Galliae nobiles urbes legationibus missis Valentinianum , ne minus in orientem aduersus Procopium pergeret , exorauerunt : quod si fecisset , Gallia Germanorum incursibus patuisset . Am. XXVI. 5.

aduersum truces populos et Reni [a] feroces indegenas uexilla conferte : hic communis hostis [b] est , ille priuatus [1] : prima uictoriae publicae , secunda uindictae meae causa est [2] : alio bello petitur nostra dignitas , hoc uestra possessio . Quid plura ? contra te suadendo uicisti : tantumqe ualuit auctoritas tua , ut dissimularetur iniuria . Putasses praeceptum tuum parui habitum , siquis te uindicasset inuitum . Quisquam ne neglectum sui postulat ? et deuotionem putat , si se nemo defendat ? En animus maior imperio , sub quo maiestas neglegitur [c] , et eruptio uindicatur .

XX. Quid quod uis ista naturae est , ut ea sint unicuique ad sensum doloris prima quae propria ? nec quisquam , se ipso iudice , inpune laedatur ? Tu in casibus tuis clemens , seuerus in publicis , turpe existimas principi motus odii habere priuati . Merito ergo a nobis amplius amaris , quia pro te minus irasceris . Nescis uti regia manu contra domesticas simultates . Si erubescis tuas iniurias ultum ire , audi , imperator , quod te acuat : nostri inimici sunt qui rebellant .

XXI. Sed illius latronis iustus occasus uenerandi fratris tui laudibus cum ceteris orientis adoreis reseruetur . Unum tamen hoc praelibasse sufficiet , cum diu anceps bellum fuerit , sic uictoriae moderatus est , quasi contra se nemo pugnarit [3] .

XXII. O mira inter uos similitudo pietatis ! Tu nescis ciuile certamen adripere , ille non potest uindicare . Quamquam illa dissimulatio tua non caret honore germani : satis idoneus tibi ad uincendum uisus est , cui auxilium non tulisti . In magna fiducia minor cura est . Merito illi captiuus rebellis in deditionem datus est , merito usurpator tanti nominis oblatus ad poenam [4] . Consilio quippe tui numinis [d] factum est , ut imperio

a Ita schedae *Reni* . At superius eum adspir. Eadem uarietas est in uoc. *Remi* et *Rhemi* pop. Belg Ceteroqui Varro in Putsch. p. 2286 negat esse adspiranda eiusmodi nomina , ut *Rodum* , *retorem* . b Cod. *hostes* . c Cod. *neglegetur* . d Cod. *nominis* . Sed bene nos emendasse *numinis* , cognosces e Morcellio de stilo lat. inscr. lib. II. cap. 2. §. 1.

1 Effatum hoc Claudii quoque gothici fuit , teste Zonara XII. 26.

2 Valentinianus (inquit Ammianus loc. cit.) *replicabat aliquotiens , hostem suum fratrisque solius esse Procopium ; Alamannos uero totius orbis romani : statuitque nusquam interim extra confinia moueri Gallorum* .

3 Valentem clementer uictoria usum aiunt oratores Symmachus , et Themistius orat. VII , nec non Libanius orat. de uita propria ed. Reisk. t.I. p. 113. Sic fere uetus inscriptio : *maximo . principi . indulgentissimo . domino . Valenti* etc. Sed contradicunt aperte historici Ammianus XXVI. 9 - 10 , Zosimus IIII.

4 Procopius a suis proditus et Valenti oblatus capite truncatus est . Am. loc. cit.

iudicaretur indignissimus, qui ne hoc quidem meruit, ut ei uidereris infensus [1].

XXIII. Inter has belli artes externosque procinctus, et semper de hostibus nouis [a] nouas laureas, ciuilium rerum nulla cessatio. Possum dicere, fugato ambitu, uirtuti redditas dignitates: nec iam ad honorum infulas opibus uiam patere, sed moribus [2]: castrorum curiaeque parem nunc esse fortunam, cum uideas praetorianas cohortes parere nobilibus, et ante emeritos [b] duces urbana insignia gestare lictores. Togas paludamentis saepe mutamus; armatis trabeas frequenter in*duimus umeris*. . . . .

a Cod. *nouas* bis: quod uel frustra geminatum fuit, uel certe corruptum. b Cod. *emeritus*.

1 Hinc fortasse uetus inscriptio: *extinctori . tyrannorum . ac . publicae . securitatis . auctori . d. n. Valentiniano* etc.

2 Ab Ammiano xxx. 9 dicitur Valentinianus scrupulosus in deferendis potestatibus celsis: nec, imperante eo, prouinciam a nummulario rectam, aut administrationem uenumdatam. Eadem fere dicit Suidas uoc. Οὐαλεντιανός. Confer eundem etiam uoc. Μαναΐμ. Item Zonaram xiii. 15. Hinc uetus inscriptio: *legum . domino . romanarum . iustitiae . aequitatisque . rectori . d. n. Valentiniano* etc.

·Q AURELII SUMMACHI ·U · C·

LAUDES

IN UALENTINIANUM SENIOREM AUGUSTUM II.

ARGUMENTUM.

In primis celebrat orator tertii consulatus honorem a Valentiniano Augusto initum. Pergit deinde ad bellica eiusdem Augusti gesta, cuius auspicio Rhenum multis munimentis coronatum et navali ponte iunctum, Nigrum a castris romanis submotum, portumque fluviatilem effectum ait: barbaros uero populos alios proeliis fusos, alios pace et foederibus conciliatos. Denique etiam eloquentiam foro redditam ab Augusto gratulatur: tum quod Gratianum puerum imperii socium sibi Valentinianus adscivisset, id ab oratore ingeniose ac luculenter ornatur.

. . . . I. soluitur pro labore. Fastidium te forsitan caperet [a] iterati praemii et saepe repetendi, nisi nobis consuleres ne uideamur ingrati. Honor tibi summus in uiribus est, honor plenus in moribus [1]. Tuas ueras secures non lictorum umeri [b] sed ceruices gentium ferunt. Reges decreta custodiunt: castella pro fascibus eriguntur. Tu inter obsides uictoris iure disceptans: nam iubens ire quos reddis, et redire quos suscipis. Ambiat licet sacros umeros gemmarum coherentium [c] uelamen opulentum [d], et trabeam consularem discolora serta praetexant; ille tamen ornatus insignior est quem Renus [e] meruit, quem limes accepit [2]. Beneficia tua deuotione mulcere rei publicae [3]. Quae sumis annua sunt, quae condis aeterna.

II. Nolumus, inuicte moderator, tantis negotiis parem non esse mercedem. Idem tibi praemium plerumque decernitur,

a Cod. *teaperet*. *b* Ita cod. sine adspiratione, quod uidimus non semel etiam in Frontone. *c* Ita schedae sine diphth. *d* Cod. *oputulentum*, tum emendatum *epitulentum*: nos damus *opulentum*. *e* Ita schedae sine adspir.

1 Gloriosum Valentiniani moribus dat testimonium Ammianus XXX. 9 his uerbis: *omni pudicitiae cultu domi castus et foris, nullo contagio conscientiae uiolatus obscenae, nihil incestum: hancque ob causam tamquam retinaculis petulantiam frenarat aulae regalis*. Eumdem ibidem dicit corpore lacertoso et ualido.

2 Valentinianus dicitur ab Ammiano loc. cit. oppidorum et limitum conditor tempestiuus. Tum XXVIIII. 6 studio muniendorum limitum flagrans.

3 Nempe sententia uidetur esse: *rei publicae est tua beneficia deuotione mulcere*.

cum a te diuersa praestentur [1]. Si non congruit meritis quod solutum est, honor uincitur non uoluntas. Nam quid tibi adicit consulatus [a], cum felices [b] annos imperii tui de aetatibus nouarum urbium calculemus [2]? Aliorum tempora fastis numerata sunt, uestra uictoriis. Hoc unum tamen rite curauimus, ut in oppidis nuper erectis primum discerent consulem conditorem.

III. Inauguremtur [c] inclutis triumfalia castra nominibus [3]. Fuit euidens causa, qua fasces sumere tertio cogereris: etenim ne magistratus romanos proxime adiuncta terra respueret, ab eo sumptum est principium, qui timetur [4]. Nihil ante [d] prioribus gestis, Auguste, decerpimus, si recentia sola repetamus. Stupeo non minus illa [e] quae comperi, sed haec magis diligo quae probaui. Adque [f] utinam modicum ingenii mei saltem nota conmendem [g]! Adempta mihi est honesta defensio: quae ipse non uideram, uenia maiore laudabam. Quisquis arcana naturae scrutari postulat, te sequatur. Non fluminum meatibus, non obiectu montium, non itinerum errore tardabitur. Omnia aduersum barbaros patent, quae sunt munita pro uobis. Scit bicornis iste uicinus succunbendum [h] esse rostratis, ne ei necesse sit uiam praebere uestigiis. Cui possibile est fluenta contegere [i], ludus est nauigare. Nec arduis locorum obicibus inpedimur. Testis est haec ipsa ripa barbariae, cui altitudo nomen inposuit [5], imis summa cessisse: ascendentem fugere nuper exercitum, qui occurrere per plana potuerunt. Et tu quidem bello uincere maluisses; sed gloriosius factum est, ut ferox natio uideret Alamannia . . . . .

a Cod. *consolatus*. b Cod. *filices*. c Ita cod. cum *m* pro *n*; ut alia eiusmodi in cod. Cic. de rep. et apud Front. d Ita cod. Sed corr. *a te*. e Cod. *illa sunt*; sed enim *sunt* uidetur obtrusum a librario. f Ita cod. *adque*. g Ita prorsus se habet locus in codice. h Ita cod. cum *n* pro *m*. i Cod. *contengere*.

1 Confer quae de repetitis Traiani consulatibus ait Plinius pan. LVII. sqq et LXXVIII.

2 Turres seu castella in limite imperii quotannis condi iubet Valentinianus cod. theod. XV. I. 13. Eadem fere cautela utebatur in orientali imperii parte Valens, teste Themistio orat. X. p. 137. ed. Hard.

3 Faciunt fortasse ad hunc locum ea quae dicit interpres a me editus ad orationem Tullii *pro Scauro* (ed. mediol. p. 6.) de more apud antiquos ex nominibus fausta significantibus, praesertim belli tempore, auspicia sumendi. Videlicet utriusque Augusti, Valentiniani et Valentis, nomina commoda erant ad omen, ut Valerii apud scholiasten.

4 Ammianus XXX. 8. ait: *ideo Valentinianus merito timebatur, quod et exercitus auxit ualido supplemento, et utrubique Rhenum celsioribus castris muniuit atque castellis.*

5 Altaripa oppidum Nemetum et praesidium ad Rhenum prope Nigri (seu Nicri) confluentem. Hoc in oppido, anno certe ante hunc panegyricum recitatum, uersabatur Valentinianus: ex eo enim emisit legem 4. tit. 31. lib. XI. cod. theod., cui legi ita subscriptum: *dat. VIII. kal. iul. Altaripa, Valentiniano nobilissimo puero et Victore conss.*

IIII. Nec op . . . ciuitatibus obsidentur . Uerum est quod saepe u . . . credidi otium locis . . . haberi qualem te , inhospita regio , nuper inuenimus . Ignaras uetustatis arb[ores] . . si regeis [a] domibus teneretis herb . . . . s indecoram probes f . . . tibi exprobro quod uicta es tum . . . ciis . . mtus pingeris felicior principi meo . . unt quam repetunt . . haec quae . . . re adiunxit , conferantur int . . . patet illuc . . . ncet haec defensa quae capta sunt . Audite quae uera ads . . . gesta nescitis sponte . . tenda et nouos conser . . . nis ad . . . credo . . . quae . . . grauiora . Superat omnem fidem [prope]modum qui contra huiusmodi praestat officium . O pulcra admodum pompa fortunae ! Seruitus misera quodam [b] . . . ruebat . Prospexerant forte finitimi , ne quod sibi relinqueretur , instaurare [c] uictor optaret . Urebant consciam latrocinii nationem quondam romanae coloniae antiqua uestigia , et tituli sceleris proditores . Obsequio reddidit quod norat gladiis uindicandum . Quaeri . . . animus uictoris apparuit receptae urbis reliquias transferentis . Ostendit enim se potuisse reparare quae licebat cuehere . Familiare est magnis animis repudiare conpendia . Incaute positam ciuitatem probarat amissio [1] . Ex . . . eam soluimus . . . eram conderemus antiquatas urb . . . runt . . . rpite nam . . . sare . . . neglegenter facta cor . . . condicionem uenit ad . . . ra mittere fateretur se nostra tenuisse .

V. C[unc]ta Gotysiorum [2] [quam uincis] glaebis . . . uena opulentus in[pert]it . . . in ue . . cet exempli . . haec eorum arma populo ter . . . ta est . Nec otiosos ospites [d] . . . us ambitum definitum aut . . . [extre]mitas [e] conpulit breue spatium postulari ; sed quo magis fieret turre [f] conmercium . Didus circumcisi tergoris ausit dedecus emptionis : tibi succumbunt regna , non ueneunt . Nec urbium tuarum fata trutinata sunt . Sic omnia ingrederis , quasi ad propria reuertaris . Non ferro pellimur , non auro aut aere fraudamur . Idem metus auaritiam cohercet

a Ita cod. pro *regis* uel *reges*. b An *quondam*? c Cod. *instauraret*. d Ita cod. sine adspiratione. e His lacunis quarti et quinti capitis foedantur paginae codicis prope duae. f Num *turpe*?

1 Confer Ammianum XXVIII. 2. Fortasse enim innuit Symmachus munimentum , cuius constructionem trans Rhenum a Valentiniano imperatam , barbari , caesis romanis militibus , impediuerunt.

2 Gothinorum certe meminit Tacitus de mor. Germ. XLIII.

hostis, qui conpescit audaciam. Sublata fiducia certaminis, nullus locus est pactionis. Aestimet tibi terras [suas] si audet obsistere. *Magn*um a te munus sumit Alamannia, *quod* nonnulla interim relinquis intacta.

VI. Inuideant nouis moenibus ceterae ciuitates, quas manus designauere priuatae: si quae sunt cognitionis [a] princip*alis*, liuore aemulo mordeantur. Habent *condi*tores inclutos; numquid artifices [b] *imperatores*? Interfui, Auguste uenerabilis, *cum posi*tis armis fundamenta describe*res*, *et* felicem dexteram fabrilibus [laboribus] *occu*pares. Hinc ego oppidis tuis perennem promitto for*tunam*. *Quae* Deo proximus auspicatur, aeterna sunt. Hactenus syracusani Archimedis stetit gloria: docuit namque exitus nihil ualuisse pro ciuibus conmenta prudentis. Qui nequiuit clausa protegere, quando potuisset aperta munire? Peritius urbes construunt qui tuentur. Sed quid [c] prius mirer, ignoro. Ceteris [d] ab usu [e] fabricationis, te solum scisse quid conderes? an sub te uno magistro omnis ilico qui aderant institutos [1]? Nullus inde abiit in . . . prudens praeterea quod aliis . . . curantibus . . *so*lis aut imbrium in*gentium taed*ia pertulisti. Quanto tibi [lubet] . . . semper otio uindicata solos opi . . bus uexillis adduxit exercitum et ore . . . Dedalus [f] grassatorem Cecropiae [2] nobili [cauea] inclusit. Quid expectauit Alamannia . . . m totus exercitus et mancipare no . . . et claudere [g]?

VII. In quod periculum . . . prolapsus est? Formam cognitio [h] . . . nec describere audeo nec tacere . . . in nos fidei quae suadet [i] audacia . . . naturae munus occur . . . oli tribunal . . . duorum fluminum . . . gnara dedecus . . . [k] manus geminas aggerum institutiones mole uallauit [3]. Succedit scaena murorum tantum ex ea parte decliuis, qua margines turrium

a Ita cod. Sed num corrigendum *conditionis*? H. b Schedae *artefirls*. c Cod. *quit*. d Ita cod. *ceteris*. e Nisi mauis legere *abusu*. Cl. quidem Heind. scribendum coniiciebat: *ceteros ab usu fabricationis, te per te solum scisse quod conderes*. f Ita cod. sine diphth. g Heind. supplebat *quid expectauit Alamannia, nisi ut ipsam totus exercitus et mancipare nobis uellet et claudere?* h Dic conditionis, ut supra in notis. H. i Cod. *suadit*. k His lacunis sexti et septimi capitis occupatur codicis plus dimidia pagina.

1 Similia dicit Themistius Valentem laudans or. x. p. 137.

2 Minotaurum.

3 Loquitur orator, ut puto, de illo munimento celso et tuto, quod a Valentiniano conditum prope Nigrum narrat Ammianus xxviii. 2.

fluenta perstringunt. Nam bracchiis [a] utrinque Rhenus urgetur, ut in uarios usus tutum praebeat commeatum. Ipsa illa, quae propugnaculis ambiuntur, opere suo decenter armata [b] sunt. Ita crebris hiatibus destricta coniunctio pandit exitum glandestinis [c] iactibus saggittarum. Stat mediae arcis aurata sublimitas, et tecto comitur pro tropeo: cui perardui et in prona decliuis [d] leuis plumbi lorica subtexitur. Quem tibi, Auguste, animum cum haec conderes fuisse credamus? quasi sollicitus munita fecisti, quasi securus ornasti.

VIII. Prodidit uetus fabula, gigantum manum quondam montanas turris intulisse sideribus [1]. Talia forte temptauit: neque enim terregenas [e] licet iuuenes Peliona adque Ossam conuexisse credibile est. Dum solitis maiora conantur, infirma moliti sunt: sed fama auxit iuuidiam, ut fragilitas operis neglegentius conlocati, simulata numinum conspiratione, culpa careret incuriae. Aut si rerum talium fides constat, habes testimonium grande meritorum, cum tanto caeli fauore ista perfecta sunt, quanto illa odio corruerunt. Obsedetur oculis subiecta barbaria, et intellegit sibi libertatem pro parte sublatam, cui non licet habere secretum [2]. Non ego montium speculas aut decisa aegyptiis rupibus procera miracula, uel pyramidum uertices angulosos, fastigiis celsae urbis aequauerim. Regis [f] ipsos siquis interroget, laudabunt mehercule quod institui noluissent. Ipse in hostibus deprachendi [g] ambigua signa formidinis et stuporis. Ita conspicuam moenium dignitatem uario interpretantur [h] adfectu, ut adhuc diu iudicare non possint, utrum eam mirari magis debeant an uereri.

VIIII. Dixi, Auguste uenerabilis, negotiis tuis auxilio fuisse caelestis. Facilis adsertio est, cum Rheno teste nitimur: qui alpinae niuis defluo liquore cumulatus, cum ripae utriusque confinia cogeretur excedere, maluit ad uictoris iura transire: auersatus est solum barbarum, totumque principi agmen exposuit, more migrantium perfugarum. Non fuit ille, si credis,

a Ita cod. cum duplici *c*, ut in aliis antiquis codd. *b* Ita schedae. Olim edidi *ornata*. *c* Ita cod. cum *g*. *d* Cod. *decliues*. *e* Ita cod. *f* Ita cod. pro *reges*. *g* Ita cod. cum diphth. *h* Cod. *interpraetantur*.

1 Obiter moneo, Themistium in oratione VIII, quae est de pulcritudine Gratiani (edit. Hard. p. 176-177) commemorare pugnam gigantum aerea imagine expressam ante curiam constantinopolitanam.

2 Ammianus XXVIII. 4 ait: *e speculis, si quis hostium se commouisset, desuper uisus obruebatur*.

hostilis [a] excursus : lento per aperta processu uenit similis supplicanti . Deditionem uidimus fluentorum , Nili eruptionibus proximam , quibus arens Canopus [b] et memfitica glaeba pinguescit . Et ille [1] ut obsequatur egreditur ; cessit alius [2] [c] , quo magis hoc amice fieri crederemus . Quod Nigrum fluuium quasi quoddam pignus accepimus , iam minus mirum est quod tibi regum liberi pro foederibus offeruntur . Nec Renus , ut ita dixerim , romana pace gauderet , nisi amnem conuenam , uelut obsedem , tradidisset .

X. Uentilemus prisca monumenta , scrutemur annales : inuenies uetustatem paene ignaram fluminum quae tenetis . Ipsi illi uates exoticis nominibus licenter ornati , cum ad indicum Gangen et Borysthenen scythicum carmen extenderint , Nigrum parem maximis ignoratione siluerunt [3] . Nunc primum uictoriis tuis externus fluuius publicatur . Gaudeat seruitute ; captiuus innotuit . Elementis quodammodo ditatam cerno rem publicam , cui amnes incogniti mancipantur , longinqua terra coniungitur . Dum orbis terminos quaeris , gentium sustulisti . Parum quiddam naturae superest , quod adhuc Romanus inquirat . Relabi credis imperium , nisi semper accesserit .

XI. Quid si impetus tuos institutio moenium non teneret ? Nescis transire deserta : diligentiam iactantiae praetulisti . Nam celeritas , famae commoda est ; munitio , firmitati . Quererer [d] , consul inuicte , necdum tibi parere omnia , nisi ea , quae adiuncta sunt , scirem facta meliora .

XII. Consulto multa praetereo , ne in poeticos flatus rerum ingentium cothurnus [e] erumpat . Unum e pluribus trita in-

a Cod. *hostiles* . b Cod. *Caponus* . c Cod. *alius* , quod fortasse refertur ad fluentum . d Cod. *quaererer* . e Cod. *coturnus* .

1 Nempe Rhenus .

2 Scilicet Niger fluuius . Sic autem rem narrat Ammianus XXVIII. 2. *Cum reputaret Valentinianus munimentum celsum et tutum , quod ipse a primis fundarat auspiciis , praeterlabente Nicro fluuio , paullatim subuerti posse undarum pulsu immani , meatum ipsum aliorsum uertere cogitauit , et quaesitis artificibus peritis aquariae rei , copiosaque militis manu arduum est opus adgressus . Per multos enim dies compaginatae formae e roboribus coniectaeque in alueum , fixis refixisque aliquotiens prope ingentibus stilis , fluctibus erectis confundebantur , uulsaeque ui gurgitis interrumpebantur . Vicit tamen imperatoris uehementior cura et morigeri militis labor , mento tenus dum operaretur saepe demersi : tandemque non sine quorumdam discrimine castra praesidiaria inquietudine urgentis amnis exempta , nunc ualida sunt .*

3 Nigri tamen meminere proximi Symmacho scriptores Vopiscus in Probo cap. XIII, Eumenius pan. Constantini cap. XIII, Ausonius in Mosella u. 423.

sinuatione contingam; Rhenum [a] numquam antehac temere nauigatum, tumentibus aquis itinera tuta portasse. Ita in morem nexa nauigia constrato desuper solo riparum extima [b] momorderunt [1]. Unius diei negotio pendentis machinae ordo conualuit. Ludo iocoque certatum est ex qua pate uelocius in amnem medium contextio perueniret. Eat nunc troiani carminis auctor inlustris, et pro clade popularium Xanthum fingat iratum [2]: armatas cadaueribus undas scriptor decorus educat. Nescinit flumina posse frenari. Tantumne ualuit riuus iliacus, ut in auxilium Uulcani flamma peteretur? Profundus didicit, quid paruus euaserit? Defensio ipsa caelestium tuo operi non meretur aequari. Fluuium incendisse uindicta est, calcasse uictoria.

XIII. Ut uideo, aeterne [3] defensor, conscientia tua maior est consulatu. Habes, quod tibi alter praestare non possit, animum praemio certiorem [c]. Nec ideo putes ingratam esse rem publicam: hoc est in ornamentis ciuilibus maximum, quod tuis meritis fatemur angustum. Sat est ad remunerationem beneficii, ut cum digna rependi nequeunt, uel summa solu*antur*......

.... XIIII. tenere secreta. Itaque Crassus percontanti filio quid noctis moueri castra iussisset; uereris, inquid [d], ne tuas aures forte non penetret occentatio bucinarum [4]? Nobis satis est curare praesentia, futuros exitus tecum fortuna disponat. Num ambiguum est semper barbaros suspicari quae saepe perpessi sunt? Sed inexplorata ueritas magis anxios effecit, quam paratos. Sciunt quid cauere [e] altitudo principis utrumque prouidit, ut et illorum circumspectio falleretur qui numquam mente securi sunt, et nostrorum animus integer perueniret [f], qui ante solliciti non fuerunt.

XV. Quid ego in te peritiam bellicae rei [5]? quid usum ducendi agminis? quid locorum notitiam, temporum demen-

a Ita cod. etsi paulo ante sine adspir. b Cod. *existima*. c Num pro *celsiorem*? H. d Ita cod. e Ita se habet locus in cod. Ceterum Heind. scribendum conicebat: *sciunt quid metuant; cauere nesciunt* etc. f Ita cod. Sed dic *permaneret*. H.

1 Rhenum nauibus a Valentiniano iunctum narrat Ammianus xxviiii. 4, si tamen tempora congruunt. Confer eumdem etiam xxv. 1. 10.

2 Calaberrima haec extat narratio iliad. xxi. 212 - 385. Eodem autem Xanthi exemplo utitur Themistius or. x. ad Valentem p. 133. Omnino Themistius haud semel conspirat cum Symmacho.

3 Sic uetus inscriptio: *aeternis. uenerandisque. principibus. dd. nn. Valentiniano. et Valenti. uictoribus*. etc.

4 Idem narrat Frontinus strateg. I. 1.

5 Militares Valentiniani uirtutes saepe commemorat Ammianus, et praesertim xxx. 9.

siones, laborem sine pernicie, curam sine merore [a] conlaudem? Uidi fidissimos [b] comitum tuorum solito laetiores, cum ad destinata [c] praemissi, quae uidebant prae ceteris se tantum meruisse cognoscere, gauderent [d] cum omnibus etiam ante nescisse. Praestitum sibi utrumque dicebant, cum cos iudicio elegeres et auspiciis adiuuares.

XVI. Nec dubitabant principem protinus adfuturum, qui inter diuisas cohortes diuersasque legiones et illorum coeptis inprouisus interfuit, et nobis praestitit quod resedit. Ita nulla pars questa [e] est uel cito abisse ductorem uel sero uenisse. Diuina consilia post terminum patent. Intellegimus te ideo praemisisse nonnullos, ne esset tarda uictoria; ideo plerosque tenuisse, ne esset multitudo suspecta. Ante Almanniam mancipasti, quam interiora quaereres. Uides nihil esse prolixum magna curantibus: nec remanentem relinquis [f], nec a praecedente desereris. Ignosco iam desidiae barbarorum. Quid iuuat ubi potissimum degas, cum ubique semper appareas?

XVII. Cedo mihi, imperator, belli iliensis historiam: probabo Graeciam parua mentitam nec magnitudini seruisse nec fidei. Aiunt heroas ad Troiam classe delatos ignoti litoris timuisse contactum, donec formidata responsa uel strenuus temeritate iniret [1], uel fraude uersutus eluderet. Nolo dolos, nolo conmenta. In exercitu principis mei certatum est quis primus exiret: necdum extrema riparum naualia rostra pulsauerant, et iam miles inpiger desilibat. Sub tali duce tuta deuotio est: magis unusquisque curauit nequis anteiret, quam nequis occurreret.

XVIII. Plus uideris mihi egisse [g], quam cuncti, qui fortunam singulis praestitisti. Non harenis inmersa haesere uestigia, nec tardior nisus per uada [h] cunctatus est. Mitiora omnia uisa sunt quam fuerunt: Rhenus placidus cum aestuaret, terra stabilis cum dehisceret, ripa planior cum tumeret.

XVIIII. His uirtutis excursibus non obreptioni uia quae-

a Ita cod. *merore* sine diphthongo. b Codex primum *fiducissimos*, tum emendatum *fidissimos*. c Cod. *distinata*. d Cod. *cognoscere gaucere gauderent*. e Cod. *quaesta*. f Cod. *relinquens*, dein factum *relinques*. g Cod. *egesse*. h Cod. uidetur habere *udaue*.

1 Nempe Protesilaus, qui primus quum e nauibus in troianum litus exscendisset, ab Hectore occisus est.

ritur, nec repentinae caedi insidiarum. Hand placet ferire praeuentos [a]. Exaturat animum gloriosum fortunata uelocitas. *Sinebas* [b] abire cum liberis: et quo magis cognoscerent bella exigi, patiebaris et a barbaris arma transferri. Nemo uilibus culminibus [c] contecta gurgustia interneciuo igne populatus est: nec indormientes lectulis feras matres antelucanus raptor extraxit. Uix desudata in diem crapula et refrigeratis cubilibus fugam ueniae miscuerunt. Ut dammis pernicibus campus aperitur, ut agmina ignaua ceruorum latibulis emota siluestribus in plana coguntur; ita gratius uisum est discurrentem barbarum spectare quam caedere [d]. Triumphi [e] speciem uicit inpunitas. Si bene aestimo rigidum nationis ingenium, uitam credit infamem, cui contemptus ignouerit. Numquam paeniteat pepercisse metuentibus. Laus certaminum fortuita est, certa clementiae [1]. Qui odium hostile non meruit, par esse desiuit. Alterum necesse est de miserabili populo; suscipimur, si adficitur; indulgentia tua, mihi crede, punitus est: si gratulatur, obnoxius est [f].

XX. Dicam quod nulla monumenta testantur: tibi incola uiuit Alamanniae: quos ferro subtrahis, addis imperio. Sat est quod mores gentium parcendo mutasti. Quid illis remansit inmane, quorum salus mancipata est beneficiis tuis, et terra castellis? Tute interim liberi sunt, sed iam pudore captiui. An ad longingua diffugient, quos non uexilla tantum tua, uerum etiam noua oppida persequntur [g]? Exclusit cultus indigenas [h], et quasi iam uacantibus mediis ulterior accola romanum foedus efflagitat. Non est, ut auguror, otiosum, quod Burgundionum crebra legatio concordiam postulauit [2]. Aut arma principis sentiuntur, aut iam celsa eminus castrorum tecta rutilarunt. Optant cohaerere uictoribus prius pace, quam limite. Si ulla tibi in otio esset aetas, preces [i] forsitan distulissent. Quidquid in-

a Cod. *appacis ferire praeuentus*. *b* Hoc uocabulum a me additur, quamquam in schedis nulla est lacuna. *c* Cod. *culminis*. *d* Cod. *cedere*. *e* Cod *triumphis*. Notemus tamen hoc loco adspirationem. *f* Heind. coniecturaliter scribebat: *alterum necesse est de miserabili populo suspicemur: si adficitur indulgentia tua, mihi, crede, punitus est: si gratulando adulatur, obnoxius est*. *g* Ita cod. cum unica u. *h* Notemus *indigenas*, quum alibi uiderimus *indegenas*. *i* Cod. *praeces*.

1 Cicer. pro Marcell. II.

2 Burgundiones Valentinianus excitauit in Alamannos Romanorum hostes perpetuos, spondens se illis auxilio futurum. Et Burgundiones quidem fide habita foedus cum Romanis inierunt; sed Valentinianus pactis non stetit. Amm. XXVIII. 5.

teriacet ornando [a] iungetis. Accessu, ore, rogans tota consumitur. Ubi illi [b] sunt qui dudum Germaniae ciuitates obsidio*ne*...

. . . . XXI. *Ab* ortu in oceani ostia riparum margines operum corona praetexit [1]. Quis credat hoc quoque esse curatum, ne portibus indigeret? Nam qua regio Nemetensis extenditur, recessum fluminis murorum ambitus uindicauit, paruo aditu nec satis libero, ut stationis exitus propugnaculis desuper protegatur. Habent sua quodammodo castra rostratae, et intro [c] conclaue Rheni regia classis armatur. Fallit eminus intuentis theatrum [d] consaeptum, qui cum uideant per summa [e] discurri, per ima nesciunt nauigari.

XXII. Supererant, Auguste, plura quae dicerem: sed inter tot scriptores rerum tuarum, nolo ceteris uniuersa decerpere. Debent tibi ingenia omnium [f] quod locuntur [g]. Sonet apud te libertas forensis eloquii, quam dudum exulem tribunalibus reddidisti. Ruri emeritus torpebat orator [2]: quibus facundiam natura dederat, officium uis negabat. Nusquam maius silentium, quam in sacrariis litterarum. Idem uarias aetatis tacendi morbus urguebat [h], cum incipientium studia breuis finis artaret. Exitum litium regebat euentus. Quid enim de auctore [i] praesumeres [k], in quo haec tantum spes erat, quod cum peiore certabat? Nec dubitabamus eum plus in negotiis prosequendis habere prudentiae, qui soleret consilium a desinentibus postulare. Haec alieni temporis uulnera in alamannicis contenplantur [l] excubiis. Cum alligares manus hostium, soluisti uincla linguarum.

XXIII. Congruebat hoc gloriae tuae, congruebat uigiliis curisque sollertibus, ut campi pariter ac fori laude fruereris. Nullae artis [m] silent, nulla friget industria: uacant ora legibus, arma limitibus. Par fuit ut eloquentiae usum redderes, cum iam totiens scribenda gessisses. Silentium magnis rebus

a Num pro *orando*? H. b Cod. *illis*. c Ita cod. d Cod. *theatra*. e Cod. *summam*. f Num pro *oratorum*? g Ita cod. h Sic apud Frontonem *ungui* pro *ungi*. i Ita cod. *auctore* pro *actore*. k Cod. *praesumeris*. l Ita cod. m Ita cod. tametsi est primus casus.

1 *Valentinianus* (inquit Ammianus XXVIII. 2) *Rhenum omnem a Raetiarum exordio ad usque fretalem oceanum magnis molibus communiebat, castra extollens altius et castella per habiles locos et opportunos, qua Galliarum extenditur longitudo: nonnumquam etiam ultra flumen aedificiis positis subradens barbaros fines.*

2 Confer or. pro Trygetio cap. I.

inimicum est. Quid est gloria, si tacetur? Habes tot testimonia, quot [a] ingenia liberasti. Inuenisti, principum maxime, genus alint laurearum. Dum orbis [b] secreta rimaris, dum in medulliis [c] barbarorum non tentoria [d] sed tecta constitnis, triumfum pacis egisti. Canant alii quae [e] supersunt: ego testis fungor officio. Ibo per urbes, ibo per popnlos iactantior uictore laudato. Dicam senatui plebique romanae, fasces in prouincias nouas mittite, trans Rhenum iudices praeparate [f].

XXIIII. De te autem, Gratiane uenerabilis, narrabo grandia, sed spondebo maiora [1]. Sciet r. p. geminis se custodibus esse munitam, sed quasi uni esse munificam: sub communi stipendio duos principes militare; plures necessitatis [g] laborum esse quam sumptuum. Felicis [h] saeculi ista commoditas est, obsequia utrique iuncta praebere, et beneficia diuisa percipere. Moderatum est quod penditur [2], quia simul sumitis; amplissimum quod geritur, quia certatim ambo praestatis [i].

XXV. Quanto parcior uestri numinis cultus est quam deorum! Illis singula templa fundantur, et sua cuique locantur altaria. Inde, ut arbitror, maluerunt dispares ritus, ne in consortium cogerentur. Nulli cum altero fas est dicare puluinar. Illum frygius antistes placat [k], hunc pontifex. Illas castae matres [l] tuentur aras, has infulata uirgo custodit. Snmpserunt nomina diuersa tot flaminis [m], ne possent dis pluribus esse communes. Ipsas nobilium diuisere geutes. Pinarios Hercules occupauit [3]: idea [n] Mater legit hospites Scipiones [4]: ueneriis sacris famulata est domus Iulia. Orbem paene [o] ipsum sumptus defecit, quia cultus iuplcuit. Uestri imperii iuncta frugalitas est, discreta maiestas [p]. Unum [q] quodammodo in uobis putamus esse qui regimur, cum duos sentiant qui resistunt [5].

a Cod. *quod*. b Cod. *turbes*. c Ita cod. *medulliis*. d Cod. *tantoria*. e Cod. *que*. f In cod. est terminatio *sae*, Sed et infra mendose legitur *spontae*. g Ita cod. *i* pro *e*. h Cod. *felices*. i Cod. *praestates*. k Cod. *nunc frigius antistes plagat*. l Cod. *matris*. m Ita cod. pro *flamines*. n Ita cod. sine diphth. o Cod. *pene*, sed infra *paene*. p Cod. *magis cam*, cui uidebatur supponendum *maiestas*. H. q Cod. *nam*.

1 Undecimum scilicet agebat aetatis annum Gratianus in consulatu tertio parentis Valentiniani, a quo dictus erat Augustus tribus ante annis, nempe octennis.

2 Hanc laudem aperte Valentiniano tribuit Ammianus xxx. 9: *in prouinciales parcus, tributorum ubique molliens sarcinas*. Aliter tamen se gessit extremo sui imperii tempore Valentinianus, testibus eodem Ammiano xxx. 5, et Zosimo IIII.

3 Aur. Victor. or. g. r. VIII.

4 Intellige Scipionem Nasicam.

5 Quippe Gratianum Valentinianus bellicarum expeditionum socium habebat. Am. XXVII. 10. Sic autem fere loquitur de Maximiano et Constantino coniunctim imperantibus incertus laudator in paneg. sub fin.

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

LAUDES

IN GRATIANUM AUGUSTUM .

ARGUMENTUM .

Gratianum celebrat Symmachus primum quidem quod plane puer voluntate exercitus et patris sapientia Augustus creatus sit : id autem constat Gratiano octenni accidisse . Addit orator exempla aliorum , qui pueri regnum adepti sunt . Innuit deinceps studia litterarum , quibus in primis Gratianus deditus erat . Rursus Gratianum illustrat Pompeii magni exemplo , qui adulescens iam gloriosissimus erat . Tum eidem Gratiano sibyllina seu virgiliana oracula accommodat . Denique totum orbem Gratiano subiectum iri vaticinans innuit . Dicit autem Ammianus XXVII. 6 *post electum a patre Gratianum " consurrectum esse in laudes maioris principis et novelli : maximeque pueri , quem oculorum flagrantior lux commendabat ; vultusque et reliqui corporis iucundissimus nitor , et egregia pectoris indoles " . Tunc igitur fortasse Symmachus hanc laudationem dixit : qui certe se versatum in exercitu Valentiniani ait in eiusdem laudatione altera cap.* VI. *Mirari autem licet Symmachi ingenium in re ardua feliciter exsultans . Namque , ut ait Cicero (apud Servium ad aen.* VI. 877) *" causa difficilis laudare puerum : non enim res laudanda , sed spes est .*

. . . . I. sollemnibus copulare [1] . Sed prima mihi deuotionis causa peragenda est . Libens aurea sume munuscula , qui talia tempora praestitisti . Salue nobis saeculi spes parata [a] , et in gremio r. p. nutricis adolesce , laetitia praesentium , securitas posterorum . An ego uereor ne in adulescentem gratiosus existimer , cuius primum est stipendium principatus ? Tuis certe auspiciis disci semper triumph . . . .

II. Te imperii candidatum toga picta uestiuit [2] . Neque enim aliud expectare iam poteras qui a perfectis honoribus inchoabas . Uidimus in sellis curulibus nouum lumen , clementiae auspices incruentas secures , uirtutis omina in fascibus laureatis ,

a Cod. *perata* .

1 In qua pagina desinunt laudes posteriores in Valentinianum , in eadem incipiunt laudes in Gratianum , sed mutilae a principio , quia scilicet amanuensis litteris maioribus ac fortasse aureis vel certe coloratis exordiri scriptum cogitabat . Eius generis lacunas saepe uidi in antiquis codicibus . Ceterum paucos uersiculos laudationis exordientis deesse , ipsa , ut dixi , pagina docet .

2 Loquitur Symmachus de primo Gratiani consulatu , quem gessit septennis ann. (h. CCCLXVI , nempe anno ante initum imperium.

maiestatis augurium in aquilis [a] scipionum [1]. Tunc primum forensis industria [b] lege quondam silentii [c] subiugata liberos oculos ad tuum tribunal erexit. Cum in amplissimo magistratu inlustre quiddam et dulce resonantia decreta sancires [2], sensim intelleximus ad honesta officia facundiam posse remeare, quam uidebamus in consule.

III. His ad imperium lectus auspiciis praerogatiuam consulis ad comitia purpurae detulisti. Errat quisquis ideo censet aetatem. Pro senibus puer dimicans [d], pro liberis nostris aequaeuus insudas. Tu nempe es [e] quem paene intempestiue putabamus electum?

IV. O militum sincera suffragia! Scit iudicare deuotio. Fortunae publicae fuit, ut qui genuerat [f], parciora promitteret, et qui necdum nouerant, felicius iudicarent. Quis umquam de indole pueri cum parente contenderet? et tamen fiducia non peccat exercitus. Sic electus es re probatus [g].

V. Quis mihi Zeuxydis [h] coloriis [i] ceris haec comitia spectanda digereret? Siquis appelleus [k] imitator illud caeleste iudicium uerisimili adfectu artis animaret, uiserent posteri uix credenda miracula. Hinc Augustum, inde legiones, et inter hos medium regni impuberem candidatum. Anceps diu utrimque certamen: et cunctis alacri fronte plaudentibus, patrem sero cedentem [3]: turmas supplices, cuneos ambientes [l]. Digna tabula saeculis! digna pictura temporibus! quibus magis utiles uidemus eligi quam uolentes [4].

VI. Decuit annis florentibus omnium fauere iudicia: melius unumquemque officii usus exercet [m]. Sic Antiocho ante robur aetatis Syria sponte [n] subiacuit [5]. Pellcum ducem praecox for-

a Cod. *aurium in aliquilis*. b Cod. *inlustria*. c Cod. *silentiis*. d Ita cod. e Cod. *est*. f Cod. *temuerat*. g Ita lego, non *reprobatus*. h Ita cod. i Codex uidetur habere *coloribus*. Esset autem *color* adiectiua forma pro *coloratus*. De cereis imaginibus saepe loquuntur prisci auctores. k Ita cod. cum duplici *p*. l Ita cod. m Cod. *exercit*. n Cod. *spontae*.

1 Scipio eburneus, aquilam gestans, consulatus insigne fuit.

2 Gratiani eloquentiam laudat Symmachus etiam ep. I. 13.

3 Nempe uidetur Valentinianus more gratiosorum hominum Gratiani pueri dignitatem rogatus comprobauisse. Id confirmat etiam Zosimus IIII, qui ait Valentinianum exoratum a proceribus tandem adsumpsisse Gratianum. Ceterum Ammianus XXVII. 6. refert immo Valentiniani sermonem, quo is exercitum orat, ut Gratianum Augustum lubens ueneretur.

4 Laudat tacite Valentinianum. Cf. laud. I. 10.

5 Intellige Antiochum V, seu Eupatorem, qui nouem annos natus regnare coepit, sicuti Gratianus octennis. Vide Appianum de bell. syr. XLVI.

tuna delegit . Ptolemaeo [a] inter prima rudimenta lactantis infantiae regnum Roma reparauit [1] . Et mehercule tenacius rapit imperii disciplinas teneritudo primaena . Uirtus , cum cito inchoat , diutius perseuerat . Nempe uirentibus ramis artifex rusticandi alienum germen includit , ut nouella praesegmina coagulo libri ubidius [b] inolescant . Audio in edomandis equis , equitis [c] inscios aptius essedis colla subiungere . . . .

. . . . VII. *ty*rannos uinces officiis . Seruetur tibi aliqnod opus uirtutis in posterum , cui nihil iam remansit ignotum . Quas habes laboris indutias , tropeis et litteris occupatus [2] ? otiosa cnm bellicis negotia miscuisti . Agnosco in te non adumbrata uestigiis , sed expressa ueterum signa uirtutum . Nempe Fuluium Nobilem tam laude quam nomine inter aquilas cantusque lituorum praeceptor Ennius [3] frequentauit . Africanum illum terra marique uictorem [4] lectionis particeps et laboris Panaetius non reliquid [d] . Cum magno Alexandro mundanam paene militiam filosoforum [e] comitatus exegit [5] . Iam credimus uetustati , cum in isdem tentoriis tuis nolumina et arma tractentur . Nec deest quod pro condicione rerum temporumque percenseas . Historia oblectaris [f] in proeliis , in adhortatione [g] suasoriis , actionibus in conloquiis , carminibus in triumphis .

VIII. Sentio me ad exempla ueterum tempestiue esse dilapsum .

a Cod. prima manu *Ptolemaeo* , tum scriptum *Ptolomaeo* . Hinc cognoscimus quam uetus sit (etsi deterior) scriptura huius nominis per *lo* , quae in multis sequioris aeui codd. occurrit . *b* Cod. uidetur habere *ubidios* . Sed corr. *auidius* H. *c* Cod. uidetur habere *aequitais* . *d* Ita cod. *e* Ita cod. *f* pro *ph* ; sed non semper , et quidem mox *triumphis* . *f* Cod. *ablectares* . *g* Cod. sine adpir.

1 Mortuo Ptolemaeo IIII Philopatori successit filius Ptolemaeus V Epiphanes quinquennis (seu quadrimus ut ait Hieronymus in Danielem cap. xi. 14.) Puero Epiphani senatus romanus, petentibus Alexandrinis, tutorem misit M. Aemilium Lepidum, qui regnum administraret . Rem uide apud Valerium Max. vi. 6. 2 , Iustinum xxx. 3, Tacitum annal. II. 67. Lis tamen apud criticos exstitit , quinam ex tot Ptolemaeis tutor Lepidus datus fuerit: quam controuersiam uidesis apud Eckhelium doctr. num. uet. tom. V. in gente aemilia , ubi et nummus Lepidi tutoris .

2 Valentinianus ipse pater apud Ammianum xxvii. 6 dicit Gratianum *humanitate et studiis disciplinarum sollertium peritum* . Symmachus ep. I. 21 uocat *eruditissimum* . Fuit autem Gratianus alumnus Ausonii , a quo item in gratiarum actione appellatur *doctissimus* .

3 Codex pro *Ennius* habet *Accius* , manifesto mendo . Nam primum ipse se refelleret Symmachus, qui in epistula ad Ausonium I. 21 utitur hisce iisdem exemplis Ennii et Fuluii , Panaetii et Africani etc. Tum Ennium adiungit Fuluio Cicero pro Archia xi, et tuscul. I. 2. Denique Accius a diuo Hieronymo in chronico natus dicitur Mancino et Serrano consulibus (urbis DLXXXIIII) nempe anno XVIIII post Fuluii uictorias .

4 Intellige Africanum minorem; et confer Paterculum I. 13; Cicer. acad. IIII. 2 , et de rep. I. 10; Gellium xvii. 21.

5 Confer Ciceronem pro Archia x. His autem exemplis Ennii Panaetii et philosophorum sine dubio Symmachus etiam Ausonio Gratiani magistro oblique adulatur : quod quidem apertissime facit ep. I. 21.

Iure igitur ex annalium memoria Pompei usurpabo responsa : Is equestri censu equum de more traducens, cum forte interpellaretur uoce censoris, sub quo imperatore meruisset? me ipso, inquid [a], principe militaui [1]. Nolo explorare iactationem ducis tanti fortasse mendacem. Dignius tamen sibi istam gloriam uindicaret qui coepit ea aetate ceteros regere, qua nondum posset ipse parere. Me si quis interroget, quando inclytus Gratianus delectui nomen obtulerit, respondebo libere, quando imperatoris accepit.

VIIII. Si mihi nunc altius euagari poetico liceret eloquio, totum de nono saeculo Maronis excursum nati similis in tuum nomen exeriberem [b]. Dicerem de caelo redisse institiam [2], et ultro uberes fetus iam grauidam spondere naturam. Nunc mihi in patentibus campis sponte seges matura flauesceret, in sentibus uua turgeret, de quernis frondibus rorantia mella sudarent. Quis haec sub te negaret esse credenda, cuius indoles [c] multa iam praestitit, et adhuc spes plura promittit? Et uere, si fas est praesagio futura conicere, iamdudum aureum saeculum currunt fusa [d] Parcarum. Nec poeticis utar indiciis. Ecce iam Rhenus non despicit imperia, sed intersecat castella romana: a nostris alpibus in nostrum exit oceanum. Ille liber [e] hucusque [f], repagulis pontium captiuus urgetur. En noster bicornis caue aequalem te arbitrere Tiberino, quod ambo principum monumenta gestetis [g]: ille redimitus est, tu subactus. Non uno merito pons uterque censetur [3]: uictus accepit necessarium,

[a] Ita cod. [b] Ita schedae; non exser. [c] Cod. *indolis*. [d] Ita cod. *fusa*. [e] Cod. *libera*. [f] Postillam obliteratum uidetur in schedis unum uocabulum. [g] Cod. *gestites*.

1 Idem narrat Plutarchus in Pompeio XCIII.

2 Imitatur orator quartam Virgilii eclogam.

3 De ponte, quo Valentinianus iunxit Rhenum, uide land. II. cap. XII. Pons autem Tiberi impositus ille nimirum est, cuius exstat apud Gruterum p. CLX. 4 inscriptio haec: *Fl. Valentinianus*. etc. *trib. pot.* VII. *imp.* VI. *cons.* II. *Fl. Valens*. etc. *trib. pot.* VII. *imp.* VI. *cons.* II. *Fl. Gratianus*. etc. *trib. pot.* III. *imp.* II. *cons. primum*. *pontem felicis . nominis . Gratiani . in . usum . senatus . ac . populi . rom. constitui . dedicarique . iusserunt*. Pons igitur, de quo loquitur Symmachus, dedicatus est anno Ch. CCCLXVIIII. Atqui superius innuimus, hunc panegyricum dictum esse fortasse apud Ambianos quum Gratianus Augustus inauguraretur anno CCCLXVII. Ergo ut nobis ipsi constemus, nihil repugnare dicamus Symmachum loqui de ponte paulo ante quam dedicaretur. Potuit enim anno CCCLXVII ille pons Romae paene totus fuisse constructus, qui anno CCCLXVIIII dedicatus sit. Sed plane hic panegyricus dictus saltem est ante annum CCCLXXI, in quo iterum consul fuit Gratianus; orator enim de unico tantum loquitur Gratiani consulatu. Illud etiam noto, apud Ammianum quidem XXVII. 3 dici pontem conditum et dedicatum Romae a Symmacho oratoris patre; sed locum Ammiani interpolatum uideri, ut obseruat Valesius.

uictor aeternum : pretiosior honori datus est, uilior seruituti [1].

X. Queri [a] de paterna gloria Macedonum rex solebat [2], quod subactis longe lateque prouinciis, nihil ad uictoriam uirtuti reliquisset heredis [b]. Absit a meo iuuene ista querimonia : laus omnis amborum est : filium te exhibes [c] reuerentia, uirtute collegam. Una est utriusque militia, et coniuncta felicitas. Tu gaudes magisterio patris, ille contubernio iunioris. Certa ratione naturae numquam inuidet qui cohaeret.

XI. Quod si fortunam tuam, Gratiane uenerabilis, quae prima in ducibus aestimatur [3], perpensa examinatione libremus, quid felicius principe sub parentibus imperante ? Te placido sinu cunctus orbis amplectitur : cumque sit res publica patri et patruo tuo quadam specie distributa, tibi uni tamen cum utroque communis est [4]. A cubilibus surgentis [d] aurorae ad metas solis occidui nihil cernis alienum. Inter cognatos siderum globos quantum adhuc alterutro minor es, tantum singulis ex utroque cumulatior [e].

XII. Audio iampridem fatidicos obmurmurare gentium uates, hactenus nomen stetisse barbaricum : iam genitum esse, iam crescere cui necesse sit cum toto orbe seruire. Incusant alii senectutem, seruatamque in tempora captiua cauitiem. Alios tenerae taedet aetatis, qui postquam sensum libertatis hauserunt, metu seruitutis agitantur. Merito undique certatim supplices misere legatos : captiuo similis est, qui primus currit ad pacem. Credo hostium responsis, credo praesagiis. Quantum gloriae consequeris olim, patre incolumi, ducturus exercitum, qui quacumque duceris iam rogaris [f] !

a Cod. *quaeri*. b Cod. *heredes*. c Cod *exibes*. d Cod. primum *urguentis*, tum factum *surguentis*. e Cod. fortasse *cumulatiore*. Confer autem similem fere locutionem apud Cassiod. uar. x. 4. f Cod. *rogares*. Expliciunt autem laudes in Gratianum.

1 Hinc illa uirgiliana elocutio : *pontem indignatus Araxes*.

2 Vide Plutarchum in Alexandro cap. V.

3 Imitatur Symmachus Ciceronem qui pro lege manilia XVI Pompeium imperatorem ex hoc etiam commendat, quod ei quaedam singularis adiuncta esset fortuna.

4 Reapse et Valentinianus Galata, Valentis unica uirilis sexus proles, qui trimulus consul fuit anno Ch. CCCLXVIII, puer paulo post obiit. Vide Socratem IIII. 26; Theodoretum IIII. 19.

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

LAUDES

IN PATRES.

ARGUMENTUM.

Celebrat Symmachus hac laudum parte superstite morem tunc vigentem creandi consules: eligebat nempe, ut ait, senatus dignissimos, eosdemque principum aequitas confirmabat. Huic autem consuetudini opponit tum electiones sub libera re publica, quae ab infima turbulentaque plebe fiebant, tum nundinia consulatus sub Caesaribus Porro hae laudes dictae videntur quum nescio quis consulatum iniret. Orator quidem noster consul fuit anno Ch. CCCXCI, *Theodosii senioris imperantis* XIII, *Valentiniani iunioris penultimo, Arcadii nono. De consulatu suo loquitur orator epist.* IIII. 12. VIIII. 130.

. . . . . I. *consula*tus euexit. Scilicet hoc uno placent [a] suffragio, quia omnibus displicebant. Genus quoddam erat noui ambitus non amari. Hinc inlecebram propositae spei mores publici sequebantur. Ita accidebat, ut boni, quibus aduersa omnia erant, aut opprimerentur improborum insidiis, aut mutarentur exemplis.

II. Ad [b] nunc idem principes nostri quod proceres uolunt. Unum corpus est rei publicae: adque ideo maxime uiget, quia capitis robusta sanitas ualetudinem membrorum tuetur. Amor uester praerogatiua est consulatus. Magistratum boni capiunt, quia non ab uno tantum, sed ab omnibus eliguntur [1]. Sciunt enim parentes generis humani diligentiora iudicia esse multorum, et de proximo melius spectari cuiusque mentem, et infucatum semper esse examen aequalium: quia par dignitas, nisi meritis adquiescat, aemulationi magis opportuna est quam fauori. Ergo in eum locum uenimus, ut iam de uestro studio ·P·C· de uestra adfectione possit intellegi quos dehinc consules ex hoc numero simus habituri. Quisquis bonus est, iam destinatus est: renuntiet ceteris artibus, quae spem plerumque frustrantur: uitam de-

a Ita cod. Sed mallem *placebant*. b Ita cod. *ad* pro *at*.

1 Notandus hic mos temporis symmachiani. Nam sub antiquioribus quidem Caesaribus consules a principe dicebantur. Confer ex. gr. Volcatium in Cassio xi.

nique subeat consularem. Ad mores rediit honor, quem saepius, ut de ambitu taceam, fata praestabant.

III. Sit mihi fas ·P·C· in certamen praesentium uetustatem citare. Illa [a] tribus euocet libertina ac plebeia faece pollutas; nos [b] patricios fauisores: classis [c] illa, nos principes. Tales collega nester suffragatores habuit, quales antiquitas candidatos. Intellegamus nostri saeculi bona: abest cera turpis, diribitio [1] corrupta clientelarum cuneis, sitella uenalis [d] [2]. Inter senatum et principes comitia transigguntur: eligunt pares, confirmant superiores. Idem castris quod curiae placet. Quis hoc non putet orbis terrarum esse iudicium?

IIII. Si haec nimis obsoleta adque arida sunt, sequentem scrutemur aetatem. Fasces istos largiri didicerat prisca dominatio: et ne ad aliam munificentiam cogeretur, obtentu honoris tegebat aerarium. Aliis mos fuit fastidita diu onera praetextae priuatorum umeris paulisper inponere [3]. Renuntiauit his iniuriis consulatus: ipsae dignitates decus suum receperunt: res quae donum solebat esse, praemium est . . . .

a Nempe *uetustas*. b Nempe *euocemus*. c Ita cod. pro *classes*. d Cod. *uenales*.

1 Diribitorium quidam fuit Romae aedificium maximum in regione VII.

2 Ita de consulatu suo loquitur etiam Ausonius in gratiarum actione: *consul ego, imperator Auguste, munere tuo, non passus septa neque campum, non suffragia, non puncta, non loculos; qui non prensauerim manus: qui tribus non circumiui, centurias non adulaui, iure uocatis classibus non intremui, nihil cum sequestre deposui, cum diribitore nihil pepigi*. Confer etiam Mamertinum in gr. act. Iuliano Aug XVI. XVIIII. XXX.

3 Innuit morem antiquiorum Caesarum, qui inito saepius consulatu, mox eumdem aliis, quos sibi sufficiebant, tradere solebant. Hinc etiam cognoscere uidemur, aetate symmachiana euanuisse morem illum consulatus bimestris, qui sub Antoninis adhuc uigebat,

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

ORATIO PRO PATRE.

ARGUMENTUM.

Agit gratias senatui Symmachus pro patre suo qui consul creatus fuerat. Laudes etiam Gratiani, qui iam parenti successerat, complectitur. Tum Maximini praefecti oppressam saevitiam commemorat, et novi imperii felicitatem concelebrat. Patrem oratoris L. Avianium Symmachum consulem fuisse constabat ex inscriptiono apud Gruterum p. CCCLXX. 3, *quae inscriptio posita fuit statuae aureae, quae est eidem decreta, Gratiano Augusto* IIII *et Merobaude consulibus, idest Ch. anno* CCCLXXVII. *Atqui in hac orationo de Symmachi patris consulatu nuper inito recitata, plane dicitur iam mortuus Valentinianus; ergo consulatus Symmachi patris incidit in annum vel* CCCLXXVI *vel* CCCLXXVII, *quoniam Valentinianus sub exitum anni* CCCLXXV *vitam cum morte commutaverat.*

Etsi autem hac quoque orationo, item ut praecedente, gratiae aguntur pro consulatu conlato; nemo suspicetur unam esse orationem: diserte enim in codice illa laudes in patres, *haec* pro patre *inscribitur.*

. . . . I. dicendi munus et gratulationis uerba pertulerim; secum reputet, quantos huius beneficii habeamus auctores, humanitatem uestram qui postulastis, clementiam principum qui dederunt: desinet profecto mirari non unum pro consulatu [a] gratias agere [1], quem tam multos uideo detulisse.

II. An si uos, patres conscripti, tantopere curastis, ut optimae uoluntatis uobis ratio constaret, ut omnium pro uno testimonium concordiam senatus et pios mores [mei] patris adsereret; nonne ius hominum atque deorum est aliquid laeti negotii praeter ceteros filium sustinere? Quando de benefactis principum dignius? quando apud uos iustius? quando de patre felicius dixerimus [b]? Noua sunt quae adgredimur, sed uestra humanitas auctor est inusitata faciendi. Egistis comitia non petentis: consulatum istum bonorum ambitus impetrauit: uos recepistis candidati officia, nos designati.

III. Quid quod etiam mearum partium terminos occupa-

a Cod. *consolatu*. b Cod. *disserimus*.

1 Nimirum et ipse pater gratias senatui egerat. Legesis argumentum orationis pro Trygelio.

stis ? Modo [a] ac plane paulo ante laudes principum totus ordo celebrauit . Gratiarum actio debetur et nobis . Creuit igitur et honor imploratus a multis , et gratia soluta per multos . Uultis scire qui petitores [b] pro meo parente fueritis [c] ? Merito conpetitores esse possetis . Hicine noster est consulatus an curiae ? quem nos fatemur ab omnibus praestitum , uos putatis omnibus esse decretum .

IIII. Ubi sunt qui falsa animis inbeberunt [d] , magis efficacem [e] esse audaciam factionis , quam uoluntates bonorum ? Nempe f[ec]it repulsa uirtutem , et contra ambitus omnis ignauus est . Quod honeste poscitur , feliciter impetratur . Hoc ius patriciae genti tempora reddiderunt : postulatio uestra iudicium est . Impetrabilius cuncta nunc petitis , quam aliquando iussistis .

V. Quam raro huic rei publicae ·P·C· tales principes contigerunt [f] , qui idem uellent , idem statuerent quod senatus ! Nemo olim sibi in illa arce fortunae potens nimium uidebatur , nisi diuersa sensisset . Quantis plerumque offuit amor publicus ! Neque enim pati poterat [scilicet] *princeps* [g] cuiquam deferri quod ipse non merebatur . Inpatiens est alienae gratiae , qui diffidit suae . Hinc saepe mortalium optimus ad amplissimas potestates fatorum uolu . . . .

. . . . . VI. cunctos redundent alia , quae in commune consequimur , ut perueniant ad gratiam singulorum . Quantum est quod boni mores [h] timere iam nesciunt ? quod iudicio non terretur alieno , qui fretus est suo ? quod *is quem* [i] tacuit senatus , non refertur in numerum noxiorum ? quod sola suspicio reos non facit ? In absentes ideo nihil fingitur , quia nihil creditur . Nullius diuitis [k] crimen optatur . Certe innocentes sumus ; necdum liceret hoc dicere , si eosdem adhuc accusatores haberet Roma quos [l] iudices . Quantum est gratias agere pro nobis ? Etiam famam saeculi superioris diligentiores posteri diluerunt . Neque enim fas est negare [m] non alios diuum prin-

a Num potius interpungendum est ante *modo* ? b Cod. *petitoris* . c Cod. *fuerretis* . d Ita cod. Sic in antiquissima liturgia ms. legebam *calicem bebere* . Et sic Itali nunc loquuntur per e . e Cod. *efficaces* . f Cod. *contegerunt* . g Tantum fere est spatium obscuratum . h Cod. *moris* . i Sic uidebatur supplendum . k Cod. *diuites* . l Cod. *quod* , m Cod. *negari* , quod ferri fortasse potest .

cipem [1] pertulisse hostes existimationis suae [a], quam nos salutis. Iamne constat fortunam nobilitatis consentire temporibus? Eadem iustitia purgauit imperium, quae senatum.

VII. Gratulamur tibi, Iubenis [b] Auguste, quod paterni successor factus imperii, tantum malos iudices quasi hereditatis onera repudiasti. Non satis tibi idonea bona illa uisa sunt cum ministris ac primo [c] consilium tuum delibera[re adsidue: uel] dum experiris an inprobi atque externi mores exemplo saeculi uincerentur: uel quod optimo filio congruebat, dum palam facere studes, praeterita delicta potestatum fuisse, non temporum. Sciebas enim quo spectaret inuidia, cui familiare est maximas insimulare fortunas [2]. Adque ideo paulisper inpotentiam passus es [3], ut liqueret, eos publici doloris auctores dudum fuisse, qui etiam tum nocendi artem colebant, cum iam nouerant non licere.

VIII. Quid primum igitur admirer? quod circa diuum munus pii filii, an quod circa nos partes parentis egisti? Alienorum simulatione [d] criminum Maximinus fidem fecit suorum. Uestra aestimatio sit, qualis fuerit in ceteros, quem ipsi rerum domini [4] tyrannum paene estis experti. Urgebat enim nouo fastu patientiam regiam, et praefecturae suae putabat esse dispendium, siquid licuisset imperio [5]. Interea nos opperieba-

a Deest *suae* in schedis. b Ita cod. *b* pro *u*. c Nam pro *primoribus*? d Cod. *simulatio*.

1 Dicit Valentinianum qui e uita excesserat anno, ut diximus, Ch. CCCLXXV. Iamque incipit orator de Maximino uerba facere, qui sub Valentiniano praefectus fuit annonae in urbe, et deinde praetorio. Maximini dignitates et scelera narrat Ammianus XXVIII. 1. et XXVIIII. 3. Constat autem etiam Valentinianum incitatum a Maximino fuisse ad inauditam crudelitatem: ideoque dicitur heic a Symmacho Maximinus inimicus existimationi Valentiniani. Et quidem ipse Valentinianus questus est se calumniam perpeti crudelitatis (Amm. XXVIII. 1.) Plane ex Ammiano patet plurimos nobiles artibus et saeuitia Maximini fuisse perditos: quos inter iam constat oratoris quoque nostri patrem graui calamitate fuisse perculsum. Neque uero mirum est de hoc silere Ammianum, qui loco nuper citato fatetur se consulto multas eiusmodi diritates praeterire. Porro Valentinianus dicitur ab oratore *diuus*, quia eum Gratianus post mortem, teste Ausonio in gratiarum actione, apotheosi donauerat.

2 Sic ait etiam Fronto princip. hist. ed. rom. p. 322.

3 *Maximinus* (inquit Ammianus XXVIII. 1. in fine) *sub Gratiano intoleranter se efferens, damnatorio iugulatus est ferro*. Porro occidendo reo Maximino purgauit Valentinianum Gratianus.

4 Sic loquitur fragmentum ueteris inscriptionis in Capitolio repertum: *domino. rerum. humanarum. Valentiniano. augusto.* etc.

5 A Maximino affectatam paene tyrannidem ait Symmachus etiam ep. X. 2, quae est ad Gratianum Augustum: *minimo stetit quin omnes occumberemus. Tantum flagitii designauerant qui amplissimas potestates malis artibus possidebant! Ferox Maximinus ob res secundas, incubator iudiciorum, difficilis decidendis, simultatibus promptus... simulque res tuae in tranquillum rediere.*

mur, ut principatus ultio talia uindicaret; uos expectabatis, ut senatus argueret. Credo tamen has moras ad suffragium publicae causae parasse fortunam, ut suscepturus, Gratiane uenerabilis, iudicium doloris nostri, adferres [a] testimonium tui. Etsi illud magis confirmare me conuenit, nostram legationem nostras egisse querimonias, ut uidereris quoque inter ceteros uindicari. Nam prius quam senatus causa iungeretur tuae, satisfactum tibi putabas, quod insidiator regni exemplo innocentium potestate decesserat [1]. Postquam uentum est ad communis querellas [b], adhibuisti seueritatem, qualem reliqui principes maiestatis tantum negotiis exhibebant. Actum erat, clementissime imperator, de iniuria tua, nisi nobilitas fuisset offensa.

VIIII. Bene igitur aput uos locata est tutela r. p. Pacem innocentiae reddidistis: abrogata est externis moribus [2] uis nocendi: creuit principatus quia liberis imperatis [3]: tantum potestatibus quantum legibus licet. Nullae iam nuptiae cassa [c] parente iunguntur, nec funeri succedit hymeneus, neque flammea uestis atra mutatur. Credetne posteritas olim talia fuisse iudicia, quae conubia satellitum suorum sacrarent auspice pugione? spineam facem [4] de rogo damnatae matris [5] incenderent [d]? aut ululatibus adultarum carmina fescennina miscerent [e]? Quid loquar crimina necdum delata iam uendita, et humani sanguinis auctiones, aut eruditos in mendacium reos, et subornandi ar-

a Cod. *adferris*. b *Querella* aut *quaerella* pro *querela* constanter scribi uideo in antiquis codd. c Cod. prima manu *causa*, tum factum *cassa*. Sic fere uidetur intelligendus locus Plauti *mercat*. 4. 6. 6. *uiro fit caussa, exigitur matrimonio*. Nempe uiro fit cassa. d Cod. *incendere*. e Cod. *miscire*.

1 Nempe Maximinus specia quadam honorata prius magistratum eiurauit, tum postulante senatu a Gratiano damnatus est.

2 Nimirum barbaris seu alienis a nobilitate moribus Maximini, qui obscurissimo loco ortus erat, teste Ammiano XXVIII. 1.

3 Hinc fortasse inscriptionis ueteris fragmentum ... *libertas. d. n. Fl. Gratiano. fortissimo. inuictissimoque. principi. semper. augusto*. etc.

4 *Spina* (inquit Plinius hist. lib. XVI. sect. 30.) *nuptiarum facibus auspicatissima, quoniam inde fecerint pastores qui rapuerunt Sabinas, ut auctor est Masurius*. Hinc apud Ouidium fast. II. 558. sqq. legendum est *spinea taeda* non *pinea*. Fortasse ad id adludit eleganter etiam fast. V. 354 et VI. 230. Confer quoque Festum uoc. *patrimi et matrimi*.

5 Innuit orator Anepsiae supplicium. Res ita se habuit. Maximinus praefectus annonae Aginatium perdere decreuerat hominem nobilissimum et sibi inimicum. Id ut a Valentiniano impetrarat, illum adulterii et ueneficii insimulauit, indicio falso usus Anepsiae, cuius feminae filiam Maximinus filio suo desponsauerat. Ita impetrata damnatione Aginatii, Maximinus eadem sententia damnatam Anepsiam quoque occidit (Amm. XXVIII. 1.) Atque haec uidelicet sunt funera mixta nuptiis quae Symmachus oratorie deplorat, ut Tullius pro Cluentio et pro Scauro.

tefices [a], ianitores ueteres, calumnias nouas, poenas *sine* crimine, sine accusatore iudicia, sine iure sententias? Fortunata esset, optimi principes, ter quaterque res publica, si adhuc promitteretis quae iam praestitistis [b]. Rerum uersa condicio est [1]. Paulo ante soli inuidiam felicitatis trahebant, quos mors subripuisset; admodum miserabiles nunc habentur [c], quos uita non reseruabit [d] his gaudiis [e].

X. Haec est illa Latii ueteris aetas aureo celebrata cognomine, qua fertur incola fuisse terrarum necdum moribus offensa iustitia. Pie regimur, et quaedam pignora principum sumus. Neque alia inter ciues quam inter filios iudicii discretio [f] est: dignus amore praeponitur, et tamen quis [g] displicet non necatur: praemiis uirtutis corrigitur ignauia. Quantos [h] iste ad optimam frugem rapiet consulatus, dum alios honoratis alios eruditis? Nam quibus ab natura recti amor defuit, spem sequentur. Uellem nunc truces iudicis [i] sciscitari, quae ualidior emendatio sit? Olim timor agebat ut bonus quisque trepidaret, nunc honor facit ut malus quisque desperet.

XI. Honor . . . .

a Ita cod. pro *artifices*. Et sic Itali loquimur. *b* Cod. *praestitis*. *c* Cod. *aurum mirabiles ni se nunc habentur*. *d* Ita cod. pro *reseruauit*. *e* Cod. *gaudes*. *f* Cod. *discritio*. *g* Ita cod. pro *siquis*, ut apud Fronton. ed. rom. p. 182. v. 6. *h* Cod. *quantus*. *i* Ita cod. pro *iudices*. Hos autem truces iudices recenset Ammianus XXVIII. 1.

1 Quantum Gatiani initia a Valentiniani extremis abhorruerint testatur etiam Ausonius in gratiarum actione sub initio: *palatium quum terribile acceperis, amabile praestitisti: curia honorificis modo laeta decretis, olim sollicitis maesta querimoniis*. Paria autem huic loco habet Symmachus in epistula 21. libri x, quam epistulam et ad Gratianum augustum arbitror scriptam et de prosperitate agentem, quam Maximioi interitus romano imperio pepererat. Nam quod ibi Parens Maximum tyrannum innui putat, id a commentantis arbitrio mihi fingi uidetur.

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

ORATIO PRO TRYGETIO .

ARGUMENTUM .

Hanc orationem valde illustrat ipse Symmachus ad Agorium Praetextatum scribens ep. I. 44 , cuius verba heic exscribere pretium operae est . " Meretur indulgentia in me tua , ut ea , quae proxime laudi mihi fuerunt , clam te esse non patiar . Credo indicium fecisse tibi famam , quod parentem meum ruri atque in secessu amissae domus iniuriam decoquentem , frequentibus suffragiis , denique oratoribus missis , novo honore senatus acciverit . Qua causa ubi primum facultatem loquendi apud collegas attulit dies , egit ille senatui gratias ea facundiae grauitate , qua notus est . Kalendae tunc erant , quibus annus aperitur . Brevi intervallo cum familiaris mei Trygeti filio praetorio candidato actionis operam spopondissem , animum religio convenit , ut occasione destinati officii obirem munus adhuc a me patri debitum , sed , ut dixi , ab illo senatui iam solutum . Ergo ad quintum idus ianuarii uerba feci in amplissimo ordine ". Porro Symmachus narrat eodem libro ep. 52 , orationem suam senatui et ipsi Agorio magnopere placuisse . " Orationem meam tibi esse complacitam , nihilo sequius gaudeo , quam quod enm secunda existimatione pars melior humani generis senatus audiuit ". En igitur eius orationis fragmentum , in cuius priore parte reapse orator pro restituto patre gratias agit : tum ad filium Trygetii transit , quem commendat ut praeturnm consequatur . Diuus quidem Augustinus Symmacho oratori coaetaneus (a quo etiam praefecto urbis Mediolanum rhetoricae artis magister missus fuit) meminit Trygetii ciuis et discipuli sui in libro de vita beata cap. VI . Quin idem Trygetius disputat in eodem libro , et in academicis et de ordine . Ad Trygetium item data est lex 4. tit. 20. lib. XI. cod. theod ab impp. Honorio et Theodosio .

. . . I. *Desiderio uestro* cum absumus, testimonio cum uenimus. Nec formidamus inuidiam : sensit et experta est quid parenti meo aduersata profuerit. Cesserat quidem sponte ille per uerecundiam paucorum facilitati [a] : utque melior ad uos rediret, curarum uacuus animum litteris excolebat [1]. Sed hoc ordo amplissimus diu non tulit. Statim, quasi ex longo ut redire uel-

[a] Nam pro *felicitati* ?

[1] Causam cur Symmachus pater secesserit ab urbe narrat Ammianus XXVII.3. *Symmachus Apronnno* (seu potius *Volusiano.* Videsis Corsinum de praef. urb.) *successit* (in praefectura urbana) *inter praecipua nominandus exempla doctrinarum atque modestiae , quo instante urbs sacratissima otio copiisque abundantius solito fruebatur . Consumptis aliquot annis domum eius in transtiberino tractu pulcherrimam incenderunt* (ingrati ciues) *ea re perciti , quod uilis quidam plebeius infixerat , illum dixisse , sine indice ullo uel teste , libentius se uino proprio calcarias exstincturum , quam id uenditurum pretiis , quibus sperabatur* . Porro Symmachum patrem , siquid ei erat otii , id litteris impendisse, prorsus constat ex eiusdem epistula ad filium (epist.Symm. lib. I. 2.).

*

let orastis: iussistis, malui dicere; nam senatus cum petit uehementius, praecipit. Parum hoc deferentibus uisum est: adleguntur ad eum cum primis nobiles uiri, administri et internuntii publicae uoluntatis. Quanta haec desiderii uestri pompa est, quae beneficium suum paene ambitum uult uideri! Credo, haec uestra opinio erat, ut per fetiales quodammodo uocaretur: uerbenae tantum et sagmina defuerunt. Certum est quidem ·P·C· et inexcusabile quod iubetis; sed ille sic accitus est, tamquam posset negare.

II. Ad te etiam, uenerabilis imperator [1], laudis istius summa referenda est. Is enim rem publicam liberam tenet [2], sub quo aliquid inuidendum potestati senatus. Ideo [a] magnus, ideo praeclarus es, quia primum te mauis esse quam solum. Quidquid adipiscuntur [b] boni, saeculo tuo profecit. Traxerunt olim plerique [c] suspiria, et quasi amari imperatoribus tantum liceret, priuatorum merita presserunt. Mihi autem uere pater patriae uidetur, sub quo laudari uir optimus non timet. Est etiam illa securitas temporis tui, quod nemo se apud [d] principem minorem fieri putat, si ipse alterum sibi praeferat. Quis enim est inuidiae locus, cum omnes a te iusto ordine diligantur?

III. Sed iam satis multa de nobis. Demus aliquid operae, aliquid temporis etiam Trygetio clarissimo et emendato uiro, qui uos [e] oratos per me adque exoratos cupit, ut eius filium functioni [f] praetoriae destinatum decimus annus accipiat [3]. Si uoluntas spectanda est, debetis munificum senatorem probare; si facultatis [g], nihil plus potestis inponere.

IIII. Me quoque in hoc negotio cogitari decet, qui soleo agere gratias, qui oblitterari benefacta non patior. Recte locantur officia secunda, ubi prima uiguerunt. Istum nouo debito alligatis, me gemino . . . .

a Cod. *adeo*. b Ita cod. c Cod. *plirique*. d Ita cod. At alibi *aput*. e Cod. *quis uos*, uel *qui suos*. f Cod. *funcsiones*. g Ita cod. pro *facultates*.

1 Intellige Gratianum, sub quo uidetur nata occasio huius orationis dicendae.

2 Cf. p. 33. n. 3.

3 Hoc fortasse indicat, Trygetii filium petiuisse praeturam urbanam. Ait quippe Polybius VI. 17 urbanum magistratum non ante capere cuiquam Romano licuisse, quam decem annos militando exegisset. De praetura urbana Trygetii filii, deque hac ipsa oratione loqui arbitror Symmachum in epistula ad Theodorum nona libri quinti: *duas oratiunculas nuper editas a nobis misi. Earum una ad urbanos fasces resultantem candidatum tenuit.*

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

ORATIO PRO SYNESIO.

ARGUMENTUM.

Hac oratione dignitatem senatoriam impetrare contendit Symmachus Synesio Iuliani filio. Porro Iulianum, eloquentem virum, familiarem ac necessarium suum commendat Ausonio idem Symmachus ep. I. 43. Quin ad Iulianum Rusticum, qui plane unus idemque videtur vir, scribit noster orator libri tertii priores epistulas novem, quarum in septima ait etiam, se illi mittere oratiunculam quamdam suam in senatu recitatam, quae tamen non huius argumenti fuisse videtur. Aliquanto propius ad rem nostram accedit quod narrat Neoterio Symmachus ep. V. 43. de oratione sua postulatoria in senatu recitata: " oratiunculam, quam proxime in senatu habui, ad te misi, de qua „ Carterium tecum plene arbitror collocutum. Nam petitioni nostrae auditor „ interfuit. Et quamvis totius ordinis secunda suffragia cepisse videamur, in „ te uno tamen summam testimonii collocamus „.

I. Quod Iuliani .c.u. cum primis amici mei filio precator [a] potius quam testis adsum [1], nemo uiri [b] diffidentia curatum putet, cum statuerim ·P·C· non minore a uobis reuerentia et fide [c] omnia poscere, quam ceteros. Opto iurare, et mehercule debuissem subire partes dicendi testimonii, nisi eius desiderium recepissem, a quo laudatores consuetndo uestra magis exigit quam dubitatores [d]. Nulla igitnr suspecta sit ista libertas muneris mei. Rogaturus ut dignitati nostrae nouus senator accedat, habeo praesentem pocnam [e] si iungor indigno: neque eam numero et modo simplicem, si uno facto et meae auctor iniuriae, et reus uestrae sim. Quare credatis uclim, non mea cautela factum, sed securitate suscepti, ut hoc potius sortirer officium. Dum iuratoribus abnndat, dum meriti sui certus est, adhibuit petitorem, quem testem sibi alius reseruasset.

II. Nec me putetis satis absolutum conditione iurantinm. Ego uero, cum res amici agitur, etiam de nobis arbitror iu-

a Cod. *praecator*. *b* Ita cod. *niri*. Suspicabar ualde scribendum esse *ueri*. *c* Cod. *reuerentiam et fidem*. *d* Cod. *dubitatiores*. Et quidem uidebatur scribendum *iuratores*. *e* Cod. *poena*.

1 In legendo senatore habebatur ratio famae, generis, ordinis, aetatis, magistratus gesti, census, quaestus non turpis. Opus autem fuit horum capitum exhiberi testes a candidato. Patet uero ex hac oratione, non testes modo in petendo senatorio ordine, sed laudatores etiam fuisse adhibitos, ut in causis forensibus moris erat.

dicandum . Memini quanta diligentia mihi constet singulorum familiaritas : neque ita sum prodigus publicae dignitatis , ut de alieno soluam contractum domesticae gratiae . Taceo officiorum nostrorum laudabilis uices . Nolo pro meo debito curiam [a] peruenire . Quippe utrumque deforme est , et collegam futurum uon censeri merito suo , et laudatorem eius de commune [b] esse soluendo . Quanto honestius dico , non ideo Synesius in senatum legendus est quia [c] mihi amicitia iungitur , sed ideo amicus est mihi quia dignus est qui legatur !

III. Pater huic iuueni est Iulianus adscitus senator , quae res de merito uenit : siquidem dignitas innata felicitatis est , delata uirtutum . Ceteri retro mores illius tunc a uobis probati sunt cum [ita] selegeretur . Num dictato rationis me[ae finiero] testimonio ? Irasse me existimate , quia praedico quae potestis agnoscere . Nec iniuria quis dixerit , Synesium plus decorem adferre sui . Et illud accessit , quod ex eadem domo iam secundus admittitur . Etenim propago generis , quae nec longius recedit a nouis , tanto altius teudit ad nouiles [d] . Non multum [equidem] . . . .

PARS INEDITA VATICANA.

. . . IIII. timori . Pendet circa illum sollicitae domus [e] pietas , sed ipse de se exigit quidquid [f] omnium sibi humanitas relaxanit . Iam uideo , Iuliane , causas consultissimae placiditatis tuae ; tali filio magis securus es , quam remissus .

V. Illud autem non uereor ·P·C· nequis inparem senatoriis muneribus arbitretur unicum filium non pauperis patris . Atque utinam fortuna [g] germanum eius incolumen [h] senatui tradidisset ! quod nunc alteri superest , satis esset ambobus . Synesius quidem meus omnes sibi opes cum fratre credit ablatas : sed res naturae est , ut diuisa , cum in unum redeunt , augeantur . Et quantum , dii boni , in dies proficit domus sobria ! Quippe , ut scitis omnes , saepe inopia uel copia ex moribus uenit . Nisi forte excongruam [i] putatis istiusmodi laudem , plane inter facultatis censenda est parsimonia [k] . Nam senator , qui priuato usui minimum uindicat , publico plus reseruat .

a Ita cod. sine praepositione. b Ita cod. c Cod. *qui* . d Ita cod. pro *nobiles* . Et quidem in huius aeui inscriptione quadam memini me legere *amauilis* pro *amabilis* . e Cod. *domos* , o pro u . ut saepe in priscis codd. f Ita cod. , non *quicquid* , quam alteram scripturam tuentur ualde grammatici a me in indice frontonianae latinitatis laudati . g Cod. *fortunam* . h Ita cod. Contra in Frontone ed. rom. p. 134. v. 10. *inguem* pro *inguen* . i Notemus uocabulum . k Cod. *parsimoniae* ; sed e fortasse deleta . Confer autem Ciceronem de rep. IIII. 7 , et pro Deiotaro VIIII.

VI. Cetera testibus sedulo addenda seruamus : mihi uberius [a] loqui cautius est , ne uidear non tam fide auctoris multa dicere , quam iniurati securitate . Duobus quidem nitimur Euresio [1] uti [b] et Auito .cc . uu. [c] , quorum religionem si omnes aequare possent , nemo iuraret . Sed horum priori quamquam facundo possent gratiam facere dicendi , suffecit desiderio uestro ad suffragium quod auunculus petitoris est . Siquidem uir honorum frequentium , multae [d] in re publica uigilantiae generi suo quaesiuit omne quod meruit . Enimuero nec Auitus meus orator [2] de summatibus minore momento causam iuuabit : quia ornamentum sic de amicis , ut de proximis , sumitur . In his dignitas generis , in illis specimen honestatis est : illa pars familiam commendat , haec uitam .

VII. Uos nunc , patres conscripti , oro adque [e] obsecro ne tamdiu in una domo sinatis esse dispares dignitatis [f] . Hic omnium parentum summus est labor , ut magis splendeant qui sequuntur . Dedit natura Synesio bonos mores, pater optimas disciplinas , fortuna commodas facultates . Hoc unum ac potissimum nouo adhuc inueni decus est , cuius eritis [g] auctores . . . .

a Cod. *uberibus* ; sed tamen altera *b* uidetur expuncta . *b* Sic in codice obscurato lego *uti* aut *uel* . *c* Nempe *clarissimis uiris* , *d* Cod. *multe* . *e* Ita cod. *f* Ita cod. pro *dignitates* . *g* Cod. *eretis* .

1 Euresius quidam haereticus damnatur , et a coetu antistitum segregatur lege imperiali anno cccvc , Arcadii primo . Cod. th. xvi. 5. 28.

2 Auitum numerat inter rhatores Cassiodorius in conclusione tractatus de orthographia.

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

ORATIO PRO ·FL· SEUERO .

ARGUMENTUM.

Laudat Symmachus ·Fl· Seuerum, qui splendidis functus muneribus deniquè lectus fuerat in senatum. Porro ad Seuerum senatorem optimum scribit Symmachus epistulam 6. libri VIII; *nullusque dubito, quin pro eodem uiro hanc orationem habuerit. Sancti et optimi amici sui Seueri meminit Symmachus etiam libri* VI *epistulis* 5. 38. 49; *et libri* VII *epistula* 51, *commendat Decio noster orator Seuerum quemdam fratrem suum (nempe familiarem et necessarium) quem dicit episcopum omnium sectarum attestatione laudabilem. Denique libri nuper citati epistula* 116. *filios etiam commendat illustris memoriae uiri Seueri.*

. . . . I. posset uindicare uirtuti . Sed quid opus est apud nobilissimos [a] humani generis cuiusquam familia gloriari ? Solis radiis omne lumen obtunditur : stellarum ignis [b] rutilare non sinit candor diei . Uos tamen mementote , non diffidentia istud fieri , sed reuerentia . Ante sacras quodammodo curiae foris [c] ornamenta maiorum suorum nouus collega deponit : tantum uirtutibus stipatus ingreditur , quae solae etiam genus indicare possunt quod laudare noluimus .

II. Si posset ullus in tantis rebus ordo retineri [d] , moris [e] uiri prius adsererem , tunc [f] honores . Sed intellego , utrumque iungendum : fideliter enim de ingeniis singulorum potentia iudicat . Quanta uerecundia factum putatis , ut tam sero legeretur olim peruectus in fastigia summa rei publicae ? Adhuc dubitat , an senatorem possit implere . Nempe auxit dignitatem nostram ista cunctatio : et superior locus factus est , quem sibi optimus uirorum post honores potissimos [g] reseruabit [h] . Fateamur necesse est ·P · C· ideo nobis amplius esse delatum [i] , quia properantibus aliis ad hunc ordinem nil negamus .

III. Non tenui laude celebranda meritorum mediocritas , in hac praesertim nostrae aetatis facilitate , quae desiderii gradus non habet . Quis credat summatem facundiae , diu inter fori orna-

a Cod. *nobilissimus*. *b* Ita cod. pro *ignes*. *c* Ita cod. pro *fores*. *d* Cod. *retinere*. *e* Ita cod. pro *mores*. *f* Ita cod. pro *tum*. *g* Cod. *potissimus*. *h* Ita cod. ut p. 34, pro *reseruauit*. *i* Ita cod. *delatum*, sed melius uidetur *dilatum*.

menta numeratum, praesidalem dudum recepisse prouinciam? multoque itinere decurso, ad honorem paene exiguum nauigasse? cum plerique [a] hominum uiliorum prope a summis potestatibus inchoarent. Sed bona conscientia illud ducit eximium quod ipsa susceperit, eumque ordinem statuit magistratuum quem fecerint merita rectorum. Nescit publica merita nominibus aestimare; et illud putat esse fastigium, quod acceperit digniorem.

IIII. Creuit adeo illo tempore praesidatus, seseque ad magnitudinem regentis tetendit. Et cum potissimi uiri gloriam prouincia una non caperet, egit fama latior negotium suum, ut Theodosio, quondam militarium magistrorum celeberrimo [1], consultor belli per Africam iungeretur. Hic iam dissimulare non possum quid testimoni . . . . . .

·Q· AURELII SUMMACHI ·U · C·

ORATIO PRO UALERIO FORTUNATO.

ARGUMENTUM.

Agitur in huius orationis fragmento de homine nobili, matronae inopis filio, qui impensis magistratus ferendis laborabat. Ad Fortunatum consularem Pannoniae secundae extat lex augg. Valentiniani et Valentis anno CCCXLV. *in cod. th.* VIII. 5. 27. *Huius fortasse filium Valerium Fortuna um defendit seu laudat hac oratione Symmachus. Certe ad Valerium noster scribit ep.* VIII. 47 57. VIIII. 26. *Recole quae scripsi in praefatione ad Symmachum I.* 10.

I. . . . setur parte [b] corporis quae in se desideratur ab eis anitum [c] pacisci, quod materfamilias in usum uertit suorum: sed male res actura, dum nimis timide consulit aeris angustiis [d], hoc tamen uerius questa [e], quo minus eripuit quam re fauit.

II. Subicite oculis ·P · C· imaginem quamdam publicantis [f] matronae, et ante principum pedes filii ornamenta ponentis. Dolet misera et quod queritur [g] et quod precatur, id est defe-

a Cod. *plirique*. b Ita uideor mihi legere in cod. c Num *Auitum* nomen proprium, ut pro Synesio vi? d Cod. *augustiis*. e Cod. *quaesta*. f Cod. *publicantes* et mox *matrone*. g Cod. *quaeritur* et mox *praecatur*.

1 Intellige Theodosium magni Theodosii patrem, qui praeclaris rebus per Africam gestis, tandem Carthagine aulica inuidia oppressus est anno Gratiani post Valentinianum imperantis primo, Cristi CCCLXXVI.

ctum pecuniae et uoti deformitatem. Nam certe potuerat conuenientem censibus suis, ut nunc facimus, petere quaesturam, sed inopiae suae conscia hoc quoque ut grauissimum timuit, quo minus nihil est. Erat censurae uestrae ·P·C· Fortunati ostentationem notare, quod nulla poste [a] . . . familiaris auctus profectu uel [minime] eunti optat supra matris confessionem.

III. Sed ut narrandi uiam relegam, dili*gentia* infelicis remedii fuit. Postquam ille metus pronenit ad maturitatem, agitur in uotum recuperandi quod genere quaesiuerat. Impulsu fortasse boni sunt [b] . . . . qui se semper agnoscit. Nam, quod sciam, nullus illi aduentus noui conpendii fiduciam sui fecerat. Supplicat contra matris orata. Quid dico matris? Aduersum se supplicat pro senatu. Et forte [c] eo tempore tamquam uacnum dignitate se meritensis [d] ordo pulsabat, ratus saltem mediocritati suae Fortunati conpetere facultatis [e]. Lis procedit ad forum: multa de genere et integrato natalium splendore dicuntur: quae licet essent ualida ad uictoriam, plus tamen profuit, quod nec illis idoneus uisus est. Adeo rennuerunt [f] sterile certamen. Adque ita noster hic quaestorius candidatus non magis ut senator obtinuit, quam ut pauper euasit.

IIII. Eligite nunc tempus quo potuit, si modo umquam debuit, uocari ad tantae editionis inpensas. Primis aeui sui annis, senatoris sede si erat proximus, laborauit ne minori curiae [1] iungeretur: nam designari potuit a uobis aut per beneficium primae supplicationis alienus, aut sub periculo secutae litis incertus.

V. Intellego amplitudinem uestram diu ista nescisse; adque ideo ratum esse non debuit quod statuit ignoratio earum . . . .

a Supple tres circiter litteras. b Supple tres uel quatuor litteras. c In codice fortasse *porte*. d Nisi mauis legere *dignitates emeritensis*. e Ita cod. quamquam genitiuus casus non exit in *ium*. f Praepositionem *re* duplicare post ee consonam, certa grammaticorum obseruatio est.

1 Notisssimum est plures fuisse senatoriae dignitatis gradus.

* *Codicis symmachiani orthographia eadem fere est quae Ciceronis ac Frontonis fragmentorumque iuris et aliorum codicum vetustissimorum a plurimis eruditis et a me editorum. Cum autem eam cuique in his oratoriis reliquiis contemplari liceat, ego quidem peculiarem eius indicem non contexam; quum praesertim in adnotationibus criticis rem non incuriose discusserim. Vocabula tamen aliquot, quae videntur nova, numerare placet.* colorius III. 5. Didus *singularis nominativi terminatio* II. 6. diribuo IIII. 3. meritensis VIIII. 3. (*si ita legendum est.*) excongruus VII. 5. favisor IIII. 3. fusa, *orum genere neutro* III. 9. medullium II. 23 *pro* meditullium. valido, as X. 1.

FRAGMENTUM ORATORIUM

INCERTI AUCTORIS.

Quod sequitur fragmentum haud e Symmachi palimpsesto prodit sed ex quatuor ambrosiani codicis (*G.* 58. *part. sup.*) *paginis, quarum tamen nonnisi mediae duae legi commode potuerunt : nam prima atque postrema prope erant oblitteratae. Genus scripturae vetus neque a symmachiano valde abhorrens. Ad rei argumentum quod adtinet, vix dubito quin panegyrici cuiusdam seu laudationis fragmentum sit : quod quum olim Mediolani ederem, nescire me dixi auctorem eius itemque nomen laudati : quamquam a Symmacho suspicabar Serenam fortasse Theodosii ex fratre neptem, aut Mariam Serenae filiam, hoc scripto laudari. Nunc vero seposita ea suspicione, cogitare parumper libet de Cassiodorio, qui in praefatione variarum ait* se ad commendationem universitatis frequenter reginis ac regibus laudes dixisse. *Rursusque var.* VIIII. 25. *dicitur idem Cassiodorius* aures dominantium luculenta saepius commendatione complexisse. *Iamvero tres quidem Theodorico regi filiae fuerunt, quarum duae regibus extraneis nupserunt, tertia autem Eutharico qui regni italici heres scriptus fuerat. Theodorici praeterea sororem et neptem regibus item in matrimonio collocatas novimus* (*var.* IIII. 1. VIIII. 1.) *Stilus certe a florenti Cassiodorii elocutione minime abhorret. Reliquos incerti auctoris characteres, siqui sunt, suis quemque locis non reticebo. Laxae tamen omnes coniecturae de auctore sunt : nam et de Sidonio, Ennodio, Avito, Merobaude, aliisque oratoribus, cogitare licet.*

I. qui regem . . . . fortem . . . . gladium . . . . nec palatium . . . . sanguine res tanta . . . . rerum . . . . biorum . . . . pes certam tubam . . . . peruenit ad regnum . . . . felici res publica [a] potuit quassatas ualidare. En . . . . tis sapientem conplestis felicissime . . . . forte . . . . ne sint . . . . caterbatim . . . . habes fuerit . . . . tanti ui*ri* . . . . fabulam undi*que* . . . . potuissent eligere nisi qui probetur saepius bella peregisse. Redeamus igitur ad Dominam felicem [1] ad . . . . aliquid . . . nata . . . uirtutibus excusare non poterit, cum se coniugem uiri fortis agnoscit. Huc ergo ad aulica penetralia sorores honestissimae [b] conuenite : huc cum summo nitore comite, quae uos possit ornare. Prima frontem [c] castitas caelestis instituat : deinde rosea uerecundia genas depingat : moderata temperantia fulgentium luminum serenet aspectum : cor nobile mitis pietas amministret : sermonem linguae honora sapientia largiatur : gressus religiosos modestia tranquilla componat. Talem pompam habere meretur obsequiorum quae tantorum regum posteritas potuit inueniri [2].

II. Uos autem nubescite prasini, pallescite lychnites [d], albescite hyacinthi [e], fuscamini margaritae. Non hic regias opes insana cupiditate deuoratis. Tulit uobis pretia [f] quae de se probatur ornata. Ferunt amauilem [g] Uenerem

[a] Num corrigendum *publicas* ? [b] Cod. *honestissime*. [c] Cod. *fronte*. [d] Infra *lychnitae*. [e] Cod. *hyachincti*. [f] Cod. *praetia*. [g] Ita cod. pro *amabilem*.

1 Amalasuntham *dominam felicem* appellat Cassiodorius uar. XI. 1. 9.

2 In historia gothica (nunc deperdita) Cassiodorius Athalaricum Amalasunthae filium ostenderat in decimam septimam progeniem stirpem habere regalem, uar. VIIII. 25. Legesis eundem Cassiod. VIII. 5. VIIII. 1. XI. 1. Et quidem VIII. 9. is dicit diserte de Theodorico : *qui tantorum regum fuerat stirpe procreatus*. Et VIII. 2 : *quaevis claritas generis Amalis cedit*. Iornandes quoque historicus Amalorum origines generosissimas saepe praedicat. Contra praedictus Cassiodorius uar. XI. 1 Placidiam deprimit, quae tantummodo aliquorum prosapia gloriari poterat.

toto orbe landatam strabis [a] intendisse [1] . . . [2] . . . inter innumeras margaritas et ostrum uerenda nigredine decorum , serena facie plus lucentem , quae in medio constituta gemmarum suum uincit ornatum .

III. En corusca sedes , quam diues India miretur , Persis gemmata concelebret , Hispania nouilis [b] obstupescat , ubi roseas uirgines intuemur pinnis rutilantibus alatas , quales pomposas decet esse uictorias . Margaritarum quiu etiam lacteae coronae flexis auro circulis pulcherrima rotunditate claudnntur . Sic in opere tuo uidetur positum , quod sola felicitas meretur ad praem*ium* .

IV. Hyacinthi [c] quoque taetra luce uibrantes cum luminibus claris mixtas cernuntur emicare nigredines : prasinae [d] tremula uiriditate conludunt , lychnitae nomunt frigidas flammas , hispanae sanguineos colores emanant : et una dispositio tua tot diademata conficit , quae cunctas mundi dominas . . . . sidereum quoddam . . . sunt . . . . inpigre . . . . perenne . . . . quod non . . . . praestat aestate . Nam . . . qui . . . re . . . . peculi altitudinem . . . propria est intentam dulcedinem . . . . meritos esse conspectu . . . . essent . . . . sol operibat . . . . summa . . . . semper illis quod semper laudaretur . Uidemus enim . . . . do relucent iu amictus lat . . . .

·Q· FABIANI MEMMII SYMMACHI

RELATIONUM

BREVE ADDITAMENTUM ET VARIAE LECTIONES .

Dictum a me in praefatione est (p. xxv.) relationes illas de schismate Eulalii adversus Zosimum pontificem maximum , quae in decimo Symmachi oratoris epistularum libro leguntur , non habere auctorem Symmachum ipsum oratorem , ut vulgo creditur , sed eius filium : easque primo per Baronium ad an. ccccxviii *e codice vaticano editas , mox indistincte in Symmachi patris epistulas fuisse transfusas . Iamvero in prima ex his relationibus (quae vulgo inscribitur libri decimi epistula* lxxi *) non spernendam versuum aliquot clausulam nescio quo consilio suppressit Baronius , cui ceteroqui curae fuit omissionem suam indicare nota illa usitata etc. Ergo relatio sic mutila mansit in impressis hactenus libris , quam nunc cumulare placet . Praeterea pretium operae erit tum istius relationis tum subsequentium praeclarum variantium lectionum numerum subtexere productarum e vetere codice , quantum scio , unico ; nam duo alia recentissima bibliothecae vaticanae exemplaria ex illo prisco exscripta fuerunt . En autem clausulam .*

. . . ut quod de hac parte pietas uestra decernat , praecepto uestri numinis euidenter informer [e] — * Diu enim quae contra reuerentiam uenerandae legis facta sunt , temeritate paucorum differri non conuenit ; ne tarditate firmentur quae oporteret inter exordia recidi [f] . Gesta acclamationum populi , quae singulis diebus habita sunt , relacioni meae subieci [g] . Quicquid postea gestum fuerit , non tacebo — * Dat. IIII. kal. ianuarias .

a In cod. supra *strabis* additur *n* , ita ut sit *strabnis* , uidelicet pro *strabonis* . *b* Ita cod. pro *nobilis* . *c* Cod. *hyachinthi* . *d* Ita cod. ; at superius *prasini* . *e* Ed. male *informet* . *f* Cod. *recitari* . *g* Cod. *subici* .

1 Notum Varronis illud apud Priscianum vi. 3: *non haec res de Venere paetu strabam facit* .

2 Quae sequuntur , in alio folio erant , usque cum superioribus satis cohaerent .

VARIAE LECTIONES

	Ed.	*Cod. vat.*
ep. 71.	pro debito famulatus	pro debito famulatu
	urbis uestrae turbare	urbis nostrae perturbare
	cum htc ita essent	cum haec ita essent .
	in ecclesia Marcelli	ut in ecclesia Marcelli
ep. 72.	conueniens multitndo	concinens multitudo
	statuat attineri	statuat attineri
ep. 73.	ad me uenire admonui	ut ad me ueniret admonui
	ad s. Paulum	ad s. apostolum Paulum
	uellat pariter	nellet
	et perseuerandae religionis reuerentia	et pro neuerandae religionis reuerentia .
ep. 74.	esseruimus	esciuimus
	ac prius omnia	ao post omnia
	praedictus	supra dictus
	diuini numinis	diuini iudicii
	serenitatis uastrae	perennitatis uestrae
	nos enim	non enim
	relictis singulis titulis praesbyteri	relictis per singulos titulos praesbytaria
	petientur	patiuntur .
ep. 75.	et amantissima	atqua amantissima
	nimirum intelligi	dans nimirum intelligi
ep. 76.	populi – exagitaratur	populum – excitaret
ep. 78.	ad Constantinm	ad Constantium comitem .
	ad se manantia	ad se manenta
	cum mihi prius	cum mihi post
	primo ad conuentum	primo pauci ad conuentum
	fuissemus ingressi	fuissemus egressi
	populos partis	populum partis
	spoletino	spolitino
	cum ita s. Eulalius	cum enim et s. Euleiius
ep. 79.	mandentur instantia	tradentur instantia
	Augusti clementia	augusta clementia
	nunc agnoscit	nunc agnoscitur
	commoto	commota
ep. 80.	sanc ut praedictus	sana si praedictus
	proponentur	proponentur
	et adhuc	et ad hoc
	dat. VIII.	dat. VII.
ep. 81.	ad Constantium	ad comitem Constantium patritium
	detrectanit	detractanit
	capti clerici	capti sunt clerici
	suggerenda	auggarendum
	suggestum fuerit	gestum fuerit .
ep. 82.	Dei enim iudicio	ideo enim iudicio
ep. 83.	iudicio firmatur	iudicio praeferuntur
	quasi ambiguitate	qua ambiguitate
	maiestas ucstra	uestra maiestas
	edictis ex more propositis	edictis ex more ubique positis
	testarentur	testarent
	accurrente plebe	occurrente plebe
	et acquieuerunt	cum acquieuerant
	cessantibus ergo studiis omnes .	cessantibus igitur studiis unum omnes .

INDEX IN SYMMACHUM.

I. *Laud. priores in Val.* – II. *Laud. posteriores in Val.* – III. *Laud. in Grat.* IIII. *Laud. in patres.* – V. *pro patre.* – VI. *pro Tryg.* – VII. *pro Synes.* VIII. *pro Severo.* – VIIII. *pro Val. Fortunato.* – X. *Fragmentum anonymum.*

C. IVLII VICTORIS

ARS RHETORICA.

ARS RHETORICA [a] MAIOR [b] CONTINET HAEC.

a In codice heic et alibi *rethorica*. b Ita manu uetere in codice. A recentiore autem manu post hunc indiculum praepostere opus inscribitur *rhetorica minor*. c Cod. modo *asist.* modo *aisist.* cum *i* pro *y*. d Ita cod. constanter cum diphthongo.

C. IULII UICTORIS

ARS RHETORICA

HERMAGORAE [a], CICERONIS, QUINTILIANI, AQUILI, MARCOMANNI, TACIANI, FELICITER [b].

Oratoris officium est in ea quaestione, quae uersatur in negociis [c] ciuilibus, posse probabili et apta ad persuadendum oratione uti [1]. Sunt autem ea demum ciuilia negocia, quae nulla arte propria continentur; ut geometricae, et musicae, et ceterarum huiusmodi scientiarum; sed earum rerum tractatum habent quae perficiuntur ex opinione communi, aut legibus, aut moribus, et de quibus omnis qui aliquatenus intellectum aliquem recipiunt, et dicere et iudicare possint. Omnes enim fere et accusare alium et purgare se ipsos possunt, et de aequo et utili disputare uidentur sibi posse. Sed hoc alii natura tantum sine ulla obseruatione aut exercitatione faciunt: sicut ferire alterum et tueri se ipsum etiam qui armis iacere non didicit, aliquo modo potest: naturales enim motus, quemadmodum corporis, ita et animi sunt, quibus et alium insectari, et pro nobis pugnare possumus: alii autem usu et exercitatione ciuilium rerum utilius et promtius utuntur oratione: unde factum est ut quaedam obseruationes nascerentur, quibus collectis et conpraehensis, esset quaedam disciplina dicendi. Huius uis constat inuentione, dispositione, elocutione, memoria, pronunciatione [2]. Primum est enim inuenire quod dicas; dein quod inueneris disponere; tum quod disposueris et oratione uestieris, memoria conpraehendere; ultimum ac summum, quod memoria conpraehenderis, pronunciare.

I. DE INUENTIONE.

Inuentio est excogitatio rerum uerarum aut ueri similium, quae causam probabilem reddunt. Haec cum existat ingenio atque natura, tum uero sine doctrina non potest perfici. Nam ut quidque auditu dignum excogitari aut inueniri commode possit, in ea, in qua dicendi ratio uersatur, arte discendum est. Excogitare igitur et inuenire debet orator principium, narrationem, egressum, partitionem, confirmationem, repraehensionem, epilogum, ut integra quasi membris constet oratio, de quibus singulis disseremus. Uerum non idem est ordo prose-

a Ante nomen Hermagorae additur manu recentiore *rhetorica doctissimorum*. b Manus recens addit *incipit*. c Ita se emendat in codice priscus librarius, qui ante scripserat *causis* pro *negociis*.

1 Confer ad Heren. I. 2.

2 Cic. de inuent. I. 7, Quintil. inst. III. 3.

quendae ac proferendae actionis , qui esse debet disponendae atque meditandae . In proferenda namque actione saepe primus locus prooemio datur , dehinc plerumque narrationi , post egressibus , tum quaestionibus , et nouissime epilogo . Sed in cogitatione nihil antiquius uersandum est , quam status causae : in quo plerique falluntur , qui quod primum dicendum sibi esse uident , id primum requirunt , id est principium [1] : dehinc de narratione cogitare insistunt ; tunc ad cetera descendunt : cum hoc sit commode dicere uolentibus perquam contrarium et inpeditum et multae caliginis plenum : fieri enim non potest aut probabile aut fauorabile aut pertinens principium , si se uel narratio uel ulla sentencia aut uerba denique ad rem agendam strenue offerant , nisi ei qui penitus causae uiscera per statum ipsum et singula membra quaestionum et species , cogitatione tacita apud se omnium quae prosint causae quaeque obsint , alta ratione discussit [a] . Hoc est quod Cicero ait [2] , *ex* [b] *rerum cogitatione* [c] *efflorescat , et redundet oratio : ac nisi res sit ab oratore percepta et cognita , inanem quandam elocutionem existere ac paene puerilem* . Socrates quoque dicere solebat , *omnes in eo quod scirent satis esse eloquentes* . Scire autem est rem , de qua dicturus sis , uniuersam ante pernoscere : (in hanc rem constat etiam Catonis praeceptum paene diuinum , qui ait [3] : *rem tene , uerba sequentur* :) et peristasin causae quam susceperis , et in ea iudicatum , τὸ κρινόμενον , per singulos proprii status articulos inuestigare : et tunc ad statuenda principia et ceteras orationis partes cogitatione respicere : ideo quod illa prima , quae dicuntur , si uehementer uelis congruere et cohaerere cum causa , ex his ducas oportet quae secuntur [d] . Accepto igitur themate , primum circumstanciam [e] sectari debes , cuius partes sunt ·VII· hae : *quis , quid , quando , ubi , cur , quemadmodum , quibus adminiculis* . Harum uero omnium aut plurimarum rationalis congregatio facit causam : et [f] hac primum perspicitur an assistat controuersiae ratio , an uero materia quae proposita est asystatos sit .

II. DE ASYSTATIS .

Asystatos est enim thema quod circumtantiam [g] non habet : ut , *reum facit iniuriarum pauperem diues* . Uides hanc causam stare non posse . Neque enim quando , nec ubi , nec cur , nec aliud praeterea potest quaeri , ut altercationem controuersia uideatur admittere , sed quasi nuda et debilitata proponitur . Nec tamen putes omnes species circumstantiae In themate omni posse reperiri : sed aliquando omnes , aliquando plerasque . Ac si , ut in suprascripto , paene omnis desit

a Pro *discusserit* ? b Cod. *et* . c Edd. *cognitione* . d Ita cod. priscâ orthographia . e Cod. *circumstancia* . f Num pro *ex* , ut supra ? g Ita cod. etsi superius per *c* .

1 Videtur auctor quodammodo reprehendere Quintilianum inst. III. 9.

2 De or. I. 6.

3 Fortasse in libro de oratore , quem memorant prisci aliquot .

circumstantia, causam stare non posse. Sunt et alia uitia tria quae asystatas controuersias faciunt, ut κατ' ἰσάζουσαν [a] *, cum ex utraque parte circumstantia eadem utique est, et nulla ne parua quidem differentia discerni potest: ut, *uicini adulescentuli qui speciosas uxores habebant, nocte alter alterum obuium habuit; accusant se inuicem adulterii*. Nihil est enim quod non aequaliter ab utroque possit inuicem dici. Item καθ' ἑτερομερίαν *, cum reo nulla defensio est, et color facto probabilis non est, nec controuersiae sed communis loci speciem obtinet: ueluti, *decem iuuenes nuntiato bello digitos sibi amputauerunt: rei sunt laesae rei publicae*. Nulla enim defensio facinoris inuenitur. Est etiam aporon *, in quo iudex ferendae sententiae rationem explicare non possit: ueluti, *petebat alter ab altero usuram quasi creditae pecuniae; ille uelut depositam sine usuris restituere certabat. Pendente iudicio, lex de tabulis nouis* [1] *lata est; reposcit ille quasi depositam, hic quasi creditam retinet*. Non enim perspici potest quid in sententia ferenda iudex sequatur, cum petitor interdum creditam, interdum depositam; reus autem nunc depositam, nunc creditam dicat. In omni igitur controuersia perspicies, secundum ea quae suprascripta sunt, diligenter num aut plures partes circumstantiae desint, aut similitudo interimat quaestionem, aut inclinatio partium reo auferat actionem, aut caligo iudicis causam disceptare non possit. Et si ex his nullum inerit uicium, attende identidem etiam atque etiam, et inhaere origini quaestionis, id est intentioni et repulsioni. Intentio est id quod primum dicit qui mouet litem, siue accusator sit siue petitor: id est, *occidit patrem Sextus Roscius*. Repulsio est, *non occidit*. Ex intentione, et repulsione nascitur quaestio, *an occiderit*. Hoc τὸ κρινόμενον [b] Graeci dicunt. Hic est status causae, qui nascitur ex intentione et repulsione. Non omnis tamen status ex prima propositione et repulsione conpraehenditur, sed sunt status qui multis propositionibus et depulsionibus inuicem frequentatis sero eruantur: ut, *caedem fecisti*; si respondeat *non feci*, sicut supra, peruentum ilico ad

---

* *Scholion in marg*. Nota hanc . . quam hic isazusam . . alius auctor aliis nominibus scilicet eter . . isonta . . e tenta.

* *Sch*. Heteromerian Fortunatianus monomerem et epomerem [d] appellat. Exemplum uero quod hic sub heteromerian est, superius sub achromo posuit Fortunatianus. Heteromeria autem ab achromo differt, quod monomeres in omnibus deficit, achromos in solo colore.

* *Sch*. Nota quod hic aporon, superius antistrefosa uocator.

---

a Deest ν. b Glossa sine interpretatio in marg *indicationem*. Cf. ad Heren. I. 16. c Attonsus est codicis margo. d Ita uero scribitur *epomeres* in codice apud Fortunatianum sub initio libri primi.

1 Nempe χρεωκοπία seu σεισάχθεια. Confer autem in Capperonnerii editione Fortunatianum p. 55, Augustinum p. 325, qui et hunc locum mihi emendauerunt. In codice enim praepostere legitur *reposcit ille quasi creditam; hic quasi depositam retinet*.

statum sit, ut quaeratur *an fecerit*. Si uero cum obiectum sit *caedem factam*, respondeatur *factam quidem caedem sed iure, quoniam adulter occisus sit*; non iam [a] ἀπόφασις [b] a reo opposita erit, sed causatiuum, quod Graeci αἴτιον [c] appellant. Cui accusator aeque etiam non per [d] κατάφασιν [e] insistit, quia confessus est quod obiecerat, sed per συνέχον, quod est causatiui destructio; id est *non habuisse eum potestatem perimendi, quoniam infamis fuerit*: deinde referetur a reo, *negatam non esse etiam infamibus perimendi potestatem*. Uides quam sero et per quot gradus ad statum uentum sit, id est ad τὸ κρινόμενον, de quo partes congrediuntur, de quo iudex pronunciaturus est, *an etiam infamibus adulterum liceat occidere*. Hoc ergo interest, quod in superiore [f] ex cataphasi et apophasi tantum, id est ex intentione et depulsione, τὸ κρινόμενον inuenitur: in hac autem posteriore, relicta cataphasi et apophasi, ex causatione ἐκ τοῦ αἰτίου [g], et continentia ἐκ [h] τοῦ συνέχοντος, τὸ κρινόμενον apparet. Quintilianus [1] dicit primitus inueniri statum, id est τὸ κρινόμενον, si cogites id quod siue accusator uel petitor dicat, utrum controuersum sit an confessum: si confessum sit, non potest ibi esse quaestio. Transeundum ergo ad aliud, et illud subtiliter intuendum, confessum ne sit, an controuersum: ut ubi primum coepit controuersum esse, id est ubi primum non conuenerit inter partes, ibi statuatur quaestio, id est status, hoc est τὸ κρινόμενον. Hoc per exemplum insinuari manifestius potest, ut in superiori materia [i]: *occidisti hominem*; si respondeatur *non occidi*, controuersum est, non conuenit inter partes; potest hic esse quaestio *an occiderit*. At si respondeatur, *occidi*; confessa res est, conuenit inter partes, cum quod alius intendit, alius confitetur. Longius ergo proficiscendum est: *puniendus es, cum occidisse te fatearis. Adulterum occidi, et interimi adulterum licet*: quod hic confessum est; conuenit enim inter partes adulterum occisum. Quaerendum ergo est aliquid ultra: ut, *adulter fuit quidem, sed quia exul eras, tibi non licuit occidere*: respondetur contra, *licuit*. Ac uicissim cum aliunde dicatur *non licuit*, aliunde *licuit*, coepit inter partes non conuenire; et potest hic stare quaestio, ut sit τὸ κρινόμενον, *an exuli adulterum licuerit occidere*. Sed harum rerum rationem ac differentiam, nisi perceptis statibus consequi plenius non potes: et idcirco disce de singulis statibus.

III. I. DE STATIBUS.

Omnium omnino causarum status sunt octo. Ex his rationales quatuor, quatuor legales. Rationales ·IIII· sunt coniectura, finis, qualitas, translatio, quae uel rationalis est uel legalis. Legales sunt scripti et uoluntatis, legum contrariarum, collectio, ambiguitas.

a Cod. *etiam*. *b* Gloss. *depulsio*. *c* Gloss. *facti rationem*. *d* Deest *per* in cod. *e* Gloss. *intentionem*. *f* Ita cod. sine nomine substantiuo. Sed inferius *materia*. *g* Cod. εἰς τοῦ αἴτιον. *h* Cod. εἰς. *i* Cod. *m* superposita *a*.

1 Cf. inst. III. 6.

§. 2. DE CONIECTURA .

Coniectura dicta est a coniectu animi , id est intentione mentis ad ueritatem acumine suo tendentis . Huius proprium est id quod obicitur totum negare , quod iudex suspicionibus sectatur . Status hic temporum est : nam quaeritur an fecerit , an faciat , au facturus sit . Alia est coniectura quae plena dicitur , alia quae nou dicitur plena . Aut enim et in personis et in rebus quaestio est , et est plena coniectura : aut in personis tantum uel in rebus tantum , et est non plena . Coniectura plena est , ut est illa : *despondit filiam petenti pater* ; *exclamauit mater potius esse ut moriatur quam ut illi nubat* ; *obiit puella ambiguis signis citra nuptiarum diem* ; *ream ueneficii facit maritus uxorem* . Hic enim et de re quaestio est , an ueneno obierit puella , et de persona an mulier [a] dederit . De re tantum quaestio est , ut in illa controuersia : *pater et filius ducatum petierunt* ; *filius praeualuit* ; *aciem conmisit* ; *captus est et patibulo affixus* . *Inuentus est pater cum auro ab hostibus ueniens* ; *reus est proditionis* : hic enim de facto ambigitur solo . De persona tantum quaeritur : ut cum , *caedis reus est* , *qui iuxta cadauer recens in solitudine cum gladio inuentus est* . Hic enim res apparet , hoc est homicidium , sed de auctore dubitatur . Sunt et duplicis coniecturae species plures : prima cum utrique se reos directo consistunt , et sunt duae accusationes , duae defeusiones , id est anticategoria [1] , et iudici licet quemcumque dampnare , ut in hac controuersia : *uir fortis* , *cui nouerca erat* , *captiuae nuptias praemii nomine inpetrauit* . *Obiit uir fortis* [b] *ueneni signis* ; *reas se faciunt ueneficii captiua et nouerca* . Secunda species est , in qua reus eligit aliquem facinoris auctorem , tamen citra accusationis periculum ; ut ·M· Tullius remouendi a Sexto Roscio criminis causa Capitonem et Magnum et Glauciam designat facinoris auctores . Tertia species est , in qua quaeritur , *hic testamento nominatus an ille* : *ueneni sint* [c] *an cruditatis* [d] ? Quarta species est , in qua uterque a se factum esse consistunt [e] , ut in hac controuersia : *tyrannus suspicatus est sibi uenenum a medico suo datum* : *alium medicum aduocauit* : *ille ait ueneno eum appetitum* , *et antidotum pollicitus dedit potionem* , *qua epota* , *tyrannus obiit* . *Ambigunt medici de praemio* [2] . Fit coniectura et ex una parte duplex aut multiplex , cum duo aut plura crimina accusator intendit , quae defensor negat .

a Num pro *mater* ? b *Uir fortis* superadditur in cod. c Videtur scribendum *signa* pro *sint* . d Codex quidem habet *cditatis* , u posita super c . e Ita cod.

1 Quintil. III. 10.

2 Hanc nominatim atque alias eiusmodi , quae sequuntur , controuersias in scholis agi solitas ait auctor dialogi de causis corr. eloq. cap. XXXV.

§. 3. DE FINE.

Si neque de facto neque de persona negamus, superest, ut confessi conmisisse nos quod obicitur, negemus id quo accusator uult nomine uocandum, ut sit finis. Ut, *diues inimici pauperis statuam uerberauit*; *reus est iniuriarum*. Hic enim non negat a se diues quod intenditur factum, sed difforte se tuetur, idest non hanc esse iniuriam. Diffors enim est oratio, quae id quod diffinit [a] explicat quid sit: et ideo in hoc nomine controuersia est, quia cum de facto conueniat, quaeritur quo id quod factum est nomine appelletur. Omnis quaestio finitiua fit quotiens aliqua res ex parte perfecta est, ex parte inperfecta. Nam si sit omni parte perfecta, nulla erit quaestio: ut, *sacrilegium illud est, quia de sacro loco uas ablatum est. Sacrilegium illud non est, quia non sacrum uas ablatum est*. Et semper siue in simplici siue in duplici finitor eo, quod est, nititur. Infirmatur diffors eo quod deest. Illud etiam respiciendum est, quod in omni finitiuo statu, aut minoris poenae oblatio est et maioris repulsio: ut, *non debeo capite puniri, quia non sacrilegium est quod admisi sed furtum: ob hoc quadruplum soluendum est*. Aut omnis omnino poenae repulsio est: ut, *nullam poenam mereor quod statuam uerberauerim: non est enim iniuria quod admisi*. Huius status species sunt plures. Est enim simplex, quando [b] de uno nomine quaestio est, ut in illa controuersia, in qua reus est iniuriarum qui statuam uerberauit: nam quoniam hoc tantum in disceptationem uenit quid sit iniuria, simplex finis est. Est et duplex finis, in quo duo nomina ueniunt in quaestionem: ut, *fur quadruplum soluat; sacrilegus capite puniatur. Is qui ex fano pecuniam priuatam subripuit, ad poenam deposcitur; offert quadruplum*. Hic duplex finis est, quia quaeritur et quid sit furtum et quid sit sacrilegium. Est et alia species duplicis finis, in qua non de duobus nominibus quaeritur; sed cum ei rei, quae proprium nomen obtinet, aliud extrinsecus nomen adhibetur: ut, *saepe se uerberanti marito uxor amatorium dedit, eumque repudiauit*: *obsecrantem reconciliari, respuit; ille se suspendit; rea est mulier ueneficii*. Hic constat potionem illam amatorium uocari: an tamen et ueneficii nomen accipere debeat, quaeritur. Est et multiplex finis, qui fit aut per partitiones aut per diuisiones: per partitiones, cum res ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur, ut siquis dicat: *ius ciuile est quod in legibus, senatus consultis, rebus iudicatis, iuris peritorum auctoritate, edictis magistratuum, more, aequitate, consistit* [1]. Per diuisiones autem cum formas omnes conplectimur, quae sub eo genere sunt: ut, *abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio al-*

a Ita cod. b Cod. qd superimposita o.

1 Notemus hanc egregiam ciuilis iuris definitionem.

teri nexo aut cessio in iure. Est etiam finis per etymologiam : ut, *tyrannicida optet praemium; ascendit quidam arcem necaturus tyrannum; ipso non reperto liberos eius interfecit et ibi gladium reliquit, quo se, cum superuenisset, tyrannus occidit*. Qui eum negat praemio honorandum, etymologia utitur, dicens, tyrannicidam esse si quis occidit tyrannum, non si quis ei causa mortis extiterit. Est et alius finis, in quo aliud contiuet et aliud continetur : ut *si quis sacra indicauerit, poenas luat; quidam iniciatum se sacris somniauit; eam rem sacerdoti retulit; sacerdos ita esse respondit; petitur ad poenam*. Hic continens finis est quid sit indicare; *dicere, an assentire nescienti?* Coutinetur ille, *an profanus sit qui talia somniauit*. Ex cuius quaestionis fortuna dependet etiam prioris euentus.

§. 4. DE QUALITATE.

Qualitatatis status uel in primis ad noticiam necessarius est, propterea quod multiformis ac uarius est et in plerisque forensibus negociis magis quam in pragmatibus scholasticis assiduus. Est igitur qualitas, ut ex nomine ipso depraehendi potest, genus quaestionis in quo nihil [a] aliud tractatur, quam cuiusmodi sit ea res quae in controuersiam adducitur. Sunt autem qualitatis primae species duae secundum ·M· Tullii auctoritatem [1], pragmatica id est negocialis, et dicaeologica id est iuridicialis.

§. 5. DE PRAGMATICA ID EST NEGOCIALI.

Negocialis est in qua infinite, et quodammodo citra personae conplexum de re ipsa quaeritur qualis ipsa sit. Pragmatica fit modis pluribus. Nam et deliberatiuum est quaestionis genus; sed si modo res apud iudicem agatur; persuasoria est controuersia negocialis; quo in genere sunt omnes fere diffortea. Item fit cum simplex petitio inducitur, nel cum quaeritur in quo iure sit res aut persona. Item negocialis statns est, cum quaeritur de quantitate alicuius rei uel in mensura nel in numero : quod genus qnaestionis incidit nonnumquam in ciuiles actiones, cum aliqua ratio acceptorum, expensorum, et solutorum inducitur, uelut cum de mensuratione [b] agrorum inter uicinos. Et modo primo quaestio nascitur, uelut cum propter onera fugienda de bonorum permutatione tractatur. Et nt breuiter explicem, quaecumque controuersia nersatur in aestimatione litis uel precii [c], uel quantitatis, uel numeri, uel alicuius huiusmodi rei, ea cadit in statum negocialem; sicut etiam de aestimatione litis, aut de modo poenae constituendo his, quo-

a Cod. ubique *nichil*. b Ita uidetur cod. c Cod. *praecii* cum diphth. constanter, ut alii prisci codices.

1 De inuent. I. 11.

rum de culpa iam pronunciatum est : quales sunt duae orationes Catonis et Caesaris de poena coniuratorum [1]; quaeritur enim illic quanti lis coniuratorum debeat aestimari. Hoc autem genus quaestionis totiens nascitur, quotiens nulla lex certam poenam constituit maleficio quod constat : aut cum plura genera poenarum sunt diuisis [a] legibus constitutarum, contra uoluntatem alter alterius sibi uindicabunt, et non arbitrium iudicis, sed necessitatem legis spectabunt. Et ideo ne sit error, totiens negocialis status esse dicetur, quotiens poenae in condempnatum reum electio erit in iudicis potestate nullam statutam formam uindicante. Praeterea etiam illud est negociale quaestionum genus, in quo singulae rerum qualitates patiuntur quaestiones per uniuersales propositiones, an honesta, an utilis, an iusta res sit : quae ferme etiam in legum et in rogationum lationibus obseruari solent. Item alia est species negocialis, cum hae eaedem qualitates rerum inter se conparantur, utrum iustior an honestior : uel cum aliquis reddit causas uoluntariae mortis. Fit negocialis status ἐπιβολῇ ποιοτήτων, id est iniectione qualitatum, cum quasi inicitur et superuenit qualitas qualitati, sicut in illa controuersia : *qui seruus dicebatur, coepit in libertatem uindicari : placuit omnia iudicia in annum differri : postulat ille ut medio tempore in possessione libertatis sit.* Est enim una qualitas, quia seruus uidebatur : deinde superuenit qualitas alia, quia liber hodie uideri uult, et exinde quaestio oritur; quae tamen quaestio non fuisset, nisi adumbrata esset influentibus in se quodammodo prioribus qualitatibus : et seposita persona quodammodo generaliter quaeritur, cum paulo ante seruus, hodie autem liber dicatur, et necdum de altero constet, utrum sit aequius eum in libertatis possessione consistere, an in seruitute retineri. In summa omnia negocialis [b] status neque facti defensionem habet, neque coniecturam futuri, sed suadet etiam quid oporteat fieri. Ideoque eiusmodi res ad ius quodammodo futuri temporis spectat. Diximus retro duas esse primas species qualitatis, negocialem et iuridicialem. Quoniam igitur de negociali satis tradidimus, nunc iuridicialem uideamus.

§. 6. DE IURIDICIALI ID EST DICAEOLOGICA.

Iuridicialis est, in qua non sicut in negociali quid debeat statui, sed quid fieri oportuerit, consideratur. Et licet similis sit superioribus, differt tamen quod criminibus refutandis commodior uidetur. Proprium autem eius est, quod ita subest de ista materia, ut an criminose an licite factum sit disseratur. Hoc scinditur in duas partes, in antilensin [c] quae est absoluta, et in antithesin quae est relatiua.

a Num pro *diuersis*? b Cod. hoc loco *negocilis*. c Cod. *antilensi* et mox *antithesi*.

1 Apud Sallustium.

§. 7. DE ABSOLUTA QUAE EST ANTILENSIS.

Absoluta qualitas fit quotiens de facti tantummodo qualitate contenditur, ipsaque res, quae in iudicium uocatur, perniciosa non esse uere monstratur, recteque facta et iure: quoniam frustra est paene licitum quid esse, nisi sit et bonum atque iustum; et ita tamen secundum iuatum non uetetur, ceterum [a] si legem profert, legalem statum. Ueluti *dampnato Milone exclamauit ·M· Tullius Romam sedem bonis uiris esse non posse; et reus est laesae rei publicae*. Hic enim neque dictum a se, quod obicitur, inficiatur, neque de nomine criminis disputat, nec de transferendo iudicio laborat, nec lege contra legem aliquam utitur, nec contra sentenciam scripto nititur, nec ambiguitatem distinguit, nec colligit aliquid, collectumque dissoluit, nec sicut in negociali qualitate quid oporteat fieri tractat; sed de qualitate eius, quod iam dictum est, contendit, et nullo iure prohibitum et perniciosum non esse.

§. 8. DE ANTITHESI QUAE EST RELATIUA.

Antithesis genere et ipso exprimit qualitatem [1]; sed idcirco tantum species habenda, quia non usquequaque simili, ut absoluta, consistit articulo. Namque illa, ut quae prima uim generis sui, id est qualitatis, exceperit, in eo uniuersa est ut de qualitate eius, quod fecisse aut dixisse arguitur, reus disputet, id est non esse inprobum doceat. Antithesis autem non ex qualitate eius, quod fecisse reus arguitur, defensionem praestat, sed ex alia re extrinsecus appetita, id est ex causatiuo, cum rei ipsi non potest assistere, sed causam asserit, propter quam fecisse dicat. Et interest inter absolutam et relatiuam, quod ibi facti qualitate reus se tuetur, hic qualitate causae propter quam dicitur factum: id est αἴτιον. Ueluti, *Orestes* [b] *accusatur quod matrem interfecerit*. Non potest enim factum quod obicitur, recte factum ostendere, sed αἴτιον, id est causam, propter quam fecit allegat, id est, ob patris sui necem. Fit antitesis per ·IIII· species, aut κατ' ἀντέγκλημα, aut κατ' ἀντίστασιν, aut κατὰ μετάστασιν, aut κατὰ συγγνώμην. Κατ' ἀντέγκλημα est cum in eum ipsum cuius gratia arguimur, culpam referre conamur, et causatiuum ad defensionem facti ex ipsius incusatione deducimus: ut supra *Orestes reus ob necem matris, ipsam propter quam accusatur accusat, et in eam, quae maritum interemit, causam criminis refert, ac per accusationem* [c] *matris sui defensionem conparat*. Καταντίστασις fit cum aeque [d] factum ipsum quasi recte factum probare nequeamus, causatiuum autem inducimus, ut ex incommodo propter quod arguimur, maius commodum enatum, ueluti rei rem, repeudimus atque pensamus:

a Ita cod. b Cod. cum adspiratione heic et alibi. c Cod. occasionem. d Cod. eque.

1 Cf. Quintil. VII. 4.

ut, *imperator fugientibus ad moenia militibus, bis acie pulsus, tercio disiecit muros, et conflixit et uicit*. Nemo potest dicere recte factum, quod ciuitati muri sint adempti; sed adfirmat maius ex eo incommodo commodum esse quaesitum, uictoriam scilicet; cuius beneficio consecuti sunt, ut uel alia moenia meliora etiam exstruere possint. Catametastasis fit cum factum, propter quod arguimur, aliorsum a nobis diriuare [a] conamur; nec conpensamus, sicut in catantistasi; nec in eum ipsum, propter quem rei sumus, regerimus incusationem, sicut in catantenclemate; sed conteuti a nobis remouere, aliorsum transferimus uel in personam uel in rem: in personam, ut *si Haala Seruilius Spurio Melio occiso ita se defenderet, occidisse quidem, sed iussu dictatoris*. In rem, ut *si* [b] *Hannibal reus quod a tercio lapide urbis recessisset, diceret fulminibus et tonitruis se esse deterritum*. Κατὰ συγγνώμην est cum et factum confitemur quod intenditur, et culpam esse concedimus, et eam in alium transferre non possumus, et commodum nullum ex ea probare conamur; sed, omissis omnibus, ueniam precamur, aut ignoratione aut necessitate aut casu: ut est Marci Tulli pro Ligario [1] sententia: *si omnia defecerint, superest deprecatio, in qua et male et sponte nos fecisse confessi, nihil aliud quam preces allegamus*. Quod genus actionis apud humiliores iudices nihil ualet, si sola sit. Quid enim apud eum preces agant, cui necesse est dampnare [c] confessos?

§. 9. DE METALEMPSI ID EST RATIONALI ET LEGALI.

Translatio est, id est praescriptio, cum id agimus, ut causam non dicamus, id est excludamus actione aduersarium. Consistit antem haec quaestio aut ratione, aut lege. Ratione praescribimus modis sex; aut persona, aut loco, aut tempore, ant re, aut modo, uel numero. Persona, ut *ignominiosus es, accusare tibi non licet: aut magistratus sum, accusari me non licet*, et alia. Loco, ut *non in senatu accusari debeo sed apud iudicem; non Romae sed Athenis*, et alia. Tempore, ut *non nunc, sed olim agere debuisti, aut nondum tibi agere permittitur*, et alia. Re, ut *dementiam* [2] *tibi agere licet aduersus patrem, tyrannidem non licet*, et alia. Modo, quod difficile in scholasticis pragmatibus inuenitur, ut *non hanc formulam mihi intendere debuisti, sed illam: non ex hoc edicto mecum agere, sed ex illo: non tanti litem taxare, sed tanti litem* [d], et alia. Nonnumquam et in una controuersia duae translationes existunt. Necesse est tamen praescriptionem in aliquem statum continuo transire: ut si dicam, *non potes me accusare, nam infamis es*; et respondet ille *non sum*: et fit coniectura: aut respondebit *aequum esse et infamibus actionem dari*: et fit qualitas, et alia.

a Ita cod. b Deest *si* in cod. c Ita cod. 2. manu; at 1. *damnare*. d Ita cod.

1 Cf. cap. x. 2 Confer inferius IIII. 8, et Quintil. vii. 4.

§. 10. DE TRANSLATIONE LEGALI.

Translatio est legalis cum aliquod nobis ius patrocinatur ad excludendum actionem diuersae partis, ut in illa controuersia: *bis de eadem re agere non liceat*; *pauper duorum diuitum inimicus filio in urbe relicto peregre profectus est: filius eius inuentus est occisus et spoliatus: et accusauerunt se diuites caedis, ambo absoluti sunt*; *regressus pauper uult eos accusare*; *illi ex lege praescribunt*. Non fallat [a] autem nos, non in his solis controuersiis esse praescriptiuas quaestiones, quae totae praescriptione tollantur; ut est controuersia quae supra scripta est; sed sunt et aliae controuersiae, in quibus erunt quidem primae praescriptiuae quaestiones, sed non ita ut controuersia finiatur in ipsis. Utrimque enim, omissa praescriptione, descenditur ad causae disceptationem: ut, *mortem petit uir fortis unius ex ciuibus*; *decreta est*; *non occidit*; *petit ille ut occidatur*. Erit quaestio prima praescriptiua, *non licet tibi postulare*, *semel decreta morte mea*; *et si aduersus alium licet*, *aduersus me non licet*. Quae quamquam sint praescriptiua, necesse est tamen ab his descendant actiones ad iuris aut praemiorum disputationem.

§. 11. DE STATIBUS LEGALIBUS.

Sunt autem legales status, sicut supra dictum est, quatuor: ambiguitas quam Graeci ἀμφιβολίαν uocant; collectio, quam Graeci συλλογισμὸν uocant; contrariae leges, quem [b] Graeci ἀντινομίαν uocant; scriptum et uoluntas, quem Greci ῥητὸν κατ' ἔννοιαν [c] uocant.

§. 12. DE AMBIGUITATE.

Ambiguitas est quotiens uaria pronuntiatione uel uaria significatione quaestio nascitur. Fit autem uel in scripto uel in uoluntate scripti. In scripto, aut per distinctionem fit aut per similitudinem nominum quod est ὁμωνυμία. Per distinctionem fit sic: *periurus ter dena milia soluat: periuratum semel*; *petuntur ab* eo *triginta milia*. Sic enim totum in distinctione consistit; utrum pronunties *periurus ter*, an uero *periurus*, et distinguas, et sic postea adiicias *ter dena milia det*. Per similitudinem autem nominum, uelut *heres sit Tiberius*, et *multi Tiberii ambigant*; uel cum *legatur taurus*, et quaeritur *utrum bouem an seruum Taurum legauerit*, et talia. Per uoluntatem uero fit ambiguitas, cum tota quaestio in uoluntate scriptoris consistit. Ueluti *meretrices*, *si ancillas habeant*, *publicae sint*: hic enim neque distinctio discernere potest quaestionem, nec de nominis similitudine altercatio nascitur, sed tan-

a Ita cod. b Ita cod. heic et infra, ita ut referatur ad uoc. *status*, nisi mendum est. c Corruptum est in cod. hoc uocabulum, nempe *catiano*.

*

tum quid lex uoluerit quaeritur, *utrum meretrices publicas esse, an ancillas, an utrasque*.

§. 13. DE LEGIBUS CONTRARIIS.

Legum contrariarum status est, cum aut duo scripta contraria inueniuntur, et conparatione in diuersa nituntur, quod perquam raro accidit; aut cum peristasis ipsa, quamnis diuersissimas leges, ita tamen comminus conducit, ut contrariae esse uideantur. Ueluti, *sacerdotibus Uestae sit perpetua uirginitas*; *uiri fortes praemium accipiant*: *fortiter fecit quidam, et petit nuptias uirginis Uestae*. Hic enim ipsae leges contrariae non erant; quippe ne eadem quidem de [a] re scriptae, sed incidentia, quam peristasin dicimus, ita eas ex diuerso comminus adegit, ut repugnare sibi uideantur. Fit autem legum contrariarum status, non modo cum duae leges uidentur esse contrariae, uerum etiam cum aliqua incidit duplex, et actores alter alteram tuentur partem: ueluti *rapta raptoris mortem aut indotatas nuptias optet*: *duas quidam eadem nocte rapuit*: *altera mortem, altera nuptias optat*. Hic quamquam una lex sit, tamen legum contrariarum status dicitur. In simplicibus quoque aliquando nascitur legum contrariarum status: uelut *fortis praemium accipiat*; *fratres, qui patrem habebant proditionis reum, fortiter fecerunt*; *petunt alter ut aboleatur iudicium, alter ut agatur*. Quod enim ad legem attinet, simpliciter unam rem praescribit, ut uir fortis praemium accipiat; non ut illa superior [b] aut mortem aut nuptias flagitet: sed uoluntates diuersae uirorum fortium quandam speciem ediderunt quasi duarum legum contrariarum. Hoc genus quaestionum nonnulli quasi sine statu, asystaton, repudiant, cum omnia uideantur utrimque paria esse, et sint ἰσάζοντα. Sed conparatio per omnes tracta articulos ab hac calumnia uiudicat quaestionem.

§. 14. SCRIPTI ET UOLUNTATIS.

Quando alter uerba praestat quae scripta sunt, alter sententiam interpretatur uel quiddam excipit, scripti et uoluntatis status appellatur. Hic autem status non in legibus solum est, sed in testamentis et edictis, in dictis, in omni re quaecumque in litteras referri potest. Ut in hac controuersia: *peregrinus murum si ascenderit, capite puniatur*; *murum peregrinus ascendit, hostem aduenire nuntiauit, processit exercitus et uicit*; *petitur ad poenam*. Is qui petit, lege utitur; is qui recusat, uoluntate: dicit enim, *non omnes qui ascenderint, sed eos, qui malo uoto ascenderint, puniendos*. Scripti autem sententiam interuptamus tribus modis: aut scripto ipso; patet non semper id posse seruari; non enim et infantes et debiles uinciuntur [c]. Aut ex legibus exempla ducun-

a Desideratur *de* in cod. b Ita cod. nempe pro *supradicta*. c Ita cod.

tur, quibus probetur non semper scripto stare [a] posse. Aut cum ex ipsis legis uerbis argumentantur non id quod dixerit uoluisse latorem. Ut in hac controuersia: *noctu qui cum ferro fuerit inuentus, uinciatur*; *cum massa ferri quidam depraehensus est*; *petitur ad poenam*: apparet enim legis latorem in ferri nomine telum cogitasse.

§. 15. DE COLLECTIONE.

Cum ex eo, quod certum est, id quod incertum est ratiocinatione inquiritur, collectiuus status uocatur. Hic colligitur duplici modo. Nam quaeritur aut an satis lege cautum sit, aut an nihil propriae legis habeat et similitudine uti debeat. Superioris collectionis species sunt ·IIII· Ab eo quod semel, et saepius: ut *incesta praecipitetur*; *praecipitata euasit*; *petitur ad poenam*: dicitur enim quae praecipitari iussa est, saepius debere praecipitari, nisi obierit. Aut quod in uno et in pluribus: ut *qui duos tyrannos uno tempore occidit, petit duo praemia*; *contra dicitur*. Aut quod ante est et postea: ut *rapuit quidam et profugit*; *rapta nupsit*; *reuersus raptor petitur ad mortem*. Aut quod in parte est totum: ut *uomerem pignori accipere ne liceat*; *aratrum accepit*; *contra dicitur*. Secunda collectio fit a simili: ut *cum uir fortis praemium accipiat, et tyrannicida debeat accipere*. A contrario: *cum* [b] *desertor capite puniatur*; *uir fortis praemium debet accipere*. A maiore ad minus: *exulem intra terminos liceat occidere*; *utique et flagellare*. A minore ad maius: *furem licet uerberari*; *latronem utique interfici*. Haec sunt quae de cognoscendis statibus insinuanda tibi existimaui. Sed in his ille error non debet existere, quod plerumque in pragmatibus rationalium statuum, multae leges inueniantur. Quamuis enim ista sit pugna, tamen omnis lis atque contentio non ex legibus sed ex ratione extrinsecus adposita consurgit. Ueluti *fur quadruplum soluat*; *sacrilegus capite puniatur*; *de templo qui priuatam pecuniam sustulit offert quadruplum, et petitur ad poenam*. Hic quamquam duae leges positae sint, quaestio tamen non ex legibus nascitur sed ex criminis proprietate; et fit status finitiuus, qui est unus, sicut retro didicisti, ex rationalibus statibus. Contra et legales quaestiones, quamuis multae extrinsecus rationales altercationes admoueantur, pugnam tamen et contentionem ex ipsis legibus gerunt. Ut *uir fortis praemium petat*, *fortiter quidam fecit et petit mortem ciuis*. Hic etsi ratiocinatio adhibeatur extrinsecus, disceptatio tamen omnis nominis in legis uoluntate consistit; et fit status scripti et uoluntatis, qui est et unus ex legalibus statibus. Post haec meminerimus, alias esse controuersias simplices, alias coniunctas. Simplices, tres [c] status habere; id est *aut non feci*, *aut non hoc feci*, *aut iure feci*, et cetera. Coniunctas uero totidem status plerumque recipere posse quot sint crimina uel species. Uelut

a Ita cod. non *stari*. b *Cum* a me suppletur. c Vocabulum *tres* est corruptum in cod.

cum uni reo multa intenduntur, *et aliud negat aliud definit*, *aliud iure factum contendit*; et cetera, prout causa postulauerit. Aliud autem interest inter simplices et conpositas controuersias; quod conpositae, sublata una re aut pluribus, manent tamen; simplicium omnis contentio contra unam rem consistit. Et ideo cum incidit conposita causa, licebit eam sic tractare quasi plures causas.

IIII. §. I. DE DIUISIONE.

Quoniam quemadmodum possis dinoscere statum plenissime tibi traditum est, protinus accepto themate cura perspicere cuius quid sit status. Habent enim singuli quandam ad diuidendum regulam propriam, licet sint eius pleraque communia, illo [a] quod in omni statu diuisio rectius ordietur a generalibus quaestionibus, quae in unaquaque causa generales esse potuerint; et a generalibus gradatim descendunt ad speciales, id est ad causae proprias. Generales sunt quae non in ipsa tantum causa tractari possunt, sed habent aliquid commune cum pluribus: ut, *an ueri simile sit a diuite tyrannidem affectari*. Hoc enim non in hac tantum causa, sed ubicumque diues reus affectatae dominationis fuerit, disputari potest. Deinde sequitur, *an cum habeat magnam secum manum*. Haec quoque generalis quidem est, aliquatenus tamen iam deuergit ad speciem: non enim omnibus reis hoc idem obici potest. Ex hac peruenitur ad specialem, id est propriam praesentis iudicii: *an cum abdicatos secum habeat*. Ita sensim defluit generalitas ad speciem, id est ad τὸ κρινόμενον. Eadem ratio est diuisionis et in ceteris omnibus statibus. Intuendum tamen est ne nimis immoremur generalibus quaestionibus, sed praecipuam congressionem ad causae proprias conferamus species. Disputatio enim generalium apud animos iudicum praeparabit tantummodo aditum, ut magis persuadere possis cum de specialibus disputabis. Ceterum omnis causae firmitas in τῷ κρινομένῳ non est specie iudicii propria. Cui etsi generales nonnihil prosunt, nisi tamen cum summa industria speciales fuerint elaboratae, frustra sit in generalibus opera consumpta. Sunt et incidentes quaestiones, sed et incidentium incidentes, id est cum ad iudicandum statum eum, qui est causae proprius, alius extrinsecus status superuenit. Sed hoc planius per diuisionum exempla percipies. Nullus enim omnino est status, qui non uel sibi ipse uel cuicumque alii statui possit incidere. Accepto tamen themate cura perspicere ante omnia num praescriptio [b] possit opponi per aliquam sui speciem, de quibus retro didicisti; id est aut persona aut loco aut tempore aut re aut modo uel numero aut aliquo scripto. Potius enim est, si litis conditio patitur, aduersarium ab actione depellere, quam cum intentionibus eius conluctari. Sed tamen acriter praecauendum est ne in praescriptiuis quaestiunculis aut leues admodum aut nullius momenti occasiones sint, aut inuidiosae et contrariae. Si autem inuenta fuerit prae-

a Ita cod. Num pro eo? b Cod. heic *perscr.*

scriptio, diuidetur ea ratione quam suo loco status huius diuisione cognosces. Nunc primum de coniectura tractemus.

§. 2. DE CONIECTURA [1].

Plena coniectura diuiditur locis septem; a persona, a causa, a consiliis, a potestate, ab initio ad finem, a translatione causarum, a ueri simili defensione. In persona consideratur patria, nomen, genus, corporis habitudo, mores, uita, amici, aetas, incessus, uultus: nunc haec omnia, nunc quae causa habuerit. Nec enim semper necesse est omnia considerare ista, sed quae praesens negocium subministrauerit. A [a] causa autem; amor [b], odium, spes lucri, uel futurorum timor, et cetera. A consiliis; an suppliciorum metu retardari potuerit, an reum futurum se non sperauerit. A potestate; pecuniae, arma, conspiratio, numerus clientium, seruorum. Nexae autem inter se esse debebunt causa et potestas. Nam ut frustra est uoluisse, si non potuerit, ita potuisse, si noluerit, uanum est. Ab initio autem ad finem, in quibus factum ipsum excutimus, uariae sunt usquequaque quaestiones. Nam in illis facta, dicta, affectus, euentus etiam considerari solent; praeiudicia, rumores, tormenta, tabulae, iusiurandum, testes, responsa, uox aliqua emissa; et ea quae dicuntur signa, id est uestis cruentata, liuor, et talia; et omnia quae in causa inueniuntur, non ingenio nec arte excogitantur; sed ingenio et arte scrutari solent [c], et appellantur ab initio ad finem, quod Graeci dicunt ἀτέχνους [d] πίστεις. Et nunc ordinem sequimur, nunc eum conuertimus pro utilitate causarum. A translatione causam facti transferimus in id quod facere licuit, et haec est sedes coloris, in qua parte uel maxime coniecturales causae laborant. Ueri similis defensio est, quae plerumque horum argumentorum est confirmatio. Haec resoluitur ab accusatore locis tribus; ignoratione, casu, necessitate; quorum omnium usum in exemplo experiemur. *Diues adolescens multos abdicatos recipit; reus est affectatae dominationis*. A persona, *an ueri simile sit ut diues tyrannidem affectauerit*. A causa, *an propter lucra et uoluptates quae sunt in dominatione*. A consiliis, *an metu supplicii retardari potuerit: an reum futurum se non sperauerit; et si sperauerit, euasurum crediderit*; quae pars similis est ac paene eadem cum ueri simili defensione. Atque iccirco Marcus Tullius pro Milone per utrumque istorum locorum tractatum consiliorum diuisit. A potestate, *an cum habeat magnam secum manum eorum quos recipit*. Ab initio ad finem, *an cum abdicatos recipiat, signum sit affectatae tyrannidis; an cum multos*. Quod quoniam est pro accusatore, resoluere id reus causarum translatione conabitur, quae sunt sedes coloris. Quo in loco coniectura-

a Ita cod. etsi superius est *in*. b Cod. *amorem*, Tum *spem*, *timorem*. Sed infra merito redit rectus casus. c Ita cod. Ceterum colon *sed ingenio et arte scrutari solent* rectius abesse uideretur. d Cod. ἀτέχνου,

1 Quintil. VII. 2.

les causae laborant, *an ideo recipiat quod misereatur ciuium calamitosorum, simulque eos sustinendo innoxios praestet*. Huic parti necessario adiicitur ueri similis defensio. A ueri simili defensione: *an si hoc destinaret, non utique palam abdicatos reciperet, sed eos clam sibi foederaret; ac non solos abdicatos, sed et alios homines*. Hunc locum, quia resolui diximus ab accusatore ignoratione, casu, necessitate, nascentur quaestiones hae: *an nescierit posse se accusari: an diuino casu hoc modo instruxerit dominationem ut possit teneri: an et necessitate hoc genus hominum susceperit, quia aliud non habebat*. Sic diuiditur plena, hoc est illa in qua et rerum et personarum uertitur quaestio, sed non plenarum. Altera est, quae in personis solis litem patitur, ut in hac controuersia: *uir fortis habeat praemium; quidam fortiter fecit; praemio captiuae mulieris nuptias accepit; ueneno periit; rea est captiua ueneficii*. A persona: *an credibilis homicidii uoluntas in muliere, an ueneficii, an in captiua, an in uxore*. A causa: *an causam habuerit sceleris odium illud hostile: in quo an post nuptias potuerit permanere*. Consilia etiam tractabimus, quod quidem in huiusmodi controuersiis uice ueri similis defensionis hoc in loco plenius exequimur: *an sperauerit occultum futurum scelus, an se ream non futuram, an prosperas sententias relaturam*. A potestate: *an potuerit uenenum parare in aliena ciuitate; an in ea ciuitate in quam captiua peruenerat; an potuerit dare ei a quo diligebatur, et per hoc non timebatur*. Sequens est ex non plenis coniectura, in qua de re quaeritur, quia persona manifesta est. Ut, *quidam inuentus est recens cadauer in uia solus sepeliens; caedis reus est*. Hic scilicet uenire in controuersiam persona non poterit; certa enim est cuiusmodi sit; et ideo nec uoluntati locus est nec potestati. Tres igitur reliqui loci diuisionem [a] funguntur. Ab initio ad finem: *an cum iuxta recens cadauer solus sit inuentus, hic sit caedis auctor; an cum in uia, an cum sepeliens*. A translatione causarum: *an omne illud iniuria fecerit*. A ueri simili defensione: *an si ipse esset interfector, utique fugisset potius quam ibi substitisset; an uero neminem putauerit adfore uel tutiorem existimauerit cadaueris oblitteratıonem*. In coniecturae diuisione uoluntatis et potestatis loci communes sunt et accusatoris et defensoris, perinde etiam ab initio ad finem; quae nunc recto prosequimur ordine, nunc uero confundimus pro utilitate causarum. Causarum quoque translatio communis esse debebit. Nam cum constitit partes ab initio ad finem, quae nobis officiunt, causarum translatione soluendas; utrique autem possunt officere; causarum etiam translatio utrique subueniet. Ueri similis defensio semper defensoris esse tradita est, quae ut resoluenda sit, supra dictum est. Si quis autem curiosius spectauerit, inueniet nonnumquam accusatorem quoque aliquid tale temptare cum erit facti alicuius ratio reddenda, quod ad mutuam accusationem attinet. Eadem ratione diuidenda erit qua simplices coniecturales causae: hoc tantum accedente, quod unoquoque

[a] Ita cod.

loco duplicatur diuisio . Ordo tamen legitimus erit , ut prior sit nostra purgatio : nemo enim accusationem [a] fert , cuius adhuc innocentia incerta sit .

§. 3. DE FINITIONE [1].

Finitiua diuiditur sex locis , definitione , collectione , quantitate , conparatione , qualitate , coniectura . Definitio nominis proprietatem uerbi explicat , ut quid sit furtum . Collectio autem contrariae partis definitionem expugnat . Contendimus enim primum hoc esse atque illud , de cuius culpa non dubitatur ; et hoc operatur collectio , ut cum sua definitione aduersarium poenae faciat obnoxium . Quantitas de commissi modo quaerit , quem defensor minuit , accusator amplificat , et defensionibus suis quisque adaequat . Conparatio quantitatem supercrescit . Illa enim esse contenta est , haec se ulterius extollit . Qualitas in hoc assumitur , ut accidentiam rei dispiciamus , an iusta , an bona , an turpis , an utilis , et cetera . Non tamen semper omnia , sed utique quae materia portauerit . Illud tenendum est , non solum rerum qualitates sed et personarum inspiciendas per accidentiam suam et factorum reputationem . Sed et modus inspicitur , quomodo factum sit ; qui locus latus est et gaudet collationibus sine exemplis . Coniectura sexto loco fungitur , nonnumquam et secundo , quae si ualidior erit , locis suis diuidetur . Scire debes in ea materia , in qua duplex finis fuerit , duplicari etiam collectionem . Quantitas principalis est defensoris ; dicit enim minus esse quam accusator affirmet . Conparatio accusatoris est : uult enim maius esse hoc , quam esse nomen de quo quaeritur . Qualitas utrique communis est , in qua solent partes ab initio ad finem multas recipere definitiones . Nunc sub exemplo finem diuidamus . *Aeger milicia uacet ; qui amat petit miliciae uacationem* . A fine : *an qui amat aeger sit* . A collectione : *an perinde sit amor atque languor* . A quantitate : *anne tanta res sit amor qui mercatur uacationem* . A conparatione : *an grauior sit morbus animi quam corporis* . A coniectura : *utrum hoc ei diuinitus , an culpa mentis acciderit , praesertim belli tempore* .

§. 4. DE NEGOCIALI QUALITATE .

Diuiduntur negociales , quae in legum et rogationum lationibus reperiuntur , primo quidem ab obscuritate , si nobis materia largitur ; ut Marcus Tullius de lege agraria facit , et Cato saepe , et saepissime Gracchus . Sequens locus est , legem esse contrariam uetustis legibus , ut Demosthenes aduersus Androtionem , Aeschines aduersus Stesiphontem [b] faciunt ; qui tamen locus in scholasticis materiis quam [c] est rarus , nisi

a Num pro accusatorem ? b Ita cod. c Ita cod.

1 Quintil. VII. 3.

forte sub nomine sit controuersiae. Tertio loco spectabimus uniuersales propositiones, quibus gaudet suasoria, honestum, utile, iustum, et cetera talia. Nunc suasionem legis diuidamus. *Pauper et diues inimici uisi sunt in gratiam reuertisse commutatis liberis per adoptionem; fert legem diues, ut indemnatos liberos liceat occidere; contradicit pauper.* Ab obscuritate: *quos dicat liberos, utrum naturales an adoptiuos, utrum a se natos, an hos qui inde nascentur.* A contrarietate: *an obroget uetustis legibus, quae de salute ciuium caueant, id est nequis telum hominis occidendi causa ferat.* Ab uniuersalibus propositionibus: *an iustum indemnatos necari, an ipsis quoque patribus inutile, an impium an periculosum an impossibile.* Hic plane et coniecturae uehemens tractatus est, quo animo ferat. Nec miremur coniecturam interuenire: omnis enim status, sicut saepe iam dictum est, in omnem controuersiam potest incidere; qui si erit leuior, uno capite diuisionis cum eo transigemus; si ualidior, locis et ipse suis omnibus quasi principalis diuidetur. Hoc eodem modo rogationum quoque lationes diuidemus. Reliquas negotiales, quae nec in legum neque rogationum lationibus erunt, diuidemus locis his, ab initio ad finem, definitione, consilio, qualitate, conparatione qualitatum; nunc his omnibus, nunc, ut se materia offert, quibusdam. Perinde [a] in hac quoque diuisione incidentium statuum formas et quantitates considerabimus. *Is, cuius filius non conparebat edixit se certam pecuniam daturum ei qui filium sibi exhibuisset; quidam mortuum ostendit; petit indicium* [b]; *contradicitur.* Ab initio ad finem: *an cum promiserit, exsoluere debeat; an non debeat, quod mortuum ostendit.* A definitione: *an hoc exhibere sit mortuum demonstrare.* A consilio: *quo consilio promiserit; utrumne qualemcumque quis demonstrasset, an uero si uiuum.* A qualitate: *an aequum sit conpelli eum ad pretia in orbitate numeranda.* Possit hic fortassis et conparatio qualitatum moueri, *utrum illi melius fuerit non uidere omnino filium, an uelut* [c] *talem uidere.*

§. 5. DE ABSOLUTA QUALITATE.

Diuidimus absolutam qualitatem locis tribus ab initio ad finem, a partibus iusti, a consilio. Partes ab initio ad finem perinde hic etiam persequimur, atque in causis coniecturalibus inueniuntur. Partes iusti exeutientur in eo quod est natura iustum, more iustum, pacto iustum. Natura iustum est, quod nobis nascendi sorte obuenit, ut parentes amare, amicis benefacere, inimicos persequi. Hic est locus, in quo quid dignum sit examinatur. More iustum est apud Scythas sexaginta annos natum occidere. Et apud Lacedaemones flagro uerberari, lege uel pacto iustum est. In quo consideratur an non sit prohibitum; nam si scriptum pertendit [d], alius erit status. In hoc spectantur aetatum licentiae

a An *proinde*? b In margine quoque repetitur hoc uocabulum. c Ita cod. pro *uel*. d Ita praesens uidetur cod.

et sectae: quibusdam enim quaedam uidentur esse concessa, ut philosophis, oratoribus, pictoribus. Tercius est consiliorum locus, in quo quaerimus quo consilio fecerit: ac si incertum, destruetur et resoluetur, causa, persona, modo, tempore, loco. Ab initio ad finem principalis est accusatoris locus; a partibus iusti, principalis est defensoris. Locus consilii utrique communis est. Nunc absolutae qualitatis materiam diuidamus. *Matrona cynicam sectam exercet; de moribus rea est*. Ab initio ad finem: *an cum affectet insolita feminis, male uiuat; an cum litterarum artes, an cum philosophorum, an cum cynicam legem sequatur*. A partibus iusti: *an liceat uelle quae prohibita legibus non sunt, an studere, an sic studere*. A consilio: *cur hoc faciat; utrumne quod suo nomini sapientiam praestet* [a]; *an uero quod libere uelit et sine obseruatione cuiusquam uitam ducere*. Potest hic et communis illa qualitas incidere, quae eadem per conparationem est, ubi quaeritur *utrum e re publica sit dampnari hanc, an absolui*.

§. 6. DE ADSUMPTIUA QUALITATE.

Adsumptiua per relationem, et adsumptiua per remotionem, et adsumptiua per conpensationem, et adsumptiua uenialis iisdem omnes locis diuiduntur, ab initio ad finem, ab adsumptione, ab adsumptionis destructione. Destruimus autem locis VI, coniectura, qualitate, definitione, translatione, quantitate, conparatione: nunc istis omnibus, nunc plerisque eorum. Horum effectus in controuersiis inspiciamus. Relatiua: *dux exclamantem in acie militem, uincimur, interfecit: reus est caedis*. Ab initio ad finem: *an cum militem interfecerit ob nullum commissum quod lex morte punit, poenam luere debeat*. Ab adsumptione relatiua; *an cum exclamantem uincimur interfecerit, absoluendus sit*. A destructione adsumptionis relatiuae per coniecturam: *propter hoc an propter aliquas simultates interfecerit*. A qualitate: *an iustum fuerit sic animaduerti in militem*. A fine: *animaduersio fuerit illa an uis*. A translatione: *an nec ipse, nec illo loco, nec illo tempore, sed indices dicta causa indicare debuerint*. Per quantitatem: *anne tanto supplicio dignum fuerit commissum uindicare* [b] *militis*. Per conparationem: *utrum potius fuerit tunc eum interfici, an postea reum fieri*. Remotiua: *legatus intra diem tricesimum proficiscatur; legatus non accepto uiatico remansit, et reus est*. Ab initio ad finem: *an cum legatus non sit profectus, debeat poenam sustinere*. Ab adsumptione remotiua: *an cum non exceperit uiaticum, crimini non sit obnoxius*. A destructione remotiuae adsumptionis, isdem gradibus, id est per coniecturam, cur profectus non sit: *utrum ne quod uiaticum non acceperit, an ob insidias uel contumaciam, uel laedendae rei publicae studio*. Per qualitatem: *an iustum sit cessationis causa non accepisse uiaticum*. Per translationem: *an agere cum quaestore debuerit, et rem*

a Id est *praeponat*. b *Uindicare* superadditur in cod. Utique omitti potest.

uel ad senatum uel ad populum deferre. Per quantitatem: *an magnum sit quod commisit*. Per conparationem: *an potius fuerit uel non accepto uiatico pergere quam manere*. Definitio huic controuersiae defuit; sed iam praediximus, non omnes locos in omnibus materiis inueniri. Adsumptiua per conpensationem: *tyrannus trecentos nobiles uti secum gubernator transueheret imperauit; ille omnes naufragio per dolum perdidit: reus est laesae rei publicae*. Ab initio ad finem: *an laeserit rem publicam trecentis perditis, an nobilibus*. A conpensatiua adsumptione: *an cum simul tyrannum perdiderit, non modo non laeserit uerum etiam iuuerit rem publicam*. A destructione conpensationis isdem gradibus per coniecturam: *quo consilio nauem fregerit, utrum quod perdere tyrannum uoluerit, an uero quod patres et rem publicam laedere*. Per qualitatem: *an iusta causa propter quam tot homines perirent*. Per translationem: *an tantam rem non debuerit suo arbitrio agere*. Per conparationem: *utrum melius fuerit cum tyranno illos uiuere an sic perire*. *Damnatus est quidam caedis, et in tricesimum diem debebat in uinculis esse; rediit qui occisus uidebatur post tricesimum diem; damnatum magistratus eduxit; reus est contra legem fecisse*. Ab initio ad finem; *an cum acto tricesimo die, damnatum non abstulerit ad poenam, contra legem fecerit*. A ueniali adsumptione: *an uenia dignus, cum innocenti pepercerit*. A destructione per coniecturam: *cur pepercerit? quod leges sperneret, an quod illum rediturum suspicaretur?* Per qualitatem: *an iustum sit istis de causis contra legem fecisse*. Per quantitatem: *an magnum sit quo quo modo contra legem fecisse*. Per couparationem: *utrum melius fuerit innocentem seruare, an legem transgredi*.

§. 7. DE TRANSLATIONE.

Rationalis translatio diuiditur locis tribus. Ab initio ad finem, in quo sunt persona, locus, tempus, ipsa res modusque eius, per quem mouemus praescriptionem. Sequens locus est translatiuae qualitatis, tercius communis qualitatis. *Adultero stigmata inscribantur; scriptus praecedebat; maritus foribus eius scripsit, hic adulter habitat; reus est iniuriarum*. Ab initio ad finem; *an cum adulter sit cuius domus inscripta est, agere non possit; an cum ipse maritus inscripserit*: in quo incidere etiam finis potest, *an etiam iniuria uocanda sit*. A qualitate translatiua: *an ei ad impunitatem proficere debeat, quod adulter sit, cuius fores inscripserit*. A communi qualitate: *an absolutione dignus sit, qui effecerit ne occulta esset inpudicicia: an uero poena magis, quod supplicium ultra praescriptum legis extenderit*.

§. 8. DE LEGALI TRANSLATIONE.

Legalis translatio diuiditur locis his, a propositione scripti, ab homonymia uel synonymia, quod [a] istorum inciderit in scriptum; a genere scripti in species, ab initio ad finem, a translatiua qualitate, a communi qualitate: saepe istis et finitiua quaestio incidet. Nunc locorum uim sub exemplo consideremus. *Caedis sit actio. Aduersus patrem nequa sit actio, nisi dementiae: bis de eadem re agere ne liceat: pauper et diues inimici uisi sint in gratiam reuertisse: commutauerunt liberos per adoptionem; iuuentus est pauper in publico inspoliatus* [b] *occisus; instituit accusare caedis adoptiuus filius; praescripsit ille, et abduxit et abdicauit; uult ille rursum reum caedis facere; praescripsit diues.* A propositione scripti: *an cum lege cautum sit, ne bis de eadem re agere liceat, non possit hic rursum aggredi iudicium, quod iampridem instituerat.* Ab homonymia: *quam rem dicat, de qua bis agi uetet; utrum ne plene pertractatam et diiudicatam, an etiam uerbotenus tactam.* A speciebus quae genere continentur: *an omnes causas bis agi prohibuerit; an uero priuatas, non publicas, non capitales, non caedis.* A fine: *an et actio sit praescriptio.* Ab initio ad finem: *an cum abdicatus sit, agere possit et debeat.* A translatiua qualitate: *an ei abdicatio possit aliquid aduersus leges conferre.* A communi qualitate: *an et alias iustum sit res praeponere crimini; an caedis crimini, an cum patrem filius ulcisci uelit an et ipsi diuiti honestius sit habita contentione uincere potius quam beneficio legis euadere.* Illud plane in primis scire debemus, quod saepissime legalibus translationibus coniectura inplicatur, tendens ad id crimen quod praescriptio tuetur: quae coniectura ferme omnibus locis diuiditur, perinde ut si sola esset nulla interposita praescriptione. Probabile est enim genus actionis, ut uideamur iure, non defensionis desperatione, praescribere. Scripti et uoluntatis statum diuidimus locis his; a propositione scripti; ab eius quod scriptum est generis diuisione in species, ex quibus speciebus exceptionem uoluntatis aduersum scriptum afferimus; ab aliquo incidenti rationali statu. Per eos locos, quibus necandus sit hic qui in templo Cereris inuentus est, diuisus est quicumque status erit, non tamen omnes eos, sed quosdam qui oportuni erunt. Omnis autem scriptionis et uoluntatis quaestio necesse est ut inplicitum sibi habeat aliquem rationalem statum et uel maxime finem, coniecturam, ueniam, conpensatiuam qualitatem, uniuersales etiam propositiones, id est honesti, iusti, et ceterorum quae incidere solent, nonnumquam et conparationem. *Uir si in templo Cereris fuerit inuentus, capite puniatur; quaedam in templo Cereris puerum enixa est; petitur ad poenam puer.* A propositione scripti: *an cum lex caueat, necandum* [c] *qui in*

a Ita cod. b Ita cod. c Cod. *ne caueandum.*

templo Cereris inuentus est. Ab specie ex qua exceptio uoluntatis aduersus scriptum trahitur: *an uero lex non omnes puniat, sed eos qui prudentes et scientes inlicito proposito fana adierunt*. A fine: *anne uir possit uocari infans; et quid sit conpraehendi: cum latere cupiat, teneri? an uero quo quo modo inueniri?* A simplici qualitate: *an iustum sit, an impium, hominem huius aetatis interfici*. A coniectura: *an prouidentia deae illic natus sit ut statim necaretur*. A conparatione: *utrum melius sit hunc interfici an reseruari*.

§. 9. DE STATU LEGUM CONTRARIARUM.

Statum legum contrariarum diuidimus locis his; propositione scripti, interpretatione eius, conparatione scriptorum. Conparatio autem scriptorum ducitur per uniuersales propositiones honesti, utilis, ceterorumque, quos supra didicimus, statuum. Adiuuemus autem conparationibus tempus, ut quae lex antiquior sit, et quae magis congruat legibus ciuitatis, et quae lex super rebus maioribus caueat; quae de magis necessariis; quae priuata quorumdam; quae communis omnium; quae sacra, quae profana. Sed horum locorum non omnes semper in omnem materiam incidunt status; et ideo etiam ingenio est opus ad diuisionem. *Abdicatus ne quid ex bonis patris capiat; qui ultus fuerit alicuius mortem, bona mortui optineat: obiit qui ex duobus liberis alterum abdicauerat; abdicatus accusauerat fratrem ueneficii, et optinuit; uindicat sibi bona; contradicunt propinqui*. Ab interpretatione [a] scripti: *an cum lege caueatur ne quid ex bonis patris abdicatus optineat, hic bona patris optinere non possit*. Ab interpretatione sententiae per exceptionem: *an non omnibus modis abdicati excluduntur paternis bonis, sed tum demum si ea sibi filiorum nomine et sanguinis iure deposcant*. Ab interpretatione [b] alterius scripti: *an cum lex caueat ut ultorem expectent [c] bona mortuorum, hic accipere debeat bona qui ultor extiterit*. Ab interpretatione alterius sententiae: *an non omnes ultores bona accipere debeant, sed hi qui saluis aliis legibus possint*. A conparatione legum: *quae lex potior habeuda sit, eane quae in patrem caueat, id est de patribus; an ea quae in omnes, id est de ulciscendis quorumcumque ciuium mortibus: utra lege standum, magis ne ea quae puniat, an ea quae honoret: utra melior, utra iustior, utra religiosior sit*. Nonnumquam et rationalis status incidit, quem et ipsum quatenus permittit eius subiectum suis locis diuidere debemus. Accidit etiam ut inter duas leges ita sit quaestio, ut alteri alter status superueniat, quibus inuentis locis diuisiones non deerunt.

a Cod. *intentione*. b Cod. *intentione*. c Ita cod.

§. 10. DE AMBIGUITATE.

Ambiguitatis statum diuidimus locis his; propositione partis, quae ex lege nobiscum facta est; propositione eius quae aduersus nos facit; collatione partium per uniuersales propositiones, utra pars humanior sit, utra congruit [a] moribus ciuitatis; in quibus de animo latoris coniectura dominatur. Hos locos sub exemplo consideremus [b]. *Qui periurauerit ter publice uirgis uerberetur*; *conuictus semel periurii petitur ad poenam ut uerberetur*; *contradicitur*. A propositione *an periurum, ter censeat uerberandum*. Ab oppositione: *an uero lex, ter periurum, uerberandum censuerit*. A conparatione: *utrum honestius, utrum iustius, utrum legibus congruentius, utrum disciplinae aptius*; in quo quid credibile sit uoluisse latorem cernitur.

§. 11. DE COLLECTIUO STATU.

Collectiuus status diuiditur locis his, collectione, quaotitate, conparatione, qualitate. Nunc locum sub exemplo consideremus. *Adulterum cum adultera liceat occidere*; *mulier maritum cum adultera occidit*; *caedis rea est*. Ab ipsa collectione: *an lex quae maritis facultatem ultionis dedit, dederit et feminis*; *an uero solis maribus scripta sit*. A quantitate: *an non tantum sit adulterii peccatum in maribus quantum feminis*. A conparatione: *an hoc peius sit peccatum, et iccirco morte dignius*. A qualitate: *an dignus mori maritus, qui tam intemperans fuit*; *an salute digna mulier quae tam iuris tenax fuit*; *an hoc aliis et in commune utile sit*.

V. DE COMMUNIBUS ARGUMENTORUM LOCIS.

Diuisionis in quaotum breuiter potui praecepta collegi. Sed enim uereor nequam tibi caliginem faciat, quod haec argumentorum locos appellauerint, ut ex his argumenta depromerent, cuiusque status causa esset: quod quidem confitemur esse non utile. Sed plurimum prodest, ut singuli status singulas suas quisque diuisionum, id est argumentorum, formas habeant: quia ex omnibus locis argumentorum qui communes sunt et appellantur, sunt certi quidam unicuique statui familiariores, et magis adhaerentes fiunt: quos sicut recte accepisti, teneri oportet, ut proposito themate cum statum eius conpraehenderis, ilico conpendium diuisionis expedias, protinus per demonstrata decurreos. Multum plane, ad probationis [c] abundantiam poteris adiuuari, si etiam, ut illi uolunt, uniuersos locos in commune traditos teneas, ut praeter obuiam diuisionem, quae supra est tradita, ex his amplius etiam

a Ita cod. b Cod. *consideramus*, sed infra eum e. c Cod. *approbationis* sine *ad*.

argumenta uestiges ; quae tamen tibi causae presentis utilitas largietur . Qui igitur communes argumentorum locos tradiderunt, alios dixerunt artificiales, alios inartificiales .

VI. I. DE ARTIFICIALI ARGUMENTATIONE .

Artificialium distributio quadripertita est . Sunt enim primi loci qui rem praecedunt ; deinde qui in re ipsa sint ; deinde qui circa rem ; post haec qui post rem . Rem praecedunt persona , causa , tempus , locus , materia , modus siue ratio . In re ipsa sunt a toto , a parte , a genere , a specie , a differentia , a proprio , a definitione , a nomine . Circa rem a simili , a dissimili , a pari , a contrario , a maiore , a minore , a praecedente , ab eo quod simul est , a consequente . Post rem , ab euentu , a iudicatis . Hi loci ideo communes appellantur , quia in omni genere causarum ex his argumenta duci possunt . Namque a persona considerabitur patria , nomen , genus , corporis habitudo , mores , uita , amici , aetas , incessus , uultus . Itaque proposita quaestione , etiam in coniectura considerari potest cuiusmodi persona sit , ut per quae illi accidunt aut confirmetur crimen aut repellatur . Si ex barbara natione , uel contra si ex miti , si ex seditioso genere , uel ex feroci , si nobilis , si robustus , si inualidus , si bonis moribus , uel contra nequissimis . In quo ferme ante acta uita percurritur ; si bonis iunctus uel pessimis , si qua arte praeditus [a] , si uerbis semper arrogans , si mansuetus et modestus [b] . Item aetas dat aliquod argumentum in utramque partem , dat etiam fortuna : nonnumquam et incessus et uultus et habitus ; sed et nomen ipsum quasi indicium morum apprachenditur . Et in controuersia finitiua , argumenta nihilominus duci possunt a persona . *Non est sacrilegium cum ab eo quid de templo detrahitur , cuius tutelae atque custodiae commissum est . Si praeceptor discipulum uerberauerit , iniuria non est* . Similiter et in qualitate : *si honesta sit persona , factum quoque eius honestum iudicetur* , ut Cicero pro Cluentio fecit . A causa in coniectura : *causam adulterii fuisse amorem , aut parricidii auaritiam* . Quae plerumque poni argumentorum locis satis non est , nisi oratorum uiribus adiuuentur , id est de ui auaritiae et de ui odii latius disputetur , tam in defensione quam in accusatione . Nam sicut illi ualet fuisse causam , ita defensori proderit non fuisse . A causa finitiua : *si inimicitia pulsauit , iniuria est ; et qui lucri faciendi causa in templum uenit , sacrilegus est . Non enim res maleficium facit , sed causa faciendi . Si non ut lucrum facerem , sed ad ornatum commodarem , detraxi aliquid de templo , non est sacrilegium* . A causa in qualitate : *si causa honesta uidetur , res quoque honesta uideatur necesse est . Bona consumpsit ; si per luxuriam , turpius ; si per liberalitatem , honestius* . A tempore in coniectura : *si nox* ,

a Cod. *praeditis* , b Cod. *mansuetis et modestis* .

si sollemnitas aliqua , si oportunitas , si dies . A tempore in fine : *ut Demosthenes*[1] *publicum crimen esse dicit , quod ludis pulsatus et festis diebus uideretur* . A tempore in qualitate . Frequenter enim tempore res aut turpis aut honesta potest uideri , aut utilis aut necessaria : *ut arma habuisse cum latrocinia plurima committerentur , aut domus expugnarentur* . A loco in coniectura : *ut si*[a] *siluam , montem , campum , templum , domum , ciuitatem causarentur , quorum aut oportunum crimini quod intenditur aut alienum argumentando effici potest* . A loco in fine , ut idem illud Demosthenis : *quod in theatro et in templo pulsatus sit , esse publicum crimen* . A loco in qualitate : *sicut quae domi iure fieri dicamus , haec in publico fieri non oportet , ita is qui adulterum in lupanari cum uxore deprachensum interemit , uideatur non iure interemisse* . A materia in coniectura : *ut si tyrannidis accusetur qui paratam habeat multitudinem , qui pecuniam , qui arma et uim ; uel defendatur qui nihil horum habeat* . A materia in fine ; ut Marcus Tullius pro Caecina[2] uim collegit : *ubi ornati homines , ubi conuocati , ubi multi fuerint , ibi uim non esse factam uideri non posse . Quibus igitur rebus aliis uis intelligatur , si in his non intelligatur ?* A materia in qualitate . Qualis enim materia est cuiusque rei , talis ipsa res uideri potest . Sic artes honestas aut turpes esse dicimus ex his rebus , quia instrumenta earum sunt . Nam et musicam laudamus artem , quod sint materia illius uoces et modi ; et oratorem uituperamus , quod eius sint materia iudicia et lites et testimonia et damnationes . A modo in coniectura , id est a ratione , in eo est , ut quaeramus quomodo factum sit aut fieri potuerit aliquid . Potest enim quis et causam habere et materiam ; sed rationem utendi materia non habere , id est clam , aperte , uel sperasse inpune facturum . Considerandum est autem ut ratio personae accommodetur . Nam si callidus , credibilius erit clam et per fraudem quam per uim et palam admisisse ; contra si audax et inpudens . A modo in fine , ut Marcus Tullius[3] : *dolum circa seruos Publii Fauii*[b] *definiuit ex eo quod insidiati sint* . Et idem : *non esse detrectationem*[c] *circa pacem , cum non clam nec furtim profectus sit sed palam*[4] . A modo in qualitate ; *an si ratio faciendi iusta est , et factum iustum uideri potest* .

a *Si* deest in cod. b Ita cod. pro *Fabii* . c Cod. *detractionem* .

1 Contra Midiam de alapa .

2 Cap VIII. sqq.

3 Scilicet in oratione deperdita pro M. Tullio , cuius orationis uidesis partes a me editas Madiolani cap. VIIII. sqq.

4 Sermo esse uidetur de uadimonio quod Fabio Romam promiserat in agro thurino M. Tullius . Atque ex his rhetoris nostri uerbis lux affulget Ciceroniano loco supra citato , uel potius illi lacunae quae post cap. 2. fragmentorum est.

§. 2. DE LOCIS IN RE [a].

In re autem coniectura argumenta ducuntur a toto, a parte, a genere, a specie, a differentia, a proposito, a definitione, a nomine. A toto: *si totum rem publicam prodidit, quod ex multis rebus ostenditur, non est incredibile eum classem et equitatum prodidisse*. Et ut Marcus Tullius in defensione fecit pro Fonteio [1]: *si nulla* [b] *pecunia numerata est*; quod est totum: *cuius pecuniae quinquagesima est?* quod est pars. Contra a parte totum: *si unumquemque laeserit, totum populum laesit. Si congressus est, si secreto constitit, si mariti domum uenit*; quae sunt partes; *adulter esse colligitur*; quod est totum. A genere: *si libidinosus* [c], *et adulter*; *si auarus, et fur*. A specie: ut *cum probare crudelem uolumus, quaedam ab eo crudeliter facta doceamus*. A differentia, cum in eodem genere species ab alia specie secernitur. Ut Marcus Tullius: *qualis in urbana praetura* [d] *fuerit Uerres, talem in prouinciali esse* [2]. Illud nos non fugiat, incidere hoc genus argumenti, quod est a differentia, in alios locos saepe, et maxime in eum qui est a minore usque ad maius. Nam cum dico, *qui in ciuitate legibus non obtemperauit, hunc per regionem modestum fuisse creditis?* a maiore ad minus ostendo; *qui ciuitatem praedauit* [e], *quanto magis domos incendit?* A proprio sic argumentum ducitur: *proprium est tyrannorum leges contempnere*; *qui ergo legem a uobis latam circumscripserit, non hoc ipso tyrannidem se affectare declarat?* Et apertius [f] Marcus Tullius docet quemadmodum hoc loco utamur, qui assignat propriam Caesari esse clementiam, et dicit: *bellicas quidem laudes cum exercitu cum belli casibus ei cum ceteris esse communes: ex ista uero laude, nihil centurio, nihil cohors, nihil turma decerpsit*.

§. 3. A DEFINITIONE.

Definitio est oratio uim et substantiam rei significans. Eius duplex ratio est. Aut enim praecedente definitione quaeritur *sit ne hoc uirtus, aut quid sit uirtus*. Id aut [g] uniuersum uerbis conplectimur, ut *rhetorice est inueniendi et disponendi et eloquendi cum firma memoria et cum dignitate actionis scientia*. Sed illa prior subtilius et limatius philosophicis disputationibus coartatur; at uero haec inferior oratoris actionibus dilatatur, et magis descriptionibus et eiusmodi definitionibus

a Hic titulus a me suppletur in uacuo codicis spatio. b Num legendum *sin ulla*? c Cod. *libinosus*. d Cod. *prouincia*. e Ita cod. Cf. Priscianum gramm. VIII. 6. f In margine scribitur *cum pro M. Marcello*. g Ita cod.

1 Haec inedite imperfectae orationis particula collocanda uidetur iuxta eas reliquias quas e palatino palimpsesto edidit ill. Niebuhrius.

2 Cf. in Verr. II. 6. 7.

explicatur, quae ex pluribus speciebus rem notent, ut Marcus Tullius contra contionem Quinti Metelli: *qui animum hostilem habet, et cuius facta hostilia sunt* [1], et cetera. Hoc utique modo in utramque partem ualebit definitio. Omnis namque qui quod habet arguitur, eodem quia non habeat defenditur. Argumenta a definitione ducuntur et per etymologiam. Ut *locupletem a locorum copia, et pecuniosum a pecorum copia dicamus* [2]. Definitioni subiecta maxime uidentur genus, species, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandam speciem minimum ualet, plurimum ad refellendam. Itaque *non quae est arbor, platanus est; at quod non est arbor, utique platanus non est. Nec quad uirtus est, utique iusticia est; at quod non est uirtus, non potest esse iusticia*. Species firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. *Nam quod est iusticia, utique uirtus est; quod non est iusticia, potest esse uirtus, si est continentia, fortitudo*. Numquam itaque tolletur per speciem genus, nisi ut omnes species, quae sunt generi subiectae, remoueantur hoc modo: *quod neque inmortale neque mortale est, animal non est*. His adiiciunt propria et differentia. Propriis confirmatur finitio, differentibus soluitur. Proprium est autem quod soli accidit, ut homini sermo, risus. Sunt eiusdem rei plura propria, ut igni lucere, calere. Sed hic ubi plura sunt propria, quodcumque proprium deerit, soluet finitionem; non utique quodcumque erit confirmabit: quod autem proprium non erit, differens erit. Ut *aliud est seruum esse, aliud seruire*. Qualis esse in addictis quaestio solet: *qui seruus est, si manumittatur, fit libertinus, non idem addictus*. A proprio uero ad coniecturae quoque pertinent partem. Ut *quia proprium est boni* [a] *recte facere, iracundi autem uerbis aut manu labefactare; hoc ab ipsis esse credamus, aut contra*. Nam ut quaedam in quibusdam utique sunt, ita quaedam in quibusdam utique non sunt. A nomine, tenuis omnino et exilis; dat tamen nonnumquam facultatem argumentandi. Sic ostendimus Marcum Tullium fecisse de Uerris siue de Apronii nomine [3]; et cetera, quae similiter in hunc locum conueniunt. Sed et in finitiuo statu, uel multo magis isdem locis uti possumus; item in qualitate. Nec interest utrum defendamus an accusemus, pareamus an resistamus: cum locorum fide [b] monstrata, in utramuis partem inde argumenta trahi possunt.

§. 4. DE LOCIS CIRCA REM.

Secuntur hi loci qui circa rem. Omne enim quod in quaestionem uenit, habet aliquid cui conparetur, cum quo conferatur; quia est ei

a Cod. *bonis*. Sed mox *iracundi*. b Ita cod.

1 Ineditus deperditae orationis locus.
2 Cicero de rep. II. 9.
3 Cf. in Verr. II. 6. III. 9.

aliquid simile, est par, est contrarium, est maius, minus est, praecedens est, quod simul sit, est quod consequens. Ab his in hunc modum argumenta ducuntur. A simili: similitudo est res similis ei rei de qua quaeritur, ut ex eo quod certum circa rem similem acciderit, id quoque quod dubium est et in quaestionem uenit, probetur. Et ducetur aut ab exemplo, aut a parabula [a], aut a fabula, aut ab imagine. Ab exemplo, sicut hoc est: *si custodes corporis Dionysio dederitis, idem faciet quod Pisistratus, qui cum a suis ciuibus custodes corpori postulasset, tyrannidem occupauit* [1]. Hoc enim manifestum est de Pisistrato; dubium autem erat de Dionysio. Parabola est res aut genere similis aut ratione. Ratione, ut hoc: *quod in mari gubernator, id in re publica magistratus, quia ut ille nauem, sic ille* [b] *rem publicam regit*. A genere: *quod magister pecoris, hoc bonus imperator*; quia genus utriusque imperium est: eo differt, quod aliud in homines imperium, aliud in muta animalia. *Quod tempestas in mari, hoc seditio aut discordia in populo*; *quod medicina in corpore, hoc leges in ciuitate*. Ab apologo [c] autem, id est fabula, cum inducuntur nota iam et uulgata quaedam, et probandae rei causa ad similitudinem conferuntur. Ab imagine: est autem imago, cum ipsi aliquid simile effingimus, quamuis non sit in rerum natura, ut Marcus Tullius in Uerrem: *nam sicut Scylla*, inquit, *ipsa accipimus* [2]. A simili in finitiuo statu, non aliter quam in coniecturali, ab exemplo, a parabola: *ut si ex alto aliquis portum tenens aduersa tempestate prohibitus peteret ut in eum locum, ex quo eiectus esset, restitueretur; non illud postularet ut in salum, sed ut in ipsum portum, et ut in ipsa ciuitate* [d] *restitueretur. Sic et is qui prohibitus est ab aliquo loco, ex illo deiectus debet uideri, quem petebat, non in quo pulsus est* [3]. Et in qualitate, ut si dicamus: *utile fuisse amitti aliquam partem ciuitatis, ut ceterae saluae esse possint: et gubernatores in tempestate saepe uel mercium uel armamentorum facere iacturam, ut cetera stare possint*. A dissimili et in coniectura et in ceteris statibus sic argumenta sumemus. Et quemadmodum supra quaerebamus quid esset simile, ita et e contrario consideremus quid in se dissimile habeat ea res, quae in quaestionem uenit: ut pro Fonteio Marcus Tullius exequitur, *quod eius causa non sit eadem quae Uerris* [4]: et in pluribus aliis orationibus [5]. Quibus illud colligitur, ut si dissimilia sint ea quae obiciuntur, atque ea fuerint quae alii obiecta sunt, causa quoque dispar sit, et absolui debeat hic, cum sit ille damnatus. A pari in coniectu-

a Ita cod. Sed infra per o. b Corr. *iste*. c In cod. refertur *appologo*. d Ita cod.

1 Cf. Cic. de rep. I. 44.

2 In Verr. V. 56, sed libere.

3 Cic. pro Caecina XXVIII, sed aliis fere uerbis.

4 Haec quoque inedita est Ciceronis particula. Porro autem qua ratione Cicero Verrem accusauerat, eadem Fonteius a suo accusatore postulatus repetundarum fuerat, criminatione par omnes eius magistratus deducta.

5 Ex. gr. pro Scauro.

ra. Fortasse hic argumenti locus similis uideatur esse illi, qui appellatur a simili; sed habet aliquam differentiam. Nam id quod est par, quantitate aestimatur; simile autem est illis modis qui supra dicti sunt. Hic locus pertinet ad statum finitiuum. Namque in eo non solum quaeritur an hoc sit, an quid; sed an idem sit, sicut Marcus Tullius definit [1] *id esse prohibere quod deiici, quoniam ex utroque id consequatur, ut aliquis amittat eum locum, ex quo prohibitus est uel deiectus*: *ut si quis neget caedem a se esse commissam quod non ipse percusserit, dicetur ei nihil interesse utrum auctor quis fuerit caedis, an ipse percusserit*; *quoniam ex utroque in eundem exitum scelus uenerit*. A pari in qualitate, ut si dicamus *utile esse tolli legem quae inutilis est, quia nec recipiantur leges quae noceant*: *idem autem esse, quam rem expertus fueris inutilem, tollere, et eam, quam nocituram putes, repudiare*. A contrario in coniectura, quod fit per catafasin et apofasin. Si enim tibi proponitur, *diuitem non esse uerisimile de tyrannide cogitasse*; tu a contrario argumentum ducas ita, *ut si pauperem accusarem tyrannidis incredibile uideretur, propterea quod facultatem non haberet*; *ergo quia diuitem accuso, probabile uideri oportet*. A contrario in fine: *ut si desertor appellandus sit qui hostem uitat ac fugit, is certe qui non uitauit nec fugit sed ultro appetiit, desertor dici nullo modo potest*. A contrario in qualitate: *ut si honestum est aliquid, turpe non est*; *et si iure factum est aliquid, turpe non est*; *et si iure factum est aliquid, non potest per iniuriam uindicari*. A conparatione et coniectura, a minore ad maius: *si exiguae pecuniae causa peccare non dubitauit, quid cum illi maius esset propositum lucrum? certe non abstinuit*. A minore ad maius in fine: *si commouisse aliquid eorum quae in templo erant posita aut contaminasse, sacrilegium uidetur, quanto magis eo crimine tenetur aliquid de templo sustulisse?* Et Marcus Tullius pro Caecina [2]: *si uidere armatos satis est ad uim probandam, quanto magis pulsum esse metu ac terrore, uis est?* Similiter et in ceteris a maiore ad minus. Nec necesse est in his locis ostendere quemadmodum et in accusatione et defensione utamur. Demonstrata enim parte, facile qui non sit hebes ac nimis brutus assequitur quomodo in utramque partem, si facultas detur, his uti locis possit.

§. 5. EX PRAECEDENTIBUS IN CONIECTURA.

Omnis res habet aliquid praecedens, aliquid simul, aliquid consequens. Et ex eo quod praecedit aliquid, aut simul est, aut consequitur, colligimus argumentum, ut Marcus Tullius pro Milone [3]: *cum ante diem tercium dixerit Clodius Milonem periturum*; *cum ille non dubitauerit praedicere quid esset facturus, uos dubitatis pronuntiare*

1 Pro Caecina XII. sqq.
2 Cap. XVI.
3 Cap. XVI. cum uarietate.

quid fecerit ? Defensionis autem argumenta ab hoc loco duplici modo duci possunt. Nam si quod praecedere debuit, non probatur: nec id credibile debet esse quod sequitur: *si non sum locutus, non possum uideri prodidisse*. Aut certe hoc ipso, quod praecessisse dicitur, crimen diluimus, ut si dicatur: *occidisti, nam ante minatus es*: et contra dicas, *ex eo quod minatus sum, credibile non est me peremisse: omnes enim qui aliquid tale sceleris cogitant, occulte habent, quo*[a] *facilius efficere possint*. A praecedenti in fine: *si omnino uenisse in templum furandi causa iam sacrilegium est, quia non exitu sed conatu male facta existimantur, quanto magis e templo quodcumque abstulisse* ? Et Marcus Tullius [1]: *denuntiasti mortem Caecinae: si hac ui perterritus discessisset, neminem dubitare oportebat, quominus ui pulsus uideretur. Ita ne tandem audire armatos satis est ad uim probandam; uidere, non erit satis?* Ab eo autem quod praecedit et simul est et sequitur in qualitate argumentari possumus ita: *nam si quod praecedit honestum est, necesse est et quod sequitur honestum sit*. Ut, *si utile est exerceri ad uires corporis, et bene ualere utile est. Si bona est sanitas, et uri et secari bonum est, quia haec pro sanitate futura suscipiuntur*. Comparatiuis quoque locis non minus in hoc genere quaestionis utemur, quam in ceteris. *Nam et si unum protexisse ciuem pulcrum est, uniuersam ciuitatem eripuisse periculo multo pulcrius iudicabitur*. Et contra: *non eo multum sibi uindicare debere oratorem, si salutem homini praestiterit; nam et gubernatorem simul nauigantibus et eum qui propugnacula aedificauerit de muro dimicantibus, aeque fecisse certum est*.

§. 6. NUNC POST REM.

Ab euento in coniectura quod Graeci ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως dicunt. *Si ante nobis discordia luctus et maeroris et inopiae, maximarum calamitatum, fuit causa, nunc quoque aestimare debemus eadem uentura si discordare coeperimus*. Et ut a Gaio Fannio aduersus Gracchum dictum est [2]: *si Latinis ciuitatem dederitis, credo existimatis uos ita ut*

a Cod. *quod*.

1 Pro Caec. XVI. cum uar.

2 En fragmentum ineditum Fannianae orationis quae apud Tullium Brut. XXVI laudibus celebratur. *Horum aetatibus adiuncti duo C. Fannii, C. et M. filii, fuerunt: quorum C. filius, qui consul cum Domitio fuit* (anno urbis MCXXII) *unam orationem de sociis et nomine latino, contra Gracchum* (Caium Gracchum scilicet) *reliquit, sane et bonam et nobilem*. Pergit deinde Cicero uindicare Fannio eam orationem, contra nonnullorum dubitationem. Tum ait: *oratio fuit optima illo quidem tempore orationum omnium* etc. *Fannius numquam est habitus elinguis: nam et causas defensitauit, et tribunatus eius arbitrio et auctoritate P. Africani gestus, non obscurus fuit*. (De Fannii tribunatu, Africano censore, rursus Cicero ad Att. XVI. 13.) Praedictae orationis prima uerba apud eundem Tullium extant de or. III. 47: *a quo numero* (cretico) *exorsus est Fannius; Si, Quirites, minas illius*. Paulo iunior, sed tamen coaetaneus, fuit alius Fannius, Laelii gener, qui interfuit dialogis de re publica. Cic. Brut. XXVI.

nunc constitisse, in contione[a] *habituros locum, aut ludis et festis diebus interfuturos. Nonne illos omnia occupaturos putatis?* Collegit enim non esse recipiendos in ciuitatem, ex his quae euentura sint. *Prodere uoluisse patriam arguor. Quid ita? an ut euersa patria, dignitatem a maioribus acceptam, fortunas optime constitutas amitterem, ut cui liceret beatissimo cum summa gloria uiuere, idem hostium potestati subditus cum infamia degerem?* Ab euentu in fine, ut Marcus Tullius Cicero[b][1]: *si iudicaueritis sine dolo malo posse familiam congregari, hominem occidi, omnibus facinorosis eandem licentiam permiseritis. Et si prohiberi non potest aut deiici, prohiberi domo*[c] *tua potueris, et non habebis interdictum quo restituaris.* Et in defensione: *quod si ex eo quod hi naues reliquerunt et ad pedestrem exercitum transierunt, uictoriam parauerunt, desertores eos appellare non possumus.* Ab euentu in qualitate: ut, *qualia sint ea quae euenerunt, aut quae uideantur euentura; tale illud quoque existimetur, ex quo euenerunt.* Ut Sabinis Ennius dixit[2]: *cum spolia generi detraxeritis, quam inscriptionem dabitis?* A iudicatu in coniectura uberrimus et late patens locus est. Ex hoc fere omnia sunt quaecumque ἔνδοξα Graeci uocant, nos autem probabilia dicimus. Utimur autem iudicatu tum omnium, tum plurimorum, tum optimorum, praeterea eorum qui in unaquaque arte peritissimi sunt. Omnium iudicatu utitur Marcus Tullius cum dicit, *nullum ordinem in ciuitate fuisse quibus non licentibus*[d] *ab exilio rediret*[3]. Bonorum autem iudicatu, cum *ex senatus consulto sibi domum restitutam*[4]. Obtimorum[e] iudicatu, *cum Pompeium et ceteros auctores reditus sui nominat*[5]. Scientium iudicatu, *cum domum suam dicit a religione, pontificum sententia, liberatam*[6]. A iudicatu in fine, similiter ex isdem locis: ut *si quaeratur quid sit princeps, eum esse dicamus qui sit nobili genere et facultatibus affluens; quod ita omnes appellandos esse principes credant.* Uel si ita dicamus, *eum esse principem qui uirtute praecellat, quod ita sapientes censeant*[7]. Et cetera eodem modo percurremus. A iudicatu in qualitate. Hic uel maxime conuenit qualitati locus. Nam et in[f] opinione uti possumus omnium, quae turpia et honesta iudicentur, et plurimorum excellentium et peritorum aeque, ut retro didicisti. Adiiciendum uidetur duci argumenta etiam a fictione, ex omnibus isdem locis, quibus superiora. Fictio autem est proponere aliquid, quod si uerum

a Cod. *contentione*. *b* Nam pro *Cicero* est in codice *dicendo*. Certe uocabuli compendium mihi paulo obscurius est. *c* Cod. 1. manu *domna tua*. 2. *dom(in)ia tua*. *d* Ita cod. Sed malim *libentibus*, ita ut haec uox referatur eleganter ad uocem, ut non raro in inscriptionibus. *e* Ita cod. *f* Ita cod.

1 Adhuc exempla petuntur ex oratione pro Caecina cap. XII.

2 Hoc inedito loco confirmatur Ennio operis *Sabinae* titulus, quem diserte memorauerat Macrobius saturn. VI. 5, sed quidam criticus immerito abolendum curanerat, ut dixi ad Cic. de rep. II. 7. Uidentur autem haec uerba Sabinarum feminarum bello Romuli et Tatii oratricium pacis.

3 Ad Quir. post red. I.

4 De harusp. resp. VII.

5 Ad Quir. post red. VII.

6 De harusp. resp. VI.

7 Legesis Ciceronem de rep. I. 33. 34.

est, aut soluat quaestionem aut adiuuet: deinde id de quo quaeritur, facere illi simile. Hoc quo [a] sit notius, subiiciamus exemplum. *Lex: qui parentes non aluerit uinciatur; non alit aliquis; ut uincula recuset, utitur fictione: si filius infans sit*[1]; *si rei puplicae* [b] *causa absit*. Et illa quae solent contra praemium dici: *si tyrannidem petat; si templorum euersionem*. Utitur his Cicero pro Caecina [2]: *unde tua* [c] *familia aut procurator. Si me uilicus* [d] *tuus solus deiecisset. Si uero ne habeas quidem seruum, praeter eum qui me deiecerit*. Et alia in eodem libro plurima. Haec autem fictio cum plurimum ualet aduersus scripta, tum etiam ad qualitates habet uires non mediocres. *Si Lucius Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re publica* [e] *posset iudicare, condemnaret Lucium Murenam* [3]. Et, *si hoc tibi inter cenas et illis inmanibus populis tuis accidisset* [4]. Et, *si Appius ille caecus loqueretur* [5].

§. 7. DE INARTIFICIALIBUS.

Inartificiales sunt, quos non oratoris ingenium inuenit, sed causa ipsa in se habet, ut praeiudicia, rumores, tormenta, tabulae, iusiurandum, testes, responsa, omina, uox aliqua emissa; in quibus maxima pars forensium contentionum consistit. Haec ut ipsa carent arte, tractanda sunt: et adiuuantur isdem locis, quos tradidimus; a persona, a loco, a tempore, a ceteris omnibus, qui in probationibus artificialibus communes argumentorum loci appellantur. Nec tamen omnia tradi possunt, sed tamen demonstratur uia quaedam atque ratio, qua percepta, non modo in exequendo suas quisque uires debet adhibere, sed etiam inueniendo his quae traduntur similia, ut quaeque condicio litium poscit. Neque enim de omnibus causis quisquam potest dicere, quae sunt [f] infinitae et numero et uarietate.

§. 8. DE PRAEIUDICIIS.

Praeiudiciorum uis omnis tribus in generibus maxime uersatur. Rebus, quae aliquando ex aliis causis sunt iudicatae, quae exempla rectius dicuntur, ueluti de rescissis patrum testamentis uel contra filios confirmatis. Item iudiciis ad ipsam causam pertinentibus, unde etiam nomen hoc ductum est, qualia in Opianicum [g] facta dicuntur, et a senatu aduersus Milonem. Item cum de eadem causa pronunciatum est, ut in reis deportatis [h], et adsertione secunda, et partibus centumuiralium,

a Cod. *quod*. b Ita cod. c Edd. *unde tu aut*. d Ita cod. 1. manu; at 2. *uillicus*; male, nam in priscis codd. constanter scribitur unica *l*. e *Publica* deest in edd.; scribitur autem explicate in cod. f Cod. *sint*. g Ita cod. cum unica *p*. h Ita Quintil. V. 2. At cod. *de peratis*.

1 Recole superius p. 12. u. ult.
2 Cap. XVIIII.
3 Pro Murena cap. XXXVIIII.
4 Philipp. II. 25.
5 Pro Caelio cap. XIIII.

quae in duas hastas diuisae sunt, constet oratio. Confirmantur autem praecipue duobus, auctoritate eorum qui pronuntiauerunt, et similitudine rerum de quibus quaeritur. Refelluntur uero raro per contumeliam iudicum, nisi forte manifesta in his erit culpa, ne offendantur iudicum animi: uel aliqua dissimilitudine causae, quia uix ulla res est, quae per omnia alteri similis sit. Si id non continget, aut forte causa erit eadem, actionum incusanda negligentia, aut de infirmitate personarum quaerendum contra quas erit iudicatum: aut de gratia quae testes corrupit; aut de inuidia, aut de ignorantia: aut uidendum quid causae postea accesserit. Quorum si nihil fuerit, licet tamen dicere multos iudiciorum casus ad inique pronuntiandum ualere: ideoque dampnatum Rutilium, absolutos Clodium atque Catilinam. Rogandi etiam iudices, ut rem potius tueantur ipsam, quam iuri iurando [a] alieno suum donent. Aduersus consulta autem senatus et decreta principum uel magistratuum nullum est remedium, nisi aut inuenta quantulumcunque causae differentia, aut aliqua uel eorumdem uel eiusdem potestatis hominum posterior constitutio, quae sit priori contraria. Famam atque rumores pars altera consensum ciuitatis et uelut publicum testimonium uocat: altera sermonem sine ullo certo auctore dispersum, cui malignitas initium, credulitas incrementum affert; quod nulli non etiam innocentissimo possit accidere fraude inimicorum falsa uulgantium. Exempla utriusque non deerunt. In tormentis quoque pars altera quaestionem uera fatendi necessitatem uocat: altera falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium. Et si de ui habenda quaestio agetur, plurimum intererit, quis et quem postulet aut offerat, et in quem, et ex qua causa: siue iam erit habita quaestio, quis ei praefuerit, quis et quo modo sit ortus: an credibilia dixerit; an inter se consonantia: an perseuerauerit in eo quod coeperat; an aliquid dolore mutauerit. Prima parte quaestionis; an praecedente cruciatu: quae utrimque tam infinita sunt quam ipsa rerum uarietas. Contra tabulas saepe dicendum est. Cum sit autem in his aut scelus signatorum aut ignorantia, tutius ad ignorantiam nos conuertimus quo pauciores rei fiant. Sed ad hoc ipsum argumenta et causa trahuntur, si forte aut incredibile est id actum esse, quod tabulae continent; aut aliis quoque probationibus aeque inartificialibus soluitur, si aut is in [b] quo signatum est, aut aliquis signatorum dicitur afuisse, uel prius esse defunctus; si tempora non congruunt; si uel antecedentia uel sequentia tabulis repugnant. Inspectio etiam ipsa falsum saepe depraehendit. Iusiurandum qui offert, aut ita se tuebitur ut eum non sit credibile periuraturum; aut ipsa ui religionis, in quam [c] plus fidei consequitur, si id egerit, ut non cupide ad hoc descendere, sed ne hoc quidem recusare uideatur: aut si causa patiatur, modo litis propter quam deuoturum et se ipse non fuerit passus: aut, si praeter alia causae instrumenta, adiiciet ex abundanti hanc quoque conscientiae suae

a Cod. *iureiurando*. b Ita cod. c Ita cod.

fiduciam . Qui non recipiet condicionem , et [a] a multis contempni iurisiurandi metum dicet , cum etiam philosophi quidam sint reperti , qui deos agere curam rerum humanarum negarent . Eum uero qui nullo offerente iurare sit paratus , ipsum uelle de causa sua pronuntiare et ostendere , quam id quod offerat leue ac facile credat . Qui deferat aliis iurisiurandi conditionem , modeste agere uidetur * , cum litis aduersarium iudicem faciat , et eum cuius cognitio est honere [b] liberet : cui profecto alieno iuri iurando [c] stari quam suo mauult . Quo difficilior recusatio est , nisi forte res est ea , quam credibile sit notam ipsi non esse . Quae si excusatio deerit , hoc supererit , ut innidiam sibi quaeri ab aduersario dicat , atque id agi ut in causa , in qua uincere non potest , quaeri possit . Itaque hominem quidem malum occupaturum hanc condicionem fuisse , se autem probare malle , quae affirmet , quam dubium cuiquam relinquere an peierarit . Praecipere tamen quidam solent , numquam temere iusiurandum deferri oportere , sicut optionem iudici aduersario dandam . Nam si dicere contraria turpe aduocatum [d] uidetur , certe est turpius facere quod noceat . Testimonia aut per tabulas dicuntur aut a praesentibus . Simplicior contra tabulas pugna est : nam et minus obesse uidetur pudor inter paucos signatores mentiendi ; et probandi diffidentia premitur [e] absentia . Et si repraehensionem non capit ipsa persona , infamare signatores licet deinde quod nemo dat per tabulas testimonium nisi sua uoluntate . Contra haec dicitur , et amicum pro amico et inimicum posse uerum integra fide dicere . Et late locus uterque tractatur . Contra praesentes uero communis locus est cum pars altera nullam firmiorem probationem esse contendit , quam quae sit hominum scientia nixa ; altera omnia , per quae fieri solent falsa testimonia , enumerat . Uerumtamen non est in eiusmodi quaestionibus immorandum , an credendum testibus , an credendum tormentis sit . Sed tamen sumendus est transitus ad propria causae : debemus enim probare uelle non nullis [f] testibus nec nullis tormentis esse credendum , de quibus tum maxime agitur . Sequens ratio est , cum specialiter iam quidem sed tamen multos inuadere patroni solent . Nam et gentium simul uniuersarum testimonia eleuantur , et de auditionibus possunt inueniri : non enim ipsos esse testes , sed iniuratorum offerre uoces . Ut eos qui se reo numerasse pecunias iurant , litigatorum non testium habendos loco . Interim [g] aduersus singulos dirigatur actio . Ob quam rem multum interest , ut totam orator causam familiariter norit . Ea enim res docebit ad quae iudicis animus actione sit praeparandus : debet enim uel fieri uel detrahi testibus fides oratione perpetua , quia sic quisque dictis mo-

* *Sch.* Modestum auctoris praeceptum .

a Copula et inutilis uidetur . b Ita cod. cum adspir. ut in fragmentis iuris uaticanis . c Cod. *iure iurando* . d Ita cod. e Cod. *praemitur* . f Ita cod. g Ita *interim* in cod. pro *interdum* heic et alibi .

uetur , ut est ad credendum uel non credendum ante formatus . Saepe inter testes et argumenta contentio est : et inde scientiam et religionem esse ; hinc uero ex argumentis dicitur testem gratia , metu , pecunia , ira , odio , amicitia , ambitu deprauari . Argumenta autem ex natura dici possunt : in his iudicem sibi , in illis aliis credere [1] . Communia haec multis causis ac saepe iactata sunt . Aliquando etiam utrimque sunt testes . Sed confirmatio sequitur ex supradictis , si his adiicientur diuina testimonia , id est responsa et omnia [b] cetera similia . In quibus tractatus erit unus generalis , qui inter stoicos et epicureos solet rogari , prouidentia ne mundus gubernatur [c] ? alter specialis contra partes diuinationis , ut quaeque ad quaestionem cadet . Hic enim fidem confirmabit , hic refellet , quod adiiciat aliquis et uoces , siquae sunt per uinum uel per somnum uel per dementiam uel ab infantibus emissae : quos pars altera nihil iudicare dictura est , altera nihil fingere . Haec omnia , quae inartificialia supra dicta sunt , non tantum praestantur cum sunt , sed etiam ubi non sunt , desiderari solent . Ut puta , *pecuniam dedisti* ; *quis numerauit ? ubi ? unde ? Uenenum arguis : ubi emi ? a quo ? quanti ? per quem dedi ? quo conscio ?* Ideo autem retro eorum statuum , qui sunt in scripto , non fecimus mentionem , quia eadem ratio est in omni genere quaestionum , qua semel accepta , ad cuiusque status controuersiam probationum argumenta parantur . Illud quoque studiosi eloquentiae et de artificialibus et de inartificialibus cogitent , neque in unaquaque causa ea quae monstrauimus cuncta posse reperiri ; nec eodem ordine , quo sunt tradita , semper debere tractari : neque cum proposita fuerit materia dicendi , tum demum scrutanda singula argumentorum loca et uelut ostiatim pulsanda , ut ad probandum id quod intendimus respondeant . Infinitam enim et inutilem faciat ista res discendi tarditatem . Propter quod opus est non tantum arte , sed ingenio et studio et exercitatione nimia , quae plus plerumque et arte et ingenio ualet . Ut quemadmodum in syllabis , quae scribentium cogitationem non exigunt , si sit usus et consuetudo , sic in oratoribus sponte quaedam argumentorum facultas dicendi uel scribendi consuetudine ultro se necessariis locis offerat .

§. 9. DE ARGUMENTO .

Non est satis argumentorum locos uel diuisionum argumenta inuenisse , nisi exornentur inuenta et ceteras [d] in partes distinguantur . Dicere enim , *ueri simile est eum homicidium fecisse qui ex barbaris est* ; ant , *concubuit haec mulier* , *nam peperit* ; non argumentari est , sed argumentum proferre . Est igitur argumentum [e] inuentum aliquo ex genere rem aliquam aut probabiliter ostendens aut necessarie .

a Num *omina* ? b Num pro *omnia* *et* ? c Ita cod. d Num pro *certas* ? e Cod. *cum igitur argumentum sit* .

1 Sic fere Cicero pro Scauro ed. mediol. p. 23.

VII. DE NECESSARIA ARGUMENTATIONE.

Necessarie demonstrantur ea, quae aliter ac dicuntur neque fieri nec demostrari possunt: hoc modo, *si peperit, concubit cum uiro: si lac habet, peperit*. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria ratione uersatur, tractatur in dicendo aut per conplexionem aut per enumerationem aut per simplicem conclusionem. Conplexio est, in qua utrum concesserit, reprachenditur: ut, *si inprobus est, cur tueris? si probus, cur accusas?* Enumeratio est in qua, pluribus rebus expositis et ceteris infirmatis, una res aliqua necessario confirmatur: ut, *necesse est aut inimicitiarum causa ab hoc esse occisum aut metus aut spei aut alicuius amici gratia: aut si horum nihil est, ab hoc non esse occisum. Nam sine causa maleficium susceptum non potest esse. Ergo si neque inimicitiae fuerunt, neque metus ullus, neque spes, neque ad amicum pertinet huius mors illius; relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus*. Simplex conclusio est: *si uos me istud eo tempore fecisse dicitis, (ego)* [a] *autem eo ipso tempore trans mare fui, restat ut id quod (dicitis) non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere*. Atque hoc diligenter uideri oportet, ne quo pacto genus hoc refelli possit, ut non sola confirmatio, uerum et ipsa argumentatio ex necessaria ratione constet.

VIII. DE PROBABILI ARGUMENTATIONE.

Probabilis argumentatio in eo genere est, quod credibile est, quod uere solet fieri, quod in opinione positum est, quod sine ullo teste auditoris opinio confirmat. Ut, *si mater est, diligit; si auarus est, contemnit iusiurandum*. In hoc omnis argumentatio aut per inductionem tractanda est aut per ratiocinationem. Inductio est oratio, quae rebus non dubiis captat assensionem eius, quicum instituta est; quibus assensionibus facit, ut illi dubia quaedam res propter similitudinem earum rerum, quibus assentit, probetur. Ut, *dic mihi quaeso, mulier, si uicina tua melius habeat aurum, utrum illius ne an tuum malis? illius inquit* [b]. *Quid si et uestem et ceterum ornatum muliebrem precii maioris habeat quam tu, tuum ne an illius malis? respondit, illius uero. Quid si uirum meliorem habeat illa quam tu habes, utrum ne tuum uirum malis an illius* [1]? Hic cum rebus non dubiis assensum est, fiet propter similitudinem ut etiam illud quod dubium uideretur, siquis separatim quaereret, propter rationem interrogandi concedatur. Hoc in genere praecipiendum nobis uidetur, primum ut illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. Nam

a Verba parenthesi inclusa abscissa fuerant. b Ita cod. s. manu; at 2. *inquid*.

1 Cicer. de inuent. I. 31.

ex quo postulabimus nobis illud quod dubium sit concedi, ipsum dubium esse non oportet. Deinde, illud cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est ut simile his rebus sit, quas res ante induxerimus quasi non dubias. Nam aliquid ante concessum nobis esse, nihil proderit, si ei dissimile erit id cuius causa illud concedi primum noluerimus. Demus oportet non intelligi quo spectent illae primae inductiones; et ad quem sint exitum peruenturae. Nam qui uidet, si ei rei quam primo rogetur recte assenserit, illam quoque, quae sibi displiceat, esse necessario concedendam; plerumque aut non respondendo, aut male respondendo, longius procedere rogationem non sinet. Quapropter ratione interrogationis imprudens ab eo quod concessit ad id quod non uult concedere, deducendus est. Ad extremum autem, aut taceatur oportet aut concedatur aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda similitudo est earum rerum quae ante concessae sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda argumentatio est. Si tacebitur, aut elicienda responsio est, aut quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo ac si concessum sit concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi, id est inductionis, tripertitum, ut prima pars ex similitudine constet una pluribusue, altera ex eo quod concedi uolumus, cuius causa similitudines exhibitae sunt; tertia ex conclusione, quae aut confirmat confessionem, aut quid ex ea conficiatur, ostendit.

VIIII. DE RATIOCINATIONE.

Ratiocinatio, id est syllogismus, est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum et per se cognitum sua se ui et ratione confirmet. Syllogismi membra sunt enthymema et epichirema. Syllogismus constat partibus complurimis, aliquando quinque aliquando ·IIII· aliquando ·III· Plerumque, quotiens quinque partibus constat, prima est propositio, qua exponitur summa argumentationis ad hunc modum: *melius adcurantur quae consilio geruntur, quam quae sine consilio administrantur*. Secunda est confirmatio propositionis, quae rationibus uariis et quam copiosissimis approbat superiorem hoc modo: *domus ea*[1], *quae ratione geritur omnibus est instructior rebus et apparatior, quam ea quae temere et nullo consilio administratur. Exercitus is, cui praepositus est sapiens et callidus imperator, commodius regitur, quam qui stulticia et temeritate administratur. Nauis optime cursum conficit, quae scientissimo gubernatore utitur*. Tertia est assumptio, quae id quod uelit ostendere, assumit hoc pacto: *nauis autem melius quam omnis mundus administratur?* Quarta est quae approbat assumptionem hoc modo: *nam et signorum ortus et obitus definitum quemdam ordinem seruant, et annuae commutationes non modo ex necessitate quadam semper eodem modo fiunt, uerum etiam ad utilitates quoque*

1 Cic. de inuent. I. 34, Quintil. V. 14.

rerum omnium sunt accommodatae: et diurnae nocturnaeque uicissitudines nulla re umquam mutatae, significant non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinta est conclusio, quae id infert quod ex omnibus partibus cogitur hoc modo: *consilio igitur mundus administratur.* Haec est ratiocinatio in quinque partes distributa quam omnes ab Aristotele [a] et Theophrasto profecti maxime secuti sunt [1]: ut illam per inductionem Socrates et Socratici tractauerunt: et mox oratores ab utrisque transtulerunt. Et tamen aliquando est quadripertita ratiocinatio, cum aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id autem fieri debet cum aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio nullius approbationis indiget. Item est et tripertita ratiocinatio, id est trium partium syllogismus, qui constat propositione, ratiocinatione, conclusione. Ut, *bonum est uirtus* [2]; *nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest; uirtute autem nemo male uti potest; bonum ergo est uirtus.* Et contra idem syllogismus: *non est bonum pecunia; non enim bonum est quo quis male uti potest; pecunia autem potest quis male uti: non igitur bonum est pecunia.* Syllogismorum propositio aut confessa est aut probanda: confessa, ut *omnes beatam uitam uiuere uolunt.* Sequitur ergo argumentatio et conclusio probanda; ut, *qui beatam uitam uiuere uolet, philosophetur oportet.* Non enim conceditur nisi confirmata fuerit. Assumptio quoque interim confessa est; ut, *omnes autem uolunt beatam uitam uiuere.* Interim probanda; ut, *quod autem dissolutum est, sensu caret:* cum hoc non constet, quia potest soluta corpore anima uel immortalis uel ad tempus manere. Omnia genera conclusionum in syllogismis intelligi oportet. Nam ita concludimus, ut in unum conducamus propositionem et assumptionem, atque ita conclusionem adnectamus hoc modo: *quod si leges omnes ad utilitatem rei puplicae* [b] *consuluit* [c], *profecto non potest eodem facto et saluti communi consuluisse et legibus non obtemperasse.* Aut ita, ut ex contrario conficiatur conclusio, hoc modo: *summa igitur amentia est in eorum fide spem habere, quorum perfidia tociens deceptus sis* [3]. Aut ita, ut id solum quod conficitur inferatur, ad hunc modum: *urbem igitur diruamus.* Aut id quod eam rem, quae conficitur, sequatur necesse est, hoc modo: *si peperit, cum uiro concubuit; peperit autem;* conficitur hoc, *concubuit igitur cum uiro.* Hoc si nolis inferre [d] et inferas id quod sequitur; *fecit igitur incestum;* et concluseris argumentationem. Quare in longis argumentationibus ex conductione aut ex contrario conplecti oportet: in breuibus id solum quod conficitur exponere; in his, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti.

a Cod. *Aristotile.* b Ita cod. c Ita cod. Mallem *utilitati rei p. consulunt.* Cf. Cic. de inuent. I. 31. d Cod. *conferre.*

1 Cic. de inuent. I. 35.
2 Quintil. V. 14.
3 Cic. de inuent. I. 40.

X. DE ENTHYMEMATE.

Enthymema est inperfectus syllogismus [1]: non est enim in eo necesse primum proponere, deinde argumentari, et postremo concludere; sed uel primam propositionem praeterire licebit, propterea quod ipsa tantum praesumptione iudicis uel auditoris contenta esse poterit, et sola ratiocinatione exsequi [a], et conclusionem superaddere, uel certe conclusionem praemittere, et sensibus iudicis id quod ratiocinatus est colligendum relinquere. Quare ergo dialecticis illud necessarium est, ut omnibus partibus colligant, oratoribus non semper? quoniam illis ueri inueniendi ratio, his suadendi proposita est. Persuadere autem non poterunt, si ipsa diligentia et redditione partium obscurauerint qnae colligunt. Deinde ad illos non pertinet ut suaues et iucundi sint in disserendo; oratori autem maxime ne aures anditoris offendat studendum est; offendit porro iisdem nominibus utendo saepius et eadem collectione referendo. Debemus etiam illam differentiam scire, quod is qui disserit interim longe probationem petit, et multis in ratiocinatione positis colligit: orator autem quo sit lucidior probatio eius, ex proximo petit, nec spectabit quam uera sint ea quibus colligit, sed quam probabilia. Ut si colligendum sit mortem malum esse, dialecticus ille repetet huius rei probationem ex natura, quod illa nos uitae conciliauit; uel etiam altius et obscurius ex disperatione [b] animae et corporis, ut uel interire animam probet, uel si inmortalis sit, poenas eorum dare quae hic conmiserit. Et ideo cum hoc ipsum incertum sit an recte uixerimus, timendum esse nequas poenas sustineamus. At uero orator nihil horum sibi probandum putat, nisi forte haec ipsa pompatice exequi uolet alio modo et alia ratione. Locuples enim et speciosa uult esse eloquentia, quod non sequetur, si conclusionibus certis et crebris et in unam prope formam cadentibus concessa [c], ex copia satietatem, et ex similitudine fastidium attulerit. Probationem autem ex proximo petet: ut *omnes homines aut maior pars hominum mortem timent* [d], *quod sui lugeant eos qui mortui sunt, quod carituri sint uoluptatibus*. Est enim illi oratio apud homines, qui non recondita disputationnm subtilitate, sed communi sensu uniuersa percipiant.

XI. DE EPICHIREMATE.

Et quoniam diximus quid differat syllogismus ab enthymemate, non aliennm hoc loco uidetur et de epichiremate dicere; quoniam quaerere quidam solent quid inter epichirema et enthymema intersit. Est autem

a Ita cod. At inferius *exequi*. b Ita cod. c Ita cod. pro *congesta*. Contra Virgilius apud Frontonem in exemplis elocutionum *quo congessere columbae* pro *concessere*. d Cod. *timeat*.

1 Quintil. V. 14.

diafora [a] utrumque et ui et substantia idem. Quid ergo interest? quod enthymema correptior probatio, epichirema autem executio enthymematis sit. Quod dico, tale est. Cum partes hae, quibus colligitur aliquid, ita probabiles sint ut nullum praeterea firmamentum desiderent [b], enthymema erit nudum et uidunm, quale est hoc: *si uero creditis eum qui patre non temperauit, quominus manus inferret, alienis temperaturum*. Hoc quia statim probabile uidetur, nullam confirmationem desiderat, et circumcisum enthymema est. At uero hoc ipsum, quia quasi paruum [c] probabile hoc modo proponat aliquis, deinde exequitur: *si ostendero iudici ab hoc pulsatum patrem, dubitabitis* [d] *ab eo iniuriam extraneo factam? non opinor*. Deinde longius prosequatur. *Etenim multi quamuis petulantes in alienos essent, suis tamen temperauerunt: at uero qui patrem non manu dico sed uultu tantummodo laesit, quid est quod non audere possit? credo existimationem inpudentiae uerebitur, qui crimen impietatis suscipere non recusauit; aut leges uerebitur, qui parente uiolato, non solum humana uerum etiam diuina iura permiscuit*. Et licet in quantum uis aliquid exequi: deinde hoc probato et confirmato, tum demum inponere enthymemati conclusionem ita deinde: *cum ab hoc pulsatum patrem constet, ab eo non uidebitur aliquid iniuriose circa hominem alienum et extraneum esse conmissum?* Et omnino, quia est tripertita, quae est minima collectio syllogismi: proponimus enim id quod colligendum est, deinde confirmamus, deinde concludimus [e]. Illa ratiocinatio, quae est inter propositionem et conclusionem, enthymema dicitur. Enthymematon et epichirematon formae sunt quinque, electicon, item dicticon, item gnomicon, item paradigmaticon, item syllogisticon [f]. Electicon, quod solum apud ueteres tractabatur, in quo repugnantia colliguntur, cuiusmodi est hoc: *liberalem se praedicat; idem peculatum fecisse conuincitur*. Pugnant enim liberalitas et peculatus. Alii postea adiecerunt enthymematicon: *quod si apparet huic numquam officio pecuniam fuisse potiorem, certe eum liberalem iudicari oportet*. Non enim pugnant haec inter se, sed consecuntur; et est haec forma enthymematicon quod appellatur dicticon et fit a consequentibus. Tercium gnomicon: nam gnomicon est sententia, sicut illa: *difficile est modum precio statuere nisi libidini feceris* [1]. Et illa: *non potest uerus accusator esse qui cum*

a Ita cod. b Cod. *disiderent*. c Ita cod. pro *parum* heic et infra. d Cod. *dubitatis*. e Cod. *conclusimus*. f Haec uocabula explicantur exemplisque inlustrantur in margine. *Electicon, id est conuincibile, est quod euidenti ratione conuincit: Ut Cicero fecit pro Milone: eius igitur mortis sedetis tutores* (edd. *ultores*) *cuius uitam si putetis per uos restitui posse, nolitis? — Dicticon, id est ostentabile, est quod a rei demonstratione constringit. Ut Cicero in Catilinam. hic tamen uiuit? immo in senatum uenit. — Gnomicon id est sententiale, est quod sententia generali . . . ut apud Terentium: obsequium amicos, ueritas odium parit. — Paradigmaticon, id est exemplabile, est quod alicuius exempli comparatione exitum similem comminatur. Sic Cicero in philippicis: te miror, Antoni, quorum exempla* (edd. *facta*) *imitaris, eorum exitus non pertimescere. — Syllogisticon, id est collectiuum, est quod in unum quae argumentata sunt colligit. Sic Cicero pro Milone: quem igitur cum gratia noluit, hunc uoluit cum omnium querela? quem iure, quem loco, quem tempore non est ausus, hunc iniuria, alieno tempore et loco, cum periculo capitis, non dubitauit occidere?* Cf. Quintil. V. 14.

1 In Verr. IIII. 7. cum uarietate.

reo criminum societate coniungitur[1]. Sed enthymema gnomicon hoc a sententia differt, quod ibi tantum simpliciter sententia pronuntiatur, hic autem simul et ratio sententiae redditur, quale est hoc : *Carthaginienses nobis iam hostes sunt*; *nam qui omnia parat contra me*, *ut quo tempore possit*, *bellum uelit inferre*, *hic iam mihi hostis est*, *tametsi nondum armis agat*. Paradigmaticon enthymema quamquam ad exemplum se refert, hoc tamen differt ab exemplo, quod exemplum per se positum probationem adiuuat, conuersum autem in speciem argumenti, formam accipit paradigmatis enthymematici. Ut sit exemplum : *non debetis largitionem permittere* ; *nam et Dionysius et Pisistratus ciues largitione corruperunt*. At uero ut enthymema sit paradigmaticon, illo modo corripitur et concluditur : ut, *si Phalaridi et Pisistrato et ceteris omnibus una res maxime largitio dominationem conparauit*, *quid est quod non idem Gracchum affectare credatis*, *quem eadem quae illos facere uideatis*? Syllogisticon enthymema est quod ad imaginem syllogismi ex multis aliquid colligit. Ut si dicamus : *adulterium multis modis arguitur*, *quod munuscula missa sint*, *quod ad cellulam saepius conuenit ancillae*, *quod ad domum mariti accessum sit*, *quod qui accesserit latere uoluerit*. Atque haec omnia cum astruxerimus, tunc concludimus : *quod si munera misisse doceo*, *et cum ancillulis familiaritatem habuisse*, *et egressum furtim* ; *quid est quod non ex his omnibus adulterium uideatur esse conmissum*? In eliciendo [a] enthymematibus raro utendum est. In patheticis uero aut ethicis materiis etiam dissoluamus quantum fieri potest enthymemata et destruamus, ne pedibus et numeris constricta sint. In his uero causis, in quibus res omnis in probatione posita est, dictica uitamus, et syllogistica adhibemus. Paradigmatica et gnomica seueris et grauibus et magnificis conueniunt : dictica supplicantibus et in affectu positis. In omni autem argumentatione uariari orationem magnopere oportebit [2]. Nam sicut in omnibus rebus, ita etiam in hac similitudo mater est satietatis. Uariari autem poterit, si non similiter semper congrediamur, si tum inductione utamur, tum ratiocinatione : nec semper ratiocinationem a propositione incipiamus, nec semper quinque partibus eius utamur, nec eadem ratione partitiones explicemus : sed tum ab assumptione incipere, tum ex propositione ; tum approbatione, tum hoc tum illo genere conclusionis uti.

XII. DE REPRAEHENSIONE.

Repraehensio [3] est per quam argumentando aduersariorum confirmatio deluitur aut adleuiatur [b]. Haec fonte inuentionis eodem utitur quo utitur confirmatio, propterea quod quibus ex locis aliqua res potest con-

a Ita cod. b Ita cod. 1. manu ; 2. *adleuatur*. Sed illa prior retinenda est uerissima lectio, contra criticorum dubitationes apud Cic. l. c.

1 Confer in Verr. III. 1; quamquam hic est alius Ciceronis locus.

2 Cic. de inuent. I. 41.

3 Cic. de inuent. I. 42.

firmari , isdem potest infirmari ; id est quos in superiori parte didicisti communibus argumentorum locis . Nec tantum argumentum , sed argumentatio , tam in confirmando quam in refelleudo similiter explicatur . Uerum enim sunt huius partis quaedam propria praecepta , quae in refellendo obseruare debemus . Tradidimus retro argumentum aut necessarium esse aut probabile : necessarium tractari aut per conplexionem aut per enumerationem , aut per simplicem conclusionem . Haec quemadmodum in probando tractarentur accepisti . Nunc quemadmodum reprachendantur , id est refellantur , attende . Primum conplexio [1] , quae utrum concesseris debet tollere , si uera est , numquam reprachenditur : id est , *si peperit , concubuit cum uiro* . Si uero falsa , et imitatur ueritatem , duobus modis , aut conuersione aut alterius partis infirmatione . Conuersione hoc modo :

nam si ueretur , quid eum accuses qui est probus ?
si inuerecundum animi ingenium possidet ,
quid eum accuses qui id parui auditu aestimet ?

Hic siue uereri dixeris , siue non uereri , concedendum putat hnc , ut necesse non sit accusandum [a] . Refelles ergo conuersione sic : *nam si ueretur , accuses ; non enim parui auditu aestimabit : si inuerecundum ingenium animi possidet , tamen accuses ; non enim probus est* . Alterius autem partis infirmatione reprachenditur conplexio ita : *uerum si ueretur , accusatione corripitur , ut ab errato recedat* . Enumeratio reprachenditur si aut praeteritum quiddam dicemus quod uelimus [b] concedere ; aut infirmum aliquid annumeratum , cui contradici possit ; aut causa non sit quare non honeste possimus concedere . Praeteritum quiddam est : *quoniam habes istum equum , aut emeris oportet , aut hereditate possideas , aut munere acceperis , aut domi tibi natus sit ; aut si horum nihil est , surripuisti . Neque emisti , neque hereditate uenit , neque donatus est , neque domi natus est ; necesse est ergo ut subripueris* . Hoc totum dissolues si dicere possis , ex hostibus equum esse captum , quod ille in enumeratione praetermiserat . Item reprachenditur enumeratio , cum contradici alicui speciei ex enumeratione possit . Ut , *si contendas hereditate tibi obuenisse , aut munere accepisse , aut domi natum esse* . Item reprachenditur cum aliquid ex enumeratione eligere possumus cui honeste concedamus . Ut si qui dixerit : *aut insidias facere uoluisti , aut amico morem gessisti , aut cupiditate elatus es* . Et nos contra dicamus , *amico morem gessi* . Simplex conclusio reprachenditur , si id quod sequitur , non uideatur necessario cum eo quod ante sit cohaerere . Nam hoc quidem ; *si spiritum ducit , uiuit ; si dies est , lucet* ; eiusmodi est ut cum priore necessario posterius cohaerere uideatur . Argumentatio , quae per inductionem appellatur , quoniam per similitudinem maxime exercetur , poterit repelli dum

a Edd. *ut neges esse accusandum* . b Cod. *uelim* .

1 Cic. de inuent. I. 45.

simile negemus id quod confertur, et si fieri potest, diuersum genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione. Quo in numero illud quod per similitudinem affertur, et quo hoc cuius causa affertur haberi conueniat, quid res a re differat, ostendendum: ex quo probemus aliud de eo quod comparabitur, et de quo comparabitur existimari oportere. Syllogismus expugnatur, cum aut intentio eius, aut assumptio, aut conclusio, nonnumquam communia, refelluntur. Et quidem intentio ex his locis argumentorum redarguitur, quibus et confirmatur, id est contraria ratiocinatione: ratiocinatio autem numquam est uera, nisi et propositio uera sit. Nonnumquam tamen uerae propositionis falsa ratiocinatio est, *ut uirtus bonum est*; uerum est; sed siquis ratiocinationem subiiciat *quod ea locupletes faciat*, uerae intentionis falsa sit ratiocinatio [1]. Conclusio autem aut uera negatur, cum aliud colligit quam id quod ex prioribus exprimitur, aut nihil ad praesentem quaestionem dicitur pertinere. Non est uera, sicut haec: *insidiator iure occiditur; nam cum uitae uim afferat ut hostis, etiam repelli debet ut hostis; recte igitur Clodius ut hostis occisus est*. Nam utique nondum etiam [a] Clodium insidiatorem ostendimus. Et si uera conclusio, *recte igitur insidiator ut hostis occiditur*; nihil ad nos; nondum enim Clodius insidiator apparet. Sed ut potest uera esse intentio et ratiocinatio et tamen falsa conclusio, ita si illa falsa sunt, numquam est uera [b] conclusio. Praeterea omne genus argumentationis siue in his quae scripta sunt, siue in enthymemate, siue in epichiremate, refutatur aut quasi uitiosum genus argumentationis, ut cum contra argumentum aliud argumentum opponitur firmum, cum ipsum genus uitiosum est aut falsum. Ut, *non potest esse sapiens qui pecuniam negligit*. Aut cum commune, ut non minus aduersariis quam nobis faciat, hoc modo: *iccirco, iudices, quia ueram causam habebam, breui peroraui*. Aut ut uulgare quod in aliam quoque rem transferri possit: ut, *si causam ueram non haberem, uobis me iudicibus non commisissem*. Aut ut leue quid sero inducitur: *si in mentem uenisset, non commisissem*. Aut ut remotum, quod ulterius quam satis est petitur: ut, *si in nemore Pelio non cecidissent trabes, hoc scelus factum non esset* [2]. Aut male definitum repraehenditur, ut communia describendo, hoc modo; *seditiosus est is* [c] *qui malus atque inutilis ciuis est*; cum non magis seditiosi quam ambitiosi et calumniatoris sit. Aut false definiendo: ut, *sapientia est pecuniae quaerendae intelligentia* [3]. Item uitiosum est argumentum, cum controuersum est, id est cum incertis incerta uult probare; uel cum relicta controuersia, de eo, in quo non est quaestio, argumentatur. Non honestum est argumentum, quod aut loco in quo dicitur, aut homine qui dicit, aut eo tempore quo dicitur,

a Quint. melius: *non utique, nondum enim*. b Cod. *uera falsa*. c Cod. *his*.

1 Quintil. V. 14. ad Heren. II. 22, et Cic. de inuent. I. 49.
2 Ex Ennii Medea euripidea apud auct. 3 Cic. inuent. I. 49. sqq.

aut his qui audiunt, aut ea re de qua agatur, indignum est. Offensum est argumentum, quod eorum qui audiunt uoluntatem laedit. Inconstans est argumentum, quod ab eodem de eadem re diuerse dicitur, ut *qui dicat uirtutem ad beate uiuendum* [a] *nulla re indigere, et idem postea neget siue bona ualetudine posse bene uiui* [b]. Aduersarium est argumentum, ut *siquis hostium uim et copias augeat cum ad pugnandum milites adhortetur*. Uitiosum est argumentum, si plurima in partitione pollicitus, pauciora demonstret: aut cum, si totum debet ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: *mulierum genus auarum est, nam Eriphila auro uiri uitam uendidit*. Uiciosum est argumentum, et si rea ex hominis uitio uituperabitur, *ut qui doctrinam* [c] *alicuius docti uitiis repraehendant: aut siqui, cum aliquem uolet laudare, de felicitate eius non de uirtute dicet*. Aut *si rem cum re ita conparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperauerit*. Aut *si cum de certa re quaeritur, de communi instituerit orationem*: ut, *si cum aliqui deliberent bellum gerant an non, pacem laudent omnino, non illud bellum inutile esse demonstrent*. Paruum idoneum est argumentum hoc modo: *maximum bonum est amicitia; plurimae enim delectationes sunt in amicitia*. Cum contra argumentum aliud firmum argumentum opponitur; hoc genus in deliberationibus maxime uersabitur, cum aliquid quod contra dicatur aequum esse concedimus, sed id quod nos defendamus necessarium esse demonstramus; aut cum id quod ille defendat, utile esse fateamur; quod nos dicamus, honestum esse demonstremus [d].

XIII. DE PROPOSITIONE.

Quaeri etiam solet, an semper approbationes propositione uti necesse sit. Propositio autem est omnis confirmationis initium. Sed aliquando sine propositione quoque satis manifestum est quid in quaestione uersetur; utique si narratio ibi finem habet ubi initium quaestio, adeo ut aliquando subiungatur expositioni, quae solet in argumentis summa esse collectio; ut est: *haec si ut exposui gesta sunt iudices, insidiator superatus est, ui uicta uis est* [1]. Nonnumquam ualde utilis est propositio, ubi res defendi non potest, et de iure quaeritur, ut pro eo qui pecuniam priuatam de templo sustulit. Ut si dicas: *de sacrilegio cognoscitis*: ut iudices intelligant id unum esse officii sui quaerere, an id quod obiicitur sacrilegium sit. Item necessaria est propositio in causis obscuris aut multiplicibus, non solum ut fiat causa lucidior, sed quia aliquanto magis mouet, si protinus subtexantur aliqua quae prosint. Ut est: *lex aperte scripta est, ut peregrinus qui murum ascendit, mor-*

a Cod. *utendum*. b Ita fortasse in cod. 1. manu; at 2. *uiuere*. c In ed1. additur *ex*. d Ita cod. At supra cum *a*.

1 Cicer. pro Mil. XI. cum uarietate. Confer autem Quintil. IIII. 4.

te multetur; *peregrinum te esse certum est*, *et ascendisse murum*; *quid superest*, *nisi ut puniaris*? haec enim propositio confessione aduersarii premitur [a], et quodammodo iudicandi moram tollit. Sunt propositiones non tantum simplices, sed etiam duplices et multiplices. Nam et plura crimina simul congeruntur. Ut, *Socrates accusatus est quod corrumperet iuuentutem*, *et nouas superstitiones introduceret*. Defensio quoque plures interim propositiones habet. Ut, *pecuniam petis nullo iure*; *procuratorem enim tibi esse non licuit*; *sed neque cuius nomine litigas*, *habere procuratorem potuit*. Et multiplicari haec in quantum libet possunt. Est etiam nuda propositio, qualis fere in coniecturalibus: *caedis ago*, *furtum obiicio*. Est cum ratione propositio; ut, *maiestatem minuit Cornelius*, *nam codicem legit* [1]. Praeter haec utimur propositione, aut nostra; *adulterium obiicio*: aut aduersarii; ut, *adulterii mecum agitur*: aut communi; ut, *inter me et aduersarium quaestio est*, *uter sit defuncto* [b] *propior*. Nonnumquam diuersas quoquo iungimus: ut, *ego hoc dico*; *aduersarius illud*. Habet interim uim propositionis etiam quae per se non est propositio, cum enarrato rerum ordine, subiicimus: *de his*, *iudices*, *cognoscetis* [c]: ut sit haec commonitio iudicis, ut ad quaestionem ingredientibus ipse quoque quodammodo nouum audiendi sumat exordium.

XIIII. DE PARTITIONE.

Et de partitione quaesitum est an ea semper esset [d] utendum. Partitio autem est nostrarum aut aduersarii propositionum, aut utrorumque in ordinem collocata enumeratio. Hac aliquando utendum non est. Primum quia pleraque gratiora sunt, si inuenta subito nec domo adlata, sed inter dicendum ex re ipsa nata uideantur. Unde illa non iniocunda [e] schemata [f]: *paene excidit mihi*; et *fugerat me*; et *recte admones*. Deinde quod interdum etiam fallendus est iudex, ut aliud agi quam quod petimus putet. Nam est nonnumquam dura propositio, quam iudex si praeuidit, non aliter reformidat, quam qui ferrum medici priusquam curetur [g] aspexit. At si de re non ante proposita securum ac nulla denuntiatione in se conuersum intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur. Deinde refugienda interdum non modo partitio quaestionum, sed omnino tractatio est, et affectibus turbandus et ab intentione auferendus auditor. Non enim solum oratores docere, sed nonnumquam plus debent mouere. Cui contraria est maxime tenuis illa et scrupulosa partitio: quod interdum quae per se leuia sunt et infirma, congerenda sunt et turba ualent, ut uelut eruptione pugnetur, quod tamen rarum esse debet et ex necessitate demum; cum hoc ipsum, quod

a Cod. *praemitur*. b Edd. *intestato*. c Edd. *cognoscitis*. d Cod. *esse*. e Ita cod. f Ita 2. manu; at 1. *scemata*, ut apud Frontonem. g Cod. *curuetur*. Sed recte Quintil. IIII. 5.

1 Ascon. argum. or. pro Cornel. et Cic. in Vat. II.

dissimile rationi est, coegerit ratio. Praeter haec in omni particione est utique aliquid potentissimum, quod cum audierit iudex, cetera tamquam superuacua granari solet. De illo quoque genere defensionis plerumque dubitatur: *si occidi, recte feci; sed non occidi*. Quo enim pertinet prius, si sequens firmissimum est? sequente enim, si modo indubitabile est, solo utendum est. Uerumtamen siquid in eo quod est fortius timebimus, utraque probatione nitamur. Alius enim alio moueri solet. Et qui factum putabit, iustum credere potest; et qui tamquam iusto non mouebitur, factum fortasse non credet. Ut certa manus uno telo potest esse contenta, incerta plura spargenda sunt, ut sit et fortunae locus. Ut pro Milone insidiatorem primum ostendit Clodium; tum ex habundanti [a] addidit, etiamsi id non fuisset, talem ciuem cum magna uirtute interfectoris necari potuisse. Quotiens tamen hac duplici defensione utendum est, nitendum est ut in illam partem sequentem fides ex priore ducatur. Potest enim uideri qui tuto etiam confessurus fuit, mentiendi causam in negando non habere. Et illud utique faciendum est, ut quotiens suspicamur iudicem aliam probationem desiderare, quam de qua loquimur, promittamus nos statim plene satis esse facturos. Frequenter autem suscipitur causa paruum uerecunda, sed iure tuta, de quo ne inuiti iudices audiant, frequentius sunt admonendi secuturam defensionem probitatis, ut expectent et agi ordine sinant. Quaedam nos inuitis litigatoribus simulandum est dicere. Nonnumquam, si interpellamur, ab his subsistere: saepe auertenda ad ipsos oratio: hortandi etiam ut sinant nos uti nostro consilio. Ita subripitur animo iudicis, et dum sperat probationem pudoris, asperioribus illis iuris adlegationibus minus repugnabit. Sic utraque se res inuicem inuabit, eritque iudex circa ius nostrum spe modestiae attentior; circa modestiam, iuris probatione procliuior. Sed ut non semper necessaria, aut utilis est partitio, ita oportune [b] adhibita, multum et lucis et gratiae confert. Neque enim solum id efficit ut clariora fiant quae dicturi sumus, sed reficit quoque audientem certo singularum partium fine, non aliter quam facientibus iter multum detrahunt fatigationis notata in scriptis lapidibus spatia. Partitio igitur quotiens adhibenda est inlustrem et distinctam facit orationem [1]. Partitionis partes sunt duae, quarum utraque magnopere ad aperiendam causam et constituendam pertinet controuersiam. Una pars est, quae quid cum aduersariis conueniat, et quid in controuersia relinquatur ostendit; ex qua certum quiddam destinatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est in qua rerum omnium, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa, qua conficitur ut certas animo res teneat auditor, quibus dictis intelligat fore peroratum. Quae partitio quid conueniat et quid non conueniat ostendit. Haec debet illud quod conueniat inclinare ad suae causae commodum hoc modo: *interfectam*

a Ita cod. cum adspir. b Ita cod. cum unica p.

1 Cic. de inuent. I. 22. sqq.

matrem esse a filio , *conuenit mihi cum aduersariis* ; *item contra interfectum esse ab uxore Agamemnonem conuenit : an sceleratus Orestes* , *et an scelerata Clytemnestra* , *non conuenit* : et hoc τὸ κρινόμενον . Sed cum scelus sit matrem interemisse uel maritum interemisse , idque conueniat , plurimum proficit etiam ad id quod non conuenit inter partes , ut scelerati uideantur qui id admisisse doceantur . Ut , *dicam de auaritia* , *de superbia* , *de crudelitate* . Ut , *dicam primo quae in quaestura* , *quae in aedilitate* , *quae in praetura Romae* , *postremo quae in prouincia conmiserit* ; et talia . Sic et Marcus Tullius fecit pro Tullio : *dampnum* [a] *datum Tullio et ui hominibus armatis et a familia P. Fabi* [b] *constare dicit* ; *in controuersia autem esse an dolo malo dampnum datum sit* ; quod est τὸ κρινόμενον , quodque adiuuatur plurimum ex his de quibus conuenire constitit . Idem : *dolum malum esse cum familia armata sit* , *cum ad uim uenerit* , *cum dampnum intulerit* . Quae autem partitio omnium , quas dicturi sumus , rerum distributam continet expositionem , haec habere debet breuitatem , absolutionem , paucitatem . Breuitas est cum , nisi necessarium , nullum assumitur uerbum ; quae iccirco est utilis , quod rebus ipsis et partibus causae , non uerbis neque extraneis ornamentis , animus auditoris tenendus est . Absolutio est per quam omnium [c] quae incidunt in causam genera , de quibus dicendum est , amplectimur . In qua partitione cauendum est , ne aliud aliquod genus utile relinquatur , aut sero extra partitionem , id quod uitiosissimum ac turpissimum est , inferatur . Paucitas in partitione seruatur si genera ipsa rerum ponantur , neque permixte cum partibus inplicentur . Nam genus est , ut animal ; pars est , ut equus . Sed saepe eadem res alii genus , alii pars est : Nam homo animalis , pars est ; Troiani [d] aut Graeci , genus est . Hoc ideo , ut aperte intellecta generali partitione , paucitas generum in partitione seruari possit . Nam qui ita partitur : *ostendam propter cupiditatem et audaciam et auaritiam* ; non intelligit in partitione exposito genere , partem se generi admiscuisse . Nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas ; eius autem generis sine dubio pars est auaritia . Hoc igitur uitandum est , ne cuius genus posueris , eius sicut aliquam diuisam ac dissimilem partem ponas . Quod si in genus incident partes , id genus cum in prima causae partitione erit simpliciter expositum , eo tempore commodissime distribuetur , cum ad ipsum uentum erit explicandum in causae dictione . Atque illud quoque pertinet ad paucitatem , ne aut plura quam satis sit demonstraturos nos dicamus , hoc modo : *ostendam aduersarios quod arguamus* , *et potuisse* , *et uoluisse* , *et fecisse* ; cum satis sit *fecisse* , ostendere . Aut cum in causa nulla partitio sit , et cum simplex aliquid agatur , tamen utamur distributione , id quod perraro potest accidere . Meminisse debemus , quod prima quaeque pars , ut exposita est in partitione , sic in ordine primo quaeque transigatur . Est autem magna pru-

a Ita cod. 2. manu ; at 1. *damnum* . Sic et infra . b Cod. pro ·P· *Fabi* habet *praeda ui* , qui est librarii error notas ueteres non intelligentis . c Edd. *omnia* . d Edd. male *Thebani* .

dentia, cum multa argumenta occurrunt, non uti omnibus, sed electis et magis profuturis, nec tam ennmerare argumenta quam pendere [a]. Argumenta semper desiderant purum sermonem, et dilucidum et distinctum et minime elatum, maxime in rebus minoribus. Etiam sermone ac uerbis propriis utendum est. Nam, ut ait Marcus Tullius [1], *ceterarum artium studia fere reconditis atque abditis fontibus* [b] *hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita, communi quodam in usu atque hominum in* [c] *more et sermone uersatur: ut in ceteris artibus* [d] *id maxime excellat, quod longissime sit ab inperitorum intelligenti a sensuque disiunctum; in dicendo autem uitium uel maximum sit* [e], *a uulgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrere*. Hoc cum Marcus Tullius de omni parte orationis dixerit, praecipue tamen in argumentatione seruandum est, in quo etiam obscuritas magis fugienda est. Siquando tamen maior erit materia, nonnullus etiam agumentationi indulgendus est ornatus, quod et Tullius fecit: *silent leges* [2] *inter arma, et gladium nobis interim* [f] *ab ipsis porrigi uidemus legibus*. Sed et Quintilianus praecipit [3] in argumentatione ante omnia peraccurata utendum esse perspicuitate: in maioribus dumtaxat causis licere ornatu aliquo delectare. Quicquid natura magis asperum est, hoc pluribus est condiendum uoluptatibus, dummmodo in his argumentis pius [g] habeatur modus ut sint ornamenta non inpedimenta. Cum igitur argumentorum locos perspexeris et quemadmodum his sit utendum, tum suscepta causa constitue quid habeat boni quid mali: nulla enim potest esse quae non habeat utrumque: et quod boni habet, id amplectere, id exorna et exaggera et in eo commorare. A malo autem uitioque causae ita recede, non ut te fugere appareat, sed ut totum bono illo ornando et augendo obruatur. Et si causa est in argumentis, ad ea te potissimum conuerte. Si in consiliatione [h], insiste. Summa denique huius generis haec sit, ut si in refellendo aduersarium plus spei sit, quam in confirmandis nostris, omnia in illum tela conferamus: si nostra probari facilius quam illa redargui possunt, abducere animos a contraria defensione et ad nostram conemur adducere. Diximus retro inuentione excogitari principia, narrationem, excessus, quaestiones, epilogos. Itaque his, quae prima in omni causa spectanda sunt, idest quaestionibus disputatis, iam reliqua uideamus.

XV. DE PRINCIPIIS [4].

Non tantum in prohoemio, sed in omni parte actionis maxime prodest ut dicturus intueatur qui, et apud quem, et pro quo, et contra quem, et quo tempore, et quo loco, et quo rerum statu, et qua

a Cod. *pandere*. b Edd. *e fontibus*. c Edd. *in hominum*. d *Artibus* deest in edd. e Edd. male *est*, ubi recte emendabat Pearcius *sit*. f Edd. *interdum*. g Ita cod. h Ita cod.

1 De orat. I. 3.
2 Pro Milone III. IIII, et Quintil. V. 14.
3 Lib. V. 12.
4 Cf. Quintil. IIII. 1.

uulgi fama dicendum, quid iudicem sentire credibile sit. Ita etiam facilius quid adnitendum, poterit institui. Oportet autem, ut aedibus ac templis uestibula, sic causis principia, nec magnis parua, nec paruis magna praeponi. Principium autem non semper est necessarium. Nam uel temporis angustiae non patiuntur, uel causa perparua est, uel iudex mora offenditur. Plane potest nonnumquam post narrationem prohoemium poni. Si enim est quod apud suspicionem iudicum causae officiat, ipsi autem expositionem negotii statim desiderent, possumus utrique rei satisfacere, ut explanata omni controuersia, quibus medendum est principiis, leniamus. Ac si ad probationes transeamus, quod genus graeci μερικὰ prohoemia appellant, quae non initio, sed ubicumque usus exigerit [a], quibusque actionis partibus accomodantur [b]. Cum autem erit utendum principio, praeparare eo debemus iudicem, beniuolum, attentum, docilem faciendo. Quae tamen per totam actionem custodienda sunt, sed in initiis praecipue, ut in animum iudicis possimus admitti. Beniuolus aut personis efficitur, aut causis. A personis, si ducatur exordium uel ab actore causae, uel ab ipso litigatore, et ab accidentibus unicuique personae; ut aut dignitas allegetur, aut infirmitas, aut merita: sed uerecundius, ne inuidiam prouocemus. Prosunt etiam et liberi et sexus et aetas et conditio et cetera quae iudicem ad misericordiam inclinant. Degustanda tamen in principio, non consumenda latius. Aduersarii quoque persona prope isdem omnibus e contrario inpugnari solet. A iudice quoque principia ducuntur, non nimis laudando eum, quia suspectum est et parti utrique commune; et ideo si fieri potest laudem eius ad utilitatem causae conferamus: ut adlegemus pro honestis dignitatem illi suam, pro humilibus iusticiam, pro infelicibus misericordiam, pro laesis seueritatem, et similiter cetera. Propter quod mores quoque si fieri potest iudicis uelim nosse. Nam prout asperi, lenes, iocundi, graues fuerint, ita aut assumere in causa naturas eorum quae conpetunt, aut mitigare quae repugnabunt oportebit. Praeterea detrahenda uel confirmanda opinio, si [c] quam uidebitur domo iudex attulisse. A causis beniuolentia ducitur, si quae in actione fauorabilia nobis fuerint, et tractemus et augeamus: ea uero quae laedant, aut omnino repellamus, aut certa aliqua ex parte minuamus. Sed sicut in persona diximus, res omnes quae affectus mouent, id est uel pro nobis gratiam, misericordiam, beniuolentiam, uel contra etiam aduersarios odium, iram, inuidiam, parcius et modestius in principio praegustanda sunt, quia hoc differt principium ab epilogo, quod hic restrictius, illic liceat effusius euagari. Namque in epilogo et allocutionem permittitur inducere, et defunctos excitare, et pignora producere, et cetera quae animos audientium moueant. Quae omnia tamen sicut in principio praecerpenda sunt pro nobis, ita ex diuerso amoliri opus est. Illud in uniuersum praeceptum sit, ut si causa laborabimus, per-

a Ita cod. b Ita cod. cum unica *m*. c Cod. *sed*.

sona subueniat; si persona oberit, causa prosit; si nihil fuerit quod adiuuet, quaeramus quid aduersarium laedat. Non inutile est interdum occurrere, quae uidentur obstare. Ut Cicero [1]: *scire se mirari, quod qui per tot annos defenderit, subito ad accusandum descenderit*. Multum gratiae exordio dabit, si ab actione diuersae partis trahatur, quia non compositum domi, sed ibi natum existimabitur. Attentum iudicem facies, si res agi uideatur noua, magna, atrox, pertinens ad exemplum. Praecipue tamen si iudex aut sua uice aut rei publicae commoueatur, spe, metu, ammonitione [a], precibus: promissione etiam nos non diu moraturos nec quicquam extra causam esse dicturos. Sed intentio, si quam [b] sibi pars diuersa conciliauerit, minuetur e contrario quaedam quasi leuia, quaedam quasi non pertinentia ad causam praedicando. Et si actio diuersae partis iudicum animos occupauit, praemittendae sunt nostrae probationes et diuersarum refutatio. Docilem sine dubio haec ipsa praestabunt, attentio et beniuolentia. Sed et illud, si breuiter et dilucide summam rei de qua cognoscere debeat, iudicemus, ut Homerus atque Uirgilius operum suorum principiis faciunt, cuius rei modus esse debet, ut propositioni similior sit quam expositioni: nec quomodo quidque sit actum, sed de quibus dicturus sit orator ostendat. Licet etiam principales quaestiones in principio praecerpere, sed praecursu solo atque tactu, ut de his quaeri uideatur. Quomodo pro Flacco et pro Fonteio Marcus Tullius, *nihil agi illo iudicio nisi ut magistratus in prouinciis non audeant imperare sociis quod ex usu rei publicae sit*. Saepenumero in principiis etiam causam praediuidimus ex utilitate nostra, ut Demosthenes contra Aeschinem. Est etiam illud nonnumquam aptum ad prohoemiandum, cum praeiudicatum aliquid de ea re ostendimus, uel cum incipimus ab his quae acciderunt. Tenendum est et in principio et in quacumque parte actionis, ne ante inuehare in crimen, quam id coargueris. Prohoemio conuenit non semper sed frequenter sententiarum et uerborum compositio; id enim nostris iam temporibus exigitur; cum autem apud priscos multo utilius praecipi soleat, minime ostendendam eloquentiam in principiis, quia facilius simplicitate simulata subripere possit orator. Sed et nunc delicatius audientium fastidium hanc saltem moderationem capit, ut demus operam ne uideamur callide, sed accurate potius dicere. In principiis cauere debemus, ne quod inusitatum uerbum, neue audatius translatum aut obsoletum [c] a uetustate aut poetica licentia sumptum sit. Nondum recepti sumus, et custodit nos recens audientium intentio. Et ideo illud quoque turpissimum est, in principio turbari memoriam, uel uerborum facultate destitui, uel in quocumque repraehendi. Solet in principiis apostrophe admitti secundum ueterum exempla, quod diligentiores prohibent. Non enim quia

a Ita cod. et sic in aliis antiquis codd. uidi. *b* Cod. *si quem*. c Cod. 1. manu *abs*. 2. *obs*. Sed nec prior scriptura, a uerbo *absolesco*, prorsus repudianda erat.

1 In Verr. I. 1.

potest bene aliquando fieri, passim facienda est, cum sit magis secundum naturam ut eos adloquamur potissimum quos conciliare nobis studemus. Sunt illa uitia principiorum, si id dicas quod ad plures causas accomodari [a] possit; quod appellatur uulgare principium: uel quod causae non cohaereat, et aliunde translatum sit, quod alienum dicitur.

XVI. DE NARRATIONE [b].

Narratio esse debet breuis, perspicua, probabilis. Nam etsi in omnibus, iu hac tamen uel maxime uitanda est obscuritas, et modus custodiendus et credibilia facienda quae dicas. Breuis erit si narrationem nec repetamus altius nec persequamur longius quam quaestiones exigant, neque inseramus minime necessaria, nec locos communes, nec egressus appetamus. Poterimus enim haec aut in argumentando aut in commouendo reddere, nisi de hac re niti uoluerimus indignam aliquam rem et miserabilem demonstrando; quia prodest cum quid narres, etiam quemadmodum gestum sit exponere. Sed hoc, sicut supra dictum est, in narratione breuiter. Alias autem breuiter narrare, eam uirtutem, quae narrationis est maxima et iocunda, et ad persuadendum accommodata sit, tollit. Denique illa: *nam is postquam excessit ex ephebis* [1], non tam breuis narratio quam iocunda, mores adolescentis ipsius, et mors Chrysidis [c], et uultus et forma et lamentatio et reliqua peruarie collocantur. Quaedam narrationis uitiosa prolixitas est, cum specie breuitatis ea omnia singulis uerbis exsequimur, quae aut ex sequentibus aut ex praecedentibus nihilo minus, etsi taceantur, intelligi possunt; ut est illud: *ecfertur* [d], *imus*, *uenimus*, *in ignem inposita est*. Uidetur haec breuitas esse, quia concise proposita est; sed abundat; potuit enim ex eo quod dictum est *ecfertur*, intelligi etiam quod sequebatur, licet non esset dictum. Item *nauigare uolens*, *ad portum descendi*, *dominum nauis conueni*, *locum conduxi*, *ascendi*, *nauigaui*. Hoc quoque in pari culpa est. Ex eo enim quod dictum est *nauigaui*, satis potuerunt praecedentia subaudiri. Abesse a narratione praecipue, ut maxima uitia, debent tautologia et perissologia [e]. Perspicua erit narratio si utamur uerbis usitatis et significantibus et propriis; si ordine temporum seruato; si non interrupte narrabitur; si amphibolia absit; si hyperbaton et translatio alte repetita, et breuitas nimis coartata, et nimis praeceps continuatio uerborum. Probabilis erit narratio, si circumstantiam persequa-

a Ita cod. cum unica m, ut supra. b Cf. Quintil. IIII. 2. c Cod. *Chirsidis*. d Cod. *haec fertur*. Ita et mox. Sic enim audiuit qui dictata scripsit. e Haec uitia declarantur in scholiis sic: *tautologia est idem eloquium; ut: quem si fata uirum, seruant, si uescitur* (cod. *siue fruatur*) *aura aetherea, nec adhuc crudelibus occubat umbris. Totum enim quod repetitur una res est, sed crebro sermone adnunciata. Perissologia est adiectio plurimorum uerborum supernacua; ut: uiuat... ea et non moriatur. Hyperbaton est transcensio, cum uerbum aut sentencia ordine commutatur. Sunt autem quinque species, anastrophe, hysteron proton, parenthesis, tmesis, synchysis. Amphibologia est ambigua oratio; ut: uideo statuam auream hastam tenentem; dubitatur enim utrum auream referatur ad statuam an ad hastam.*

1 Ter. And. I. 1. 24.

*

mur, uel omnem, uel quaecumque ex ea subpeditauerint [a]. Circumstantia autem est, sicut retro tradidimus, peristasis, quis, quid, quando, ubi, cur, quemadmodum, quibus amminiculis [b]. Dicendum ergo: *ille cum illi inimicus esset, cumque ante insidiaretur uitae eius, in solitudine, circa illum locum, nocte, cum ipse cum pluribus esset armatus, iurgio orto, commisso proelio, gladio eum transfixit.* Haec narratiuncula habet omnia, et personam, et tempus, et causam, et locum, et rationem, et adminicula. Sed hoc tamen frustra erit, nisi certa ratione ponantur, ut inter se congruant et conueniant, et quae singulis accidunt, probabiliter affecta [c] sint. Nam si aut personam eam posuerimus, quae a re semota sit, aut tempus alienum a re gerenda, aut lucum, aut haec ipsa inter se repugnantia, locus repraehensionis erit: quam sicut in nostris narrationibus cauere debemus, ita in aduersarii repraehendere, cum occasio datur. Solet et sine persona narratio esse, cum res aliqua per se ipsam exponitur. Nonnumquam et causa sola faciendi enarrari solet. Sunt aliae narrationes, in quarum singulis partibus probationes singulae reddantur, et dicuntur μερικαί: quod accidit duobus modis, aut cum longa rerum series est, et uerendum ne iudex aut auditor obliuiscatur eorum quae prima dixeris, et statim singulae quaeque partes proderunt: aut cum sub unum crimen plures res gestae cadunt, ut in repetundarum iudiciis et tutelae actionibus. Itaque quasi multae causae sint, sic oportet singula narrari et probari. Sunt narrationes quae appellantur ἐγκατάσκευοι, quae incertas probationes habent non tam longas quam habent illae retro. Hoc enim interest, quod illic singulorum criminum uel singularum specierum narrationem probationes plenae sequuntur: hic autem sic mixta probationum semina habent, ut in narrationis cursu quo laborare causa uidetur, aut quod per se aut inuidiae aliquid habiturum sit, aut paruum fidim [d] fulciatur. Ut, *Quintus Ligarius cum esset nulla belli suspitio legatus in Africam profectus, non modo ad bellum sed ne ad minimam quidem suspitionem belli, domum spectans, ad suos redire cupiens.* Ita quod exponebat et ratione fecit credibile et affectu. Uerumtamen non argumentatione sed argumento. Si quando omnia narranda sunt, obseruandum est caute, ut contraria praeteruolemus quantum poterimus, minuentes quoque, aliam causam, aliam mentem, aliam rationem afferentes, luxuriam hilaritatis nomine, auariciam parsimoniae, negligentiam simplicitatis, et cetera in hunc modum; nostra [e] exaggerantius, instantius inmorantes. Sunt causae quae narrationem habere non possunt; ut si inter duos de sacerdotio quaeratur uter sit dignior; in quo nos falli non oportet; cum de nobilitate generis aut de meritis disputatur. Uerum enim hae non causarum narrationes sed quaestionum illarum praeparationes, uter nobilior, uter melior meritis, uter praestantior: quae sunt argumenta a persona. Nonnumquam reus narrationem subtrahit, cum id quod obicitur neque negari neque excusari potest, sed in sola iuris ratione consistit. Ut in eo

a Ita cod. b Ita cod. quod scripturae genus antiquum est. c Ita cod. d Ita cod. e Ita cod.

qui pecuniam ex aede sacra subripuit, confessio uerecundior quam expositio est. *Non negamus pecuniam de templo esse sublatam*; *calumniator tamen sacrilegii agit, cum priuata fuerit*. Sed et petitor aliquando narrationem subtrahit, quia satis est propositione: ut *pecuniam peto ex stipulatione*; *legatum peto ex testamento*: in quo diuersa pars tantum exponit, cur non debeatur. Et quod quidam dicunt superuacuam esse narrationem rei quam uel aduersarius narrauerit, uel iudex nouerit, sic intelligendum est, si non modo factum quid sit sciet iudex, sed ita factum etiam, ut nobis expedit, opinabitur. Neque enim narratio in hoc reperta est, ut tantum cognoscat iudex, sed aliquanto magis, ut quemadmodum nos uolumus gestum putet. Quare etiam si non erit docendus, sed aliquando afficiendus, narrabimus inter nos. In narrandis his quae nota sunt, plurimis figuris orationis erit uarianda expositio ad effugiendum taedium, ut assidue initiamus *ne grauentur rationem quoque cognoscere*; uel *sicut meministis*; uel *fortasse superuacuum fuerit hic commorari*; uel *quid ego diutius? cum tu optime noris*: et his similia. Quaeri solet an sit utique narratio prohoemio subserenda. Sed hoc interim mutat conditio causarum. Ideo et Tullius pro Milone distulit narrationem tribus propositis quaestionibus. Nihil enim profuisset exponere quomodo Miloni insidias fecisset Clodius, nisi fas esset eum, qui a se hominem occisum fateretur, defendi: et cetera quae necessario ante narrationem est executus. Etenim hae quoque quaestiones uim prohoemii obtinent, quae iudicem praeparant, ut etiam idem Marcus Tullius fecit. Quod fiet utiliter etiam in anticategoria; ut refutatis prius quae obiecta sunt, ueluti inicium sit narrandi aliud. Similis narratio est earum quoque causarum, in quibus crimen quidem [a], de quo cognitio est, facile diluitur, sed multis ante actae uitae oneratur: quae prius amouenda sunt, ut iudex propitius defensionem ipsius negocii, cuius propria quaestio est, audiat. Ut pro Caelio M Tullius fecit. Interim prodest ita narrare, quasi damnemus ipsi susceptos. *Uis te dicam uino non* [b] *esse pulsum? errore lapsum? uera sunt ista fortasse*; *cum tamen ingenuum stuprasti, solue decem milia*. Non semper eo ordine, quo quid actum est, narrare expedit. sed aliquando nobis excidisse aliquid simulabimus, ut id utiliore loco dicamus. Interim reddituros nos reliquum ordinem testamur, quasi sic futura sit causa lucidior. Interim re exposita subiungimus causas quae antecesserunt. Quaedam tamen turpiter conuertuntur: ut si peperisse narres, deinde concepisse: apertum testamentum exponas, deinde factum [c]. Excessus in narratione perquam raro permittitur, et is tamen breuis et talis, ut ui quadam affectus uideamur a recto itinere depulsi, qualis est Ciceronis circa nuptias Sasiae sermo [1]; quandoquidem aduersus iudicem, ut in prohoemio dictum est, habet quidem exempla sed minime probabiliter fit

a Cod. *quid*. b Malim omittere *non*. c *Factum* a me suppletur.

1 Pro Cluent. vi.

apostrophe. Allocutio quoque aeque perquam raro admittenda est, nisi ubi opus tibi, et ubi ad celeritatem et ad fidem plurimum confert. Ut apud M. Tullium [1], *ut adeas, tantum dabis*. Plurimum refert quae sit natura eius rei, quam exponimus: ut in priuatis quaestionibus pressus et uelut applicitus rei sit cultus in uerbis utpote quam propriis et accomodatis et summa diligentia deliniatis, compositio dissimulata quidem, sed tamen quam lenis et placida decurrat. Figurae uerborum non ille poeticae et contra rationem loquendi auctoritate ueterum receptae; debet enim esse purissimus sermo. Nec uero in eundem casum simili conpositione pares elocutionum tractus incidant. Ubi autem maior res erit, et atrocia inuidiose et tristia miserabiliter dicere licebit, non ut consumatur affectus, sed tamen uelut primis lineis designetur, ut qualis futura sit imago rei, statim appareat. Iamque uel iram uel misericordiam uel quodlibet aliud in iudice opus fuerit, ceteris partibus praeparemus. Sententiis quoque fatigatam iudicis intentionem refici oportet, et maxime breui iniectione, qualis est illa: *fecerunt serui Milonis quod suos quisque seruos in re tali facere uoluisset* [2]. Nonnumquam et liberior, ut est: *nubit genero socrus, nullis auspicibus, nullis auctoribus, funestis ominibus omnium* [3]. Finem narrandi quidam dicunt perducendum esse eo unde quaestio oritur: ut, *his rebus ita gestis Publius Dolabella praetor interdixit* [4]. Et cetera deinde: *ex hac quaestione* [a] *uobis iudicandum est*. Quod ait Quintilianus [5], a petitore semper fieri posse, a defensore non semper.

XVII. DE EGRESSIONE [6].

Hoc spaciandi genus non modo narrationi, sed etiam quaestionibus uel uniuersis uel interim singulis oportune subiungi potest: sed non semper, uerum cum res postulat aut permittit. Si illustratur eo oratio, si coheret et sequitur, non si per uim irrumpit, ut ea quae natura iuncta sunt disrumpat uel distrahat. Nihil enim tam consequens quam narrationi probatio: nisi excursu illo uel finis narrationis, uel quasi initium probationis adiuuetur. Erit ergo illi [b] nonnumquam locus, ut si expositio circa finem atrox fuerit, prosequamur eam, ueluti irrumpente protinus inuectione. Quod tamen ita fieri oportebit, si res dubitationem non habebit; quia criminum inuidia pro reo est prius quam probatur. Licet autem et si merita aliqua in aduersarium exposueris, inuehi in ingratum, et similia; sed omnia breuiter: iudex enim crimine audito festinat ad probationem. Praeterea cauendum est, ne ipsa expositio euanescat, auersis in aliud animis iudicum. Sed sicut non semper est necessaria post narrationem progressio, ita frequenter utilis ante quaestio-

a Edd. *hac de sponsione*. b An in cod. *illic*?

1 In Verr. V. 45.
2 Cap. X.
3 Pro Cluent. V.
4 Cic. pro Caecina VIII.
5 IIII. 2. fin.
6 Quintil. IIII. 3.

nem praeparatio, ut sit hic locus uelut sequentis exordium ad conciliandum probationibus iudicem, uel mitigandum, uel concitandum: quod uehementius et liberius hic fieri potest quam in prohoemio: quia iudici nota iam causa est. Quo loco iudicis quoque noscenda natura est, iuri magis an aequo sit apposita; primumque consideremus quid faciendum sit. Haec eadem res et post quaestionem perorationis uice fungitur, et appellatur parecbasis, in qua plures sunt occasiones, quae per totam causam uarios excursus aperiant, ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarumdam rerum licet etiam fabulosarum. Quo ex genere est contra Uerrem laus Siciliae, Proserpinae raptus: et pro Gaio Cornelio popularis illa uirtutum Gnei Pompeii commemoratio. Sales [1] etiam in dicendo nimium quantum ualent, uel quod ipsa hilaritas beniuolentiam conciliat, per quem [a] excitata est, uel quod frangit aduersarium, odiosasque res saepe, quas argumentis diluere difficile est, ioco risuque dissoluit. Ridiculorum autem cum duo genera sint, unum facetiarum, alterum dicacitatis, utetur utroque orator: sed altero, id est facetiarum, quod idem etiam cauillatio dicitur, cum narratur aliquid uenuste ad risum commouendum, ut Marcus Tullius de Caepasiis [b] fratribus. Hoc quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, perspicitur. Siue habeas quod narres, ut id tamen sit mendacii stillicidiis aspergendum, siue totum fingas, maxima est uirtus, ut ita facta demonstres eius, de quo narres, ut sermo, ut uultus, ut omnia apta et conpetentia uideantur, ut qui audiunt cerni illa fierique existiment: nec tamen mimici uti imitatio sit, quia imitationem orator surripiat oportet, ut is qui audiet, cogitet plus quam uideat. Praestet idem orator ingenuum pudorem, uerborum turpitudine et rerum obscenitate uitata. Alterum uero, id est dicacitatis, quod est breue aliquod et circumcisum dictum urbanius ad risum commouendum. Id magnae debet esse cautionis, ut nec nimis frequens sit, nec scurribile [c] uideatur, nec subobscenum, nec mimicum, nec petulans, nec inprobum, nec in calamitatem, nec inhumanum, nec in facinus: nec odii locum risus occupet: et quod maxime fugiendum est, quia est ineptissimum, ne aut suae personae aut iudicis aut ceterorum, aut tempori aut loco, aut rei minus accomodatus iocus, et parum [d] oportunus existimetur. Ualde etiam frigidum erit ridiculum, si quaesitum et non repente enatum intelligatur. Parcendum amicis qui sint e dignitatibus audientibus kari; uitandae insanabiles contumeliae: tantummodo aduersarii figendi: nec tamen semper, nec omnes, nec omni modo. Per haec igitur parecbasis, id est egressio, esse intelligitur alicuius rei ad utilitatem causae pertinentis extra ordinem excurrens tractatio. Quicquid igitur dicitur, quod sit praeter illas, quas fecimus partes orationis, id est prohoemium, narrationem,

a Ita uidetur cod. b Corruptum hoc est in cod. uocabulum. Vide autem Cic. pro Cluent. XXI. c Ita cod. d Ita cod., quum alibi sit *paruum*.

1 Quintil. VI. 3.

quaestiones et epilogum, ea profecto egressio est; id est indignatio, laus, interpellatio, interuentus alicuius, tumultus repentinus, amplificatio, minutio, affectus: de luxuria, de auaricia, de religione, de officiis; et innumerabilia sunt quae maxime iocundam et ornatam faciunt orationem. Potest autem longius exire qui praeparat aliquid ante quaestionem, et qui finitae probationi uelut commendationem adiicit: at qui ex medio erumpit, cito redire debet eo unde diuertit. Ciceroni placuit in secundo artis rhetoricae, hanc partem non ponere in numero; quod de causa egredi nonnisi per locum communem putet oportere [1].

XVIII. DE EPILOGO.

Epilogus habet partes tres enumerationem, indignationem, conquestionem [2]. Enumeratio est per quam res disperse et diffuse dictae unum in locum coguntur et reminiscendi causa unum sub aspectum subiiciuntur. Hoc si semper eodem modo tractabitur perspicue ab omnibus, artificio quodam tractari intelligetur: sin uarie, et hanc suspcionem et satietatem uitare poterit: et ideo tum oportebit sigillatim unamquamque rem attingere, et ita omnes transire breuiter argumentationes: tum dicere quas partes exposueris in partitione, de quibus pollicitus sis te dicturum, et reducere in memoriam quibus rationibus unaquamque partem confirmaris: tum ab his quaerere, quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari. *Hoc modo docuimus illud, hoc planum fecimus*. Ita simul et in memoriam redibit auditor et praeterea nihil putabit esse quod debeat desiderare. Ita fit ut enumeratio sit aut uariarum argumentationum separatim decursus, aut tuarum et contrariarum conparatio. Et cum tuam dixeris argumentationem, tunc contra eam quae afferretur quemadmodum delueris ostensio. Sic per breuem conparationem auditoris memoria et de confirmatione et de reprachensione redintegrabitur. Hoc aliis quoque actionis modis uariari oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare potes, ut quid et quo quid loco dixeris admoneas: tum uero personam inducere et ei enumerationem totam tribuere. *Quid si legis scriptor existat et quaerat a uobis, quid dubitetis quid possitis dicere, cum uobis hoc et hoc sit demonstratum?* Atque hic item ut in nostra persona licebit alias sigillatim transire omnes argumentationes, alias ad partitionis singula genera deferre, alias ab auditore quid tenderet quaerere, alias hoc facere per conparationem suarum et contrariarum argumentationum. Nec tantum persona poterit induci, sed et cui oratio attribuetur. Ut, *quid si leges loqui possint, nonne hoc apud uos querantur? quidnam amplius desideratis, iudices, cum uobis hoc et hoc planum sit factum?* In hoc quoque genere omnibus isdem modis uti licebit. Commune autem praeceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex una-

1 Videtur auctor intelligere locum ad Heren. II. 30. Quod si ita se res habet, ipse in eorum sententia est, qui libros illos non Cornificio sed Ciceroni tribuerunt.

2 Ad Heren. II. 30, Quintil. VI.1.

quaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id elitatur quod erit grauissimum, et unumquodque quam breuissime transeagur, ut memoria non oratio renouata uideatur. Indignatio est oratio cum in aliquem hominem magnum odium aut ira aut grauis offensio concitatur. Conquestio est oratio auditoris misericordiam commouentis [a]. In hac primum animum auditoris mitem et misericordem conficere oportet, quo plerumque facilius conquestionem commouere possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunae uis in omnes et hominum infirmitas ostenditur: qua oratione habita grauiter et sententiose, maxime demittitur animus hominum et ad misericordiam comparatur, cum in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Et indignatio autem et conquestio et omnia praeterea adiuuantur maxime locis omnibus argumentorum, quae accepisti, a persona, a loco, a causa, et a tempore, et ceteris his. Et probatio instruitur et amplificatio et diminutio operabitur, et animus mouetur et delectatio mulcet. Ita et communes argumentorum loci, tametsi probationum sunt proprii, in omni tamen orationis specie, in omnibus membris, in omni genere actionum, praecipue sunt tenendi, recipiendi, intuendi, amplificandi, obseruandi. Satis quidem de inuentione tradidimus, quae excogitari possint ad explicandam orationem; principia, narratio, excessus, quaestiones, epilogus. Sed cum ad haec [b] omnia praeceptis fueris instructus, frustra fuerit, nisi et legendis et quantum fieri potest tenendis orationibus lectissimorum auctorum atque summorum singularum specierum exempla consideres, intuearisque cum cura, quae illic sit in prohoemio conciliandi iudicis ratio, quae narrandi lux, breuitas, fides, quod consilium, quam occulta calliditas, quanta in diuidendo, quam subtilis et crebra argumentatio, qua iocunditate permulceat, quanta in maledictis asperitas, in iocis urbanitas, quae amplificandi, quae minuendi uirtus: postremo quae in omnibus partibus inuentio extiterit, intendas; imitationem cum arte coniungas: quia efficacior est per exempla doctrina, meliusque poteris perficere quod disces, si itidem quemadmodum fecerint, qui didicere, perspicias.

XVIIII. DE DISPOSITIONE.

Dispositio est rerum inuentarum in ordinem distributio. Haec autem et uerbis et rebus maxime prodest. Omnia enim non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dispensanda et componenda sunt, prout praesens ratio utilitatis aut decoris aut necessitatis exegerit. Sed quod ad uerborum dispositionem pertinet satis plene docetur, cum de elocutione tractatur. De rerum uero dispositione per singula membra orationis, id cum prohoemio et [c] narratione et ceteris traditum accepisti.

a *Commouentis* a me additur. b Cod. pro *ad haec* habet *et hec*. c Cod. uidetur habere *de* pro *et*

XX. DE ELOCUTIONE.

Elocutio est idoneorum uerborum ad inuentionem accommodatio [1]. Haec et latina debet esse et apta [2]. Apta erit utendo signantibus et propriis uerbis et usitatis, sine ambiguo, non nimis procul ductis translationibus, nec interposito hyperbato; latina autem, si grammatica sit ratio, auctoritas subsit. Sed de his nequaquam nobis existimo laborandum; neque enim docemus illum qui loqui nesciat; nec sperandum est qui latine non possit, hunc ornate esse dicturum; neque qui non dicat quod intelligatur, hunc posse quod admirandum sit dicere. Augenda est potius eloquentia legendis auctoribus, quorum sermone assuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi ornate. Neque tamen utendum erit uerbis priscis quibus iam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa, parce et tamen usitatis. Ornatur eloquentia aut in uerbis singulis aut in coniunctione uerborum. In uerbis singulis duo sunt quae orationem illustrant; aut proprium si sit uerbum aut translatum. In uerbis propriis est illa laus, ut abiecta atque absoleta [a] fugiantur, electis atque illustribus utamur, in quibus plenum quicdam [b] et sonans inesse uideatur. In quo consuetudo etiam bene loquendi plurimum ualet. In translatis late patet ornatus, quem necessitas genuit inopia coacta et angustiis, post autem delectatio iocunditasque celebrauit. Nam ut uestis frigoris repellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic uerbi translatio instituta est inopiae causa, deinde frequentata delectationis. Nam *gemmare uites*, *luxuriare messem*, *laetas segetes*, etiam rustici dicunt: quod enim declarari nix uerbo proprio potest, id translato illustratur. Ea tamen transferri oportet quae clariorem faciunt rem; ut est, *inhorrescit mare*, et *feruet aestu pelagus*. Nonnumquam etiam breuitas translatione conficitur, ut *telum manu fugit*. Inprudentia enim teli amissi propriis uerbis exprimi breuius non posset. Et quoniam summa haec laus est uerbi translati ut sensum feriat, fugienda est omnis turpitudo earum rerum ad quas eorum animos, qui audient, trahit similitudo, ut dictum est, *morte Africani castratam rem p.* Ut *stercus curiae*. Est in utroque deformis cogitatio. Similitudinis translatio non sit maior quam res postulet, ne dicas *tempestas comesationis*; aut contra minor, *comesatio tempestatis*. Nolo esse uerbum angustius id quod translatum sit quam fuisset proprium. Si uereare ne paulo durior translatio sit, mollienda est proposito uerbo. Ut dicturus, *mortuo Catone*, *pupillum senatum*: uerecundior enim fiet translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irrupisse uideatur. Est translatio non in uno uerbo sed in pluribus continuatis, ut aliud dicas et aliud intelligendum sit. Ut est, *neque me*

a Ita cod. b Ita cod.

1 Ad Heren. I. 2, de inuent. I. 7. 2 Quintil. VIII. I.

patiar ad unum scopulum iterum crasse offendere. Et *iam perii insistente iugo*: quod magnum ornamentum est orationis. Sed in eo fugienda est obscuritas: etenim ex hoc fere genere fiunt ea quae dicuntur aenigmata. Est etiam illa translatio pertinens ad ornatum: ut, *Martem belli esse communem*; et *Cererem pro frugibus*; et *curiam* pro *senatu*; et *campum* pro *comitiis* [a]; *togam* pro *pace*. Aut cum uirtutes et uicia pro ipsis in quibus ista sint appellamus: ut, *quam in domum luxuries irrupit, et auaricia penetrauit*. Est et illud cum intelligi uolumus aut ex parte totum, cum pro *aedificiis parietes* aut *tecta* dicimus: aut ex toto partem, ut cum *unam turmam*, *equitatum*: aut ex uno plures, ut *Romanus inuasit*: aut cum ex pluribus unum, ut *Romani sumus*, cum unus dicit. Utimur etiam saepe uerbo non tam eleganter, sed licentius tamen translato, ut cum *grandem orationem* pro *longa*: *minutum animum* pro *paruo* dicimus. Sequitur continuatio uerborum, quae duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quendam formamque desiderat, ut structura uelut conpacta decurrat. Ne sit hiulca uocalium et maxime longarum crebra concursione; quamquam Tullius dixit [1]: *habet hiatus ille et concursus uocalium molle quiddam* [b] *et quod indicet non ingratam neglegentiam de re hominis magis quam de uerbis laborantis*. Ne aspera consonantium conflictu earum quae sunt asperiores, ut si .s. ultima cum .x. confligat. Ne homocoptota, ne homoeteleuta, ne monosyllaba multa iungantur, ne breuia multa congerantur, ne longa multa, ne ultima syllaba prioris uerbi eadem sit quae prima posterioris, ne prima cum ultima efficiat obscenitatem, id est cacenfaton. Quidam etiam, hique praecipui oratores, etiam pedes obseruandos censuerunt, quos et poetae sequuntur, dum ne in uersum aut in partem uersus incidamus. Id enim maximum uicium est. Cum per totam orationem, tum praecipue in conclusionibus, seruandus est ordo uerborum: moderate in exordio, in media parte leniter, ita ut magis ad numerum tendat quam ipsa numerosa sit. Longis syllabis incipiendum potius quam breuibus est, ut sit in exordio dactylus aut spondaeus aut paeon primus. Nonnumquam tamen quotiens attenuandus est, et ab iambo optime incipitur. Concludere autem aut creticus, ut una syllaba ei supersit, potest; uel duae, quae spondaeum uel trochaeum uel iambum pedem faciant; aut tres, quae eundem creticum geminent. Cludit et paeon primus, si spondaeus ei supersit; et paeon posterior, si una syllaba ei supersit. Nec uero ad hanc diligentiam redigimus oratorem, ut in structura semper pedes singulos conspiciat et collocet. Erit enim maximi res impedimenti et tarditatis; sed exercitatione et discendo auctores optimos ad hanc eandem cursu perueniet, ad quam ratio deducit. Cauendum ne omnes conclusiones eandem formam habeant, quia fastidium creabunt et studium ostentabunt.

a Cod. *comitibus*. b Deest in cod. *quiddam*.

1 In oratore cap. XXIII, et apud Quintil. VIIII. 4.

Maxime tamen fugiendum est id uicium, quo in oratione nihil turpius est, cum cessanti numero uerba inania non rei augendae [a] sed structurae tantummodo inplendae causa subueniant. Nec numerosa sint omnia nec dissoluta; nec creticus pes saepius frequentetur. Inter nomina aut pronomina in eosdem casus cadentia, nomen diuersi casus interueniat. Est ille ornatus eloquii, si uel dictionum uel uerborum figuris conpositiones conueaustemus. Dictionum figurae sunt cum multiformis se uersat orator, ut aut haereat in eadem commoreturque sententia, quod Graeci dicunt κατὰ τοῦ αὐτοῦ; ut interrogando urgeat, quae est ἰπερώτησις [b]; ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut contra ac dicat accipi uelit; ut addubitet; ut aliquid relinquat, quae est παράλειψις; ut cum his qui audiunt, nonnumquam etiam cum aduersario, quasi deliberet; ut hominum sermones moresque describat; ut muta quaedam loquentia inducat; ut ab eo quod agitur auertat animus; ut se in hilaritatem risumque conuertat; ut interpellatorem coerceat; ut aliquid reticere se dicat; ut denunciet quid caueant; ut irascatur; ut obiurget; ut deprecetur; ut medeatur; ut optet; ut execretur; aliaque similia permulta, quae in orationibus quoniam semper exposita cernuutur, non sunt omnia sequenda.

XXI. DE FIGURATIS.

Sed et illa figura dianoias [c] uideri potest, in qua per quandam suspitionem, quod non dicimus accipi uolumus: non utique contrarium ut ironia, sed aliud latens et auditori quasi inueniendum [1]; unde controuersiae quoque figuratae dicuntur. Eius triplex est usus: unus, si dicere palam parum tutum est; alter si non decet; tercius qui gratiae tantummodo causa adhibetur, si elegantius ita dicitur quam aperte. Prima frequens in scholis est. Nam et pactiones [d] deponentium tyrannidem, et alia in quibus non licet quid palam dicere finguntur. Nam uera negocia numquam adhuc habuerunt talem silentii necessitatem, sed aliam huic similem quidem multo ad agendum difficiliorem, cum personae potentes obstant, sine quarum reprachensione teneri causa non possit: ideoque hoc parcius et circumspectius faciendum est, quia nihil interest quomodo offendas; et aperta figura prodit hoc ipsum quo figura est. Ac propterea a quibusdam tota res repudiatur, et superuacua uidetur, siue intelligatur siue non intelligatur. Sed modum licet adhibere, in primis ne sint manifestae. Non erunt autem, si non ex uerbis dubiis et quasi duplicibus: quale est in suspecta nuru, *duxi uxorem quae patri placuit*. Aut quod est multo ineptius conpositionibus ambiguis: ut in illa controuersia, in qua infamis amore filiae uirginis pater, raptam in-

a Cod. *agendae*. b Corruptum est hoc et paulo post sequens graecum uocabulum. c Gloss. *sententiae*. d Num pro *factiones*?

1 Quintil. VIIII. 2.

terrogat eam a quo uiciata sit : *quis te*, inquit, *rapuit*. *Tu pater nescis?* res ipsae perducant iudicem ad suspitionem. In quo multum etiam affectus iuuant, et interrupta silentio dictio, et cunctationes : sic enim fiet ut iudex quaerat illic nescio quid fortasse quod non crederet, si audiret; et ei, quod a se inuentum existimat, credat. Sed ne si optimae quidem sint figurae, esse debent frequentes : nam densitate ipsa figurae aperiuntur. In summa sic maxime iudex credit figuris, si nos putat nolle dicere quaedam. Etiam quae non possis probare figura aspergenda sunt. Haeret enim nonnumquam telum illud occultum, et hoc ipse quod non apparet, eximi non potest. At si idem dicas palam, et defendendum [a] et probandum est. Secundum genus figurae est, cum minime decet dicere, hic existimet iudex tegere nos quod sciamus, et uerba ui quadam ueritatis erumpentia credat coercere. Nam quo minus aut ipsi in quos dicimus, aut iudices, aut assistentes oderint hanc male dicendi lasciuiam, si uelle nos credant? Aut quid interest quomodo dicatur, si et res et animus intelligitur, nisi ut palam sit, facere nos quod ipsi sciamus non esse faciendum? Tercium genus est, quod etsi palam liceat dicere, elegantius tamen figuratur. Ut Marcus Tullius : *semper hic erro*. Et *cum propter nocturnos metus cum sorore cubitaret* [1]. Et alia. Uiciosimum est quod quidam etiam ubi opus non est adhibent figuras.

XXII. DE OBLIQUITATE.

Superuacuum Quintilianus existimat in libro nono institutionum etiam illud genus dicendi, quod figuris finitimum est. Aliud dicere et aliud uelle, obliquitas appellatur : ut cum reddunt causas uoluntariae mortis; *non enim*, inquiunt, *mori uult*, *sed inuidiam facit* : cum sit superuacuum ut quis, si uiuere mauult, mortem potius male petat quam omnino non petat. Usi tamen et hoc genere multi obliquitatis, ut Marcus Tullius cuius solum exemplum satis est, suppeditantibus multis, cum de poena coniuratorum fingit se mitiorem, et tamen id agit oblique ut interficiantur coniurati [2]. In quo quidem genere multo cautius et subtilius et argutius quam in figuratis agendum est, quia illic aliud dici uis et aliud intelligi; in obliquitate uero et intelligi debes aliud uelle, et tamen longe aliud dicendi arte perficere. Quaestionis insidiae nisi astu occulto et latenter operantur, omnem effectum intellectae etiam cum indignatione audientis amittent. Quaesitum [3] quomodo contra figuras responderi oporteat : et quidam semper ex diuerso aperiendas putauerunt, sicut latentia uicia rescinduntur : idque sane frequentissime faciendum est; aliter enim dilui obiecta non possunt, utique cum quaestio in eo consistit, quod figurae petunt; at ubi maledicta sunt tantum, et non animaduertere interim et dissimulare, bonae conscientiae est. Si fuerint cre-

[a] Ambigua haec terminatio in cod.

1 Dicteria sunt haec in Clodium. 2 In Catilinariis. 3 Quintil. VIII. 2.

briores figurae, quam ut dissimulari possint, postulandum est ut nescio quid aliud [a], quod aduersarii obliquis sententiis figurare uelint, si fiducia sit, obiiciant palam; aut certe non exigant, ut quod ipsi non audent dicere, iudices non modo intelligant, sed etiam credant. Uerborum uero figurae magis apud grammaticos et ex lectionibus percipiuntur, ut si dicamus *hac re inuidere* [b]; non ut ueteres et Cicero praecipue, *hanc rem inuidere* : *et incumbere illi*, non *illum* : et *plenum uino*, non *uini* : et *huic adhulari* [c], non *illum adhulari* : et mille alia, quae auctoritate defenduntur. Quo quidem parce, et cum res poscit, utendum est, uelut aspero quodam condimento. At qui nimium affectauerit, ipsam illam gratiam ueritatis amittit. In elocutione magnum uicium est cacozelon, id est mala affectatio et per omne dicendi genus peccans. Nam et tumida et pusilla et praedulcia et habundantia et acerba et exultantia sub idem uicii nomen cadunt. Denique cacozelon uocatur quicquid est ultra uirtutem, quotiens ingenium iudicio caret et specie boni fallitur; omnium in eloquentia uiciorum pessimum : nam cetera uitia cum fiunt, parum uitantur [1]. Est autem totum hoc in elocutione uicium : rerum enim uicia nomen suum obtinent, ut aut stultum aut commune, aut contrarium, aut superuacuum uocetur; cacozelon uero est quod dicitur aliter, quam se natura habet, et quam oportet, et quam satis est. Et ne omnia percurram, hoc satis sit exemplum [2]. *Lecta capite cuiusdam ossa medicus tenenda matri dedi* : *ille adiecit* : *infelicissima femina nondum extulisti filium et iam ossa legisti*. Et multa alia similia maxime uitanda, quia inpensissimo conatu ingenii irrisionem petunt. Ornat elocutionem praecipue descriptio, quia tota rerum imago uerbis describitur, ut uelut ante oculos posita uideantur quodammodo ab audientibus. Ut apud Tullium [3] : *stetit soleatus praetor populi romani cum palliolo purpureo, tunica talari, muliercula nisus in littore*. Et apud eundem [4] ; *uidere uidebar alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex uino uacillantes, quosdam hesterna* [d] *ex potatione oscitantes humus erat immunda lutulenta uino coronis languidulis et spinis cooperta piscium*. Sic et urbium captarum crescit miseratio : sine dubio enim qui dicit expugnatam esse ciuitatem conplectitur omnia quaecumque talis fortuna recipit, sed in affectus minus penetrat breuis hic uelut nuncius. At si aperias haec quae uerbo uno clausa erant, apparebunt, id est effusae per domos ac templa flammae, et ruentium tectorum fragor, et ex diuersis clamoribus unus quidam sonus, aliorum fuga incerta, alii extremo conplexu suorum cohaerentes, et infantium feminarumque ploratus, et cetera. Licet enim haec omnia, ut dixi, conplectatur qui dicit euersam urbem, minus est tamen totum

a Quintil. *ut illud nescio quid*. b Quintil VIII. 3. *huic rei*. c Ita cod. d Cod. *esterna*.

1 Alludit ad formulam iuridicam *parum cauisse uidetur*, de qua Fronto in epistulis alsiensibus.

2 Apud Quintil. VIII. 5.

3 In Verr. V. 33.

4 In fragmento orationis pro Gallio, quod citat Aquila de figur. sent. p. 16.

dicere quam omnia. Consequemur item ut manifesta sit descriptio, si fuerit ueri similis. Et licebit etiam falso adfingere quicquid fieri solet. Continget enim claritas etiam ex accidentibus. Ut[1], *mihi frigidus horror membra quatit gelidusque cohit formidine sanguis. Et trepidae matres pressere ad pectora natos*. Facillime enim recipiunt animi quod agnoscunt. Ornant elocutionem etiam similitudines; quare aliae sunt illae quae probationis gratia inter argumenta ponuntur, de quibus inter argumenta didicisti; aliae hae ad exprimendam rerum imaginem conpositae, quod est huius loci proprium, id est ornatus. *Inde lupi ceu raptores, atra in nebula*. Quo in genere id est praecipue custodiendum, ne id quod similitudinis gratia adsciuimus, aut obscurum sit aut ignotum: debet enim quod illustrandae alterius rei gratia assumitur ipsum esse clarius eo quod illuminat. Quare poetis quidem permittamus: *qualis, ut hibernam Lyciam Xanctique fluenta - deserit, et Delum maternam inuisit Apollo*; oratorem non decet nisi satis notis et illustribus ea quae sint obscura [a]. De sententiis siue sensibus consuetudo iam tenuit, ut mente concepta sensus uocemus; lumina autem praecipue in clausulis posita, sententias: quae minus celebratae apud antiquos, nostris temporibus modo carent, ut ait Quintiliauus[2]. Sententiae interim ad rem referuntur: ut, *nihil est tam populare quam bonitas*. Interim ad personas, ut est Afri Domiti: *princeps qui uult omnia scire, ei necesse est ignoscere*[b]. Hanc quidam partem enthymematis, quidam initium aut clausulam epichirematis esse dixerunt: et est aliquando, non tamen semper. Illud uerius, esse eam aliquando simplicem, ut ea quae supra ediximus; aliquando ratione subiecta. Ut est: *nam in omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit iniuriam, tamen quia plus potest, facere uidetur*. Est nonnum quam et duplex: *obsequium amicos, ueritas odium parit*. In his custodiendum est, id quod ubique, ne crebrae sint, ne palam falsae et ne passim et a quocumque dicantur: magis enim decet eos, in quibus est auctoritas. Ueri pondus etiam persona confirmat. Quis ferat adolescentem aut etiam ignobilem, si iudicet in dicendo et quodammodo praecipiat? Ephiphonema est rei narratae uel probatae summa exclamatio [c]: ut, *tantae molis erat romanam condere gentem*. Et, *facere enim periculose* [d] *probus adolescens quam perpeti turpiter maluit*. Clausula est quae est concludentibus sensus: ut est, *quare prius de uestro facto fateamini necesse est quam Ligarii culpam ullam reprehendatis*. Uerum nunc uicium est nouitatis quod omnes in fine sermonis fieri sensus uelint[3]: quae res facit ut etiam inepta dicantur. Neque enim possunt tam multae bonae sententiae esse quam necesse est multae sint clausulae. Elocutionis genera sunt tria, uehemens, quod Graeci βαρὺ; tenue quod Graeci ἰσχνὸν; medium quod Graeci μέσον

a Ita cod. sine alio uerbo. b Apud Quintil. VIII. 5. *multa ignoscere*. c Quintil. loco cit. *acclamatio*. d *Periculose* deest in cod.

1 Ex Virg. hoc et sequentia exempla.

2 Loco citato.

3 Contra Symmachus et Cassiodorius epistulas plerasque incipiunt a sententiis.

dicunt. In genere tenui communis consuetudo sermonis imitanda est, ab indisertis plus quam [a] opinione differens. Itaque qui audiunt, quamuis sint infantes, tamen illo modo confidunt se posse dicere: sed nihil est experienti minus possibile. Hoc genus non sit suae nimis expolitum structurae: nec tamen nimis solutum. Uerum callidus non ingratam quandam negligentiam simulat magis de re hominis quam de uerbis laborantis. Sunt acutae crebraeque sententiae. Non sequantur illas similiter conclusa, et paria paribus reddita, et cetera quae sunt quaesitae uenustatis. Utatur autem uerbis quam usitatis, translationibus quam mollissimis. Nec faciet rem publicam loquentem; nec ab inferis mortuos excitabit; nec aceruatim multa frequentans una conplexione deninciet. Erit enim, ut uoce, sic etiam oratione suppressior. Aspergantur, si oportune possunt, etiam sales. Hac forma est pro Ligario paene tota oratio. Medio autem generi dicendi omnia ornamenta conueniunt, plurimum suauitatis, multum [b] sententiarum, laetae eruditaeque disputationes, et communes loci sine contentione dicentur. Hoc solum totum genus est sofistarum [c] fonte defluxum in forum; sed spretum a subtilibus, repulsum a grauibus, in ea demum, de [d] qua loquor, mediocritate consedit: ut est oratio de imperio Gnei Pompeii. Tercia est uehemens forma dicendi, quae cursu magno fertur et sonitu, tragica quadam et excelsa sublimitate dicendi; et hoc a superioribus uel maxime differens, quod illa optime uersantur in lubrico, et si semel constiterint, numquam cadunt, nec extimescunt ancipites dicendi incertosque casus: at uero hic granis, acer, ardens et in periculum praeceps est, et si hoc solum possit quod profitetur, uix satis sanus uideri solet. Debet ergo tranquille, ut ille medius; debet et subtiliter, ut ille primus; debet et uehementer, quod ei est proprium, id est granditer, dicere: praesertim cum causae partim tutae [e] sint eo modo, partim aliter tractandae; ut pro Cornelio maiestatis, et in Uerrem, et pro Cluentio. Ergo quot officia oratoris, tot genera dicendi, ut sit subtile in probando, modicum in delectando, uehemens in flectendo: in quo uno uis omnis oratoris est. Magni igitur iudicii, summae etiam facultatis esse debet moderator ille et quasi temperator huius tripertitae uarietatis. Nam et iudicabit quodcumque opus sit, et poterit quocumque modo causa postulabit dicere. Sed est eloquentiae, sicut reliquarum rerum, fundamentum sapientia. Ut enim in uita sic in oratione nihil est difficilius quam quid deceat uidere: πρέπον appellant hoc Graeci, nos dicimus sane decorum: de quo clare et multa praecipiuntur, et res est cogitatione [f] dignissima. Huius ignoratione non modo in uita, sed saepissime et poematis et in oratione peccatur. Est autem quid deceat oratori uidendum, non in sententiis solum, sed etiam in uerbis. Non omnis fortuna non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas: nec uero locus, aut tempus, aut auditor omnis eodem aut uerborum genere tractandus est aut sententia-

a Ita cod. b Cod. *multa*. c Ita cod. sine adspir. d Deest *de*. e Ita cod. f Ita cod.

rum: semperque in omni parte orationis, ut uitae, quid deceat est considerandum: quod et in re de qua agitur positum est, et in personis eorum qui loquuntur, et in eorum qui audiunt. Est etiam eloquendi triplex. Nam aut comma, aut colon, aut periodos dicitur. Comma concisa in singulas partes breuis oratio, ut est illud apud M. Tullium: *abiit, excessit, euasit, erupit*. Colon uero per membra definitae breuiter dictiones, ut est apud eundem: *quo usque tandem abutere Catilina patientia nostra? quam diu te iam furor iste tuus eludet? quem ad finem se se effrenata iactabit audacia?* Periodos uero longo ambitu et pleno circuitu orationis circum acta conuersio, ut: *etsi uereor iudices ne turpe sit pro fortissimo uiro dicere*: et cetera omnia totius principii, quae magno orbe circum acta uoluuntur: quae differentia, prout res, et orationis aut magnae aut paruae aut cum impetu exsurgentis, aut contra tranquillioris, ratio popuscerit, erit usurpanda dicendi. Ethos et pathos prae oculis habendum. Ethos autem est habitus quidam mentis et morum perpetuus tenor, ut iracundus, auarus, pius, rusticus, uel lenis uel timidus uel libidinosus uel seuerus, uel senex uel adolescens; et cetera: quorum proprietatem sermo debet imitari: ut Marcus Tullius fecit pro Caelio in persona Appii caeci, item Clodiae. Pathos uero est repentina et temporalis animi incommoditas, ut ira, dolor, gaudium, maeror, metus, et cetera; quae omnia ita proferenda sunt, ut apte exprimantur: ut tristia miserabilibus, iracunda atrocibus uerbis efferamus. Uix adeo scenicis plures habitus in agendo concipiendi sunt, quam oratoribus eloquii formae ac uarietates. Sed sicut ornate dicere melius ex libris, ita etiam apte loqui ex libris multo melius addiscimus, si hoc in auctoribus animaduertamus, et animaduersa imitationis exercitatione celebremus. Marcus enim Tullius nihil aliud esse ineptum, quam minus apte dicere, disputauit [1]. Minus autem apte dicat necesse est, qui et rerum et personarum et temporum ceterorumque omnium, quae in oratione uersantur, rationem habere neglexerit.

XXIII. DE MEMORIA.

Memoria est firma animi rerum ac uerborum ad inuentionem perceptio. De hac Marcus Tullius [2]: *quid dicam inquit, de thesauro omnium rerum memoria, quae nisi custos cogitatis inuentisque rebus et uerbis adhibeatur, intelligimus omnia, etiamsi praeclara fuerint, in oratore peritura*. Ad hanc obtinendam tradunt plerique locorum et simulacrorum quasdam obseruationes [3], quae mihi non uidentur habere effectum. Exercenda est memoria ediscendis ad uerbum quam plurimis et tuis scriptis et alienis: licet Quintiliano uehementer displiceat exercitationis causa sua scripta ediscere; qui scribere quidem plurimum praecipit, ediscere autem lectos ex orationibus uel historiis alioue quo genere

1 De orat. II. 4. 2 De orat. I. 5. 3 Cf. ad Heren. III. 16, Quintil. XI. 2.

dignorum [a] locos. Ita enim et confirmabimus memoriam et adsuescemus obtimis, semperque habebimus intra [b] nos quod imitemur, et non sentientes, formam orationis illam, quam mente penitus accepimus, exprimemus. In his autem quae cogitamus et in his quae scribimus retinendis proderit multum diuisio et conpositio [c]: nam qui recte conpegerit orationem, numquam poterit errare. Certa sunt quaedam non solum in digerendis quaestionibus, sed etiam in persequendis. Et si prima et secunda deinceps cohaereant, nihil per obliuionem subtrahi poterit, ipso consequentium admonente contextu.

XXIIII. DE PRONUNCIATIONE [1].

Pronuntiatio est ex rerum et uerborum dignitate uocis et corporis moderatio. Huic non immerito Demosthenes ex omnibus oratoris uirtutibus primas dedit et secundas et tercias [2]. Haec enim in tantum excellit, ut etiam secundum sententiam maximi Tullii quamquam indocta oratio laudem tamen consequatur si optime proferatur, et quamuis optime expolita, si indecenter pronuncietur, contemptum irrisionemque mereatur. Et uocis ergo et speciei et totius corporis et ipsius linguae motus exerceantur, quia non tam artis haec erunt quam laboris. In primis [3] uicia, siqua sunt, oris emendanda sunt, ut expressa sint uerba, ut suis quaeque litterae sonis enuncientur, nec uerba in faucibus patiamur audiri, nec oris inanitate resonare, nec quod minime sermoni puro conueniat simplicem [d] uocis naturam pleniore quodam sono circumliniri, quod Graeci catapeplasmenon dicunt. Curandum etiam ne ultimae syllabae intercidant. Nolo praeterea exprimi litteras putidius, nolo obscurari negligentius, nolo uerba exiliter exanimata exire, nolo inflata et quasi anhelata. Sonus ipse uocis ita rectus et simplex esse debet, ut nihil ostentationis aut imitationis habere uideatur, non aspere, non uaste, non hiulce; sed pressim et aequaliter et leniter: nolo rustice ac praefracte ac cum clamore erumpat, sed nec perpetuo et uniformiter uociferetur oratio. Pro locis, pro rebus, pro personis, pro causis, pro temporibus, sicut in elocutione didicisti, narianda est. Eris enim ineptissimus secundum Marci Tullii sententiam, nisi omnium horum ratio diligenter habeatur [4]. Alia simplicitate narrandum est, alia auctoritate suadendum est; alia inflammatione consurgat ira, alius flexus miserationem decet, alius rogantem. Et hoc acceperis propter quam maximas uel panegyricas dictiones. Ceterum si apud pedaneum iudicem sit priuata cognitio, ad sermocinationis uicem deprimendam actionem etiam non admonitus intelliges. Sicut enim in sublimibus quaestionibus deiecta et iacens pronunciatio deformis est, ita in paruis elata et clamosa uideatur necesse est furiosa atque deridi-

a Ita cod. b Cod. *contra*. c Cod. *conpo*, linea superposita. d Cod. *simpliciter*.

1 Quintil. XI. 3.
2 Apud Cic. de orat. III. 56.
3 Quintil. I. 11.
4 De orat. II. 4.

cula. In pronuntiatione habenda est ratio diligenter quos imiteris, quorumque similis esse uelis. Eoque impensissimum studium curae et laboris inteudas: quia etsi ad pronunciationis laudem praecepta te ducant, incredibile est quanto magis ualeat ad hanc rem uiuum exemplum. Et intuendi tibi non solum oratores in pronunciando laudati, sed etiam actores scenici: non tamen ita ut ad sceuicos motus deleraris, sed in quantum satis est ex his ad pronunciationis ornamenta deriues. Nec enim etiam tenuitas femineae uocis imitanda est, aut seniliter tremendum, aut ebrietas uacillatione exprimenda est: quia in pronunciatione oratoris id maximae [a] erit artis ne ars esse uideatur: tenebisque ut quotiens exclamandum erit, lateris conatus sit ille non capitis: ut gestus ad uocem, uultus ad gestum accommodetur. Illud non sine causa est ab omnibus praeceptum, ut parcatur maxime uoci in illo a puericia in adolescentiam transitu, quia naturaliter inpeditur; non ut arbitror propter calorem, ut quidam putauerunt; nam est maior alias; sed propter humorem potius: nam aetas illa inturgescit: itaque nares etiam et pectus eo tempore tument atque omnia uelut germinant, ideoque sunt tenera et iniuriae obnoxia. Iam igitur confirmatae constitutaeque uoci optimum genus exercitationis est, quod est operis simillimum, dicere quotidie sicut agendum est. Namque hoc modo non uox tantum confirmatur et latus, sed etiam corporis decens et accommodatus orationi motus conponitur. Uocis quoque ipsius sonus neque acutus neque nimis remissus sectandus est. Namque ut in neruis [b], ita et in uoce quo remissior, hoc grauior et plenior; quo intentior, hoc tenuis et acutus magis est. Ita imus uim non habet, summus rumpi periclitatur: et iccirco mediis utendum sonis, ex quibus sit et excitandae intentioni et submittendae facultas. Obseruandum etiam ut recta sit facies; ne labra detorqueantur, ne inmodicus hiatus rictum distendat, ne supinus uultus, ne deiecti in terram oculi, ne inclinata ceruix, ne elata aut depressa supercilia. Infinitum enim in his quoque rebus momentum est, quia nihil potest placere quod non decet. Et ut ait ·M· Tullius, caput artis est decere quod facias [1]. Labra lambere uel mordere deforme est, cum etiam in efficiendis uerbis modicus esse debeat eorum motus: ore enim magis, quam labris, loquendum est. Manus uero, sine quibus trunca esset actio ac debilis, uix dici potest quot motus habeant, cum paene ipsorum uerborum copiam consequantur [c]. Nam ceterae partes loquentem adiuuant, hae prope est ut dicam ipsae loquuntur: his poscimus, pollicemur, uocamus, dimittimus, minamur, supplicamus, abominamur, timemus, interrogamus, negamus; gaudium, tristiciam, dubitationem, confessionem, paenitentiam, modum, copiam, numerum, tempus ostendimus. Hisdem concitamus, inhibemus, probamus, admiramur, uerecundamur. Hae in demonstrandis locis atque personis aduerbiorum atque pronominum

a Cod. *maxime*, quod fortasse ferri poterat. b Superponitur glossa *in fidibus*. c Cod. *consequatur*.

1 De or. I. 29.

obtinent uicem, ut in tanta per omnes gentes nationesque linguae diuersitate, hic mihi omnium hominum communis sermo uideatur. Auerso pollice demonstrare aliquid oratori indecorum est. Sinistra manus numquam sola gestum rectum facit, idque praecipue uitandum est uicium. Plane dextrae se frequenter accommodat [a], siue in digitos argumenta digerimus, siue obiicimus aduersas, siue in latus utrumque distendimus, siue satis facientes aut supplicantes. Diuersi autem sunt hi gestus: summittimus manus, siue adorantes attollimus, siue aliqua demonstratione aut inuocatione praetendimus. *Uos albani tumuli atque luci* [1]. Aut gracchanum illud [2]: *quo me miser conferam? in Capitolium ad fratris sanguinem? an domum?* Maiorem enim affectum in his iunctae exhibent manus. Cantare uero inutilius sit an foedius, nesciam. Quid enim minus oratori conuenit, quam modulatio ebriorum aut comesantium licentiae similis? Qui uero mouendis affectibus contrarius magis quam cum docendum, irascendum, indignandum, commiserandum sit, non solum ab his affectibus, in quos ducendus est iudex, recedere, sed ipsam rei acurrilitatem [b] efficere quodammodo tibiis ac fidibus aut cymbalis audiendam? Quisquam ne, non dicu de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculi ratione et ceteris quaestionibus loquens; atque ut in breue conferam, quisquam in lite [c] cantat? Itaque hanc inflexionem uocis quae paulo modulatior existeret, repraehendere et Aeschines et Demosthenes solent. M. etiam Tullius dixit in Phrygia et Caria turpissime rhetoras epilogos coepisse cantare [3], quo foedius nihil est. Satis sit, si obscuro quodam flexu, ubi necesse est, sit lugubris ac miserabilis: cum uirili tamen et recta pronunciatione, non modulata, ut nunc plerique faciunt, cantatione.

XXV. DE EXERCITATIONE.

Ante omnia illud inhaerere tibi uolo, haec quae supra dicta sunt, et cum natura obuenerint et arte fuerint excogitata, ad plenam tamen confirmationem nullo modo posse sine usu continuaque et iugi et instanti exercitatione perduci, sine qua affirmat M. Tullius Cicero nullam rem illustrem effici posse. Idem alio loco: *exercitatio quaedam suscipienda est*, inquit: *usus enim uni rei deditus, et ingenium et artem saepe uincit* [4]. Alibi quoque: *adhibeatur usus frequens, qui omnium magistrorum praecepta superauit* [d]. Quamobrem et inuentio et dispositio et elocutio et memoria et pronuntiatio usu acri et exercitatione intentissima conualescunt. Nec te fugiat in exercitatione esse periculum maximum, quod plerique fugientes laborem incuriose et tumultuarie exercentur, uerborumque sola frequentia delectantur; *cum sit nihil tam ui-*

a Ita heic et alibi cod. cum unica *m*. b Cod. uidetur habere *sanctitatem*. c Cod. *lite*. d Num pro *superabit*?

1 Pro Mil. xxxi.
2 Apud Cic. de or. III. 56.
3 Orator xviii.
4 De or. I. 32, et pro Corn. Balb. xx.

ciosum, ut ait Marcus Tullius, *quam uerborum uel optimorum atque amplissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia* [1]. Etsi ergo in istis ipsis exercitationibus utile est subito saepe dicere, tamen illud utilius, sumpto spacio ad cogitandum, paratius atque accuratius dicere. *Stilus est*, inquit Marcus Tullius [2], *stilus optimus et praestantissimus effector dicendi ac magister. Omnes enim siue artis sunt loci, siue ingenii cuiusdam atque prudentiae, inquirentibus nobis omnia quae sunt cuiusque generis maxime propria, maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant necesse est. Tum ipsa collocatio conformatioque uerborum perspicitur* [a] *in scribendo, et hanc affert facultatem, ut etiamsi subito dicas, tamen illa quae dicantur, similia scriptorum esse uideantur*. Multa praeterea ex omni parte orationis circumspectantur, nequid offendas, nequid inruas: nec tibi uideatur reformari postea posse, siquid in exercitatione neglexeris. Naturae enim uicem paene optinet consuetudo, *et sicut bene dicendo*, inquit M· Tullius [3], *bene dicitur, ita male dicendo male dicatur necesse est*; ut melius sit omittere, quam paenitenda consuetudine in prauitatem aliquam conualescere. Ridiculum forsitan putes si adiecero ut exercitatione consuescas nihil [b] contrarium, nihil quod obsit, incurrere. Sed frequenter, mihi crede, oratores urgentur ab aduocatis, a litigatoribus, ut quod sit inutile ingerant. Huic errori non obtemperare consuesces, si exercitatiuni quoque nequid contrarium dicas prospexeris. Dices enim, si personarum quas defendes rationem habere neglexeris; si quae sunt in eis inuidiosa non mitigaris extenuando, sed laudando et efferendo, inuidiosiora feceris; si in homines caros iudicibus inueharis; siqua uicia aut incommoda sint in iudice, aduersario si exprobraris; si cum dicas ab altero laesus, litem tuam persequaris, causam relinquas. Quid si ipsis argumentis posueris aliquid aut aperte falsum aut ei quod dixeris dicturusue sis contrarium? Quid multa? omnis cura esse debet, ut siquid possis boni causae efficias: sin minus, certe, ut ait Marcus Tullius [4], *nequid mali*: quia nihil turpius uideri potest, quam cum oratoris dicto sermone consequitur, occidit susceptum. Exercitatio iuuenilis uberior et habundantior esse debet, quia multum inde quoque anni, multum ratio limabit. *Uolo*, ait M· Tullius, *se efferat in adolescente* [c] *fecunditas*. Audeat ergo haec aetas plura et inueniat. Facile remedium est ubertati: sterilia nullo labore uincuntur. Sit eloquens, non tamen disertus. Inter

a Edd. *perficitur*. b Cod. *nichil*, ut alibi. Placet autem heic uerba exscribere falsi Apulei grammatici, cuius opuscula de adspiratione et de diphthongis non uno in codice uaticano sunt. *Quaeritur utrum mihi et nihil per c.h. an per h. sine c. scribi debeant. Et usus quidem iuniorum obtinuit ut c. interponatur; sed rationabilius sine c. scribuntur: cum in latinis dictionibus post c. nota aspirationis numquam reperiatur: unde errant qui pulcer et sepulcrum per c.h. scribenda existimant. At haec nunquam min pro mihin, et nil pro nihil inuenirentur: namque cum h. solam inter duas locatam uocales inuenerimus, synaeresim fieri posse uidemus.* In codicis autem, unde exscribo, margine adnotatur Seruium et Priscianum contrariae esse sententiae, qui *pulcher* et *sepulchrum* et alia per aspirationem scribi contendunt. c Ita codex per o; at antiquiores constanter *adulescens*.

1 De or. I. 12.
2 De or. I. 33.
3 De or. I. 33.
4 De or. II. 75.

disertum autem et eloquentem hoc interest, quod eum statuit ·M· Tullius [1] esse disertum qui possit satis acute atque dilucide ex communi quadam opinione dicere, eloquentem uero qui mirabilius ac magnificentius augere atque ornare quae uelit: qui distincte, qui explicate, qui habundanter, qui illuminate et uerbis et rebus, et in ipsa oratione quasi quendam numerum uersumque conficere; quique ita aptus esse possit, ut rebus et personis congruenter accommodet eloquium. Amet laudem iuuenis, magnumque sciat multis tacentibus solum audiri. Nam licet ipsa uitium sit ambitio, frequenter tamen causa uirtutum est. Orator, cui semper in multa celebritate uiuendum est, assuescere exercitatione maxime debet iam ab adolescentia non reformidare homines neque illo labore solitario delitescere. Cum enim omnibus oratoris opibus fueris instructus, plurimum tamen ualet animi praestantia, quam nec metus frangat, nec ultra modum reuerentia retardet. Sicut enim abominanda sunt contraria uicia, confidentia et temeritas et inprobitas et arrogantia, ita sine constantia nihil studium, nihil profectus ipse profuerit; ut si des arma timidis et imbellibus. Est ergo uerecundia interim aduersa, multisque causa fuit ut bona ingenia studiaque situ quodam secreti consumerentur. Ne putes a me probitatem repudiari, sed uerecundiam, quae longe differt atque discreta est. Nam quid [a] est uerecundia, quam timor quidam reducens animum ab his quae facienda sunt? inde confusio. Quis autem dubitet uiciis ascribere affectum prohibentem facere quod debeat fieri? Neque ego is sum qui nolim eum qui sit dicturus et sollicitum surgere et colore mutari; quae si non acciderent, etiam simulanda erant: sed sentiat periculum uolo, non succumbat nec concidat. Sed prorsus optima atque potissima est aduersus uerecundiae uicium medicina fiducia. Excitanda ea et attollenda semper est, quae in eiusmodi secretis languesceret. Deinde cum proferenda sunt studia, caligat in sole et omnia noua offendit, et quod solus exercuerit, inter multos facere non possit. Sequenda igitur est ·M· Tullii sentencia [2], qui praecipit ducendam dictionem ex domestica exercitatione et umbratili medium in agmen, in puluerem, in clamorem, in castra atque in aciem; subeundum uisum [b] omnium. Sint praeterea ipsae materiae quae finguntur quam simillimae ueritati. Nam et declamatio ea solummodo prodest, quae imitatur eas actiones in quarum exercitatione [c] reperta est. Frustra in declamationibus laborabimus, si diuersitate operis ac dissimilitudine ad forum quasi rudes uenturi sumus. Rudes autem simus necesse est, si alia pronunciatio, aliud genus elocutionis in declamationibus fuerit, cum longe alia in foro reperienda sint. Et ideo unum etiam atque etiam te repetens iterum iterumque monebo, ut et pronunciatione et elocutione declamatio tibi semper forenses actiones imitetur et exprimat et effingat. Eas uero decla-

a Ita cod. sine *aliud*. b Ita cod. non *usum*. Hinc omnino corrigenda apud Cic. uox *usus* pro *uisus*. c Ita cod. Confer indicem latinitatis fragmentorum iuridicorum.

1 De or. I. 21. 2 De or. I. 34.

mationes, quas quidam corruptius delectationis tantummodo causa decantant, non aliud esse Quintilianus affirmat [1] quam fuisse traditur qui grana ciceris ex spacio distante missa in acum [a] aduersum sine frustratione inserebat: cui donari modium ciceris rex iussit, inhertem [b] laborem ipso praemii genere testatus. Huic conparandi sunt qui in declamationibus quas esse ueritati dissimillimas uolunt, multo se studio ac labore consumunt: et appellatur hoc a doctis ματαιοτεχνία, quaedam supervacuae artis imitatio; certe apud omnes profecto ματαιοπονία, quia habeat uanum laborem, nullumque eius, ad quod praeparetur, effectum. Quid ergo? nihil ne sibi declamatio indulgebit, aut panegyricus [c] sermo? Indulgeat sane aliquid ad ornatum, ita tamen ne a forensis actionis similitudine ullo alio differat, quam accuratiore splendore et locis omnibus, quibus supra diximus illustrari orationem liberius effusis. Tenendum tamen, quicquid aget orator, non multum a forensi actione discrepare debere et rebus et uerbis et pronunciatione: ceterum longe ab effectu operis aberrauerit.

XXVI. DE SERMOCINATIONE.

Sermocinandi ratio non in postremis habenda est. Et quidem sermonis usus multo frequentior quam oratoris est. Igitur sermonis est uirtus elegantia sine ostentatione. Uerba sint electa, honesta magis quam sonantia, paucae translationes, neque hae alte petitae, modica antiquitas, sine figuris insignibus, sine structura leniore, sine periodo, sine enthymemate: denique omnis rhetoricas palaestras missas feceris, quae ut addunt orationi auctoritatem, sic detrahunt sermoni fidem. Attamen habebit sermo lucem suam, ut sit simplex et aequalis, et ante omnia carens obscuritate. Sermonum argumenta, quae semper esse uix seria possunt, plerumque se iocis inserentibus, tamen semper honesta sint. At non inepte neque iurgiose. Nam multos nugae rapiunt ad foeditatem, nec non contentiones ad furorem. Cum tamen in omni parte uitae, tum in sermonibus quies optima est. Fere sermo cuiusque mores probat. Caue nequem sermone laedas uel aperto uel inuerso, uel absentem, uel coram. Agrestis ingenii est aut neminem appellare, aut de pluribus unum alterumue eligere, quicum fabulere. Superiores obseruare oportet, ut inuitent clientes ad colloquendum: nam inferior modestius fecerit, si expectet dum lacessatur, nisi quid rei suae euenerit. Sermonum autem occasiones sunt et sciscitatio [d] quid agant rogantis, et commemoratio quid tibi aut alteri euenerit, aut quid nouae rei audieris, quam tamen narrare non sit religionis, et admonitio ex re nata fortuita. Iam ubi statum [e] est inicium, res ipsa perducit: nascitur enim ex responsione responsio.

a Cod. uidetur habere *acumen*. b Ita cod. c Cod. *panagericus*. Tum in margine scholium est: *panegyricum est licentiosum et lascinum genus dicendi in laudibus regum, in cuius compositione homines multis mendaciis adulantur; quod malum a Graecis exortum est, quorum leuitas instructa dicendi facultate et copia incredibili multas mendaciorum nebulas suscitauit*. d Cod. *scicitatio*. e Ita cod.

1 Lib. II. 20.

In quo cauendum est ne hinc illo quod aiunt transultes, aliunde quid, quam qua de re agitur, interseras. Neque porro obloquare, neque solus loqui postules, neque properantem morere atque odio [a] obtundas. Ubique breuitas bonum est, sed in sermone praecipuum. Alterius enim tempore non abuti decet. Multum ad sermonis gratiam ualet ueterum exemplorum memoria, rerum nouarum scientia; si illa accommodes, non ut quaesita sed ut obuia: et prouerbiorum tempestiuitas [b] lepida est graecorum atque nostrorum, et uersus partesue eorum. Ex oratoribus aliisue scriptis sententiae, si loco proferantur, sermonem conuenustant. Uita [c] uernilia scurrarumque aemulationem: nam multi dum se facetos uolunt, non modo uerba sed gestus quoque ac uocabula scurrarum exprimunt. Ita accidit ut nec quod esse debent sint, nec quod imitantur. Nec sermonem quasi orationem pronunciaueris, nec praepropere loquaris, ne si possis quidem uerba sine haesitantia linguae celeriter euoluere. Multo enim turpius si offendas saepius quasi salebrosa festinatione. Neque tamen protrahere uoces oscitantem decet, nec interuallis diuidere. Bonus modus est in loquendo tamquam ambulando clementer ire, sine curriculo, sine cunctatione. Clamare in loquendo rusticum ac barbarum est: fit enim de sermone conuicium. Iam si in publico aut in conuiuio clames, non agrestis modo sed insanus habearis. Rursus si ita demisse fabuleris, uix ut proximus audiat, hominis nimium delicati est. Et audire semocinantem rationis est, primum ut attente audias, ne dum res alias agas, cum responsorio opus sit, aliud respondeas; aut ignarus rogari quid uideatur, consilescas. Deinde ut sinas propositum explicari, atque in loco occurras, ne duo aut plures, chori aut cateruae modo, constrepatis. Et hominum et locorum et temporum ratio seruanda est. Alius cum superiore, alius cum pari aut proximo sermo est: item cum senioribus, cum aequalibus, cum pueris aut mulierculis. Quid? in conuiuio putas eundem debere esse quem in foro aut aliquo coetu litteratorum? Quod [d] ego scio quosdam spectaculis aut conuiuiis aut ubi minime conuenit doctrinam atque facundiam uenditare, aut rem publicam streperè. Minime oportet uinum de poculo in mensam instillare, idque digitulo diducere in lineas [1]. Mala ista satio [e] in conuiuio garrula ac per uinum diserta: et fere uideas qui sicci ac sobrii nihil sunt, eos madidos friguttire. Et temporum tibi cura sit, ne in rebus tristibus laeta, ne in laetioribus tristia introducas. Hi sunt enim quos Cicero ineptos uocat, qui neque ubi, nec quando, nec cum quibus fabulentur existimant, nec quamdiu, nec quomodo. Partim plus cachinno interturbant quam uerbis explicant, uerba concidunt, syllabas obscurant, litteras ut furto auferunt. Loquere oportune, honeste, latine, dilucide, placide, plano ore, uultu quieto, clamore nullo, sine

a Num pro *otio*? b Cod. *tempestas*. c Cod. *dicta*. d Ante quod ponendum uidetur paulo supra scriptum *quid*, interrogandumque post *strepere*. e Ita cod.

1 Ut ille miles apud Ouid. ep. Penelop. v. 32: *pingit et exiguo Pergama tota mero*.

cachinno, sine aliis notatis supra. Multum ad sermonis elegantiam conferent comoediae ueteres et togatae et tabernariae et atellanae fabulae et mimofabulae; multum etiam epistolae ueteres, in primis tullianae.

XXVII. DE EPISTOLIS [a].

Epistolis conueniunt multa eorum quae de sermone praecepta sunt. Epistolarum species duplex est. Sunt enim aut negociales aut familiares. Negociales sunt argumento negocioso [b] et graui. In hoc genere et sententiarum pondera, et uerborum lumina, et figurarum insignia conpendii opera requiruntur, atque omnia denique oratoria praecepta, una modo exceptione, ut aliquid de summis copiis detrahamus, et orationem proprius sermo explicet. Siquid historicum epistola conpraehenderis, declinari oportet a plena formula historiae, ne recedat ab epistolae gratia. Siquid etiam eruditius scribas, sic disputa, ut ne modom epistolae corrumpas. In familiaribus litteris primo breuitas obseruanda: ipsarum quoque sentenciarum ne diu circumferatur, quod Cato ait, ambitio; sed ita recidantur, ut numquam uerbi aliquid deesse uideatur: unum te [c] scilicet, quod intelligentia suppleatur, in epistolis tullianis ad Atticum et Axium frequentissimum est. Lucem uero epistolis praefulgere oportet, nisi cum consulto consilio clandestinae litterae fiaut, quae tamen ita ceteris occultae esse debent, ut his ad quos mittuntur clarae perspicuaeque sint. Solent etiam notas inter se secretiores pacisci, quod et Caesar et Augustus et Cicero et alii pleique fecerunt. Ceterum cum absconditio nihil opus est, cauenda obscuritas magis quam in oratione aut in sermocinando: potes enim parum plane loquentem rogare, ut id planius dicat, quod in absentium epistolis non datur. Et ideo nec historia occultior addenda, nec prouerbium ignotius, aut uerbum cariosius, aut figura putidior: neque dum amputatae breuitati studes, dimidiatae sententiae sit intelligentia requirenda, neo dilatione [d] uerborum et anxio struendi labore lux obruenda. Epistola, si superiori scribas, ne iocolaris sit; si pari, ne inhumana; si inferiori, ne superba; neque docto incuriose, neque indocto diligenter, nec coniunctissimo translaticie, nec minus familiari non amice. Rem secundam prolixius gratulare, ut illius gaudium extollas: cum offendas [e] dolentem, paucnlis consolare, quod ulcus etiam cum plana manu tangitur, cruentatur [f]. Ita in litteris cum familiaribus lodes, ut tamen cogites posse euenire, ut eas litteras legant tempore tristiore. Iurgari numquam oportet, sed epistolae minime. Praefationes ac subscriptiones litterarum conputandae sunt pro discrimine amicitiae aut dignitatis, habita ratione consuetudinis. Rescribere sic oportet, ut litterae quibus respondes prae manu sint, nequid cui responsio

a Ita cod. pro *epistulis*. Nimirum hoc uocabulum in sequioris aeui codicibus (cuiusmodi est huius rhetoricae codex) scribitur interdum per o; at in uetustissimis codicibus et in lapidibus constanter per u. b Cod. *negociosa*. c Ita cod. d Ita cod. e Cod. *ostendas*. f Cod. *et cruentatur*; sed et ibidem expungitur.

opus sit, de memoria effluat. Obseruabant ueteres karissimis sua manu scribere, uel plurimum subscribere [1]. Commendatitias [a] fideliter dato, aut ne dato. Id fiet, si amicissime dabis ad amicissimum, et si probabile petes, et si inpetrabile. Graece aliquid addere litteris suaue est, si id neque intempestiue neque crebro facias: et prouerbio uti non ignoto percommodum est, et uersiculo aut parte uersus. Lepidum est nonnumquam quasi praesentem alloqui, uti *heus tu*, et *quid ais*, et *uideo te deridere*: quod genus apud M. Tullium multa sunt. Sed haec ut dixi in familiaribus litteris: nam illarum aliarum seueritas maior est. In summa id memento, et ad epistolas et ad omnem scriptionem bene loqui.

EXPLICIT ARS RHETORICA
C. IULII UICTORIS FELICITER
HERMAGORAE, CICERONIS, QUINTILIANI, AQUILI,
MARCOMANNI, TACIANI.

[a] Cod. *commendatias*.

[1] Legesis in mea ad Symmachum praefatione p. XXII. n a. uerba *et alia manu principis*. Item quae hac de re dixi in praef. rom. Fronton. p. XVI.

Vocabula nova aut rara apud C. I. Victorem.

conpensativus IIII. 6. 8. *Utitur Victorinus p.* 139.
consiliatio XIIII.
differo III. 3. 5.
disperatio (*pro* disparatio) X.
enthymematicus XI.
fidim XVI.
indiciva, ae IIII. 4, *id est merces indicii. Apud Apuleium* indicina. *Sine dubio unum idemque vocabulum est: utrum vero Apuleius an Victor in mendo cubet, nescio.*
iurgiose XXVI.
mimofabula XXVI.
pompatice X.
praescriptivus III. 10. IIII. 1. *Utitur Sulpicius Victor p.* 232.
pragma III. 4. 9. 15.
remotivus IIII. 6.
responsoria XXVI.
scurribilis XVII.
Omitto graecas voces plurimas latine usurpatas apud nostrum auctorem.
Adde rari exempli vocabula praesto *pro* praepono; absoletus; parvum *pro* parum; interim *pro* interdum; praedo, as; scriptus, us (*ut apud Frontonem*) *et alia*.

Emendationes et additamenta.

P. 3. v. 18. eloquentes. *Adn. apud Cic. de or.* I. 14.
5. n. d. *Sulpicius Victor* p. 278. *legis item eruditatis*.
10. v. 13. *lege* συγγνώμην.
34. *dele notam* d.

L. CAECILII MINUTIANI APULEII GRAMMATICI

DE ORTHOGRAPHIA

TRIUM LIBRORUM FRAGMENTA.

Saeculum cum .ae. diphthongo nulla nisi temporis ratione a multis scribitur ; quae obseruatio minime fieri debet in pedestri oratione . Est spatium definitum centum annorum , siue plurium si ultra producatur . . . Minoris numeri esse non posse Papyrius [1] docet , et unus auctorum . . . Cicero ad . . . Plinius affirmat . . . Terentius Uarro [2] in punico bello ita cecinit de Carthaginis aetate . . .

Busiris cum .i. latino , qui apud Ionis aram hospites mactabat , diuinoque iudicio ab Hercule ibidem mactatus est , auctore Argone [3] in quarto Apollonii commentario [a] , Pherecyde , Homeroque minore [4] ; ex nostris Nasone et Caluo [5] , Lucretio uero in primo . Neptuni filius fuit ex Epaphi nata Libya , Diodoro [6] atque Lucilio , cui Cornelius Rufus [7] in lyricis ita subscribit . . . Idem Rufus in pindarica aemulatione [8] . . .

Lachesis aspirat .c. , una ex tribus Parcis , quae necis nostrae habent arbitrium et uitae , quam ipsa sororesque eius Clotho et Atropos producunt corripiuntue : nam Clotho uendo praesentis temporis curam habet : Atropos filum in fuso perfectum colligit , quod est praeteriti ; Lachesis per incisionem futuri . . . Dicuntur autem Clotho a . . . Lachesis . . . Cotta in pharsalico bello [9] . . .

Rhea [10] aspirat .r. , filia Staphyli et Chryseidis , sororibus Molpadia maior , Parthenia minor ; quae ab Apolline compressa grauidaque facta , a patre in arca inclusa est , et in mare deiecta , in Delum appulit , filiumque genuit nomine Auium , qui clam ab Apolline alitus et diuinitate donatus est , Polycarpi , Alcimi , Maximique testimonio [11] . C. Proculus in sua Lyde , et Sextus Gracchus [12] in libro [b] amorum historiam elegantissime exornarunt . . .

a *Cod* com. b *Cod.* in li. *Quare suspicabar legendum esse* in secunda : *praesertim quia nota numeri secundi in codice Symmachi hanc fere habet formam , nempe* Ii.

(1) Papyrius seu Papyrianus grammaticus , cuius excerpta dat Cassiodorius in orthographia.
(2) Puta Varronem Atacinum , qui argonautas quoque cecinit et bellum sequanicum .
(3) Quaerendum de hoc Argone . Neque certe placet de heraclide Argone cogitare . Gorgon quidam memoratur Pindari scholiastes .
(4) Num intellige Homerum tragicum ?
(5) Lic. Caluus Catulli amicus .
(6) Hist. lib I t. 18.
(7) Ouid pont. IIII, 16. 28. *pindaricae fidicen tu quoque , Rufe , lyrae* Patet iam Rufum hunc pertinere ad gentem Corneliam , quod se nescire aiebat Burmannus ad Ouid. l. c.
(8) A Rufo Pindarum latinum factum fuisse exploratum est . Hinc Horatius *Pindarum quisquis studet aemulari* etc.
(9) Cottae poetae contemporanei sui meminit Ouidius l. c. Heic autem titulum poematis ab eo compositi noscimus . Lucanus ergo praeoccupatum thema usurpauit .
(10) Secunda haec Rhea est : nam prima mater deorum , tertia Romuli .
(11) De Polycarpo quaerendum . Ego quidem Carpum historicum citaui ex Proclo ad VI. Cic. de rep. Alcimum uero intellige illum qui scripsit antiquitates italicas , citaturque a Festo uoc. *Roma* , et ab Athenaeo X. 56. XII. 14 Maximi historici plures fuerunt cum graeci tum latini .
(12) Ouid. *cum Varus Gracchusque darent fera dicta tyrannis ,*
Callimachi Proculus molle teneret iter .
En hoc Ouidii testimonio , Priscianique duobus VI, 3, 16. Gracchum tragicum noueramus . Sed iam amatorium quoque poetam uidemus.

*

Ouidius ant. u. a. q. l. a. o. n. a. d. h. [1] . . . Delum enim [a] . . . Sed et M· Fontanus in nympharum et satyrorum amoribus [2], et ·C· Melissus in [3] . . .

Parcae a partu secundum Uarronem, qui quoniam raro est tempestiuus septimo mense, nonoque et decimo bene nutritus est, antiqui Pareas Mortuam [b], Nonam, et Decimam piis nominibus appellarunt: ut Atteius [4], .Cn. Turanus [5] in Helene, et Cornelius Rufus in pindarica aemulatione.

Allia per duplex ·l· flumen memorabile exercitus nostri clade .T. Uerax [6] in suo sine homerico Ulixe . . .

Mihi habet aspirationem ad [c] differentiam mi uocatiui . . . Papyrianus [7] . . . Plinius [8] . . .

Cymbalum hya [d] habet, et similiter tympanum . . . Uulgatum est prouerbium in eos qui una loquacitate improbe importune inaniterque loquuntur, cymbalum dodoneum, ut tintinabulum, ut lebes, ut aes dodoneum, ut peluis aerea, ut tympanum mundi, ex Aristotele, Maenandro, Xenophonte, Zenodoro, Caecilio, Plinio, Suda [9] et aliis. Lupus Anilus [10] proin cymbalum appellat Uranium [11] aemulum.

Anius uirgilianus [12] unico .n. notatur. Ananius [13] item dicitur Zenoni grammatico [14], Philemo [15], Stephano [16], Marciano [17], Methymio [18]. Quintus Triuacrius [19] . . . et ·C· Marius in uariis carminibus [20] . . .

Lemuleatus [e] citra aspirationem dicitur sexta gladiatoris palma. Titinius [21]: " gladiator mi gluria quoius [f] lemuleatus meridionaria; nam erit haec septima

a *Cod.* .n. b Morta non mortua *scribunt apud Gellium* III. 16 *Liuius Andronicus et Caesellius Vindex. Sic in antiquissimo cod. Cic. de rep.* I. 18 mortus *pro* mortuus. *Existimassem autem Apuleium a Gellio hanc historiam sumpsisse, nisi ipse mox alios auctores suae sententiae laudaret.* c *Cod.* et na ad. d *Notemus quonam nomine ueteres litteram* y *appellarent. Quamquam infra uoc.* abyssum *appellatur* ypsilon. e *Ita cod. heic et infra. Ego uero magnopere suspicor scribendum esse* lemniscatus, *uel potius* lemniscata: *namque adiectiuum formam usurpant Cicero et Tertullianus. Nihilominus insignis est hic Apuleii locus ad sensum praedicti uocabuli declarandum.* f *Ita mihi uideor compendium uocabuli legere.*

(1) Hae sunt litterae priores uerborum totidem. Sic enim apud scholiastas haud raro compendii causa laudantur uersus poetarum, in quos illi commentantur.

(2) Ouid. *Naidas a satyris caneret Fontanus amatas.*

(3) Ouid. *et tua cum socco musa, Melisse, leuis.*

(4) Atteius philologus, quem citat Charisius lib. apud Putsch. p. 100, et de quo scribit Suetonius in grammaticis.

(5) Ouid. *musaque Turrani tragicis innixa cothurnis.*

(6) De hoc quaerendum. Verax nepos Ciuilis apud Tacit. hist. V. 20.

(7) Hic dicitur Papyrius p. 75. Nota est autem nominis uarietas.

(8) Intellige Plinium seniorem in libris deperditis de grammatica. Et quidem Plinio tribuitur in peruetere codice neapolitano, olim bobiensi, opusculum illud grammaticum de differentiis uocabulorum, quod uulgo Frontoni adscribitur.

(9) Ita multi scribere malunt quam *Suidam*. Intellige autem non recentiorem lexicographum, sed antiquum historicum cuius apud auctores haud rara mentio est.

(10) Infra *Auilius*. Quin etiam infra occurrit Lupus siculus.

(11) Poeta sine dubio hic est. Ceteroqui et unus philosophus atque loquax Uranius improbatur apud Agathiam lib. I. circa finem.

(12) Aen. III. 80

(13) Ananius poeta iambicus apud Athenaeum. Sicque legendum est pro *Auania* etiam apud Lycophronis scholiasten.

(14) De Zenone grammatico Laertius VII. 35, ibique Casaubonus et Menagius.

(15) Num pro *Philemoni*?

(16) Stephan. byzant. voc. Ἄνδρος. Quamquam uero Stephani aetas paulo incertior est; hinc tamen cognoscimus, Apuleium nostrum non esse Stephano uetustiorem. Certe illo Apuleio grammatico cuius mentio fit apud Suetonium noster recentior est.

(17) Dubitare licet, utrum auctor intelligat Marcianum grammaticum, qui Valentis imp. filias docuit (Socrat. hist. III. 9); an heracleotam geographum uel etiam historicum.

(18) De hoc quaerendum.

(19) Ouid. *Triuacrinque suae Perseidos auctor.*

(20) Ouid. et *Marius scripti dexter in omne genus.*

(21) Titinii fragmenta como editum aliquot supersunt a grammaticis delibata.

„ laurus „. Turpilius in Thrasylione [a]: " uemo unquam uidit ebrium ire „ interdiu, neque turbam facere, neque fores exurere [1], aut festra [b]: ut uos „ caeci qui perpauci ad lemulcatum perurnitis, numquam eam transilitis „. C. Rabirius [2] . . .

Eumenides in [c] latino nos furias dicimus . . . quas Aeschylus primus finxit implicitos serpentibus crines habere. Filiae, secundum Eudemum [3], Acheruntis et noctis fuerunt . . . Orpheus [d] Plutonis et Proserpinae. Virgilius modo hunc modo illum secutus [4] . . . Athenodorus [5] et Muastes [6] Orci et Stygis. P. Terentius Varro facit . . .

•

Cassandra filia Priami uates geminat .s., et in ultima syllaba habet .d., licet apud priscos .t. inueniatur propter cognationem ipsarum litterarum: unde quod olim scribebatur per .d. adque. coniunctio, nunc. atque. Et .at. et .ad. pro .ac. olim dicebatur, ut monumenta [e] testantur antiquissima; postea per .e. ac differentiae gratia scribi placuit, Plinio auctore [f], ne aliud quam copulam significare uideretur.

Proteus filius oceani, qui Homero et Virgilio testibus, notissimum est, in uarias formas ut uertebatur [g]: unde prouerbium est apud Plutarchum et Democritum, interpretem Aristophanis, et Lucianum [7], in tergiuersantes, mutabiles, inconstantes, uafros, ac uersipelles. Sed et Horatius eos qui facile .

---

* *Hoc loco in codice scripta erant sequentia, mox ibidem, ut aliena uel spuria, deleta fuerant*. Staphylus cum bva. Primus docuit uinum aqua misceri. C. Plinius [8] et Sallustius [9] auctores sunt. Et Staphyli nomine uua staphyla Democrito [10] celebrata. Fuit autem Staphylus aetolus; de quo Virgilius poculaque .i. a. m. u. [h], Donato Proboque testibus [11], pastor Oenei regis, a cuius nomine Liber pro inuenti gloria statuit oenon uinum appellari. Fuit filius Bacchi ex Ariadna, Plutarcho [12] et Dione testibus; uel ex Erigona Icarii filia, Luciano in barbato philosopho [13] et Ouidio in metamorphoseon [14] testantibus. Linus in Aristophanis Plutum Staphylum Bacchi dicit amicum; Grynicus Semeles auunculum.

---

a *Ita cod. pro* Thrasileone. b *Ita cod. Etsi Festus atque Petronius feminino genere efferunt. Festo quidem est fenestra; sed ostiolum minusculum in sacrario Macrobio; de qua uoce disputauerat Ant. Gnifo, quem grammaticum Cicero audiuit*. c *Cod*. .i. d *Ita in cod. mutatur casus*. e *Cod*. mo. *cum apocopes signo*. f *Cod*. Pl. auct. g *Num pro* ut notissimum – uertebatur? h *Nempe* inuentis acheloia miscuit uuis. *Georg. I. 9.*

(1) Hic usque extabat Turpilii locus apud Nonium uoc. *turba*.

(2) Ouid. *magnique Rabirius oris*.

(3) Quisnam hic fuerit ex tot Eudemis, quos recenset Ionsius hist. phil. I. 15, non definio. Puto tamen eum esse, cuius lexicon laudat Suidas in praeuio indice lexicographorum.

(4) Aen. VII. 327 de Alecto loquens *odit et ipse pater Pluton – uirgo sata nocte*. Tum 479. *cocytia uirgo*.

(5) De Athenodoris item uariis disputare non uacat.

(6) Num pro *Mnasea*, cuius nominis grammaticum nouimus in odyss. schol. XVIII. 84, et apud Fulgentium de prisco sermone?

(7) Eccom. Demosth. XIIII.

(8) Hist. VII. 56.

(9) Quis nam hic e tot Sallustiis?

(10) in opere de agricultura, quod iamdiu uiuit.

(11) Extat Probi testimonium. Donati tamen curae ad Georg. iamdiu uixerunt; sed pro eo superest hoc loco par Seruii auctoritas.

(12) In Theseo cap. XX.

(13) Confer Decr. D. XVIII; de salt. XL. Deor. concil. V.

(14) Lib. 8. 4. 50.

uertunt sententiam, et deprehendi difficile possunt, Proteos uocat [1]. Uarro in punico bello . . .

Olympius siue olympus appellatus Iuppiter. Ennius . . . decessit Olympius antro [a]. Uirgilius: panditur interea domus omnipotentis Olympi. Domitius Marsus in [b] Melene [2] . . . Aristophanes inter cognomina Iouis ponit olympius. Naeuius: panditur interea domus altitonantis Olympi . . . Diodorus quoque [3] . . . h ζ [c]. L. Tuscus in Phyllidis suae amore [4] . . .

Pyrrhus scribitur cum hya et duplici .rr.: ultimum quoque aspirat. Fuit rex Epiri, qui pollice pedis sinistr[i] [5] solebat mederi lieni; interemptusque fuit a Cerere sub mulieris argiuae *specie*, Herophilo, Polignoque poeta [d], Leucea ac Pau*sania* [6] in suo templo: siue in aede Dianae a quadam muliere, Trogo [7], Sallustio et Luccio . . . Illius [8] Cadmus sepulchrum post aliquot annos Epirotarum princeps [9] in cineres uersum dissipauit atque dispersit, ut in antiquitatibus Lycophron, Musarus, Crispus et Naso [10] prodidere. Cn. Camerinus in Troiae excidio [11] . . .

Coiux citra .n. in utraque syllaba reperitur apud antiquos; et cum .s post .x. coniuxs [e]. Nam .x. non erat antiquissimum, pro quo modo .cs., modo .gs., modo .ss utebantur; apecs pro apex, gregs pro grex, Ulysses pro Ulixes. Postea .x. uarie usurpata modo enim pro duplici, modo simplici consona posita inuenitur: unde uixi uicxi et uixsi [f] in libris manu auctorum scriptis, et in monumentis uetustisque lapidibus Romanorum [g] . . . Item in . . . quid quod coniux cum .n. in priore . . . Interdum cum .u. in utraque syllaba, ut . . . ex opinatione originis, a counudo, couiungendo, et coniugendo . . .

Uulcanus cum duplici .uu. [h]. Praecipitatus est a Ioue de caelo, quia matri in se auxilium ferre uoluerit, Homero in primo [12] . . . et [13] . . . Sed et Balerius [i] in argonauticis [14]. At Ouidius in Medea a Iunone. Ualerius Largus in Antenoris erroribus [15] . . . alibi . . . Pausanias [16] ductum a Baccho ebrium in

a *Cod.* nano. *Sed rectius legebat antro Caelius rhodiginus, ut habes in eius testimoniis.* b Cod. My[la . . e]n Melene. c *Ita lego in cod. Paulo tamen incertius est utrum sit* ζ *graeca littera, an quoduis similis ornae signum.* d Cod. poetae. *Supple autem auctoribus uel testibus.* e *Nempe* coiux, *ut in lapidibus romanis obseruo. Contra* coniunx *in aliquot praeis codd. Lege Scaurum in Putsch. p.* 2256. f *Ita Fronto ad M. Aur.* III. 13. *noxit* g *Reapse eiusmodi scriptura in lapidibus urbanis adhuc uisitur.* h *Contra M. Aurelius apud Fronton. scribit* Uolcanus. i *Ita cod.* B *pro* U, *etsi mox sequitur* Ualerius.

(1) Epist. I. 1. 90.

(2) Martialis VII. 29. 8 *nota tamen Marsi fusca Melaenis erit.*

(3) Hist. III. 72. Iam hunc quoque Apuleii locum legebat Caelius rhodiginus, qui post uerba (in praef. mea p. XXXXI.) *decessit olympius antro*, , conequitur nec *auctor quin etiam Diodorus est Iouem esse olympium cognominatum ab olympo praeceto, abs quo ingenii cultum acceperit. Sed et deos, qui opem aduersus gigantas tulissent, olympios appellari uoluit, nec non Dionysium Herculemque.*

(4) Ouid. *quique sua nomen Phyllide Tuscus habet.*

(5) Plutarchus in eius uita cap. III dicit τῷ δεξιῷ ποδί.

(6) Attic. cap. XIII, ubi citat ipsum Lenceam poetam qui res argolicas carminibus scripsit.

(7) Nos exstat loci et mulieris mentio apud breuiatorem Iustinum XXV. 5. Sallustii quoque et Luccii narrationes perierunt.

(8) Nempe Pyrrhi hoc nomine tertii.

(9) Non inuenio hunc Cadmum in molossici regni stemmate quod Reineccius confecit. Id tamen ualde esse imperfectum, iam docui in adnotationibus ad Iulium Valerium. Ceteroqui Cadmia soror fuit Neoptolemi. Porro in codice post hoc. *princeps* scribitur *Mamuesius*, rum deletur.

(10) Ouid. in Ib. v. 305: *nec tua quam Pyrrhi felicius ossa quiescant,*
sparsa per ambracias quae iacuere uias.

(11) Ouid. *quique canit domitam Camerinus ab Hercule Troiam.*

(12) Iliad. I. 591.

(13) Puta lib. XV. 23. XVIII. 395.

(14) Cod. *arg.* Est autem locus in lib. II. 88.

(15) Ouid. *ingeniique sui dictus cognomine Largus,*
gallica qui phrygium duxit in arua senem.

(16) Attic. cap. XX.

caelum. Aemilius Macer et ·C· Pedo hic in epigrammatis [a], ille in bello troiano [1] consentiunt . . .

Phaou cum .ph. Fuerunt tres . . . Heraclitus, Phaou, inquit, fuit amator Ueneris, quem cum Mars zelotypus trucidare uellet, in bletis [b] Uenus occultauit, unguentoque pleuum alabastrum illi dedit, quo hominum pulcerrimus appareret, et deus, uter uellet, uideretur, Bacchus siue Apollo [2]. Sabinus in Trisene [3] . . . Iulius Montanus [4] . . .

Auctor per .c. ante .t., nomen primigenium communis generis.

Antaeus .ae. diphthongum habet. Filius Neptuni ac terrae, frater Busiridis, ferocissimus et immanis ac ferus, uti et omnes alii Neptuni nati; unde *cum* monstrosi corporis esset, terra genitus fingitur. Dicitur et Antaeon Stephano [5]. Sed et ignobiles, quorum genus ignoratur, terrae filii dicuntur Ciceroni [6] et aliis [7].

Troia modo habet .i. uocalem, modo consonantem.

Aeneas Aeneaque [c] proprium.

Aeuum aliquando diuidit diphthongum.

Catarrhus per .rr. duplex et h.

Atha per .th. infans ·VIII· annorum cursor admirandus. Numa in dogmatum philosophiae libro tertio [8] . . .

Penelopea uxor Ulyxis, quae et Penolope inde dicta est, quoniam in mare deiectam a parentibus nutrierint penelopes aues [9]. Carus in Hercule [10] . . .

Eridanus citra diphthongum, fluuius Atticae, nec non Thessaliae. Est item Italiae, qui et Padus: item Hiberiae; auctoribus Aeschylo, Pausania [11], Euphorione minore. Cassius Seuerus [12] in ·IV· tragoedia . . .

Ocyroe [d] filia Charictae et Lyci fluuii, habet hya in secunda syllaba, uxor Caici et . . .

a *Cod. epigr.* b *Ita cod. pro blitis.* c *Ita cod. Et sic diserte Quintil.* I. 5. §. 280. d *Cod. Ocyore, sed facilis mihi fuit emendatio ex Ouid. metam. II.* 638.

(1) Ouid. *iliacusque Macer sidereusque Pedo.*
Pedonis epigrammata innuit Martialis II. 77.

(2) Ouid. ep. Sapph. v. 23: *sume fidem et pharetram; fies manifestus Apollo,*
accedant capiti cornua; Bacchus eris.

(3) Ouid. *quique suam Troezena, imperfectumque dierum*
deseruit celeri morte Sabinus opus.
Porro Gyraldus et Merula legebant apud Ouidium *Trisenen*, uti habet noster.

(4) Ouid. *quique uel imparibus numeris, Montane, uel aequis*
sufficis; et gemino carmine nomen habes.
Confer Senecam ep. CXXII et controu. XVI.

(5) Voc. Ἀνταιιώπολις.

(6) Ad Att. l. 13, ad fam. VII. 9.

(7) V. gr. Symmacho ep. I. 3.

(8) Puto intelligendum Numam poetam, de quo Ouid. *et cum subtili Priscus uterque Numa*: siue Ouidius de poeta siue de poemate subtili seu philosophico, Numae inscripto, loquatur. Nam quo pacto citaret Apuleius libros Numae regis philosophicos, quos iam inde a priscis temporibus exustos tradunt Liuius XL. 29, Plutarchus in Numa XXII, Lactantius inst. I. 22, August. de ciu. D. VIII. 5? Sed tamen libros quoque Numae pontificales pariter crematos aiunt praedicti auctores, e quibus nihilominus locum profert Flenciades, eosque legisse uidetur Tertullianus de praescr. XL. Certe Numae leges Cicero de rep. II. 14. V. 2 suo adhuc aeuo testatur extitisse.

(9) Legesis scholia ad Odyss. IIII. 797.

(10) Cari poema de Hercule bis memorat Ouid. de pont. IIII. 13. et 16. Fuit is praeceptor nepotum Augusti.

(11) Attic. cap. III.

(12) Cassii Seueri parmensis tragoedias multas fuisse aiunt Acro et Porphyrio ad Horat. ep. I. 4.4. Ceteroqui quod ibi in Porphyrione edito mendosissime legitur *silnus libros philosophorum nmoenos significas*; corrigendum est ex mss. *siluas libros philosophumenos significas*; subdit enim statim Horatius *curantem quidquid dignum sapiente bonoque est.*

Cornelius Seuerus in bello siculo [1] . . .

Aesacus habet .ae. diphthongum , pater Priami , auctoribus Callimacho , Porphyrio [2] , Nasone [3] eiusque interprete .

Moenetius habet in prima syllaba .oe. diphthongum . Fuit filius Actoris , teste Apollonio [4] .

Phylacus cum .ph. et .y. graeca in prima syllaba et .ae. diphthongo in secunda , Angei filius , qui ut ait Homerus minor , in physetem [a] a Neptuno conuersus est , quod numina maris irrideret .

Aedon non habet diphthongum , dictio graeca , sed et poetis latinis usurpata pro luscinia .

Cersphia per .ph.

Adytum et adyticulum per ypsilon .

Antiochus ut peregrinus profertur , et .c. aspirat .

Alcyon et Alcyone et Alcyonise per y.

Laodamia habet .o. exitum , filia Pyrrhi [5] in templo crudeliter trucidata ab Epirotis . Uxor item Protesilai , qui . . . Fuit autem Laodamia soror . . .

Hedera habet aspirationem , ut differat a uerbo edo in temporibus ederam , ederas , ederat ; et ab hereo trahitur . Nec debet mirum uideri quod prima hederae corripiatur , licet eadem in hereo producta sit ; quoniam unum idemque uerbum in praesenti tempore .ae. diphthongum habet , in praeterito .e. breue [b] , ut caedo cecidi ..

Aurigo [c] et auriginosus , cui color et oculi uirent , sine aspiratione . Regius etiam is morbus appellatur . . .

Au diphthongus . M· Fontanus in nympharum satyrorumque amoribus libro III . . .

Battus iambicus poeta Ouidii contubernalis [6] duplici .tt. scribitur , de quo Uarrus et Cinna contubernales [7] in suis poematis meminere . Fuit et Polymnesti filius , qui Cyrenem condidit [8] ; unde cyrenenses poetae dicuntur Battiadae Herodio et Proculo et Proclo Pindari enarratoribus . . . Callimachus . . . Strabo item [9] ; sed et ·C· Proculus Callimachum secutus [10] in opere quod de Lyde et ipse habet centum et quadraginta elegorum libris ; unde latus Callimachus ·C· Melisso in libris iocorum [11] dicitur sic . . .

Aeternus .ae. diph. est qui nec principium nec finem habet , ut Deus : quamquam Orpheus . Linus , et Hesiodus deos ex chao ab initio erupisse dixerint , quos et plerique ex nostris sequuntur : ut ab antiquo chao ueteresque diuique nouique . i. n. t. d. c. a.

a *Ita cod. pro physeterem .* b *Contradicunt huic doctrinae exempla poetarum . Instar omnium esto Virgilius . Ceterum quouis tempore caret saepe diphthongo uerbum hereo in antiquis codd.* c *Aurugo uulgo scribitur . Nihilominus quidam apud Isid. etym. IIII. 8. legunt aurigo , ut Forcellinus obseruat . Iulius Valerius utitur particip. aurigans pro auro collucens , cui mire iacet in praedicto loco apud Isidorum Varro , qui auriginem a colore aureo appellari ait .*

(1) Hoc nominatim Corn. Seueri poema appellat Quintil. x. 1. Ibidem fuisse Aetnae descriptionem ait Seneca ep. LXXVIII. Ad hunc Corn. Seuerum scribit Ouidius de pont. III. 2.

(2) Porphyrio scilicet poeta .

(3) Immo Naso Metam. XI. fab. ult. dicit Aesacum Priami filium (Nam Priamus genitus Laomedonte est .) Neque iam superest uetus ouidiani loci interpres .

(4) Argon. I. 69.

(5) Pyrrhi hoc nomine tertii Deidamia filia , non Laodamia .

(6) Ergo diuersus ab illo graeco poeta inepto .

(7) Uterque Virgilii familiaritate nobilitatus .

(8) Euseb. chron. lib. II. ed. mediol. an. Abrah. MCCLVII et MCCCLXXXV.

(9) Lib. XVII 3. 21.

(10) Recole retro p 75. n. 42.

(11) Opus hoc centum et quinquaginta ampliusque libris absolutum fuisse narrat Suetonius in Melissi notitia.

Aes cum diphthongo scribitur. Testem Uarronem alii habent, non ab aneo sed ab asse denominatum [1] . . .

Halo, las per aspirationem, ut differat ab alo, lis . . .

Aeuum ab αἰῶν, .u. littera hiatus causa interiecta.

Ichthys .c. et .t. aspirat, et .y. medium graecum habet, non autem diphthongum . . .

Aether et aethra diphthongum habent .ae., nec non aenitas et aenom.

Hostis ideo .h. habet, ut genetiuus eius pluralis secernatur ab eo quod ostium in nominatiuo casu: uel quod ab hostio uerbo ducatur, quod aequo significat, quoniam in hostium conflictu quaedam ordinum aequatio fieri consueuit. Concordat enim in hoc nomine aspirationis signum cum re quae significatur; quod nota aspirationis secundum ueterem scripturam ita formaretur, quasi biceps gladius inter duas hostiles partes.

Azania est pars Arcadiae, ubi natum Iouem tradit Euphorion, absque .h. Inde se proselines uocabant Arcades [2] et Cretensibus infensi [f]: quorum bella scripsit ineptus poeta Carmenides. Sextus Graecchus in Thyeste . . .

Isse filia Macarei [a] extra aspirationem, cuius amore pauit armenta patris in Arcadia Apollo. Ouidius ait mandato Iouis id factum; quo tempore Mercurius ex pilio agro boues illi rapuit . . . Scribebatur per duplex .ss.

Rhoecus [b] cum .rh. et .oe. diphthongo, de quo nostri poetae et in primis Naso [4] praeter graecos [c]

Caeneus cum ae. diphthongo, uiri et auis nomen.

Carhetus [d] cum .th. in secunda syllaba scribitur. Fuit pater Latini regis, quem ei peperit Salia Anieui rapta.

Dahae cum .h. ante .a. populi in desertis habitantes ultra Scythiam.

Myrmecides consueuit per .e. in prima syllaba scribi, et tamen hya habet apud graecos [e]. Fuit sculptor admirandus in minutis marmoreis operibus formandis, meliorque Theodoro et Callicrate. A *f* . . .

Ae primum elementum in Aeglaea in prima et media etiam syllaba diphthongus esse debet. Uarrus Cinnae contubernalis in primo poemato . . .

Aeragas urbs . . .

Aeas urbs non est, sed fluuius iuxta Apolloniam Epiri. Liuius [5] . . . T. Uerax in odyssea . . .

Aethiops, aethiopus, per .ae. diphthongom scribendum . . . Lupus siculus [6] in Menelao tragoedia . . .

Aestus quoque et secundae flexionis apud antiquos erat. Quintius [g] Trinacrius saepius usurpat [7], ut in Perseo . . .

Anhelo, ut halo, unde descendit, cum aspiratione annotatur. Sed Plinio in compositione aspiratio colliditur . . .

Pasiphae nec hya nec diphthongum habet. Daphne dicebatur Spartanis, quod certissima oracula daret. Fuit et cretensis regina Minotauri partu famosa

a *Cod.* Macharei. b *Corr.* Rhoecus. c *Cod.* G *pro graecos*. d *Videtur corrupta uox. Nam et Latini parentes alio nomine feruntur. Saltem scribendum* Carcthus. e *Cod.* G., *ut supra*. f *Ita cod.* g *Ita cod.*

(1) LL. lib. IIII. 36 Sed uide uerba.

(2) Confer Cicer. de rep. III. 15.

(3) Hinc intelligimus Statii illud theb. III. 292: *uenit et idaeis ululatibus aemulus Azan*.

(4) Metam. v. et xii.

(5) A Liuio scribitur *Aous*.

(6) Ouid. *auctor – Tantalidae reducis Tyndaridosque Lupus*. De Lupo siculo lege, si placet, Mongitorium in sicula bibliotheca.

(7) Exemplum unicum τοῦ aestus, *l* ex Pacuuio superesse uidetur apud Nonium.

quo interfecto , Theseus abduxit Ariadnem uxorem sibi , et filio Hippolyto Phaedram ; cui , Serapione rhudio [1] et Philochoro [2] [a] , uim intulit eius forma captus , uxore necata . At Phaedra indignata filium patri incusauit quod se appellasset : qui diras in filium iactauit , quae ratae fuerunt : a suis enim equis in rabiem uersis innocens discerptus est . Sic illam de se et sorore ultionem scripsit Lupus Anilius . Idem scribit in Helene tragoedia [3] . Partheuius [4] aliter . . . Poeta doctus in suu passere . . .

Sequebantur in codice quatuor uacuae paginae .

a *Cod.* Philocoro . *Supple autem* auctoribus *vel* testibus, *ut legitur superius .*

(1) De hoc quaerendum .
(2) In historia attica .
(3) Quandoquidem Lupus siculus , teste Ouidio , scripsit de Menelao itemque de Helena ; num idem homo est atque Lupus Anilius (seu Amlus ut p. 76 ?) Hoc et alia eiusmodi in his fragmentis maiore consideranda erant otio , quo ego careo . de quorum tamen sinceritate idcirco uix dubito , quia Caelius Statio antiquior ad ea toties prouocat .
(4) Parthenius poeta , quem in graeca grammatica audiuit Virgilius . Macrob. sat. V. 17. Gell. XIII. 26. Eius uolumen de amantibus laudat Probus ad Virg. ecl. III. 62. Extat autem graecum scriptum de amatoriis adfectionibus .

APPENDIX I.

De pervetere interpretatione latina concilii prioris chalcedonensis, sub qua latuerunt Symmachus et Fronto atque alia veterum scripta inedita: deque aliquot insignioribus interpretationis eiusdem codicibus.

1. Scimus hoc perpetuum studiis gravioribus fatum esse, ut semper excolantur, numquam satis exculta sint. Namque post innumeras conciliorum collectiones et criticas a viris doctissimis impensas curas, codex ille concilii chalcedonensis, qui Bobii olim scriptus, nunc partim Romae partim Mediolani servatur, nondum satis vel cognitus vel certe in usum sacrae doctrinae usurpatus videtur. Nam et eminentissimus Cardinalis Casanatus s. rom. ecclesiae bibliothecarius, quum Stephano Balutio notitiam impertiret (1) codicum vaticanorum latina graecaque lingua scriptorum, quibus chalcedonense concilium continetur, nullam huius bobiensis, quantum video, mentionem fecit, qui tamen permultos ante annos in pontificiam bibliothecam illatus fuerat, uti stemma Gregorii XV huic impressum docet. Oltrocchius autem ambrosianae bibliothecae praeses, etsi codice bobiensi usus est, cum rhythmum quendam ex eo protulit, tamen ipsam synodum chalcedonensem nomine tenus appellavit (2). Quae quidem vel reticentia vel defunctoria nimis mentio tantorum virorum nomini nihil detrahit: nam et vaticanae bibliothecae moderatores ideo fortasse bobiensis codicis nullam tunc curam gesserunt, quia fragmentum tantummodo praedictae synodi in eo contentum videbant; et sic etiam vetus bibliothecae syllabus loquitur. Oltrocchius vero Mediolanensium historiae unice vacans, nec nisi obiter bobiensem codicem tractans, nullam habuit iustam causam quamobrem impensius in chalcedonensis synodi actis mentem defigeret. Quin ego ipse quum in ambrosiana bibliotheca membranas illas, propter classicos scriptores ibi obrutos, perdiu manu versaverim, tamen rei synodicae haud sane pro merito sed vix brevi adnotatione litavi (3). Nunc ut illi omissioni suppetias feram, dicam aliquid mantissae loco de parte codicis quae in vaticanis pluteis est: nam de parte maiore mediolanensi (quamquam et ipse aliquid memoriae teneo et nonnulla ad me denuo perscripta sunt) tamen reticere satius iudico: ne vel rem haud satis ex dignitate mea qua sententia tractem, vel saepius rogitando graviorem molestiam amicis mediolanensibus creare videar.

2. Bobiensis igitur codex (nunc vat. 5750, ambr. E 147 part. sup.) a me partim illustratus est in praefatione romana Frontonis cap. II. Scripturae quoque specimen partis utriusque libro meo inserendum curavi. Concilii textus in eo contentus ille ipse est, quam veterem interpretationem appellat Balutius, quin tamen in codice sint Rustici diaconi recensiones. Quippe ipse Balutius docet (4) sero videri fuisse cognitam apud nos Rustici editionem, quum sola vetere usi sint occidentales usque ad Hincmari rhemensis aetatem. Iam huius antiquae editionis commoda et dignitatem idcirco exponere supersedeo, quia Balutius id satis praestitit, magnopere simul dolens et queritans, eam in recentioribus conciliorum editionibus, dum elegantiae novitatisque ratio habetur, saepenumero fuisse subversam, multis bonis cum ea pessumdatis (5): cui damno ut medelam Balutius idem faceret, complures Galliae codices excussit; vaticani quoque duo veteres (hoc excepto palimpsesto) dedit operam ut aliquanto studio inspicerentur: quibus copiis fretus pervetustam illam editionem instaurare pro viribus conisus est. Caruit tamen, ut dixi, Balutius palimpsesto bobiensi tam insignis antiquitatis: praeterea vaticanorum duorum valde abest ut omnem collationem impetraverit. Nunc ad bobiensem quod attinet, duae sunt eius praecipuae utilitates, novus scilicet fons et generosae indolis praeditus antiquae illius interpretationis, quae in futuris editionibus post Balutii labores, ad limpidiorem adhuc puritatem revoca-

(1) Balutius de antiqua interpretatione concilii chalced. capp. XVIII. XXXV. XLI. apud Coletum concil. t. IIII p. 1965 sqq. Rursus idem Balutius in sua conciliorum editione t. I. p. 1581. (2) Hist. eccl. ligust. lib. III. 6. p. 534. (3) Praef. ad Cic. interpr. ed. sec. p. 14. (4) Dissert. praedict. de antiq. interpr. conc. chalc. capp. XI. XII. (5) Op. cit. cap. XXVI. Item ad act. I. ed. Coleti p. 2002, nec non ad initium actionis XI. Sed enim Balutius immerito editoribus romanis tot illas varietates tribuit, quoniam ego mss. ipsos codices saeculi XV novitatem sapere comperio, ita ut hae varietates editione romana partim certe sint antiquiores. Quin adeo in pervetustis quoque codicibus multa lectionum discordia et cinnus quidam occurrit.

ri poterit. Altera codicis huius nec sperate utilitas est, textus vetus et perbonus epistulae s. Caelestini papae ad Nestorium, quae in conciliorum quidem collectionibus cum ephesino coniungi solet, bobiensi vero in codice in fronte scribitur chalcedonensis: id quidem librarii fortasse arbitrio, vel certe ob eam causam quia nestorianus error Eutychetis errori praebuit occasionem. Hanc ego epistulam contuli cum textibus editis sive apud Contium atque Balutium, qui veterem editionem sequuntur, sive apud Constantium, a quo varietates aliquot codicum atque editionum congestae fuerunt. Nihilominus bobiensis codicis adeo bonum plerumque novitatis inauditae textum esse cognovi, ut praecipuas eius varietates heic dare pretium operae sit.

Editio Constentii.	Codex bobiensis vaticanus.
Epistola Caelestini Papae ad Nestorium.	*Incipit epistula Caelestini Papae urbis Romae ad Nestorium directa: et chalcedonensis synodus.* Alia manu. *Incipit epistula papae* (1) *Caelestini ad Nestorium.*
Dilectissimo fratri Nestorio Caelestinus.	Deest haec inscriptio.
Col. 1114.	
A. 3. *damnatum*	*damnandum*
5. *eos*	deest
7. *oriens occidensque*	*occidens oriensque* (2)
9 *Atticus catholicae magister fidei*	*Atticus catholicae amator* (3) *fidei.*
B. 3. *pro rege communi*	*pro religione* (4) *communi*
5. *mansit nos*	*mansit*
7. *successor ipsius*	*successor suos* (pro *suus* ut habet Contius)
11. *alternis succedunt*	*alternantibus* *succedentibus* (corr. *succedunt uicibus*)
C. 8. *sectanda*	*scrutanda* (5)
D. 1. *aliud*	*aliter* (6)
Col. 1115.	
A. 6. *testimonii tantum detulerunt*	*testimonium tantum tulerunt*
7. *ferri*	*fieri*
9. *ante*	*antea*
10. *ut tuis*	*ut et tuis*

(1) *Papae* absolute sine adiuncto *urbis Romae*. Hac absoluta *Papae* appellatione romanos pontifices fuisse usos ipsa aetate concilii chalcedonensis demonstrat contra Quesnellum Balutius concil. ed. Coleti t. III, p. 1976 in citata dissert. de antiqua interpret. concil. chalc. cap XLVIII. (2) Praeclaram hanc lectionem confirmant tres alii codices vaticani, itemque exemplar Contii. Sane ita loqui Caelestinum decuit, tum propter supremam romanae ecclesiae potestatem, tum propter ipsam historicam veritatem, teste Prospero in carm. de ingr. p. I. v. 39. ubi de Pelagii haeresi sic: *pestem subeuntem prima recidit — sedes Roma Petri, quae pastoralis honoris — facta caput mundo* etc. *Non segnior inde orientis — rectorum cura emicuit*. Cur autem in vulgato textu oriens occidenti praeponitur? Num aliquis graecus huius epistulae interpres hac libertate interpretandi seo pervertendi usus fuit? Et quidem immerito Balutius (op. cit. p. 1968) conquestus est ipsam synodum chalcedonensem, quam antiquitus latinitate donatam scimus, ab iis postea fuisse sollicitatam, qui graeco textui plus aequo tribuentes, veteres lectiones cum novis incaute commutaverunt. Porro quod attinet ad s. Caelestini epistulam, cuius autographum latinum est, multo ea absurdius inisatiusque verumtamen, si post fonte latino graecos rivulos consectemur. (3) Rursus praeclara lectio; nam *catholicae quidem magister fidei* ipse potiore iure Caelestinus erat, quam Atticus constantinopolitanae urbis praesul. Hanc quoque interpolationem graeco interpreti (qui reapse habet *διδάσκαλος*) tribuendam opinor; in latino vero textu restituendum esse *amator*. (4) Tertia haec verissima et insignis lectio *religione pro rege*. Quis enim catholicos catholicum dicat *persequi haereticos pro rege communi*, potius quam *pro religione communi*? Credo autem mendum esse ortum ex voce compendio *rege*, superposita lineola, pro *religione*, quod imperitus librarius non intellexerit. Mendum apertissimum antiqui illius exemplaris secutus est graecus interpres qui scripsit *βασιλέως*. Rursus a graeco exemplari et a latinis vitiatis confirmatus est error in editionibus. Ex codicibus vaticanis unus recens pro *rege* habet *grege*; alter vero item recens prima manu *rege*, secunda *grege*. Reliqui vat. codd. cum vulgato corr pto textu conspirant. (5) Sic etiam Contius. (6) Eo notabilior haec lectio, quia versatur circa paulinum textum ad Gal. I. 8, cui libere laudatum.

B.	1. *epistolas*	*epistulas* (1)
	7. *Posidonium*	*Possidonium* (2)
	8. *de te scripta*	*descripta*
	14. *principiis*	*principiis tuis*
C.	3. *apertam blasphemiam*	*aperta basphemia* (3)
	8. *de praecipiti se revocet*	*de praecipitio se revocet*
	9. *ut malum*	*malum* (4)
Col. 1118.		
A.	2. *de fide nostra*	*fidem nostram*
	3. *Dei Uerbo*	*Deo* (5) *Uerbo*
	6. *ecce nunc*	*ecce*
	7. *uocamur*	*uocamus*
	9. *electus es*	*electus*
B.	4. *famam*	*fama*
	6. *quis enim intra ouile uelut rapacem lupum putaret abscondi?*	*quis enim intra ouile uellus* (6) *rapacem lupum putaret abscondi?*
	5. *est*	*est enim*
	8. *oportet* (I. ad Cor. XI. 19.)	*oportere*
	10. *eiusdem*	*eius*
C.	4. *certe etiam*	*etiam* (7)
	11. *ignota te transeant*	*ignorata transeunt* (Ita et mox.)
D.	1. *non sit pudori.*	*non sit pudoris* (8)
	2. *discere rectum*	*rectum discere*
	3. *timori*	*timoris*
	7. *de hoc sancto fenore suum lucrum*	*de hoc sancto fenore* (9) *suo lucrum*
E.	3. *ne quod*	*ne hoc quod*
	5. *quos* (Ioh. XVII. 12.)	*quod*
Col. 1119.		
A.	4. *blasphemum*	*blasphemium*
	5. *cogitasse*	*cogitare*
	6. *episcopo*	*episcopum* (10)
	7. *saucietur*	*sauciaretur*
	8. *blasphema uerba*	*Illa blasphemia uerba*
	12. *detrahens*	*retrahens* (11)
B.	2. *ac manifeste*	*manifeste*
	8. *praeparamus*	*paramus*
C.	5. *epistolae tuae*	*epistulae*
	13. *circuisti*	*circuisti* (12)
	et iam	*iam*
D.	6. *dubitat*	*dubitet*
Col. 1120.		
A.	1. *post primam et secundam illius et hanc correptionem*	*post primam et secundam hanc correptionem*
B.	7. *uidemus*	*uideamus*
	9. *ubi est diligentia?*	*ubi diligentia* (13)?
C.	3. *quaenam*	*quae iam*
	4. *intra ouilia*	*intro* (14) *ouilia*

(1) Ita per u legitur ubique etiam in seqq. Semel tamen in huius epistulae parte quadam, quae ab alia rudiore manu scribitur, legitur per o; quod quidem in antiquis codd. rarissimum ac prope nullum exemplum est, quum constans sollemnisque scriptura sit per u. (2) Infra tamen hoc ipso in codice scribitur cum unica s. (3) Neutro scilicet genere, ut infra in hac epistula nec non apud Prudentium. (4) Ita et Coustius. (5) Bona lectio, quae dogma vehementius adserit. Eandem in aliis quoque codd. conciliorum me videre memini. (6) Verissima et elegans lectio (*sotto manto di pecora*, ut in e. arg.) quae vulgatam plane explodit. (7) Recte omittitur *certe*. (8) Sic loquitur Fronto ed. rom. p. 76. v. ult. (9) Male Coustius *de hoc saeculo foenori suo lucrum*. (10) Melius *episcopum* quam *episcopo*. Mendose vero Coustius *episcopus*. (11) Sic etiam Coustius. (12) Exin Caelestini epistula scribitur ab alia manu paulo rudiore. (13) Eleganter omittitur *est*. Confer Frontonem p. 230. v. 4. (14) Ita cod. pro *intra*. Et sic etiam Symmachus laud. II. in Valent. XXI.

8. *alias oues habeo* (*Ioh.* x. 16.)	*alias habeo*
D. 1. *tametsi quidem*	*siquidem* (1)
Col. 1123.	
A. 2. *meam inquit*	*inquit meam*
4. *ad tuam uero aut*	*ad tuam autem*
4 *debeat esse*	*esse debeat*
6. *incesseris*	*arcesseris* (2)
9. *si* (*qua*) *tamen*	*si* (3) *tamen*
10. *blasphemiam*	*blasphema*
C. 12. *sibi matrem*	*matrem* (4)
D. 1. *est enim*	*aut* (5) *enim*.
2. *nascatur*	*nascitur*
9. *uocatur in causam*	*uocatur ad causam* (6)
E. 1. *uellemus*	*uelimus*
2. *uigilare in hoc*	*uigilare ad hoc*
Col. 1126.	
A. 1. *quaesitus*	*quaesitus* (7)
3. *satius*	*satis*
8. *inuenio*	*inueni*
9. *catholice*	*catholicos* (8)
10. *noe*	*non* (9)
B. 9. *reuertit*	*reuertitur*
23. *comparatione se existiment*	*comparationi se exaestiment*
D. 6. *eum debitum*	*eum debito*
13. *tamen ea*	*tamen nunc ea*
Col. 1127.	
A. 1. *Sisinius*	*Sisinnius*
3. *iure*	*iuste*
7. *si qua* (10)	*si*
B. 6. *praebetur*	*praebeatur*
10. *nos contra fas etiam*	*nos, et quod contra fas est, etiam*
12. *sicut*	*ut*
13. *in hos*	*in hoc*
C. 8. 7. *exclusi*	*excludi*
9. *eiiciendus qui eiecit*	*eiciendus eiecit*
Col. 1130.	
A. 2. *sint*	*sunt*
9. *persistis*	*persistes* (11)
B. 5. *Deo Christo*	*Deo* (12) *Christo*
C. 4. *confessione*	*professione*
5. *uniuersalis*	*uniuersali* (13)
13. *destinauimus*	*destinaui*
D. 1. *quatenus*	*quatinus* (14)
5. *Deus te custodiat* etc.	Desideratur in codice, tum etiam apud Contium, haec clausula seu salutatio, quam Constantius docet esse scriptam in exempl. alia manu.

(1) Melior lectio haec. (2) Melior haec lectio, quicum congruit graeca interpretatio προκαλῇ. (3) Ita et Contius omittit *qua*, quod vocabulum frustra inculcat Constantius. (4) Recte omittitur *sibi*. (5) Si forte τὸ *aut* scribitur pro *haud*, ut saepe in priscis codd., retineri lectio potest. (6) Melior lectio. quia sermo est de vocatione in iudicium. (7) Ita in textu etiam Constantius, qui frustra monet legendum esse *arquisitus*. (8) Insolita lectio ex graeco aduerbio καθολικῶς. (9) Peior videtur haec lectio. (10) Inepta lectio pro *si* (11) Melior haec lectio. (12) Contius *domino*; sed bene codex suffragatur Constantio. (13) Recta videbitur haec lectio, si epistulae contextum consideralis. (14) Videtur retinendum *quatenus*; si certe fidem habes Frontoni grammatico ed. rom. p. 350; neque enim heic locus est τῷ *quoniam*.

Siquis autem rogat utrum codex cum Constantii editione an cum Contii congruat, is sciat, modo hanc modo illam, modo neutram repraesentari. Nam et illa quorundam editorum opinio qui se aiunt genuinum prae ceteris defaecatumque textum in eiusmodi scriptis dare, saepe incerta vel potius audax est (nisi forte ecclesiae intercedat auctoritas) propter multam omnium codicum varietatem.

Sunt etiam varietates palaeographicae Et quidem ad veteris orthographiae rationem agnoscendam sacri codices haud secius valent quam profani

ae pro oe – *paenitentia*
an pro am – *anfractibus*
au pro *aug* – *aumentum* (ut in sermone vulgari ital.)
b pro *p* *rescribtum*
b pro *u* – *mutabi* , *fobendus* etc.
c pro *ch* – *Antioco*
c pro *g* – *dicere* pro *digere* (1)
con pro *com* – *conpendium* etc.
c pro *t* – *condicio*
d pro *c* – *adquirere*
de pro *di* – *derigere*
di pro *de* – *disperatio* (ut in sermone vulgari ital.) improbatur a quodam grammatico in Putsch. p. 2784.
e pro *i* – *antestitem* , *intellegas* , *reddedissa* etc.
ens pro *es* – *quotiens*
i pro *e* – *innotiscat* , *innotiscentis* , *querilla* , *fidis* (2) etc (Cf. indicem orthogr. Front.)
is pro *es* acc. plur. saepe.
i pro *ii* – *Pelagi* , *Caelesti* , *adiciens* .
in pro *im* – *inmoror* , *inpius* etc.
ll pro *l* – *querillam*
o pro *u* – *commonione*
os pro *us* – *tribulos* pro *tribulus* etc.
p pro *pp* – *oportunitas*. Ita constanter apud Iulium Victorem.
prae pro *pre* – *deprachensus*
t pro *d* – *aput*
tt pro *t* – *rettulerant*
u pro *o* – *apostulus* , *prursus* , *abscundi* , *horrure* . Ita in Frontone semel occurrit *corpuris*, semelque *tulerare* . Tum in fragm. iur. *pulleo* et *duto* .

3. Commemoratis a me superius, praeter bobiensem palimpsestum, duobus concilii chalcedonensis venerabili aetate codicibus vaticanis, quorum ope aliquantum Balutius adiutus fuit, sequitur ut eorumdem non incongruam notitiam tradam. Alter est regius vaticanus 1045 saeculi ferme XI notae optimae, satis incolumis, membrana et scriptura apprima vivacibus. Ex hoc codice non nisi varietates aliquot descripsit atque ad Balutium misit Laurentius Zaccagnius (is qui deinde vaticanae bibliothecae praefuit) collationem videlicet brevem canonum synodicorum (3). Restat igitur in codice rei criticae ampla seges, quam demetendam eruditi aliquando curabunt. Sed longe potiora κειμήλια in vaticano codice 1322 admirabilis antiquitatis, nempe saeculi VII, delituerunt : quorum pleraque omnia a Casanato Cardinali tradita sunt Balutio, nempe illa quae in huius nova collectione conciliorum vulgata leguntur tom. I. p. 1581 – 1590, ex cod. pag. 8. b – 16. a : item collatio actionis de Domno antiochemo (4): insuper relatio concilii ad s. Leonem, cum incremento subscriptionum LXII (5). Denique sponsio episcoporum ad synodum aquileiensem ex hoc ipso pretiosissimo codice a Bernardo de Rubeis excitata fuit (6). Tot igitur ex hoc codice emissis, intactus tamen adhuc superest codicis contextus synodicus, quem qui curiose et adfatim contrectabit, is demum comperiet utrum recte Balutius existimaverit (7) in hoc vetustissimo vaticano contineri editionem Rustici, quum in altero regio sit illa vetustior Rustico interpretatio (8). Mihi certe in vaticano codice recensiones Rustici ac subscriptiones nusquam occurrunt. Et quidem in huius vaticani codicis paulo recentiore supplemento, saeculi ferme noni, quod actioni secundae praeponitur, duae sunt epistulae augustorum Valentiniani et Marciani, quarum elocutio perpetuo differt a textu qui est in editione Coleti pp. 843. 846. Quia tamen huius meae appendicis ratio scripturam tanti spatii non patitur, rem indicasse satis sit.

(1) Sic in fragm. iuris vaticanis non semel *neclego* pro *neglego* : quam huius vocabuli varietatem haud insolitam fuisse apud veteres, discimus e Curtio Val. apud Putsch p. 2290. Id autem sapit apprime archaismum; nam *g* serius apud Latinos invecta est, quam antea pro ea uterentur *c* ; et quidem in columna Duelii rostrata. (2) Agroetius in Putsch. p. 2266: *fides* de *fidelitate* dicitur, *fidis* de *chorda*. (3) Coleti concil. t. IIII. p. 1695. sqq. et p. 2041. (4) Coleti p. 1507. (5) Idem p. 2045. sqq. (6) Monum. eccl. Aquil. cap XLIII. (7) Collect. nov. concil. t. I. p. 1368. sive apud Coletum p. 2046. (8) Ceteroqui rudioris cuiusdam veteris interpretationis, praeter illam balutianam priscam praeterque editionem Rustici, et mentio fit et eius specimina proferuntur apud Coletum v. gr. p. 2039. et 2052. ex codicibus, tamen longe, ut arbitror, vaticano iunioribus.

4. Dum codices vaticanos concilii chalcedonensis haud quidem omnes sed veteres tantum latinos scrutarer, occurrit menti meae legisse me olim in Ambrosio camaldulensi (epist. VIIII. 10) notitiam codicis cuiusdam antiquissimi, quem romanus Pontifex ad se deferri optaverat. Sic enim anno MCCCCXXXIIII scribebat Ambrosius ad Albertum Griffonium : *adpetit pontifex Eugenius* (IIII) *volumen quoddam de chalcedonense synodo vetustissimum, quod in conventus* (PP. Dominicanorum Bononiae) *bibliotheca notavi. Est enim synodus ipsa tempore Martiani augusti et Leonis papae conflata* etc. *per actiones digesta; quam sequuntur Facundi cuiusdam sanctissimi viri libri credo* XIIII (scribe XII) *super ipsa synodo. Scribit item Pontifex Priori et conventui, ut illum ad se codicem mittant legendum, vel etiam fortasse transcribendum et restituendum. Eam rem tu quoque pro cetera tua diligentia velim sollicite cures.* Iam ad Ambrosii epistulam sic adnotat Macchiavellius. *Credo datum* (volumen), *ignoro restitutum, scio per me, quum quaererem, non repertum; ergo vide quanto simus orbati monumento; si est autem in vaticana vel altera in bibliotheca repositum volumen, utinam saltem in eo esset inscriptum quod de nostris derivavit manibus!* Nunc vero iam licet Macchiavellio respondere, κειμήλιον illud bononiense vel in vaticana bibliotheca non fuisse depositum, vel certe iam ibi non extare. Namque vaticanus 1322 non habet adiunctos Facundi libros; regius 1045, praeter quam quod mantissa eadem caret, e Gallia multo serius advenisse videtur. Reliqui vaticani recentes sunt. Valde tamen suspicor codicem vaticanum 4166 apographum esse illud quod Eugenius pontifex e bononiensi exemplari conficiendum curaverit. Nam et scripturae genus id ipsum est quod fere Eugenii aetate, nempe ante medium saeculum XV, usurpatum fuisse scimus: tum is codex diserte inscribitur pro eius temporis latinitate *copia*: nempe p. 1. *hic incipit copia primi quaternionis*: et p. 9. b. *hic finitur copia primi quaternionis*; et sic in sequentibus. Tum p. 87. b *explicit prima cognitio; secunda feliciter*. Quis non videt haec esse indicia exemplaris antiquissimi ad describendum adhibiti, quod scilicet per quaterniones prisco more digestum erat, et illis clausulis *item* pro more prisco terminabatur? Accedit quod in apographo vaticano complura sparsim alba folia sunt propter lacunas veteris exemplaris, a quo pars membranarum exciderat. Quod si absunt ab hoc apographo Facundi libri, eos videlicet cum synodo describi non fuit necesse. Ergo amisso, ut credit Macchiavellius codice bononiensi, superest tamen fortasse eius apographum mandato Eugenii pontificis factitatum: in quo quidem p. 16. b, ut obiter id quoque doceam, quum imperiales illas litteras, quarum supra memini, legerem, deprehendebam earum elocutionem non cum vetustissimo vaticano, sed cum vetere volgato textu congruere. Utinam vero codicis quoque vaticani, quo Baronius usus est, quemque a vaticana bibliotheca fuisse sublatum scripsit ad Balutium Card. Casanatus (1), saltem apographum haberemus! Nisi forte is ipse Baronii codex bononiensis fuit. Atque ex his, quae hactenus de concilii chalcedonensis codicibus dixi, cognoscere abunde licet quantum studia sacrae criticae adhuc excoli possint, quamque optandum sit ut praesertim adulescentes ecclesiae alumni copiis veterum bibliothecarum, quae tantae apud nos sunt, feliciter uti velint.

APPENDIX II.

De libro quodam astrologico ad ·M· Aurelium imp. misso.

1. Non ignobilis quaestio est, utrum ·M· Aurelius prudentissimus licet princeps, ut loquitur Iustinianus (2), et philosophiae plenus, animum tamen barbaricis aliquot superstitionibus imbutum gesserit, et magorum quoque consiliis gubernatus fuerit. Equidem ad abstergendam hanc Marco labem grave adfertur Xiphilini testimonium (3), qui nusquam traditum ait, Marcum praestigiis eorumque auctoribus fuisse delectatum. Quin ipse in suarum rerum commentariis Marcus narrat (4), puerum se a Diogneto magistro fuisse edoctum, ut eiusmodi vanitati diffideret. Et certe mirum est, virum philosophum summumque in maximarum rerum scientia et in orbis terrae procuratione districtum praebere aurem ma-

(1) Dissert. praefiet. de concil. chalc. interpretatione vet. cap. XVIIII. (2) Cod. VI. 35. 11. (3) Apud Dion. Reimari LXXI. 9. (4) Lib. I. 6.

gorum deliramentis potuisse. Sed nemo mortalium, ut inquit Plinius (1), omnibus horis sapit; neque semper philosophia contra omnes errores humana pectora armat. Alia quippe apud Capitolinum (2), Lucianum (3), Dionem (4), aliosque auctores testimonia sunt, quae Marcum et his fraudibus nonnumquam implicitum et praestigiatorum comitatu circumventum docent. Quin ineditus quoque Proclus (5) Marci theurgos diserte commemorat. Ego vero qui novas tanti Caesaris litteras nuper eram editurus, dum in pluteis vaticanis numquid esset praeterea ad hunc Principem pertinens vestigarem, Iuliani laodicensis missum opus ad Marcum Augustum inveni, in quo ars traditur belli administrandi ex astrorum observationibus atque ductu: quae res rursus indicat M. Aurelium his superstitionibus fuisse afflatum.

2. Iuliani Laodiceae chaldaicae civis, cognomento theurgi, aetatem Marco nostro contemporalem, et deperdita magici plerumque argumenti opera docet nos Suidas, ita tamen ut hoc *de bello* nominatim non appellet. Huic pater fuit homonymus, nempe Iulianus, cuius item magicorum scriptorum Suidas meminit: quare ambiguum est num Porphyrius ad patris an ad filii libros commentatus sit (6). Rursus dubito utrum ex his, patrem ne an filium, recenseant inter magos Sozomenus (7) atque senior Arnobius (8). Sed certe Proclus in editis ad Timaeum scholiis de theurgo, filio scilicet, loquitur. Sed nemo propius ad rem nostram accedit quam Paulus alexandrinus qui in introductione ad astrologiam iudiciariam quinque libros ea de re memorat Iuliani laodicensis: nam *Iulianum*, non *Apollonium*, legi oportere in Pauli textu (secus ac editio Schatonis habet) recte demonstrat Lambecius (9), qui in codice vindobonensi capita novendecim reperit graecanico sermone scripta e Iuliani laodicensis opere rei astrologicae iudiciariae.

3. Neque sane est dubitandum, quin hoc Iuliani opus graece compositum ab auctore fuerit: quamquam in codice vaticano nonnisi latina interpretatio superest barbariore atque infimi aevi stilo scripta, qui tamen aliquoties graecanicam redolet elocutionem. Sive autem vaticanum opusculum pars est operis a Paulo laudati, sive potius diversa lucubratio; haec quidam in chartaceo non exigui moduli codice folia occupat septem seu paginas quatuordecim. Scripturae genus densissimum perpetuisque compendiis adstrictum, informioribus et perquam minutis ductibus, signis etiam vanissimae artis ubique interpositis. Huius ego operis nonnisi leve specimen edam, quantum satis est ad cognoscendum Iuliani ingenium, atque ad Marci mollitiem animi declarandam, siquidem is passus est tam ineptum tamque futile opus ad se mitti.

4. Quum ingens in romana rep. marcomannici belli versaretur metus, maxima vis hostium ad Italiae perniciem incumberet, et iam proximis armis fines imperii quaterentur; Marcus ei malo ac veluti prodigio occursurus sacrificulos undique accivit, peregrinos ritus implevit, Romam omni genere piaculorum lustravit, ita ut retardatus a bellica profectione sit (10). Et sane miseram superstitionem in romano exercitu marcomannicum bellum gerente fuisse versatam luculenter tradit Lucianus (11). Narrat enim Alexandrum abonoteichitam nobilem magum, postquam faciles aditus ad credulam imperatoris aulam sibi patefecisset, quo tempore divus Marcus cum Marcomannis et Quadis manum conserebat, edidisse oraculum uti duo leones quasi Cybeles famuli cum aromatibus splendidisque sacrificiis vivi in Istrum deiicerentur: quo facto inlustrem victoriam pacemque diutinam Romanis praestigiator augurabatur. Tum vero res primum ridicula, mox admodum luctuosa subsecuta est. Leones quippe quum in oppositam ripam enatavissent, a barbaris ceu canes lupive peregrini fustibus confecti fuerunt; mox Romani mala pugna pugnata ad viginti millia occubuerunt, ita ut barbari ovantes Aquileiam usque procurrerint. Iam Luciani hanc narrationem non esse vanam, multamque Romanos fidem illi oraculo quamquam mendacissimo adhibuisse, luculento etiamnum testimonio Romae constat (id quod iamdiu observavit Reitzius) in columna antoniniana (12), ubi duo leones Istrum tranant, Romanis partim in ripa stantibus partim flumen ingressis, ipsoque Marco cum ministris ad aram sacrificante sive aromata in flumen iaciente: ita ut de Caesaris nostri superstitione dubitare non liceat. Marco igitur ad formidolosum id bellum exeunti, atque ut fit in malis maxi-

(1) Hist. VII. 40. (2) In M. cap. XIII. (3) Pseudomant. cap. XLVIII. (4) Lib. LXXI. 8. (5) Ad Platonis remp. lib. X. (6) Idem Suidas voc. Πορφύριος. (7) Hist. I. 18. (8) Lib. I. ed. Lugd. Batav. p. 31. (9) Bibl. vindob. ed. nov. t. VII. p. 195. (10) Capitolinus in M. cap. XIII. (11) Pseudomant. cap. XLVIII. (12) Bellor. tab. XIII.

mis subsidia cuncta circumspicienti, chaldaeus Iulianus librum suum offerre ausus est, etsi mera monstra narrantem, at romanis moribus minime aptum, immo a consuetudine communis sensus alienum. Et statim quidem post breve exordium, quod aliquos eruditionis iacit igniculos, adgreditur Iulianus astrologiam suam, totumque libellum signis illis infercit planetarum, beluarum zodiacarum, domiciliorum caelestium, decanorum, dominorum, rerumque ac nominum eiusmodi, quae in Firmici opere simili passim appinguntur. Ceteroqui nihil est in Iuliani libro, in quo magnopere laetemur: quare auctor sum lectoribus meis ut eius desiderium forti animo ferant, praesertim hac aetate, quam tantum magicarum rerum cepit fastidium. Neque adeo Marco ipsi iniurius eom, ut eum in hoc libro fidenter admodum acquievisse credam, bellumque ad eiusdem normam administrasse; alioqui ei cuncta philosophiae ac scientiae militaris praecepta excidissent: praeter quam quod non solum Diognetus, ut dixi, verum etiam Sextus empiricus, secundum quosdam Marci praeceptor, iam tum astrologos argumentis verissimis coarguerat. Denique utrum hic libellus genuinus omnino Iuliani foetus sit, itemque utrum plane sit ineditus, fateor me curiose non exquisivisse. Sed ne te pluribus, lector optime, morer, libelli specimen accipe.

IULIANI LAODICENSIS

ad domnum Marcum imperatorem de bello.

Serenitati vestrae, dine (1) *Marce auguste, totius orbis potentissime dominator* (2), *ut proponenti tibi exire in proximum ad refrenandam fatuam Germanorum audaciam doctrinam aliquam traderem, per quam deductus a superioribus illis dominis* (3) *corporibus scire possis quomodo debeas procedere contra hostes, exquisitis itaque antiquorum libris et maxime Petosiridis, quem maximus Iulius Caesar praecessor tuus in suis carminibus* (4) *prae ceteris commendat, praesentem libellum tibi composui, in quo nihil aliud compositum est, quam ea quae pertinent ad operationes Martis ferocis. Tua quoque discretio diligenter examinet antiquorum sententias: et si forte non ad omnes dispositiones, quae superioribus ipsis possunt contingere, sint tibi capitula tradita; tuus acutissimus intellectus a proximo vel similibus erraticarum et non erraticarum complexionibus aut per loca aut per aspectus debeat iudicia sumere, ac defectum, siqnis in iis videtur, supplere.*

In inceptionibus aut interrogationibus de bello sic erit considerandum. Ab ascendente notificabis incipientem aut interrogantem. A septimo inimicum ipsius, vel contra quem bellum infertur. A secundo auxiliatores incipientis aut interrogantis. Ab octavo auxiliatores inimici ipsius. A decimo essentiam belli. A quarto eventum belli. Aspice igitur primo dominos ascendentis et septimi; et si inventi fuerint se aspicientes aspectu inimicitiae, nulla receptione habita inter eos a signis etiam finis, significat quod erit bellum inter eos multum et magnum sine aliqua concordia. Et quicumque eorumdem planetarum fuerit de altioribus planetis et in angulo, significat illum esse fortiorem. Quod si ambo fuerint de altioribus planetis et in angulo, significat ambos esse fortes et firmos et ad pugnam durabiles. Quicumque eorum fuerit magis fortis orientalis, ille erit fortior et firmior et vigilantior altero. Quicumque fuerit ex hiis magis debilis occidentalis, erit ille debilior. Quicumque ex his fuerit in loco proprio, significat eum, cuius significator est, habere defectum ingenii et boni consilii. Item si dominus ascendentis fuerit inventus in septimo impeditus, aut sub radiis, aut retrogradus; si planeta impediens (5) *fuerit Mars aut Saturnus, captivitatem incipientis vel interrogantis et mortem eius in eiusmodi pugna significat: et maxime si planeta impediens fuerit in angulo vel dominus infortunatorum locorum.* etc.

(1) Ita cod. mendose fortasse pro *domne*; uti mox *divinis* corrigitur *dominis*. Ceterum Lucianus loco ante citato ait ὅτι θεὸς Μάρκος τοῖς Μαρκομάνοις καὶ Κουάδοις συνεπλάκετο. Ita in fragmentis iuris vaticanis saepe dicitur deus *Marcus*. Sed enim Iulianus alloquitur viventem Marcum. Itaque heic malim *domne*, ut est in operis titulo. (2) Sic Antoninus dig. xiiii. 2. 9. se ipsum dicit *mundi dominum*. (3) Ita cod. a. manu; et 1. *divinis*. (4) Intellige Caesaris poema de siderum motu deperditum quidem, sed tamen veteribus cognitum. (5) Ita a. manu; at 1. *impeditus*.

APPENDIX III.

De fragmentis duobus medicis.

I. Unicum Galeni folium sine auctoris nomine inest in bobiensi, nunc vaticano, palimpsesto quodam. Scripturae perantiquae quadratae specimen in aerea tabula habes: discrepantia vero saepe felix ab aldina editione haec est.

De alimentorum facultatibus lib. II. 1 - 2.

	ed. Aldi.	*cod. vat.*
v. 33.	ὁ Θεόφραστος	Θεοφραστος
	ὀνομάζεσθαι ὑπὸ πολλῶν	υπο πολλων ονομαζεσθαι
34.	μόνον	μονων
	ἐδώδιμος	αιδωδιμος
	τὸ των δολίχων	των δολιχων
39.	γίγνεσθαι	γεινεσθαι
40.	τεσσαράκοντα	τεττερακοντα μαλιστα
	κατὰ τοῦτον οὖν	κατα γουν τουτον
41.	δὲ ἀρχόμενοι	δ' αρχομενοι
	δὲ ἀκμάζοντες	δ'ακμαζοντες
42.	δὲ αὐτοὺς	δ' αυτους
	εἰρημένον γίνονται	ωρισμενον γειγνονται
43.	πρωτον γράμμα	προ τουτου γραμμα
45.	καὶ ἄλλα ὅσα	και ταλλα δ' οσα
	εἰσκολλοῦντες	εισκελετεουντες
	τινὰς	τινες
46.	μεταβάλλει	μεταβαλλειν
	οὕτως	ουτω
	ἅπαν πρὸς τὸ ἐναντίον	απαντα προς τουναντιον
47.	ξηραίναντες	ξηραναντες
48.	δὲ ἐν αὐτῷ πάντες	δ' αυτῳ παντα

Exin in aldina editione praetermittuntur verba tredecim, quia nimirum amanuensis vel typotheta transiliit, ut fit, ab uno ad alterum μᾶλλον. Is tamen graecus locus suppletur ex mss. in iuntinae editionis margine, nedum in palimpsestu vaticanu: sed ubi iuntina habet γίνονται, palimpsestus γειγνονται; item hic καλυμασι pro καττυμασι, quod vetus interpres vertit *conditures*.

48. τῶν ἐδωδίμων — των αιδωδιμων καρπων.

II. In vaticani graeci codicis calce extat fragmentum quoddam antidotorum antiqua speciosaque litterarum forma descriptum. Quamquam vero neque otium mihi adesset neque voluntas vestigandi auctorem operis unde haec lacinia decerpta sit; tamen quia palaeographiae genus me delectavit, specimen eius in aerea tabula exhibui: heic autem in libri fine fragmentum ipsum, qualecumque est, coronidis loco pono.

. . . . δορύκνιον.
ἀντὶ μελίβου σαμ(ίας,) ἐλαίας δάκρυον ἀ ελ . .
ἀντὶ μαστιχῆς, σχοίνου καρδίας.
ἀντὶ μυροβαλάνου, πεύκινον.
ἀντὶ μολόχας, τηλις.
ἀντὶ μέλιτος, ἕψημα.
ἀντὶ μάννας, λιβάνου φλοιός.

ἀντὶ μαγνησίας ὑαλοψικῆς, πτίλεον ἰταλικόν.
ἀντὶ μυελοῦ ἐλαφείου ὠῶν λήκυθοι ὀπταί.
ἀντὶ μήλων κυδωνίων, μελίλωτον.
ἀντὶ μίσεως κυπρίου. ὤχρας.
ἀντὶ μύρων χυλοῦ, βοτανῶν φύλλα.
ἀντὶ μύσεως ὀπτοῦ, διφρυγες.
ἀντὶ μολιβάνθου αδράκτου, χυλὸς.
ἀντὶ μύσεως ὠμοῦ, σωρι [a].
ἀντὶ μυρτίτου καλουμένου, ῥόδινον μύρον.
ἀντὶ νάρδου συριακῆς, σχοίνου ἀρωματικῆς [b].
ἀντὶ νάπυος, γογγυλίδος σπέρμα.
ἀντὶ ξυλοβαλσάμου, ῥίζα λευκίνου.
ἀντὶ ὀποπάνακος, δορύκνιον ἢ κασία.

exin abscissa fuerunt duo latercula.

. . . . ποδου κυπρίας.
. . . ειδος φύλλων ἐλαιῶν μασσίας γῆς λευκογραφίας.
ἀντὶ στέατος ἐλαίου, στέατος ἀλώπεκος.
ἀντὶ στρουθίου ῥίζης, ἐλλέβορος [c] μέλανος ἢ λευκοῦ.
ἀντὶ σατυρίου, εὐζώμου σπέρμα.
ἀντὶ σκίγκου, σάτυριον.
ἀντὶ σαλαμάνδρας, σαῦρα χλωρά.
ἀντὶ σφαγνοῦ, βράθυ ἢ φλοιὸς [d] λιβανώτιδος [e] ἤτοι σχοίνους [f] εἰργασμένη.
ἀντὶ σκωρίας μολίβου, ἔλκυσμα.
ἀντὶ σινάπιος, γογγύλιδος σπέρμα ἢ κίναπυ [g].
ἀντὶ σπέρματος εὐζώμου, ἐρυσίμου σπέρμα.
ἀντὶ σπέρματος κνιδίου, σπέρμα ὀπίου.
ἀντὶ τιτάνους ἐσβεσμένης θαλαττίου, σκύακας ἢ κοχλίους ἢ πορφύρας κεκαυμένους [h].
ἀντὶ ὑοσκυάμου, σπέρματος κυνὸς, βάτου ἢ καὶ ἀλικακκάβου.

a Ita cod. b Sic omnia ponuntur secundo casu. c Ita cod. d Cod. φλυος. e Cod. λιβανουτιδι παρ. f Cod. σχυνοις. g Ita cod. h Cod. κεικαυμενους.

ROMAE V. KAL. DECEMB. M.DCCC.XXIII.

Cum privilegio Pontificis Maximi ad decennium : Aug. Imperatoris Austriae et omnium serenissimorum Italiae Principum ad quinquennium : serenissimi Regis utriusque Siciliae ad septennium .

IMPRIMATUR

si videbitur reverendissimo P. Magist. S. P. apostolici.

J. Patriarch. Constantin. Pro-Vic. SS. D. N. Leonis PP. XII.

IMPRIMATUR

Fr. Philippus Anfossi ord. Praed. sacr. Palat. apostolici Magister .